

HRVATSKI PRIPOVJEDAČI

II. IZDANJE

CIJENA 2 KRUNE

KNJIŽEVNA IZDANJA

DRUŠTVA HRVATSKIH SREDNJOŠKOLSKIH PROFESORA.



UREDNIK DR. MILAN OGRIZOVIĆ.



KNJIGA PRVA.

HRVATSKI PRIPOVJEDAČI.

(August Šenoa — Josip Eugen Tomić — Ante Kovačić — Evgenij Kumičić — Janko Jurković — Vilim Korajac — Nikola Tordinac — Josip Kozarac — Vjenceslav Novak — Ksaver Šandor Gjalski — Đuro Turić — Fran Mažuranić — Josip Draženović — Janko Leskovar)

SA ČETRNAEST SLIKA.

= DRUGO POPRAVLJENO IZDANJE =



U ZAGREBU 1908.

IZDAJE DRUŠTVO HRVATSKIH SREDNJOŠKOLSKIH PROFESORA.

S POTPOROM KR. HRV.-SLAV.-DALM. ZEMALJSKE VLADE.

HRVATSKI PRIPOVJEDAČI

(DRUGO POPRAVLJENO IZDANJE)

PRIREDIO

MILAN OGRIZOVIĆ



U ZAGREBU 1908.

TISAK KRALJ. ZEMALJSKE TISKARE.

Uvod u drugo izdanje.

Ovo je izdanje toliko promijenjeno prema prvome, što su prikazi o pojedinim piscima donekle preudešeni i potpunjeni i što je izbor iz djelâ na nekim mjestima drugačiji. Tako je mjesto Šenoina »Pruskoga kralja« došao sad »Karamfil s pjesnikova groba«; Tomićevoj pošurici »Na vozu« dodana je još jedna: »Bèfel«; mjesto Jurkovićeva »Liječnika u stupici« uzeta su neka poglavlja iz njegovih »Tuskulanijada«; kod Gjalskoga je mjesto kraćih crtica: »Čudni razgovori« i »Pitanje« uzeta dulja i karakterističnija slika iz hrvatskoga Zagorja »Diljem Brezovice«; isto je tako kod Turića na želju samoga pisca mjesto »Superskoga šetališta« uvrzena njegova karakterističnija crta »U mraku«, dok su zbog omeđena prostora morale kod Draženovića izostati neke crtice (»Bolesnikova uspomena«, »Usud« i »Veliki petak«).

U Zagrebu o praznicima 1908.

M. O.

AUGUST ŠENOA



Najznatniji hrvatski pripovjedač, upravo prvi naš pisac pravoga romana, pjesnik ponajslavnijih momenata iz hrvatske povijesti i pjesnik staroga Zagreb-grada — August Šenoa starinom je iz češke porodice, koja se dovodi u svezu s prezimenom »Šejnoha«, (Djed mu se negda potpisivao »Schoeynoha«). Otac mu je Vjekoslav došao iz Beča g. 1830. u Zagreb biskupu Alagoviću za slastičara, pa ostao i kasnije kod nadbiskupa Haulika i oženio se Terezijom pl. Rabačevom iz Ugarske od porodice slavenskoga izvora. Iz toga se braka rodio August Šenoa dne 14. studenoga godine 1838. u Huzekovoj kući u Vlaškoj ulici. Svršivši pučku školu u desetoj godini izgubi ljubljenu majku, koja mu je u prvo djetinje doba čitala pjesme iz strane, poglavito iz njemačke književnosti učeći ga deklamaciji, u kojoj je poslije bio tako vrstan; no nesamo od majke već i od oca primao je mladi August pobuda za lijepu knjigu. Za onih burnih godina pošalje ga otac rodbini u Pečuh, gdje je svršio prvi gimnazijski razred na koncu srpnja godine 1850., a drugi i ostale u Zagrebu. Prve četiri godine bio je još hrvatski jezik nastavni, no u šestom razredu već je bio pretegnuo njemački jezik. Ali unatoč germanizacije pod tuđincem ravnateljem Premrù-om ipak se sve više budila u omladini hrvatska svijest zaslugom profesora: Antuna Mažuranića, Vebera, Mesića, Torbara i Katkića. Uzmemo li ktome, da je mladi i zanosni Šenoa uz ovake učitelje pohodio još i preporoditelja Ljudevita Gaja posuđujući iz njegove knjižnice stare hrvatske pisce, onda ćemo razumjeti njegovo opiranje u šestom gimnazijskom razredu, kad nije htio dugo odgovarati novo uvedenim njemačkim jezikom. U ono đačko doba pada i njegov ferijalni put u Mletke i Sloveniju, kadno su prvi put zaromonili njegovi stihovi, i ako još mladenački. To je onaj »vijenac soneta«, započet g. 1855. a dovršen g. 1857. Od toga puta jekne koja uspomena i u kasnijim radovima, a naročito u pripovijesti »Karamfil s pjesnikova groba« (od g. 1879.), što je donosimo u ovoj knjizi nesamo kao milotužnu no-

velu u obliku putopisa mladih ljudi već i kao zanosni odjek pjesnikove ljubavi spram braće »preko Sutle«. Gimnaziju je — uvijek kao odličan đak — svršio g. 1857. i naučio uz propisane nauke još francuski i talijanski jezik kao i risanje, što mu je i poslije vrijedilo, kad je kod romana i novela olovkom risao glavnija lica, da ih ne pomjeri ili zaboravi. — Svoje đačko doba prikazao je Šenoa u »Književnim pismima«. (Vijenac 1879.). — Ne dobivši pitomačkoga mjesta u orijentalnoj bečkoj akademiji, premda je načinio prijamni ispit, dade se na pravne nauke i svrši dva tečaja u Zagrebu a ostala u Pragu, za kojim je gradom kao za žarištem slavenske misli već davno čeznuo. Tu se upoznao s prvim ljudima iz političkoga, književnoga i umjetničkoga svijeta (Gregrom, Janom Nerudom, Halkom i dr.), pa kako je sve disalo novim, svježim životom nakon pada apsolutizma, a Šenoa osjećao snagu svoga pera — dade se on sa svom dušom na književni u prvom početku publicistički posao i ostavio misao, što su mu je namjenjivali njegovi, da bude naime danas sutra profesorom prava. Marljivo je pisao članke kulturnoga i političkoga sadržaja za »Pozor«, koji je baš počeo izlaziti (g. 1860.), pa se njegovi praški listovi mogu držati prvim hrvatskim feljtonima. Uzato je slao pjesme u Naše gore list (Hrvatulje i dr.), u Leptira, Slavonca — većinom s pseudonimom Veljko Rabačević (po majčinu imenu) — a u isto je doba radio za češke listove »Narodni listy« i »Zlata Praha«. Već se u prvim njegovim radovima opaža humoristička žica i lak, duhovit stil, a druženje sa slavenskim prvacima davaše mu šire poglede, kao što je uopće boravljenje u Pragu probudilo na život mnoge klice Šenoina talenta. Neki s pravom vide u ovome prvom Šenoinu novinarskom radu zametke kasnijemu njegovu snažnom razvoju u kritici, satiri i — historičkom romanu; mladi širitelj ideja slobode i ustavnosti našao je kasnije na širokom polju romana maha i poleta svojim osjećajima, ali je našao i ustaljenosti u historičkim pogledima, koji su bili posljedak njegovih političkih nazora u mladosti. Godine 1865. ide Šenoa na poziv Lukšićev u Beč, da uređuje Glasonošu i »Slavische Blätter«, gdje je prevodio u njemački neke hrvatske pjesme, pisao o Trnskome i Preradoviću i dr. U Glasonoši su izlazile njegove pjesme (ljubavne »Posavke«) i prva mu novela »Turopoljski top«, kojoj je sadržaj uzet iz doba »povratka ustava« (g. 1860.), a prikazuje ljubav dvoje mladih ljudi iz zavađenih porodica u Turopolju — jedna je madžaronska, a druga ilirska —, koje se ipak izmire domišljatošću staroga župnika; rodoljubni osjećaj, poezija seoske idile i prirodni humor odlikuju prvi ovaj Šenoin novelistički pokušaj, a te će vrline prosjati još jače u njegovim kasnijim radnjama. U Glasonoši je izišla humoreska, upravo feljton »Blijedi mjesec«, prema istinitom događaju i »Prima donna«, jedina novela, kojoj nije sadržaj iz hrvatskoga života, već je odraz njegova poznanstva s talijanskim opernim pjevačima kao i njegova đačkoga puta u Mletke. — Na početku g. 1865. dovršio je svoju satiričku komediju iz zagrebačkog života »Ljubicu«, a g. 1867. izlaze u Dragoljubu prva dva prizora započete tragedije iz povijesti polapskih Slavena »Slavke«; no dalje od ovih dramskih pokušaja nije išao Šenoa, jer je u svojem radu bio više pripovjedalačke negoli dramatske prirode. Godine 1866. eto opet Šenoe u njegovu Zagrebu, da uređuje u Pozoru »Listak« usavršujući hrvatski feljton i dotjerujući hrvatsku kazališnu kritiku prema iskustvu, što ga je stekao u Pragu i u Beču; tom je prilikom pisao i studije o hrvatskom kazalištu izdižući francusku klasičnu konverzacijonu dramu protiv Demetrove sklonosti njemačkoj klasičnoj i romantičnoj dramatici. Uzato su u Pozoru stale izlaziti njegove većinom satiričke »Zagrebulje« s potpisom: Petrica Kerempuh. Godine 1868. za obnove gradskoga poglavarstva zagrebačkoga postade Šenoa prvim gradskim bilježnikom i oženi se gospođicom Slavom pl. Ištvanićevom iz Velike Gorice; od to je doba u službi gradskoj sve do svoje smrti primajući na prekide dio u upravi hrvatskoga kazališta, gdje je pokazao svoje odlične vrline. Hronologijski je to išlo ovako: godine 1871. postao je Šenoa velikim gradskim bilježnikom, g. 1873. gradskim vijećnikom i ostao to do smrti, a bio je više godina i gradskim mjesnim sucem; službenoga je posla bilo i odviše. U hrvatskom je pak kazalištu postao nakon odstupa Demetrova g. 1868. artističkim ravnateljem, a od kolovoza 1870. pa do siječnja 1873. bio dramaturgom; tu treba istaknuti, da je znatno unaprijedio glumačku vještinu, da je kazališni repertoar obogatio s više od 20 uzornih prijevoda iz različnih književnosti (ponajviše iz pisaca sjeveroslavenskih, francuskih i — Shakespearea), započeo publikacije »Hrvatskoga repertoara, izbora dramatičnih djela narodnoga hrvatskoga kazališta«, a sudjelovao je i zborom i tvorom kod osnivanja hrvatske opere, za koju je osimtoga preveo i udesio mnogo libreta.

Drugi mu je književni rad usredotočen oko Vijenca, komu je još od njegova početka (g. 1869.) saradnikom a od g. 1874. sve do svoje smrti urednikom; baš Šenoa podigao je taj književni list do najveće visine. U preporođenoj Matici Hrvatskoj Šenoa je od g. 1874. odbornik, a od g. 1878. trajni potpredsjednik. U g. 1876. mjeseca travnja pada Šenoin put po gornjoj i srednjoj Italiji, a u g. 1878. smrt njegova oca. Nakon onoga velikoga potresa — 9. studenoga 1880. — izmorio se mnogo gradskim poslovima i procjenjivanjem štete tako, te je u veljači g. 1881. obolio na srcu, poslije na vodenoj bolesti, kojoj podleže dne 18. prosinca u 8½ sati ujutru u Mesničkoj ulici broj 34. — upravo u času, kad je došao k njemu dječak iz tiskare »Narodnih novina«, da odnese rukopis, nastavak romana Kletve, što ga je s kreveta kazivao u pero svojoj ženi i 12-godišnjemu sinu Milanu. Milan je hrvatski pisac, a drugi mlađi, Branko, — hrvatski slikar. Dne 15. prosinca zakopali su Šenou na Mirogoju saučešćem svega naroda, a g. 1889. otkriven mu je spomenik, što ga je izradio hrvatski umjetnik Ivan Rendić. Godine 1901. o proslavi 400-godišnjice hrvatske književnosti otkrivena je na kući, gdje je Šenoa umr'o, ploča s relijefom njegove glave, što ju je izdjelao hrvatski umjetnik Rudolf Valdec.

*

U prvom je redu Šenoa pjesnik i pripovjedač, a u drugom feljtonista i pisac raznoličnih kulturno-političkih, književnih i kazališnih ocjena i članaka. Kad bi se sve skupilo u jedno, što je Šenoa napisao u dvadest godina svoga književnoga rada, jedva bi stalo u neko četrdeset omašnih knjiga — primjećuje pisac njegova života u Albumu zaslužnih Hrvata. Samih je lirskih, što otadžbeničkih što ljubavnih pjesama, do dvije stotine, a pjesničkih je pripovijesti oko četrdeset. Izvornih pripovijesti ima osamnaest, a velika romana četiri, ne uračunamo li ovamo humoreske i izvorne feljtone, pa pjesničke prijevode (do četrdeset), kazališne prijevode (do trideset), prevedene pripovijesti (jedanaest) i mnoštvo drugih radnja.

U ljubavnim je pjesmama Šenoa iskren, prirodan, vedar i jednostavan, bistre čuvstvenosti, više puta šaljiv i obijestan (Zagrebulje), a manje refleksivan (Pokladna noć, Na poklade, Zimzelen). U patriotskima je snažan i retoričan, zanosan i jedar, lijepe i plemenite dikcije, pun originalnih figura (osobito poredaba i metafora), a što je glavno, provijava ih topao rodoljubni osjećaj, koji se često promeće u gnjev. (Klevetnicima Hrvatske, Budi svoj, Na Ozlju gradu, Glasna jasna, Munja od Gabele, Lanac, Grobovi Hrvata, Hrvat Bosni). Ritmom i srokom vlada bez muke, jer mu u uhu zuje još od onoga doba, kad je bio tako vrstan deklamator; zato mu se i mogu pjesme lijepo deklamirati. U pjesmama se njegovim osobito ističu povjestice ili pjesničke pripovijesti, ponajviše iz hrvatske prošlosti, jer je Šenoa bio epska pjesnička duša, pripovjedač, fabulator. U njima je najjače probuktio rodoljubni ponos sa slavne prošlosti, a u njima je mogao dati i maha svojemu osebnom umiljatom i originalnom humoru, kojim Šenoa začinja sve svoje radove, i ako epizodički. Taj humor nije u njega takav elemenat, da bi stvorio komediju, već je više nakit, začin. — Kao najljepše povjestice ne samo Šenoine već uopće cijele naše književnosti bit će i ostat će: Smrt Petra Svačića, Propast Venecije, Vinko Hreljanović, Zmijska kraljica, Fratarska oporuka, Kugina kuća, Kameni svatovi, Strmogled, Vilin prsten, Vivat constitucio, dok su isto tako vrijedne i ako pretežito šaljive: Opat i žetelica, Postolar i vrag, Kakvu Hrvati djecu jedu, Junaci gologlavci, Šljivari, Crnogorska štamparna, Brzojav itd. Nema Hrvata, kojemu ne bi bile bar neke od tih pjesama poznate. Izdala ih je Matica Hrvatska s pjesničkim uvodom Franje Markovića (g. 1882.), a neke (»Razne pjesme«, pod uredništvom Huge Badalića, g. 1892.) Hartmanova knjižarnica, koja je spremila ove godine cjelokupno izdanje svih Šenoinih pjesama.

Pravu su lovoriku oko Šenoine glave svile njegove pripovijesti i romani. S njima je on prodr'o u najšire slojeve hrvatskoga naroda. Šenoa je upravo osnivač našega historičkog romana. U tom je pogledu značajna, uistinu epohalna godina 1872., kad je u Vijencu izilazio njegov historički roman »Z l a t o r o v o Z l a t o«, plod marljivih arhivalnih studija i velike Šenoine stvaralačke snage; s tim se romanom otpočela njegova pripovjedalačka slava. Jezgra je romanu tragična ljubav mladoga velikaša Pavla Gregorijanca i krasne Dore, kćerke zagrebačkoga zlatara Krupića; protiv te su ljubavi Pavlov otac: silni gospodar Medved-grada Stjepko Gregorijanac kao i ljepotica Klara Gruborica, vlasnica grada Samobora, koja otruje Doru, dok Pavao pogine u boju. Tu su još figure zagrebačkoga brijača i spletkara Čokolina, uskočkoga junaka Miloša Radaka i nezakonskoga Gregorijančeva sina: nijemaka Jerka. Uz romantični ljubavni splet dolaze još i političke borbe: parbe Zagrepčana s Gregorijancem, koga potkapa Tahi susjedgradski, pad bana Draškovića itd., ukratko: slika hrvatskoga javnoga života od g. 1574. do 1590. oživljena snažnim opisima historičkih momenata (kao spaljivanje slike poturice kanonika Filipovića, sastanak velikaša kod kanonika Vramca, gozba gradske gospode kod Krupića, burna rasprava u saboru, svečana instalacija bana Ugnada, juriš banskih četa na Samobor, deputacija građana kod bana, bojevi s Turcima, opisi tadanjega Zagreba, Samobora itd.). Osobito su Šenoi uspjeli nekoji tipovi iz staroga Zagreba, kao na pr. »paprenjarka« Magda, »literat« Ivan Jakopović, brico Čokolin, suban nakazni ali odriješiti Gašo Alapić itd. A sve je to protkano živim patriotizmom i vrućom ljubavlju prema svomu Zagreb-gradu, koga na koncu romana Šenoa apostrofira upravo himničnim zaglavkom. — Drugi mu je historički roman »S e l j a č k a b u n a«, a obrađuje događaje između g. 1564. i 1574. to jest: povod, postanje, tečaj i tragički konac znamenite seljačke bune pod vodstvom stubičkoga kmeta Matije Gupca kao i velikaške razmirice Susjed-grada i Stubice. Početak je bune izrađen naširé, epski, sama provala i konac kraće, dramatski. I ovdje su politički događaji prepleteni ljubavnom romantikom, samo što su ovdje d v i j e nesrećne ljubavi: jedna iz seljačkoga svijeta, a narušava je nasilno silnik Tahi, koji oskvrnjuje djevojku Janu, dok je druga iz plemićkoga svijeta, a strada zbog razmirica između Heningovice i Tahoga. I u ovom romanu ima izvrsno ocrtanih kontrasnih tipova, iznad kojih se tragičnom uzvišenošću izdiže lik »seljačkoga kralja« Matije Gupca, i ako je to tek priprost seljak. Jednaka je snaga i živost piščeva u ovom romanu kao i u »Zlatarovu zlatu«, pače je u idejnoj jezgri svojoj kao i po predmetu, što ga obrađuje, »Seljačka buna« još veličajnija! — Treći je historički, upravo kulturno-historički, roman Šenoin »D i o g e n e s«, po nekima najveće njegovo djelo, a izišao je g. 1878. u izdanjima Matice Hrvatske. Historički je kolorit vjeran (izrađen po Krčelićevim »Annuama« i izvornim gradskim ispravama), dok je glavno lice, bogati plemić i patriota Janković, »Diogenes«, — izmišljeno. Taj inteligentni i oštroumni Hrvat razbija spletke Nijemca Klefelda i Madžarice Baćanke, a to je i sva sadržina romana. Ovi naime tuđinci gramze za banskim namjesništvom u Hrvatskoj hoteći svaki od njih dobiti za zeta bogata krajiškoga časnika Pakića, a služeći se pri tom različitim spletkama, koje osujeti Janković dovedavši Pakića njegovoj Ružici a tuđince političkomu porazu, pri čemu mu pomažu patriotički plemići i čestiti građani. Među kulturnim slikama onoga doba ističe se osobito prizor zavjere hrvatskih rodoljuba, maskerada u Jankovićevim dvorima i glasoviti »Olimpski

ceh«; pretežu slike iz gospodskoga svijeta, gdje je Šenoa pokazao osobitu eleganciju i duhovitost u dijalogu, ali ima i karakterističkih »purgarskih« tipova kao na pr. bravar Magić, žena mu Kata, kći Marica itd. — Posljednji veliki historički roman, s kojim je Šenoa legao u grob, njegova »Kletva«, izilazila je u lisku Narodnih novina, a potpuno je dovršena izišla u posebnoj knjizi g. 1882.; Šenoa je izradio oko 700 stranica (s posljednjom riječi »Hrvat!«), a ostalih otprilike 200 dovršio je prema Šenoinoj osnovi prijatelj mu Josip Eugen Tomić. Obrađen je u »Kletvi« onaj znameniti hrvatski pokret na koncu 14. vijeka, upravo veličajna narodno-politička borba, kadno su hrvatski velikaši: zagrebački biskup Pavao Horvat, brat mu ban Ivaniš i vranski prior Paležnik, ustali proti ugarskoj kraljici Mariji i majci joj Jelisavi i njihovim doglavnicima Gorjanskima tražeći pomoći u bosanskoga kralja Tvrtka i u Napuljca — Karla Dračkoga. Uporedo s ovim velikim događajima teče svađa između Griča i Kaptola, koja se završuje crkvenom »kletvom«, interdiktom nad Gričem. Nesrećna ljubav Anđelije, Horvatove nećakinje, i mladoga Berislava Paležnika dršće sred tih burnih događaja kao plam kandila sred olujne noći; katkad se pače čini, da ta ljubav stupa u prvi red ispred prikazivanja velikih historičkih događaja, no to dolazi otuda, što Šenoa pišući u bolesti i pred smrt nije mogao potpuno provesti jedinstvo radnje i izgraditi onu arhitektoniku, kojoj se inače kod drugih njegovih romana (za ono doba!) divimo.

Uz ta se četiri historička romana prislanja Šenoina historička novela »Čuvaj se senjske ruke«, izišla u Vijencu g. 1875. Događaj je uzet iz početka 17. vijeka, kadno se uskočki junaci osvećuju generalu Rabati za njegova nasilja, što ih je činio po Senju tajnom pomoću Venecije i biskupa Talijanca de Dominisa. Snažno su orisani prvaci uskočki Martin Posedarić, Juriša Orlović i Đuro Daničić, a osobito se dojima zaglavni opis historičke slike: spalenje biskupova trupla u Rimu s potresnim refrenom »vanitas vanitatum vanitas«, kojemu odjekuju valovi hrvatskoga mora s poklikom: »čuvaj se senjske ruke!« — Od novela valja još spomenuti s osobitom ljubavlju pisanoga »Mladoga gospodina« (Vijenac g. 1875.), gdje su upravo vezane četiri novele oko staroga čudaka kapelana, »mladoga gospodina« iz Velike Gorice, koji ljude usrećuje lutrijskim zgodicima i šaljivim načinom izmiruje raznolike svađe; prva je pripovijest iz života turopoljskih i posavačkih seljaka, druga iz života hrvatske aristokracije za prvih decenija prošloga vijeka, treća iz aristokratskoga i građanskoga svijeta od g. 1820. do g. 1850., a četvrta o posljednim danima »mladoga gospodina«, koji je Šenoi pripovijedao one prve tri pripovijesti, tri svoja »terna«. — Novela »Prijan Lovro« izišla je u Vijencu g. 1873., a u njoj crta Šenoa tragični konac nesrećnoga a umnoga svog druga, seljačkoga sina iz Kranjske, Mahniča; u ovoj je noveli od svih Šenoinih najviše mraka i krutoga realizma, pa je ona upravo osamljena pored pretežito vedre romntike ostalih novela. — God. 1876. donio je Vijenac novelu iz zagrebačkoga građanskoga života »Ilijinu oporuku«, gdje je Šenoa obradio jedan događaj iz svoje sudačke prakse: Dalmatinac trgovac Ilija (u početku 19. vijeka) došao u Zagreb i obogatio se, a raskalašena žena potrošivši nakon njegove smrti sve svoje novce okrade i svoju kćer; ona i njezini ortaci zaglave, a prijatelji Ilijini pomognu njegovoj kćeri do sreće. Od svih je tih novela ipak najznatniji »Vladimir« (u Vijencu g. 1879.), gdje je Šenoa prikazao pad plemićke porodice madžaronske u opreci prema snazi i životu ilirske vlastele godine 1848. i kasnije. Ilirac Vladimir ljubi Luciju, kćerku propaloga plemića Dobranića, a dok je on u boju god. 1848., prisile Luciju roditelji, da uzme bogata raskošnika, koji Luciju bezdušno prevari i ostavi. Vladimir poslije boja odlazi u Ameriku, gdje se oženi i opet vrati kući s porodicom na svoju očevinu, da sa svojim prijateljem, uzornim gospodarom Eugenom Petrovićem, radi za domovinu. — Za Maticu Hrvatsku izradio je Šenoa g. 1879. svoju najznamenitiju seosku pripovijest »Prosjaka Luku«, gdje je karakter toga seoskog lihvara »prosjaka« zasebna psihologijska studija. Jezgra je pripovijesti: svađa dviju susjednih seljačkih porodica, koje se uništavaju parnicama, a uza to rastavljaju ljubav svoje djece, Andrije i Mare. Prosjak Luka ljubi Maru i podjaruje te parnice s pomoću nadripisara i ciganina, no kad oni učine još više, nego što je Luka mislio, okaje on sve te grijehe time, što dade župniku sve svoje novce za baštinu Mari, a sam zaskočen od nadripisara i ciganina strmoglavi se u Savu; one se dvije porodice poslije izmire. Prizori sa sela i neki tipovi izvrsno su i po istini ocrtani, a osobito se ističe opis parbenoga očevida, izborne pijanke, požara u selu i izbor gradskoga zastupstva. — U »Vladimiru« i »Prosjaku Luki« ima mnogo realističkoga prikazivanja, premda im je fabula još uvijek romantična. — Uz »Prosjaka Luku« mogla bi se po svom sadržaju prisloniti još i novela »Barun Ivica«, gdje je prikazano rasulo imućne seljačke kuće kod Sv. Duha (kraj Zagreba); ovamo pripada i poučna pučka pripovijest »Kako došlo, tako prošlo«, što je izišla u koledaru Danici 1875. — Posljednja je Šenoina novela »Branka«, koju je kazivao u pero svojoj gospođi, a izlazila je u Vijencu 1881. Branka je uzor pučke učiteljice u zabitnom zagorskom selu, koja radi za preporod zapuštenoga puka odolijevajući spletkama pokvarene »seoske inteligencije«, dok je napokon ne usreći mlad hrvatski velikaš, uzoran gospodar, u kojemu je vatreni Ilirac župnik razbudio hrvatsku svijest. Ta je novela izrađena u obliku listova, što ih Branka piše svojoj prijateljici.

K novelističnim radnjama Šenoinim može se pribrojiti još: »Karamfil s pjesnikova groba«, (unesen u ovu našu knjigu), — zatim: »U akvariju« ljubavna novela pomadžarene međumurske vlastelinke, udovice Petrovićke i vatrenoga hrvatskoga rodoljuba, kapetana Petrovića, sve u izvrsno ocrtanoj slici šarolikoga kupališnoga svijeta i života (prema Šenoinu boravljenju u štajerskom kupalištu Neuhausu). Obje su ove novele izišle u Vijencu g. 1878. kao i »Pruski kralj«, karakteristična crta vlaškouličkoga bubnjara, koji zbog toga, što mu je pobjegla kći, poludi i počinje misliti, da je »pruski kralj«.

Uz ove radnje može naći mjesta »Kanarinčeva ljubovca« (Vijenac god. 1880.), novela o staroj siromašnoj gospođici, posljednjem ogranku stare plemićke obitelji zagorske, koja poslije različnih porodičnih neprilika ostaje sama nesrećna a dobra nemajući nikoga na svijetu do svoga — kanarinca, koji konačno pogine a malo za njim i »gospodična«.

Ostale su novelistične i pripovjedalačke radnje Šenoine većinom humoristične ili satirične. Kakogod je počeo još g. 1862. svojom političkom satirom »Vječni Žid u Zagrebu«, tako je u tom duhu g. 1868. napisao pripovijest »Do tri puta Bog pomaže« (u Dragoljubu), koja je uzeta iz seoskoga života na vlasteoskom dvorcu za Bachove vlade, gdje je u glavnom junaku Milivoju iznio Šenoa mnogu svoju crtu iz života u Beču i u Pragu, zatim »Dusi narodne straže« (Vijenac 1869.) ili zgode i nezgode zagrebačke narodne garde u godini 1848., gdje je iznio svoje uspomene na dječačke igre. Ostale su mu humoreske: »Turci idu« (Vijenac 1879.), originalna slika iz časničkoga života u gornjoj Krajini; zatim »Zvonar tobdžija«, gdje je s mnogo humora prikazano pogađanje zagrebačkoga gradskoga vijeća sa zvonarom Sv. Marka, koji ima biti bombardirom u sisačkoj bitki, to jest na koncu 16. vijeka.

Sve je ove romane (osim »Kletve«) kao i novele izdala nanovo Matica Hrvatska u »Sabranim pripovijestima«, kojih je počevši od g. 1883. pa do g. 1897. izišlo u svem osam svezaka. Po njima je Šenoa ušao u sav narod, i u one najniže slojeve, i tako uvelike proširio krug naše čitaće publike. Pomislimo li još, da se iza njegove smrti našlo u njegovu stolu još 45 natpisa za različne romane i novele (među njima kao najznačajnije: Cvijeta Zuzvrićeva, Krsto Frankopan, Zvonimir, Ljudevit Posavski, Kata Nelepićeva, Kata Zrinska, Ivan Zrinski, Stjepan Bosanski) — onda razumijemo njegov poklik na smrtnoj postelji: »Ne dajte mi umrijeti, imam još toliko toga napisati«, i dvostruko više žalimo njegovu smrt, koju mu je uskorio prekomjerni njegov rad, i službeni i literarni. Tâ, koliko ga je puta zateklo jutro s perom u ruci! — Tko hoće da nađe na okupu sav Šenoin mnogostruki rad izbrojen i ocijenjen, neka potraži Spomen-knjigu Matice Hrvatske od god. 1892., gdje je prof. Franjo Marković to sve naširoko izveo, što je ovdje ukratko kazano.

Šenoa je po svom temperamentu bio čovjek društva, a radom, naročito kritičkim, došao je do prve riječi u hrvatskom društvu. Jedno je vrijeme on kao »vladar samac« na našemu književničkom Parnasu; poticajem njegovim stvara se naš mlađi književni naraštaj, koji vidi u Šenoi svoga učitelja, odgojitelja i pjesničkoga uzora. Danas epoha Šenoe i njegovih epigona pripada već u historiju, ali mi i danas moramo tu epohu držati jednom od najznačajnijih u razvoju hrvatske beletristike. Pa i ako Šenoine pripovijesti idu većinom u onu romantiku, kojoj je — kao književnom tipu — već zapalo sunce, ipak ćemo i danas rado uzeti njegove knjige u ruku i to ne samo zato, što se u

njima vraćaju drevni dani hrvatske slave i prošlosti živući ponovnim, pjesničkim životom: ne samo zato, što ih je stvorila bujna fantazija udružena s finim osjećajima za umjetnost; ne samo zato, što se lako čitaju zbog svoga lakoga i slatkog pripovjedalačkog sloga protkanog patriotizmom i čovjekoljubnim humorom — već i zato, što ćemo čitajući Šenou iskazati počast znamenitom kulturnom momentu iz naše nedavne prošlosti: stvaranju našega pravoga, to jest umjetničkog romana i pripovijesti.

Zato smo i započeli ovu knjigu Augustom Šenoom.



KARAMFIL S PJESNIKOVA GROBA.

Vani je zima. Sjever siječe nemilo motajući krupne pahuljice, po ulicama snijeg do koljena, s krova vise ledene svijeće. Kruta i ljuta, prava i zdrava je zima. Ja sjedim u svojoj sobi sam kraj plamsave peći, sjedim sam i prebirem malu, žutu knjižicu. Malena je ali puncata i mojemu srcu mila. To sijeva, to gori, to plamti, gotovo misliš, da plamen iz požućele artije liže. Deset puta proštio sam te vrstice i opet ih čitam. Tu ima duha, ima srca. A znate li, tko napisa tu malu siroticu? Nesrećni »jezični doktor«, kako Kranjci fiškalu vele, nesrećni Franjo Prešern. A znate li, čija je bila? Prešernova. No, da li je čudo, da mi je mila? Gle, među žutim listovima i cvijetka! Karamfil je, mislim, ili je bar bio. Ubogi cvijetak! Kako je stisnut, kako je žut! I nije šala. Dvadeset godina drijema u tom papirnatom grobu. Nekad dâ, nekad je sjao i cvao. Milota ga je gledati bilo. I ja sam ga vidio. Kako rumen, kako pun, kako se je milo ljuljao o vjetriću, kako je na njem treptjela rosa. Takov bijaše — protekla tomu prošle jeseni dvadeseta godina, — a cvao je u Kranju na Prešernovu grobu. Bože moj! Kako se to mijenja u svijetu! Dâ, i mi smo kao cvijeće: pupolj, cvijet, uvelak, — djevojka, žena, baba, da mi oprostite! Gledam ga i gledam.

Zimska je noć; oko mene mir, vatra praska, sitni plamečci skakuću po bukovoj kladi, svjetiljka dršće na stolu

preda mnom, iz moje pameti uzvijaju se ugasle, blijede slike, i postaju življe i rastu. I moj karamfil kao da se rumeni, kao da cvatući diže glavicu, kao da govoriti želi. Govori, cvjetiću, govori, neka te slušaju dobri ljudi! Ne će to biti umna priča na tanko predena i fino brušena; bit će to šaka riječi onako bačena u svijet na dobru sreću a iz mladih dana. Šta je, da je, od srca je. Pa to nije zlo.

Bijah đak, vesela vragoljasta krv. Ni bijesa se nijesam bojao — samo sam se ženskih plašio strahovito, premda su mi pod nosom već cvjetali prvi brčići. Dolazio sam često u društva. Naša »jeunesse dorée« dizala je visoko svoje makove glave čevrljajući o kakovu vis-à-visu s ozbiljnošću, s kakovom diplomati raspravljaju istočno pitanje; makove glave »pravile su furore«, a ja sam međutim kvario četvorke ili sam znojeći se sjedio šuteći kraj svoje plesačice kod kotiljona. Poslije se promijenilo dakako i to. Briga nijesam imao nikakovih, šala puna torba, a svojih zlatnih snova ne bih bio prodao ni za carevu krunu. Gradio sam i stihove. Valjda znate, šta je onakav mlad stihotvorac, komu se tlapi prvi put o idealu. Ne mislim, da ima smješniji stvor na svijetu, što takov mladi vilin sin, koji na rubu svoje školske knjige gradi šepave sonete ili idući ulicom redovito posrne, kadgod se sastane sa svojim konkretnim idealom, kad se vraća od podnevne mise. Baš takov bio sam i ja; hvala Bogu te nijesam svojih tadašnjih pjesničkih plodova tiskati dao. Učenje mi baš nije mnogo muke zadavalo, preskočio bih sve to, štono se veli, skokom. Ali govoreći bez obzira na ženske bijah nemirne upaljive krvi, a duša mi se krilila u svijet — u široki svijet. Oprostite mi te karakteristične opaske sa školske klupe! Nijesam već đak, ne ću ih ni đački pripovijedati, a nije neugodno sjećati se poezije onog zlatnog doba života, koje nažalost ne traje duže od leptirova vijeka, za koje u čovječjem srcu niču najplemenitiji osjećaji, koji su kod zrelijih ljudi u naše nemedicejsko doba vrlo rijetki. Valja mi reći i to, da su te crtice upravo potrebite za moju nečešljanu priču, koju će možda koji vele učeni sudac in poeticis badava kušati da mjeri svojim teoretičkim rifom. Stvarca napokon nije nego priča »o zabludjeloj ovci.« Naš krivonosi direktor — nos mu je nagibao nalijevo — dođe jednoga dana obrijan među nas, bučnu čeljad, koja je brujila u kući na trgu svete Kate, nad kojom je za onda

visjela dvoglava crna ptica kao nad kakovom trafikom, premda se ondje nije prodavao burmut već svjetska mudrost. Dođe, rekoh, direktor, zažmiri jedamput, nakašlja se dva puta, pljunu tri puta i zabode svoj šiljasti nos visoko u zrak kao pijevac, kad se napije. Valja reći, da nam taj »feldbaba« germanizacije nije osobito u volji bio, nije toliko poradi kriva nosa, već jer je bio po ćudi Torquemada en miniature. Zaradi njega zamrzio sam bio na pjesme veseljaka Horaca. Krivonosi Torquemada raskrajao nam je plodove toga dvorskoga pjesnika obično popodne za sparnih ljetnih dana povrativši se nakićen od kakova kanoničkog objeda, pa nas se znao namučiti do zla Boga. Jednu jedinu stranu Horaca komentirao nam je potanko: pivnice, boce, zdravice rimske i različne vrste latinskoga vina. Vele zanimljiva bijaše njegova rasprava o razlici među falernskom kapljicom i Bukovcem. Premda direktor nije ljubio Hrvate, mililo mu se silno hrvatsko vino, a o starorimskom moštu govorio je tolikom vještinom, kano da je u kolu saturnalske braće pijan skakao po trgovima vječnoga grada. Uostalom jamčio je njegov zoroliki nos za potpunu vještinu u toj grani arkeologije. No ovaj put ispriječi se direktor kao farneški Herkul, pa stade sipati na naše nemirne glave vreću latinskih poslovica, umijesi nekoliko fraza o velikom austrijskom patriotizmu nekim neobičnim patosom, koji je mnogo naličio na klopotanje žrvnja, a jezgra cijele peroracije bijaše, da su nastali praznici, časovi zlatne đačke slobode. Kad se cijela klasična ceremonija svrši, prebaci naš Cerber skutove svoga kaputa pa iziđe olimpijskim korakom iz kuće, a za njima provalismo mi — bučna rulja ispod krila dvoglavoga orla, ispod nepomičnih obrva našeg »pastira naroda.« Uzdahnusmo iz dubine naše duše, a ja da dokažem potpunu slobodu, potpuno gospodstvo svoje, prognah starca Omira k Ciklopima, Virgila u Tartar, a svu ostalu znanost za peć. Odlučih poći u svijet? To je svakako velika odluka. Ali šta je svijet? U tom se ne slažu svi ljudi. Neki seljak Šestinac reče mi jednom: »Nam izlazi sunce od Zagreba, a zalazi u selu Vrapču. To je naš svijet.« Valjda znate, da čovjeku ne treba nego dvije ure, da obiđe taj mikrokosmos poštenoga Šestinca. I ja, materin slatki mazunak, imao sam vrlo homeričan pojam o svijetu. Nijesam dakle pravo znao, kojemu vjetru da povjerim svoja krila. Ali pomože prijatelj Albert. Zo-

vem ga tako, jer se i danas drukčije ne zove. Lijep, zdrav, krepak i bistar mladić. Bijaše srednjega stasa, pun jakih mišica — za mladih ljeta više muževna lica. Po široku ali oštru licu, po jakim usnama, po gustim obrvama nad crnim, žarkim očima, po bujnoj vrankosi, po strasti i fantaziji poznao si na prvi mah, da ne polazi ni od Hermana ni od Tuznelde.

Albert bijaše rodom uistinu Slaven — Nehrvat, ali birokratsko dijete. Vi me razumijete. U njegovoj obitelji govorili su ljudi samo sa služavkom materinjim jezikom, inače uredovnim, da ne bude sumnje o panslavizmu. Šta ćete, takvo je bilo vrijeme! Mene je jednom krivonosi direktor ljudski izgrdio našavši kod mene »Lazaricu« ćirilicom tiskanu. »Zašto, reče, kvarite oči tim kineskim hieroglifima, koji samo rusku propagandu šire?« Dà i Kačićevu pjesmaricu baci neki Tirolac, ravnatelj nekoga zavoda, u peć, jer je ćirilicom tiskana bila. A Kačić bar ne stoji u »silabusu«. No htjedoše nas radikalno utući, da budemo i moralni panduri. To kod nas Hrvata. A molim vas, šta tekar Albert, sin birokrata! Da je Slovenac, mogao si razabrati iz krsnoga lista i, kako spomenuh, iz razgovora s kuharicom. Nije dakle čudo, da je Albert po uputi oca svoga riječ »Austrijac« zbilja držao etnografskim pojmom i po tom udesio svoje rodoljublje. Nije mrzio na Slavenstvo, bijaše plemenit mladić, ali duh tadašnjega vremena stvori od njega »sujet mixte«. Ideje mu se nijesu krilile na sjever, na istok, na jug preko crnožutih međašnih stupova, jer je bilo dopušteno uvoziti inostranu duševnu robu samo od zapada — iz Germanije. Albert je ćutio doduše, da je i u Hrvatskoj bar na pol kod kuće, ali je vazda u desnom žepu nosio Schillera a u lijevom Göthe-a, no nipošto ni Wihelma Tella ni Götza von Berlichingen, jer se je to držalo u ono doba za »aberratio mentis humanae.« Bijah tada još na pol dječakom, nijesam imao oka, koliko ga danas imam, ali kad dozivljem Alberta u pamet, kad razmišljam o njegovoj ćudi, to sada nakon toliko godina vidim, kako je nenaravno cijepljenje tuđega duha izvrnulo bilo svu živu, strasnu narav čestitoga slovenskoga mladića. Moj Albert posta sentimentalan, melankoličan, dà »nesrećan«; premda o kakvoj nesreći nije imao ni pojma živući uz roditelje bezbrižno i udobno. Bože moj! Kako je gutao Göthe-ova Werthera jedan, dva, tri puta. Napokon bijaše uvjeren, da je sâm uistinu drugo živo izdanje Werthera. Ni ja nijesam bio stao na svoje noge, kako ćete kasnije vidjeti, no kako sam više epske nego lirske naravi, znao sam se ne jedamput i nasrditi halucinacijama moga Alberta i jednom mu rekoh dosta cinički: »Ta kupi do bijesa kuburu i dotjeraj novoga Werthera do kraja!«

Podveče nijesam išao s Albertom u šetnju, jer mi je pri mjesečini neprestano deklamirao pjesmu »Abendlandschaft« od Mathissona, kojoj bi kadšto dodao »elegiju na ruševinama staroga grada.« Napokon se zakopa i u Lenau-a. Od Werthera posta ujedamput Faust — — — dà od Alberta gotovo da nije postao Lenau, ne onaj divni Lenau, pun pjesničke sile, već nesrećni Lenau u Döblingu, čiju je fantaziju pokrivao crni mrak ludila. Albert ne piše već pjesama, ali je imao vrlo živu žarku fantaziju. Mislim da je mogao postati pjesnikom. Njegov Pegaz zapregnut je sada pod prozaička kola. Ali onda Lenau. Počeo mi je posve ozbiljno govoriti o nekoj neizvjesnoj tjeskobi, o glavobolji, kako se u njegovoj fantaziji slike iz minula doba miješaju sa sadašnjima; govorio mi je i o tom, kako i pod kojim uvjetima nastaje ludilo, a ja mu kroz smijeh ukratko odvratih: »Amice, ne govorimo o postajanju ludila, ti si već i onako čitavo poludio.« Uvrijedih ga, ali se pomirismo. I božja sreća! Moj se Albert zaljubi, moj Albert ozdravi ponešto. Ideal njegov — dosjetljiva gradska gospođica — vraćala mu je doduše ljubav, ako se mladenačka igrarija ljubavlju krstiti smije, ali je sve njegove pjesničke hiperbole vješto odbijala pecavim dosjetkama i naravskim onim humorom, koji je našim čistim Hrvaticama prirođen. S prvine je to sanjara Alberta dakako boljelo, ali poslije bijaše presrećan s tih pecavica, jer, veli, iz njih provire Heine-ov sarkastički duh, što je uostalom posve kriva poredba bila. Sad je Albert udario u diple Heine-ove, pa stao kopirati »Knjigu pjesama.« Napisa cijelu knjigu pjesmica, a to bijaše spasonosan odušak njegovoj »svjetskoj tjeskobi.« No kad vam reknem, da je idealu — zvao se, čini mi se, Zorica — bilo dvadeset godina, a Albertu osamnaest, pače je još đakom bio, priznat ćete, da je situacija bila nenaravna, i da lijek nije mogao biti trajan. Albertov ideal nije dakle povrijedio pristojnosti, kad je idući za računom cijeloga svijeta jedne pokladne

nedjelje sio pod vijencem u kočiju, pa se povezao u crkvu svetoga Marka, da postane nerazdruživom drugaricom vrijednoga muža.

Albert dakako nije mogao shvatiti te posve zdrave logike, pa je tragičnim patosom poput Otela uskliknuo: »Izdajstvo!« Još jednom uveče pođe pod prozore nevjernice, da bar za bijelim zastorima vidi još jednom crnu silhetu nevjernice, ali ideal nije imao kad pokazati se, i drugoga dana dobi moj Albert gradskom poštom sve svoje Heine-ove imiticije uz učtivu bilješku, »da će njegov razbor (ta riječ bijaše pogrješna) razumjeti, da udata gospođa nikako ne može čuvati rukopisa drugoga muža. Uostalom da ga uvjerava o iskrenom prijateljstvu itd.«

To je bilo na početku praznika.

»Prijateljstvo!« nasmija se Albert gorko zgnječivši pisamce, »ta je riječ lijep sjajan cvijet, u kojemu se krije otrov nevjere. Kolika ironija! Prijatelju,« nastavi očajnik ozbiljno, »ne mogu da dišem taj zrak, gdje diše izdaja. Ja idem u čistu djevičansku narav, u kranjske divne gore, da ondje iskalim srce. Pođi i ti! Hoćeš li?«

»Hoću,« odvratih i tu se počinje priča »zabludjele ovce.«

Prije nego vam stanem pričati o našoj mladenačkoj Odiseji, dopustite mi, da vam kažem i drugoga junaka ove pričice, to jest — sebe. Ne budi vam za to žao. Znam, da je ponešto bezobrazno, premda je to u mnogih pisaca i učenjaka ušlo u običaj. No moj grijeh nije vam tolik. Ne goni me na to taština ili slavičnost, već je to iskrena ispovijed mojega srca, a gdje je moje srce, tu moram biti i ja. Pa ne ću ni mnogo riječi trošiti. Definicija moje smjerne ličnosti je: z a g r e b a č k i sin. Vi shvaćate poprilici tu riječ, kad znate, što je Zagreb. Kad vam velim »zagrebački sin,« morate sebi nehotice nešto blijedo ili nešta šareno dozivati u pamet ili kako Francuzi vele: »sujet indecis«. Zagrebačka djeca bijahu onda i kod kuće tuđim duhom odgojena: mali Zvonimirčići i Dušančići, male Zorice i Zlatice njemčukale su strahovito — pa onda još i njemačke škole, gdje smo imali posve zamijeniti hrvatsku svoju kožu kosmopolitičkim frakom. I ja bijah takov zagrebački Švapčić. Zarana poznavao sam Schillera, Zschokkea, Bürgera, znao sam dječakom ukrasti svojoj majci Bulwera, Dickensa, Viktora

Huga; »Rienci«, »Pikvikeri«, »Notre dame de Paris« bijahu mi već u 10. godini dobri znanci, premda ih nijesam pravo razumio, ali kad prvi put dočuh u 14. godini ime »Gundulić,« pomislih, da je to može biti nekakov hajdučki harambaša. Razljutih se, zastidih se, da o tom ništa ne znam. Hrvatski sam umio ali kao kakova piljarica. Nasreću dobismo profesora, primorca Hrvata. Taj čovjek kao da je bio saliven od mjeda. Kaplju po kaplju čistoga hrvatskoga jezika ulijevao je u našu dušu, makar se krivonosi direktor praćkao, kako mu drago. Bijah spasen — napo spasen, jer su gotovo svi ljudi kod nas mislili, da smo definitivno propali. Takva mlada trska o vjetru bijah dakle, kad se pod jesen dadoh na put u kranjske gore sa svojim prijateljem Albertom. Da bude romantika potpuna, nabavismo i romantičko odijelo. Haljinu od ruskoga platna, oko pojasa širok remen, visoke čizme, čuturu, valensteinski širok šešir, gunj, drenovaču i telećak od crne kože. U taj telećak bio sam stavio nešto bijele rubenine, četku i Schillerove pjesme. Puni nestalnih nada i željni pustolovina prođosmo s osobitim ponosom nekoga večera kraj crnožute mitnice kod Črnomeraca iz bijelog Zagreba u bijeli svijet.

Naš ponos bijaše samo jednom živo uvrijeđen u štajerskom mjestu Brešcima. Ponosite glave stupismo u brežačku krčmu i prošavši kroz seljačku sobu krenusmo u drugu gospodsku, ali se na pragu ispriječi pred nama kršna Slovenka konobarica, pa nam vrlo ujedljivo doviknu: »Tista pa je hiža za gospodje« (ta je soba za gospodu). Nije nikakvo čudo, da nam je od gnjeva skočila krv u mlada lica, jer se mi pjesnički racmančići držasmo nečim višim negoli su obični samrtni ljudi, a evo nas Mica držala za »profanum vulgus.« Poslije razumjesmo, da su nas neki držali za Garibaldovce, drugi za putnike kalfe, i tako se prevarismo poradi silnog dojma našega romantičnog odijela. Stisnuvši međutim zube i gurnuvši Micu vrlo nježno u rebra odvratih joj posve lakonički:» I mi smo gospodje«, pa tako provalismo u zaklonište brežačke aristokracije. Za jednim stolom sjeđaše pet individua srčući gradačko pivo. Ponajznatnije lice među njima bijaše trbušasta, ćelava ljudesina velikih, mutnih očiju. Na krupnom nosu sjeđahu očale, brada bijaše utisnuta u ovratnik, a na šiji motala se austrijska činovnička

kapa. »Gospodin kotarski predstojnik,« govorahu mu drugi previjajući se amo i tamo. Dakle njemačko birokratičko klupko. Nemili pozdrav na pragu probudi u nas neku žicu opozicije, pa odlučismo samo hrvatski govoriti. U prvi mah ošinu nas »Bezirksvorstand« glupim okom i podignu svoj nos, kao da je naša nazočnost okužila zrak. Konverzacija birokrata zape jedan časak, no kad se bez obzira ponamjestismo skinuvši svoje telećake, kad počesmo piti najbolje vino i jesti frigane piliće, stisnuše birokrati glave vireći ispod oka na nas i šapćući, a kad u svoj hrvatski govor umiješasmo fraze kao »konštitucija«, »Garibaldi«, Napoleon«, porumeni »Bezirksvorstand« poput purana, poče teško disati kao parostroj, plati svoju čašu piva, pa išeta jarosno, a za njim cijela četa. Tako iskadismo brežačku aristokraciju; moj Albert iskapi u slavu toga slavodobića čašu lutemberšog vina, a ja se veseljah od srca, jer se u toj Leti utopila i posljednja uspomena izgubljenoga ideala.

Ne ću da vam dosađujem opisujući naš daljni put. Ljudski izmučeni stigosmo u kuću Albertovih rođaka — u Kranj. Ja kao da sam se bio preselio u drugi svijet — u raj. Preda mnom puče sva divota kranjskoga gorja, svi oni strmi vrhovi, osuti tamnom jelovinom, svi hladoviti klanci, pjenušavi potoci, svijetlozeleni proplanci, sitne crkvice na vrh brda — a ktomu na brežuljku to staro — staračko mjestašce. Tu se još viju pod mahom ostaci staroga gradskoga zida, ondje se penje pod oblake na pećini sivi propukli toranj, gdje su nekad mučili vještice, tu stara gradina davnih kranjskih vojvoda, ondje starinska gotska crkva, puna kamenih vitezova i zmajeva. Pa kad uveče pada rumen na gorske vrhove, kad nadaleko čuješ, kako pokuckavaju srebroglasna zvona! Nikad ne zaboravih jednog prizora — večernice! Već se mračilo; pod mrkim svodovima gotske crkve drhtahu svijeće, orgulje brujile čudnovato kao grom, širom crkve klečahu seljakinje. Ispod bijele peče rumenilo im se puno plemenito lice, pri žaru svijeća ljeskahu im se crne velike oči, a iz grla im se orila starinska slovenska pjesma. Toga sklada, tako nježna, priprosta ali i uzvišena suglasja ne čuh nikad u svom životu. Stisnut u kutu gledah taj narod, slušah taj pijev i duša mi se duboko potrese. Kad sam iza toga stao čitati Schillera, činio mi se posve drukčijim. Sve razmišljah i razmišljah, dok se napokon ne upitah: Da li je Schiller za to gorensko podneblje? Nijesam pravo znao odgovoriti na to pitanje, ali skoro nađoh taj odgovor.

Kuća Albertovih rođaka zvaše se »Stara pošta« — a uistinu je gostionica. Gospodar nas dočeka ljubezno, gospodarica, žena mu, namjesti nas, kao da smo joj sinovi od srca. Vele se začudih nečemu. U Albertovoj kući u Zagrebu nijesi čuo nego njemački, kod ujaka mu u »staroj pošti« ni njemačke besjedice — sve slovenski; — morali smo tako i ja i moj Albert.

Ujak bijaše čovjek nestar, jak, ali neka bolest mu ubijala život. No nikad ne bi pokazao svoje muke vazda šaleći se, veseleći se. Žena mu je malo kroz dan govorila s nama i s gospodom radeći junački po gospodarstvu, da je bila milota gledati je, kako zasukanih rukava vlada po dvoru. Ti ljudi, dosta imućni, nijesu imali od srca poroda, ali su bili uzeli u kuću djevojku, daljnu ženinu rođakinju, napol seljakinju negdje od koruške međe. Ne znam pravo, kako da vam je opišem. Jeste li vidjeli rosu na listu, pticu na živici, rumenu jabuku na tananoj grančici — takova bijaše Neža. Ne bijaše varoško dijete, kako vam rekoh, ali kako je sitno koracala, kako se nježno vladala, ručicama mahala, a sitna usta na smijeh skupljala, bijaše tako nježna, tako fina, tako tankoćutna, da si nehotice pomisliti morao: Nije li to djevojče uteklo iz kakova salona, nije li se za šalu mlada preobukla u seljačke svite kao što »Marta«? A opet ni sjenke koketerije — prava zdrava, čista, nedodirnuta narav, cvijetak, kako je ga sred polja zasadio Bog bez pričine ljudske. Bijaše crnka, malešna, sitna, puna, ali brza kao vjeverica, pecava kao trn, nježna kao hladak, a kad bi se od srca nasmijala, kao da su se s gore srebrni zvončići ozivali. Više puta promatrao sam to dražesno lice. Bijaše duguljasto, slovensko, čisto bez pjege, rumeno i bijelo, ružica na snijegu, puno kao dva vanjkušca na božjem oltaru. Obrvice crne, tanane, ravne, pri kraju zavinute, usta — puna malina, palac široka, a crne oči, oh te oči kao u ptice, nestašne mile pjevačice. Djevojka je govorila brzo, hrlo, — već kao Kranjice, nije umjela ni tri riječi njemački, a kad se govorilo pred njom tim tuđim jezikom, gledala je u zemlju, gladila je rukom svilenu pregaču. Ljudi vele, da ima čovječje oko najčarobniju

moć — ja velim, da ima i čovječje grlo, bar njezino je imalo; kad bi ona zapjevala, tad bih ja stisnuo oči, srce pucaj, glavo poludi! Ja sam skakao po grmlju i kršju, a moj Albert dosjeti se opet, da je u Zagrebu izgubio ideal, pa skreše čislo suznih njemačkih elegija. Kad je ovakovu lamentaciju isprešao bio iz tintarnice, znao me je pozvati u vrt za kućom. Ja bi legao u zelenu travu potrbuške i pušio kratku lulicu, Albert sjedeći preda mnom deklamirao je tragičkim patosom njemačku elegiju mašući rukama, dok ga iza ružičnoga grma ne zakrči milozvečan smijeh, a nad ruže se izvi Nežina glava.

»Joj,« nasmija se djevojka, »kako Albert lijepo njemački »prodekuje«; šteta da ne ide za popa u Kočevje!«

Albert se dakako takvom prilikom silno razljutio.

»Šteta, što je tako lijepa djevojka personificirana proza,« znao mi je reći, a ja mu odgovorih:

»Brate moj! Ta proza ima u sebi više prave poezije negoli tvoj patos.«

Jednom sjeđasmo u vrtu za večerom: gospodar, gospodarica, Neža, Albert i ja. Bila je baš lijepa mjesečina. Zlatno svijetlo prodiralo je kroz vinovo lišće sjenice, gdje smo na panjevima za dugim stolom sjedili. Nikad ne zaboravih toga časa. Albert bijaše vanredno ozbiljan, ljut i odbijao je dimove svoje smotke s nekom bjesnoćom prema mjesecu. Šutili smo.

»Šta je, Alberte?« zapita kroz smijeh gospodarica, »ti ne jedeš, ne piješ, a kako silno dimiš, kanda si ljut!«

»Ništa, ujno!« odvrati Albert.

»Ne pretvaraj se,« reče Neža ponešto razdražena, »na mene se srdiš, zar ne?«

»Zašto bijesa?« nasmjehnu se gospodar motajući palce.

»Tako je bilo,« nastavi Neža jasnim glasom i oko joj sinu; »jutros dođoh u vrt, da izvadim povrtnice za objed. Najedamput začujem nekakvu prodiku. Zavučem se za grm, pogledam. Bože moj! Čudna li čuda! Ovaj gospodin Hrvat leži u travi na trbuhu, pa puši, a Albert sjedi, vrti glavom, okreće oči, maše rukama, uzdiše i govori nekaku švapsku litaniju. Stisnula sam dušu, ali badava, udarila sam u grohot i rekla Albertu, da bi bio dobar za »fajmoštra« (župnika) u Kočevju.

Je li tako, gospodine Hrvate?« okrenu se djevojka plamena lica k meni.

»Jest,« odgovorih.

»Ti si mi se narugala, ti si me uvrijedila«, odsiječe Albert.

»Bog i duša nijesam, Alberte,« reče dobroćudno djevojka; »i ako sam te nehotice dirnula u srce, podaj mi ruku, oprosti! Nije od zla srca. Šta ćeš? Mi smo ovdje slovenski ljudi, priprosta krv, te mi toga gospodskog njemačkog jezika ne razumijemo. Pa kad si tako vikao i mahao, kad si nerazumljive riječi govorio, kao kad pop govori svoj »dominus vobiscum«, bio si smiješan, oprosti, veoma smiješan. I nijesam se mogla uzdržati, nijesam, srce mi nije dalo.«

»Pa dà,« duhnu Albert jarostan, »ti ne znaš nego kranjski, ti ne znaš, šta je poezija.«

Porumenjevši skoči djevojka na noge, pohiti u kuću i povrati se za čas među nas noseći malenu knjigu.

»Da ne znam, šta je poezija?« progovori Neža razdraženim glasom, »nà, čitajte,« nastavi pruživši mi otvorenu knjigu, »čitajte Vi, gospodine Hrvate, ja znam tu knjigu naizust od prvoga do posljednjega pismena. Recite Vi, znam li za poeziju.«

Uzevši knjigu pročitah Albertu glasno natpis:

»Poezije doktora Franceta Prešerna. V Ljubljani. Pri A. Giontiniu 1847.«

Zašutismo Albert i ja. On od stida poniknu nikom, a ja pogledah u čudu djevojku, koja je osovljene glave za stolom pred nama stala o mjesečini.

»To,« reče djevojka stavivši ruku na srce, »to razumijem, to osjećam; za tvoje »njemške« litanije ne marim.«

»No pa ded, Nežo,« nasmjehnu se gospodarica, »kad ti to naizust znaš, zapjevaj jednu Prešernovu.«

»Zašto ne,« odvrati Neža prostodušno, »ma se Albert i srdio,« i jasnim, milim skladnim glasom ozivala se s malenih usana pjesmica:

»Luna sije,
Kladvo bije,
Trudne pozne ure že;
Pred neznane,
Srčne rane
Meni spati nepuste.«

*

Oko sijevaše djevojci čudnovato, grudi joj se se nadimahu silno, ja gledah, gledah i prišapnuh Albertu:

»Brate moj, to podneblje nije za Schillera.«

Od onoga dana buljio je moj Albert čudnovato u zemlju; dim iz njegove smotke povlačio se melankolički po zemlji kao magla po nejasnoj jesenskoj krajini. Duša mi zadrhta, jer sam i opet u njegovim sumornim crtama opazio melankoliju Lenau-ova Fausta. Ne znam, šta li je kuhalo na dnu njegove sentimentalne duše, ali svakako se pripravljao nekakav dramatičan preokret, komu bijaše povodom Prešernova serenada o mjesečini, koja je lepršala iz djevičanskih usta nečuvenim doslije miljem. Premda je ta psihološka zagonetka vrlo zanimljiva i možda doista pojmljiva bila, to opet nijesam imao kad odgonenuti je, jer su se i u mojem srcu komešali osjećaji kao »infuzorije« u kapljici vode. Mojim očima nametao se neprestance nenadani »clair-obscur« posljednje noći u vrtu. Snivao sam pače o tom. Vidio sam fine crte djevičanskoga tijela poput crne silhete, a za njom jasnu mjesečinu, kako srebrnasta division dršće na vinovu lišću — pa onda je djeva krenula glavom — sad vidjeh fini profil, iskre noćnoga svjetlila u njezinu oku — i opet slušah Prešernovu pjesmu: — bilo mi je, da mi srce kuca o prsa, kao kad »kladivo« s tornja starinske crkve javlja pônoć — a u to tajno čarobito doba sijevnu djevojka bajnim svijetlom poput vile i svi slavuji po ružinim grmovima, po zelenim lugovima razastriješe krioca sred tihe sjajne noći, svi slavuji zapjevnuše za djevojkom u sladak, omamljiv glas: »Luna sije, kladvo bije.« I srcu bi tužno i srcu bi milo i srcu bi voljko, srce se topilo kao gruda snijega o proljetnom suncu. Bio sam u školi naćuhnuo, da su stari Slaveni imali vila. Od one noći vjerovao sam, da ih ima i u naše doba, ako i nijesu zlatokose, pletikose. No Albertu ne pisnuh, kako vjerujem u vile, kako čuh, da slavuji i o pônoći pjevaju, ali ga i ne upitah, zašto dim njegove smotke melankolički puzi po tlima.

»Nežice,« rekoh joj jednoga jutra poslije kave, »posudite mi svoje »poezije«, rado bih ih čitao.«

»Ta hoću drage volje,« nasmjehnu se mlada, »no svakako mi ih morate vratiti, jer je to svetinja, to jest meni, gospodine Hrvate,« doda stisnuvši lopovski male usne; »ne znam, hoće li te za Vas biti, za mladu varošku gospodu. Nije svakomu svaka

jabuka slatka, ta Vi me razumijete, ja sam samo Kranjica, to Vam je samo kranjska poezija, koja se pjeva, kao štoševe pjevaju, koja se ne propovijeda, kaošto »njemški« popovi prodiču.« Djevojka je govorila posljednje riječi kimajući glavicom kroz ujedljiv ali čaroban posmijeh lagano i lagano, kao da je svakom riječcom nekoga ubosti htjela. Moj Albert poniknu »secundum ordinem« nikom, uhvati se za nos, kao da je u njemu osa ostavila svoj pecavi žalac, našto će mu Nežica opet tobože ozbiljno doviknuti:

»Alberte, Alberte! Lice ti je nekako kiselo. Znam, šta je, oprosti. Metnula sam ti premalo sladora u kavu, zar ne?«

Porumenivši dignu se moj pobratim, izleti na vrt, gdje je među grmljem grožđica složenih otraga ruku i uzdignute glave šetao dvadeset puta amo i tamo i to korakom heroičkim kao kakov junak Schillerove drame po drvenim daskama pozorišta. Ako nije bio Etna, Heklom je svakako moj prijatelj Albert postati htio. Ja nijesam išao nimalo Albertovim tragom. Zavukuh se u kut pod staru lipu i sjedeći na mahovini učio sam pobožno Prešernove pjesme, kao djevojka, kad kradom čita prvo ljubavno pisamce, kao dijete, kad guta iz knjige čarobne pričice. Bog zna, šta je to bilo; u mojoj duši počelo se miješati. Malo pomalo spuštala se u moje srce na laganim krilima melodičnoga slovenskoga jezika čudna ona melankolija, koja prodrhtava Prešernove stihove; premda zelen mladić shvatio sam u sebi svu onu duboku tugu Prešernova srca, sve žalobite glasove izgubljenoga mu nesrećnog života. Bilo mi je, kao da tu sve ptice pjevaju po Prešernovoj melodiji, kao da se iz drhtavoga lišća oziva njegova tjeskoba, kao da sva gorska zvona kucaju po njegovoj noti, kao da po zelenim gorama visi sto harfa Eolovih, a po njihovim žicama da struje divni glasovi: »Oproštaja mladosti«. Često bi se zaustavila moja duša na kojoj misli, na kojoj slici pjesnikovoj kao što leptir na sjajnu, mirisavu cvijetu, i zanesoh se u nove misli i gledah tu divnu, zelenu goru, to vedro i jasno nebo. Ne znam, šta mi je bilo. Iz Prešernove knjige nicahu čudni, neveseli osjećaji, ali žarki kao što sunce na nebu, ali duboki kao što gorska česma. U jedan put se stvori domaćica preda mnom. Smiješeći se upita me:

»A šta Vi tu radite, gospodine Hrvate? Da je noć, rekla bih, da brojite zvijezde.«

»Čitam Prešerna, gospođo.«

»A Prešerna! Zar Vam ga Nežica dala?«

»Jest.«

»Nijeste ga prije poznavali?

»Po imenu samo.«

»Kako Vam se mili? Lijepe pjesme, zar ne? Neža ih se ne može dosta načitati.«

»Lijepe, divne doista, ali tužne iz tužna srca.«

»Da, pravo rekoste, iz tužna srca. Tužan, nesrećan bijaše taj naš nesretni »jezični doktor«.

»Vi ste ga dobro poznavali?«

»Kako nijesam! Koliko je vremena probavio u našoj kući!«

»O kazujte mi štogod o njemu. Kako pročitah njegove »poezije«, željan sam o njem štogod saznati.«

»Hoću drage volje,« reče dobra gospođa sjednuvši do mene »ali mnogo ne ćete saznati, možda baš najmanje onoga, što tražite, jer ja sam ženska priprosta, pa kazujem samo ono, što sam vidjela. Dă, naš Francè, nitko mu ne bi rekao, da tako lijepe stihove piše — bar za nas lijepe, jer ih razumijemo, pa se primaju srca. Prešern malo je mario za svoje odijelo. Hodao je kojekako. Ne jedamput ukorila sam ga za to ljudski, ali on slegnu ramenima. Nije se on puno brinuo, što se o njemu govori. Poniknute glave, buljeći preda se, znao je za čašom vina sjediti čitave sate. Kadšto bi izvadio iz džepa dugoga svog kaputa krpicu papira, pa našarao štogod, valjda kakov stih. A dobar bijaše, predobar, kao dijete, ali čudan kao mjesečnjak; te njegove velike oči gledale su plaho u svijet, nigdje, nigdje nije znao naći pravoga kuta, nikad nije znao, kamo bi se djeo. Kadkad bi mi znao pročitati koju pjesmu, ali je malo o njima govorio. Kad bi ga tko pohvalio, nasmjehnuo bi se. Bijaše vele zamišljen kao svi ljudi, kojima je puna glava; malo kada pokazivaše lice veselo. A šta je to bilo? Pekla ga je rana, stara duboka rana. Ženska bijaše tomu kriva. Čovjek, koji vazda po zvijezdama živi, vidi na zemlji svagdje zvijezde, a učena glava najprije će poluditi. I Prešerna je ženska na to spravila, ona je kriva, da nijesmo od njega vidjeli vesela lica. Zvala se je Julija P.... no valjda ste joj ime čitali na početku njegovih malih pjesama. Ljepota, mislite? Nipošto. Čisto obično lice, ali Prešernu je upalila možđane. E, svaki čovjek ima svoje oči, pa vidi cekin, gdje ne raste nego svijetli grošić. Prešern se utopio dovrh glave u njezine oči, a ona se udala za nekakvog gospodina od ureda. Sada, čini mi se, žive u Novom Mjestu. I nije moglo drukčije biti. Ona gospođica, fina gospodska kći, lutka. Nije nego njemački htjela brbljati — a Prešern je bio Kranjac, tvrd Kranjac. Kranjske pjesme od kranjskog doktora, to je za našu gospodu gotova sramota — bar smiješno. Udala se dakle. Briga nju za Francetove vigilije. To ga je ujelo za srce, od te rane nije se izliječio sav svoj život. I meni je o njoj govorio; tješila sam ga, badava! Govorio je osobito, kad ga je vince nešto ugrijalo bilo. Zvao me je majkom, premda mi ne bi mogao biti sinom; slušao me više puta kao krotko janje, ali katkad bijaše divlji, bijaše mrk. Jednom malo da nije bilo nesreće. Sjedio je mirno, posve mirno, pa pio. Ja iziđem po poslu na dvorište, ali ujedamput eto cike i vike iz kuhinje. Pohitim, da vidim, šta je. Djevojke blijede kao krpe lomile rukama. Moj »jezični doktor« objesio se na onom velikom željeznom klinu, koji je u kuhinji zabit nad pećnim vratašcima. Zašto, Bog zna! I nijesam mnogo mozgala, već brže bolje uže prerezala. Tako ga spasosmo. Nikad ga nisam za to pitala, niti mi je on govorio o tom. Malo se s kime družio, samo s malim crnim postolarom, koji i sad dolazi više puta ovamo, da pije. Možda ste ga vidjeli. Bilo je, kao da se na njegovu glavu spustila tuga, kao crna mrtvačka koprena. Malo vremena pred smrt izvadi sjedeći za mojim stolom iz džepa knjigu — onu istu knjigu, što sad u ruci držite — svoje pjesme. Dade mi ih veleći, da drugo šta pametnije nema, neka to čuvam za uspomenu. I umre. Poslije je Neža došla u našu kuću i prekapajući moje stvari iznijela Prešernovu uspomenu. Pa je ne da iz ruku. I ona je takova glava, koja se brzo upali — vruća krv, pa umije lijepo i skladno pjevati. Dă, govorite joj šta o »doktoru«, prekipjet će. Već je takva narav. Kako li se srdila, kad sam joj pričala, da Julija nije htjela toga čovjeka. A gdje joj je duša bila, viknu srdito, da nije pošla za muža, koji zna takove lijepe pjesmice pjevati, da tę odmah uhvati za srce. Da je Prešern danas živ, pa i star bio, ne bih se dugo premišljala, već ni pet ni šest za njega, ako bi njegova dobra volja bila. Da je Kranjac bio! Bože moj, znala je reći, ta

i Kranjci su ljudi, pa svaki gudi, kako mu je Gospodin Bog sagradio gusle. To nije nikakva sramota. A molim Vas, draga tetko, šta su te naše ljubljanske »frajlice«? Kad počnu njemški gukati i pjevati, odmah im se pozna, da im ta »francuština« nije jeziku prirasla. Čula sam ih ja, pa ako i ne umijem njemački, ipak mi je to čudno klopotalo. No — neka, tetko, neka ih voda nosi, ja ne idem nikada u njihovu kompaniju, nit ću ikad ljubljanskom »frajlicom« biti, i dadne li mi dobri Bog muža, ne će me povesti k oltaru nego pod velikom zlatnom kapom, koju mi je ostavila pokojna baba. Tako vam se rasrdila Neža na ljubljanske »frajlice« poradi doktora Prešerna, komu i sad grob lijepim cvijećem kiti. Recite joj, neka Vas povede na njegov grob; sigurno ćete čuti ljudsku litaniju. Alberta je već i onako dva tri puta pošteno ošinula.«

Jednostavna pripovijest domaćice o pokojnom pjesniku dirnu me čudnovato. Sad sam razumio te žarke i žalobite izljeve njegove razjađene duše, onu mrku sjenu, koja pada na nizove sjajnih njegovih stihova. Ne bijaše to nikakova maglovita »svjetska bol«, koja nam cijeli svijet prikazuje samo sa crne strane, nikakovo hinjeno jadikovanje; u te pjesme složio je Prešern sve svoje osjećaje slovom priprostim ali divnim. Pelin je to, iznikao na gorenskom tlu, a ona gospoda komentatori, koji Prešerna ispoređuju sa Schillerom, varaju se kruto. To su dva posve različita čovjeka, pa ako se Francè zanese u živo Petrarkino mjerilo, ako svoje sjajne misli i okiva verigama arapskih gazela — opet je tvrd Kranjac — Slaven od glave do pete. Tumač gorenske gostioničarke bijaše mi uistinu sto puta draži nego Bog zna kakovo dosjetljivo razmatranje učenih komentatora. A ta knjiga bijaše njegova, upravo njegova! Držeći je rukama oćutih, kao da mi munjevna struja prolijeće žilama, kao da držim nekakve svete moći.

Pohitih k Albertu, dokazah mu cijelu priču, i premda ga je neka zagonetna zlovoljica hvatala, opet stade slušati sve pomnije, i kako sam nesrećnu romantičku ljubav mnogo življe iskitio negoli dobra domaćica, planu Albert najedamput, pa se i on svom dušom dao na Prešerna. Već sam spomenuo, da je Albert vrlo plemenita duša. Žalost zanemarenog nesrećnog pjesnika primi se i njegova srca. Možda s velike strane zato,

jer je mladić i o sebi uvjeren bio, da ga je sramotno izdao njegov zagrebački ideal. Ali nije ga samo ta umišljena analogija dirnula. Zašto je bio Prešern nesrećan do groba, zašto ga je djevojka nemilo odbila? Jer je bio Kranjac, jer je bio Slovenac, sin pogaženog naroda, na koji su tuđinski velikani prezirno gledali, komu su se vlastiti odmetnici rugali; jer nije htio ostaviti majčina mlijeka, jer je odjenuo divne svoje misli u riječi kršne Samove unučadi. Nije li to i grijeha i smijeha vrijedno? Kranjski pjevati! Nije li to prosto i ludo? Više puta znao sam Albertu govoriti, da on Nijemac nije, da nijesam ni ja, da opet ne bi glavna naša briga morala biti veličanje tuđega, premda velikog naroda, da i manji narodi imaju pravo pristupiti u svjetsko kolo. Ali vazda bi se Albert gorko nasmjehnuo, vazda mi odvratio: » Dă, plemenito je to — ali šta ćeš, tu nema lijeka. Sudbina povijesti je nemila, ona nas je odsudila. Od kakve bi koristi bila takova termopilska bitka? Poklonimo se sudbini, grijmo se o slavi Schillera i Göthe-a, kad nemamo vlastitih sunaca.« No sada već nije govorio tako. Zanemaren, prezren, nesrećan, jer je Kranjac, jer je Slaven! To ga je dirnulo, preporodilo. Mladić planu živim plamenom. »Šta«, reče gnjevno zgrčivši pest, »komu je Bog dao povlast da me gazi, da me prezire, jer sam Kranjac? Tko ima pravo, zahtijevati od mene, da budem ja nesrećan, samo da on srećnim može biti? Jesu li narodi divlja zvjerad, koja se među sobom jede? Zašto mogu postati uzvišenim samo uz uvjet, da se odreknem svoje krvi, svoga materinjega mlijeka, svoje naravi, svoga imena?« I zamisli se, ali brzo nanovo planu: »Dă, pobratime, pravo si govorio, čast i slava svakoj velikoj ideji, svakomu vrlomu narodu, ali ta veličina i slava ne smije od mene tražiti, da budem izdajicom, da griješim protiv naravi, nikad! Preziru Kranjce; i ja sam Kranjac — slovenska krvi, ali upravo jer Kranjce preziru, hoću da budem tvrd i čist Kranjac, kao što je Prešern bio. Vi ste Hrvati srećniji. Vam nijesu kronike prošlosti spalili kao nama, vi nijeste samo privezani uz ralo i plug. Ali i vi ste prezreni, barbari pred svijetom. Mi tuđi težaci, vi tuđi panduri, mi i vi slovjenska krv.«

»Ali to neka ne bude više!« kliknuh uhvativši Alberta za ruku.

»Ne, ne smije«, odvrati stisnuvši mi desnicu, »budimo ono, što jesmo, za što nas je Bog stvorio. Stid me je, da je to prije

drukčije moglo biti. Ta jesmo li gori od drugih? Nije li naša glava bistra kao što u drugih, da li je naše srce manje žarko no u drugih? Dä, makar i bila termopilska bitka, slavna je, muževna je. A nema li nas više od šake? Bio sam dječak, pravi dječak, a ne bih nikad zaslužio zvati se mužem, da sam se iznevjerio svomu korijenu, jer je to malodušnost i kukavština.«

Zagrlismo se i naše pobratimstvo bude življe, jače, negoli je doslije bilo. Od onoga dana čitasmo pomno Prešernove poezije. Ne znam, jesu li vam te pričice đačkoga čuvstvovanja mile, ali vjerujte mi, da su istinite, da mi osobito, sveto, neopisivo čuvstvo grije dušu, kadgod se sjetim tih časova u kranjskom gorju. Nikad ne ću zaboraviti, da me je poezija privela k istini, povratila naravi. Zaneseni bluđasmo po romantičkoj okolici snujući pjesme, kujući stihove a vazda noseći sa sobom Prešerna. Povrativši se jednoga dana od takove vilinske ekspedicije do »stare pošte« namjerismo se na kućnom pragu na domaćicu, a ona mi pokaza odmah prstom čovjeka, što je sjedio pod vratima, i reče:

»Gospodine Hrvate! Želite li se upoznati s Prešernovim drugom, s postolarom? Eno Vam ga!«

Krenuh glavom. Za stolom sjeđaše vrlo malen čovječac podupirući laktima lice i gledajući u bočicu prosta vina, koja je pred njim stajala. Bijaše to dosta čudan svat. Na malenoj glavi stršila mu je uvis crna kosa poput bodljike, ter se spuštala na nisko široko čelo. Lice mu bijaše crveno, kratko, stisnuto, obrijano, nos malen i šiljast pokazivao je osobitu razdražljivost, a nad kratkom šiljastom bradom bijahu stisnute široke, tanke ali vragometne usne. Na lijevom uhu visio je malomu postolaru srebrn obod u prilici crnačke glave. Sjedosmo do njega, a on promjerivši nas od glave do pete malim crnim očima ne pisnu. Dadosmo donijeti oku najboljega vina. Natočih mu, ali me čovječac čudno pogleda. Prista napokon uz nas, »da nas ne uvrijedi.« Navrnuh govor na »jezičnog doktora«. Sad se topio led. Čovječac je lijevao čašu za čašom u se, počeo strijeljati očima poput mačka i lupati šakom po stolu.

»Prešerna da li sam poznavao? I kako! Ovako smo sjedili i zajedno pili. »Pri mojoj duši« — učen gospodin, puna glava kao puna vreća. Tomu je išlo sve kao iz rukava. Bog

ga utješio! Bio je nesrećan, vazda bi glavu objesio. Ali dobar, Bože moj, dobar. Ja sam mu šivao čizme. Pa nije bio ohol kao druga gospoda, a pametniji nego druga gospoda — prazne makovice, s dopuštenjem. Nije se stidio govoriti s majstorom ili seljakom, nije se stidio kranjski govoriti. Pa je stihove pravio, kranjske stihove, da ih bar naša duša razumije. I kako se to pjeva, pjeva kao pri večernji pobožno i slatko. Pričaju, da je mnogo toga na smrtnoj postelji spalio. Šteta! Vele, da su to bile đavolske priče. Ne vjerujem. Kako bi takva dobra duša« — postolar umuknu, istrusi čašu. Zatim dignu bodljikavu glavu, porumeni jače, izvrnu oči i poče lupajući šakom i mašući glavom pjevati promuklim, hrapavim glasom:

›Luna sije,
Kladvo bije,
Trudne pozne ure že.‹

Sjetih se napokon i pjesnikova groba, za koji mi je bila domaćica govorila.

»Nežice,« rekoh jednom pri objedu djevojci, »gospa tetka Vaša uputi me na Vas. Povedite mene i Alberta na Prešernov grob. Hoćete li?«

»Drage volje,« odgovori mlada, »kadgod želite.«

»Kad je vas volja!«

»Svejedno. Odmah danas.«

»Pa dobro. Danas.«

Bilo je popodne. Ljepšega, jasnijeg dana nijesi vidio. Visoke gore isticale se oštro pod plavetno, jasno nebo. Sunce je igralo čudesno na tamno zelenoj jelovini. Gora je sijevala, kao da su je vile preplele mrežom zlatnih niti. Svijetli pašnjaci po brežuljcima prostirahu se poput svilenih sagova i drvene kućarice po vršcima provirivahu zadovoljna lica u svijet. Čudno je drhtalo svijetlo po sivom kamenju kraj potoka i na mahovitim zidovima staroga tornja. Sve je tako mirno, tako voljko bilo, da je duši čisto godilo prolaziti tim vedrim, ožarenim krajem. Pođosmo na groblje. Ne bih vam ga znao dobro opisati. Ta mnogo je tomu godina, pa vam se to lako izbriše iz najvjernije pameti. Nije ni čudo. Koliko je odonda po svijetu sinulo raznolikih slika i krajeva u moje oči. Pa groblje je napokon groblje, osobito na selu. Na srijedi raspeti Sin Božji, a oko njega humci i križići. Puna knjiga preživljenih radosti i

jada, mrvica svjetske povijesti, ali knjiga zatvorena sedmerim pečatom, a na knjizi upisane neizbrisivim slovom Prešernove riječi: »Dolgost življenja našega je kratka.« Samo jednu točku groblja upamtih živo — Prešernov grob.

»Gospodo moja!« kliknu Neža zvonkim svojim glasićem otvorivši vrata naše sobe, »ako je vašemu gospodstvu milo, ajdmo pohoditi Prešerna.«

Za dva časka dadosmo se na put. Pred nama koracaše djevojka. Saborita kratka suknjica mrke boje razlijevala se u skladnim zagibima od tankoga pojasa. Male nožice u izrezanim, crnim postolicama pomicahu se lakim, krilatim korakom, jedva se dodirujući kršnoga tla. Nježno ali punano tijelo, sapeto u prsluk od plavetna sukna, zibalo se poput cvijetka pred nama, a na njemu mala glavica, oko koje bijahu svinute tamne, sjajne plete, pričvršćene velikim, srebrnim zabodačama. Tako je djevojka stupala kraj živice više skakući. Sad bi usplašila leptira od grma, sad ubrala kupinu, crnu kao što njezine oči, sad bi utrgnula koji cvijetak a sve onako mimogred, sve tiho pjevuckajući. Ja i moj Albert išli smo tragom za njom. Ni riječce nijesmo govorili. Gledali smo preda se — u djevojku. Valjda smo previše gledali; zato i nijesmo pisnuli — možda se jedan plašio drugoga. Tako je. Kad su ti otimljući se za ljepotom oči odviše žive, kad ti je srce prepuno, zanijemi jezik.

Dođosmo i na groblje. Toliko pamtim, da ne stoji daleko od mjesta, da je sama ravnica, da je ograđeno. Više i ne vidjeh, jer vidjeh samo Nežu. Djevojka udari sredinom i dovede nas lako koracajući među humcima do povećeg stupa od siva laštena granita. Spomenik je dolje nešta uži, gore širi, a vrh naliči, ne vara li me vrijeme, malenu krovu.

»Tu je!« reče djevojka zaustavivši se i pokazavši nam prstićem kamen, oko kojega je zeleno grmlje puno šarena cvijeća stajalo.

Dà, tu je bio Prešernov grob. Tako je govorilo i zlatno pismo na kamenu. Ja i Albert sjedosmo na obližnji humak motreći divnu, priprostu sliku, koja se prikazala našim očima. Šteta, da uz nas nije bilo slikara! Ja i moj pobratim umjeli smo za nevolju crtati olovkom po artiji, ali šta su te mrtve, crne crte bez plavetnog neba, bez zelenila, bez rumenila, bez sjajnih očiju, bez punoga života?

Bilo je tiho. Ni listak da se makao, ni oblačka na kristalnom nebu, samo na zapadu nad nijemim gorjem prelijevala se modrina u blijedo rumenilo. Modrinjak cvijet, šipak, divlji mak bujio je po niskim grobovima, među drvenim krstićima. Samotan, nepomičan isticao se Prešernov stup, kao div vireći u čarobni kraj. Sunce je blijeŝtilo na glatkom granitu, na zlatnim pismenima, kao da blagoslivlje taj posljednji biljeg slavnoga genija, onaj kamen, koji je laglji bio nesrećnomu pjesniku nego breme pustoga života. A oko kamena cvjetahu ruže sagibajući glavicu grobu, cvjetaše karamfil dižući žarke, rumene zvjezdice svoje k nebu, cvjetaše skromna, stidljiva sirotica, lijepa poput gospodske kadife. Kašto sjedne na ružu žutokril leptir, katkad psiknu preko grmlja »zlatna Mara«. Dođe i ptičica, sjedne na kamen, naheri glavicu, pogleda djevicu, cvrkutne i otprhne preko groblja pod nebo. A Neža? Klečala je mirno pred Prešernovim grobom. Tako milo razlijevale se sunčane zrake na nježno zaokružene crte Nežine, na poniknutu glavicu, na to fino lice, na te svilne duge trepavice, pod kojima su do dva crna oka gledala pjesnikov grob, dok su ruke, sklopljene k molitvi, bile u djevojačkom krilu. Izgubih se motreći tu sliku. U hip osovi djevica glavu, skoči na noge. Pristupi grobu, sagnu se vitka i pridahnu k ruži, pođe amo, pođe tamo, tu pridignu pupolj, ondje otrgnu uveo list i baci ga, pa mi reče:

»Hvala Bogu, cvijeće lijepo uspijeva. Ja sam ga zasadila. Ne smijte se. Nije li pravo? Taj čovjek, koji tu spava, nema duše na svijetu — ni duše, da mu nakiti grob. Kamen su mu postavili, dà — tvrd kamen, kao što su ljudska srca. Da li je to dosta? Cvijeće je ljepše, to diše, to miriše, to živi. Za karamfil sam se veoma bojala, išao je nekako na zlo. Al se oporavio. Gledajte, kako je pun, kako je rumen! Milota!«

»A tko Vas je naputio, Nežice, da posadite cvijeće na grob toga nepoznatog čovjeka?«

»Tko? Ala ste čudni! Srce. Kad nije drugi htio, pa sam ja sirota djevojka. Mislim, da nijesam zgriješila. Koliko sam puta čitala čisto sama te njegove lijepe —prelijepe pjesme. Valjda vjerujete i Vi, da su lijepe, ako su i kranjske. Prije sam čitala samo koledarčić i priče o »Lažljivom Kljukcu«. Hà, hà, hà! Mišljah luda, da je to med, a ono Vam je smet.

Kad su mi te pjesme došle na ruke, ej to su bili drugi računi. Znate li, kako je čovjeku pri duši na Veliki petak, ili kad Vam majka umre, ili kad što lijepo slatko snivate — kako Vam to onako živo ide u srce. Tako su me se primile i te poezije. Nekako mi je tužno i dobro bilo. Ne razumijem dakako svega. Ima tu latinskih imena, a gdješta je i previsoko pisano. Dakako. Prešern je bio učen gospodin, a ja luda djevojka. Ali to razumijem, da je morao dobar biti, da je nesrećan bio — poradi nekakve djevojke. Ne znam, kako je, kad tko drugog ljubi, a drugi njega ne ljubi — ali zlo mora svakako biti. Pa mi je Prešerna žao bilo. Vidiš,rekoh sama sebi, taj je siromah toliko lijepih pjesama napisao. Za koga? Za sve ljude. Nije li istina? Svakomu srcu godi, kad njegove poezije pjeva ili čita, svakoj je duši milo. Ne znam, kako,zašto, ali jest! A šta ima od toga? Nä, ovaj kamen, ovaj tvrdi kamen. To je sve. A kad je živ bio, nije se nitko za njega brinuo. Zato sam mu posadila cvijeće. Ni od toga nema dakako ništa. Ali ako pogleda s neba na svoj grob,veselit će ga to, da na njegovu grobu živu ruže i karamfil. Pa i je to. Veli se, kad je tiha noć, kad cijeli svijet spava, da se cvijeće sagiblje na grob i da šapće pokojniku, što li je po danu lijepo vidjelo, što li su ptice pripovijedale, a pokojnik sniva o tom. Možda mu je ova ruža pripovijedala, kako mu čuvam i kitim grob. Znam, da bi mu to drago bilo čuti, da mu ostanke čuva bar jedna živa duša.«

Djevojka je govorila te riječi glasom priprostim, iskrenim, a na licu joj se vidjelo, da je svaka riječ iz duše nikla.

»Recite mi sad, je li pravo, što radim?« zapita nas Neža poslije časka.

»I dično je,« rekoh, »blagosovljen svaki grob, koji ima takova anđela čuvara, i srećan slavni pjesnik, da zlatno sjeme njegove poezije cvate tako lijepim cvijećem u Vašem srcu«.

»Nežo,« skoči Albert na noge, »ti si uistinu zlata vrijedna.«

»Gle, gle,« nasmjehnu se Neža, »sad sam zlato, dragi Alberte, a prije? Ja ti velim, da nijesam ni srebro ni zlato ni drago kamenje, već Neža, jesi li čuo, Neža, u koje ima pravo, zdravo srce. Ali sad se vratimo, već je vrijeme, tetka bi se mogla rasrditi. Čekajte —« zaustavi se, »ponesite spomen s pjesnikova groba. Hoćete li?«

»Molim Vas pače lijepo.«

Djevojka pristupi grobu, razmaknu rukom grmlje i ubra napokon velik, lijep karamfil, koji se divno žario rumenilom.

»Evo Vam karamfil,« reče podavši mi cvijet »vjerujte, da mi je žao, što sam ga ubila, jer ovo cvijeće kao da su mi braća i sestrice. No Vama neka bude. Čuvajte ga; bar ćete se sjećati poslije mnogo godina Prešernova groba. Ne bojte se. Svijet veli, da nije dobro trgati cvijeće s groba. Ja sve mislim, da korijen svakoga cvijeta siže do pokojnikova srca, da je to srce i poslije smrti živo. A kakvo zlo nam može donijeti ovakov skroman, mirisav cvjetić, koji je iznikao iz dobra, plemenita srca? Ne vjerujem zato u tu ludu bajku.«

»Hvala Nežice,« odvratih, »hoću ga čuvati, dok budem živ.«

»A meni ništa?« zapita uvrijeđen Albert.

»Jesi li ti to i zaslužio?« nasmjehnu se ispod oka djevojka, »ta tu ti ne cvatu gospodski tulipani i georgine, tu cvate samo ružica i karamfil — samo kranjsko cvijeće.«

»Nežo!« namršti se Albert.

»Dajte i njemu, dajte,« umolim je, »vjerujte, zaslužio je.«

»Neka mu, da mu ne bude žao! Nä, drž!« pruži mu djevojka drugi karamfil, »da ne plačeš. Baš ga nijesi potpuno zaslužio. I da mi se već nijesi rugao Kranjcima, jer šta si ti nego Kranjac? Čuvaj mi klinčac, ne zavrgni mi ga. Pitat ću te ja za račun,« nadoveza mlada dignuvši prstić tobože prijeteći.

»Ne boj se, Nežo,« odvrati dirnut Albert, »od tebe sam naučio, da sam Kranjac, Slovenac, i vjeruj mi, to ću i ostati, dok bude u meni duše. Dä, pobratime,« okrenu se mladić k meni stisnuvši mi ruku, »na ovom svetom mjestu, pri ovome slavnom grobu zakunimo se, ti Hrvat, ja Slovenac, da ćemo ostati vjerni sinovi svoga plemena.«

»Da, Alberte, kunimo se, da nas ne će nikakvo zlatno mito otkinuti od našega stabla, da ćemo s njim dijeliti sve jade, za nj se boriti za cijeloga našeg života;da ćemo dizati s drugim poštenjacima domovinu iz ropskoga praha. Ni jedno zlo ne odvrati nas od toga; bit ćemo čestiti ljudi, a učit ćemo i svoju djecu, da budu vrla i čestita. Služit ćemo velikoj ideji Slavenstva do svoga groba.«

»Hoćemo, svjedokom budi nam Bog na nebu, ovo divno slovensko gorje, slavni pjesnik u grobu.«

»I ova dobra djevojka.«

»Amen!« pljesnu djevica rukama, »tako valja, sad ste dobri ljudi.«

Izljubismo se Albert i ja, a djevojka će kroz posmijeh veselo:

»E kad ste takvi poštenjaci, kad mi srce tako veselo skače, zapečatit ću i ja to svjedočanstvo. Do Boga je visoko, do groba duboko — tu nijesam nego ja. Nijesam kriva i ne će mi biti grijeh, to će najbolje znati dobri Bog i Francè Prešern.«

Zatim sagnu glavicu i poljubvši Alberta a poslije mene, živo porumeni do vrh glave i ne rekavši riječi krenu hrlo preko groblja kući a mi za njom. Putem složih svoj karamfil u knjigu među Prešernove pjesme. Kad dođosmo opet na »staru poštu«, pozdravi nas domaćica kroz šalu:

»Jeste li već jednom došli? Već sam mislila, da ste se gdje na putu izgubili. Ta morali ste bar deset litanija izmoliti na grobu.«

»Ne bojte se, tetko,« odgovori Neža kroz šalu, »dobri su to ljudi. Posve se popraviše. Ja sam ih do kraja izliječila.«

»E samo kad si ti zadovoljna,« kimnu gospodarica, »pa je sve dobro, jer si i onako gora nego kakov »jezični doktor«.

Naš zavjet na pjesnikovu grobu prevrnuo nam je posvema dušu. I moj prijan i ja bili smo vedriji, veseliji. Kad drvo presadiš u zemlju, koja mu ne prija, nekako zakržljavi i objesi grane, ali kad ga vratiš prirođenoj zemllji, zazelenjet će življe, dizat će slobodno grane prema nebu. Tako mi, prekrštena mlada slovjenska krv. Moj Albert nije već čitao svojih njemačkih klasika, dim njegove smotke dizao se u plavetnim kolucima k nebu. Šalio se, veselio se. Ali i to naše veselje bilo je nekako čudno. U nazočnosti djevojke šutili smo obojica kao mravi. Nešto nam je bilo na putu, nešto nam je grlo stezalo, nijesmo je pravo pogledati smjeli, a opet smo je neprestance gledali ispod oka. Kad smo sami bili, malo kad bi njezino ime spomenuli. Osnovasmo orijaške osnove, kojih vam ne bih smio pripovijedati. Meni se prije vazda motao po glavi stari toranj kraj mjesta, mučila, široki krvnički mač, za'rđalo koplje, pozlaćeno sudačko žezlo, uopće sva romantička ropotarija, koja se čuva u mjesnom »arkivu«. U mojoj glavi rađala se strahovita romantička pjesma o vitezovima, vješticama i nesrećnoj ljubavi dakako. Sad je bilo drukčije. Romantika mi se ispušila preko noći — odsad sam gledao samo čistu, bistru narav, divotni kraj, krepki taj narod i duša bijaše mi puna puncata. Ja i Albert življasmo u nekom deliriju, koji je domaćici dosta povoda dao, da nam se naruga, da nas ljudski pokara, te je ne jedamput spomenula, da se Neža veoma vara, ako misli, da smo izliječeni; prvašnja bolest da je doduše minula, ali sada da se pojavila nova, mnogo opasnija.

Pravo je govorila dobra domaćica. Bila je ženska iskusna, a u glavi joj do dva zdrava oka. Čemu da tajim, što ste valjda već i sami pogodili. Obojica, to jest ja i Albert zaljubismo se u Nežu. Šta ćete? To je sve ono nesrećno svjedočanstvo na Prešernovu grobu, ona umiljatost, onaj nehinjeni naravski čar, koji je jak odoljeti i razboritu čovjeku, nekmoli golobradim mladićima, koji povrh toga i stihove grade. Taj vrlo zapleteni slučaj, gdje dva pobratima zavolješe jednu istu djevojku, nije nimalo nov, a bio je posve naravan kod nas, jer uistinu ne pamtim, da je u ono doba živjela u Kranju još koja druga krasotica, koja bi bila smjela očarati bud Alberta bud mene, pa nas odvrnuti od Nežice. Nijesam uistinu znao, kako će se taj dramatički sukob odriješiti, jer ako je djevojka možda i razumjela, kako nam se njezino lice po glavi vrti, opet bijaše toliko mudra, da je sve poklone, svu lasku primila za prijateljstvo, pa jednakom nježnosti vraćala prijazan, da se nijedan od nas dva mlada zelenjaka nije smio pohvaliti većim uspjehom. Svakako bijaše pametnija od nas, među kojima nastade od to doba neko tajno ali strasno takmenje. Pjevasmo pjesme, ode, ditirambe, sonete, posljedovasmo narodne pjesme, ali sve — narodu, domovini, Slovjenstvu, a te plodove nesrećne mašte čitasmo jedan drugomu kao pobratim pobratimu. No povrh toga gradili smo ljubavne pjesme sve Neži i Neži. — Ali te robe ne priopćismo jedan drugomu. Naše takmenje bijaše dakako djetinjasto. Kad je trebalo Neži, da namata vunu, prepirasmo se, tko li će joj vunu držati; kad joj pade marama na zemlju, poletjeli bismo obojica, tko će joj maramu dići i više tih djeti-

njarija. A ona se samo smiješila, kao što se zvijezda smiješi čovjeku sred noći. Svakako joj je to godilo. Molim vas, sirotica cijelu godinu sama — uvijek za gospodarstvom. Bila je dobra gospodarica. I neka je ženska glava, kakova mu drago, nevina kao liljan na polju, čista kao jutrnja rosa, te djevojke nema na svijetu, kojoj ne bi laskava riječ iz usta mladića ugrijala to malo srdašce. No posve je naravski, da ta ljubavna diplomacija nije kraj naših usijanih glava dugo mogla potrajati.

Jednog večera — bilo je dosta kasno — povratismo se u svoju sobu. Albert bijaše za čudo nemiran. I u meni je nekako kuhalo.

»Prijatelju,« reče mi stupivši preda me i razvalivši strasno oči, »rado bih ti čitao pjesmu. Hoćeš li me slušati?«

»Drage volje! Čitaj!« rekoh sjednuvši za stol i zapalivši novu smotku.

»Ali je malo drugačija nego dosadašnje. Ljubavna je,« produlji Albert nešto oštrijim naglasom.

»Svejedno,« odgovorih kratko.

Moj Albert poče nešto pridušenim glasom čitati odulje čislo kitica dosta skladnih doduše ali punih vrlo hiperboličkih poredaba, a sve se kretalo oko mlade djevojke. Ta vi to znate. Takvom prilikom običava mladi vilin sin oplijeniti Homera, zoologiju i mineralogiju, sve grčko i rimsko neznabožačko nebo pa ktomu i kršćanski pakao.

Albert je stihove vrlo dobro čitao. Malo po malo uslobodio mu se glas, pa je deklamirao upravo zanosnim žarom, pri čemu mu je list papira drhtao u ruci. Pjesma bijaše preduga ali svakako vatrena. Kao da ga sad čujem. Upravo se je zaletio u golemu sliku otprilike ovako:

»Orijaškom školjkom ta je zelen-gora
Sred valova nedoglednog svjetskog mora,
A ko biser zrno divno u njoj sijeva
Čiste duše čarobnica — mlada djeva.«

Albert je čitao tu vrlo titansku poredbu uzvišenim patosom, kad pod prozorom zatuli strahoviti rog, a iza toga zatosom, kad pod prozorom zatuli strahoviti rog, a iza toga zakriješti kao vuk grlo: »Gospodari, gospodarice, dvanaesta je odbila, vatru zapretajte . . .« i tako dalje »avec une grace infinie.« Ja se stoga pasjega koncerta potresoh do dna duše. Al Albert — Albert, komu ta kanibalska arija noćobdije zakrči »cijelo more božanske harmonije,« zadrhta, problijedi, baci papir, pogleda me, kao da će me zadaviti, i poleti k prozoru. Ja za njim. Sred jasne noći opazismo nasred trga pod našim prozorom crnu silhetu noćnoga stražara, po maniri Albrechta Dürera, kako držeći koplje, rog i lampu neumoljivom hladnokrvnošću na mjesec laje, pa zapečati napokon svoju vele mudru lekciju apostrofom na svetoga Florijana. Albert bijaše bijesan i doviknuo čuvaru noćnoga mira vrlo nepjesničku »laku noć,« koju mu on bez obzira na pravila pristojnosti nešto masnije odvrati i mirnim korakom svoj put nastavi. Kušao sam umiriti prijatelja. Razjasnih mu, da se noćobdiji ne može ovaj neskladni intermezzo nikako zamjeriti, da on pače vrši svoju službu na istom mjestu, gdje su ga po svoj prilici vršili njegovi predaci kroz nekoliko vijekova. Spomenuh mu i to, da stražar poznavajući lokalne običaje nije mogao naslutiti, da će tkogod u Kranju o ponoći deklamirati ljubavni ditiramb — da je sve to samo jedan od onih slučajeva, koji se zove »zlobom sudbine.« Badava. Nemili, nenadani dojam noćnoga kukurikanja tolikò bješe razjario mladića, da se teškom kletvom zakleo, da će se osvetiti toj sovi javne sigurnosti. Uvjerivši se, da su moji dokazi preslabi, doviknuh prijatelju, koji je po sobi gnjevan amo tamo koracao:

»Čitaj dalje!«

»Ne ću, ne mogu.«

»Alberte!«

»Šta je?«

»Ova pjesma ide Nežu. Ti je ljubiš.«

»Dà, da,« odreza Albert i doda ustavivši se preda mnom: »I ti je ljubiš. Govori!«

»Ne tajim, da mi je mila.«

»Znam, već duže vremena opazio sam to po tvojoj prevelikoj udvornosti.«

»I ja sam to opazio.«

Zašutismo. Bilo mi je teško. Valjda i njemu. Dva pobratima ljube istu djevojku. Valja mi priznati, da smo bili došli do točke, gdje ljubav prelazi u sebičnost. Djećaci!

»A tko će taj sukob riješiti?« zapita Albert ponešto strasno.

*

»Djevojka,« odvratih.

»Dobro,« prista mladić pruživši mi desnicu, »mi moramo ostati prijatelji. Nas veže sveti vez. Ljubav prama Neži ne smije nam biti zaprekom našega prijateljstva. Borimo se za nju otvoreno, pošteno. Ona neka sudi, čija li će biti ljubeznica, čija li sestra.«

»Tako valja, Alberte! Neža neka odluči. Bio ti, bio ja nesrećan, svaki neka se pokori sudbini.«

Tako se izmirismo svečano. Dječaci! Sad smo se manje bavili patriotičkim pjesništvom, jedan i drugi iščupa svoj kontraband — što ga je skovao bio bez znanja prijatelja — ljubavne pjesme Neži. Svake noći čitali smo te plodove izmjenice i zaboravismo kraj te živahne deklamacije, da smo suparnici. Samo noćobdija, taj crni demon, sjetio bi nas proze. Al i njemu dođe crni petak. Bilo je jedne ponoći. Utrnusmo svijeću. Čekasmo za prozorom. Eno ga! Iz uske ulice klipše demon. Stane. Kukuriknu. Al u taj par prsnu iz našega prozora kao iz lumbarde dažd gnjilih jabuka i jaja na jadnog kopljanika, koji je prestrašen od tih neparfimiranih meteora stisnuo glavu među ramena, pa sunuo preko trga kao krijesnica preko neba zaboravivši svetoga Florijana i zamumljavši: »Ferdamana krota!«

Mi idealni ljudi nijesmo onda poznavali paragrafa o uvredi javne straže, pa se vrlo začudismo, da je taj škandal postao glavnim predmetom konverzaciji cijeloga gradića. Nasreću bijaše Albertov ujak gradski načelnik ili vijećnik, pa cijelo bombardiranje nije imalo nikakovih posljedica, nego što smo ispod oka opazili na zelenoj uniformi stražara zlatostih tragova vješto bačenih jaja. Svakako nadvladasmo mi. Noćobdija nije više kukurikao pod našim prozorom. Tako mogasmo mile volje fabrikate srca svoga deklamirati do zore. Dječaci! Zar nijesmo i mi kukurikali?

A Neža? Šta da rekne mlada djevojka, kojoj je duša čista kao gorsko vrelo, kad iz dvije duše, na dvoja usta u jedan hip prvi put čuje o ljubavi? Jer mi joj govorasmo napokon u sav glas, kako je već navada nepromišljenoj mladeži. Sirota se kamenila, rumenila, sirota nije znala, šta će. Napokon počesmo i njoj kazivati svoje ljubavne pjesme, a znao je za njih

i ostali svijet po gradiću, jer su se ljudi i krasnoga i ružnoga spola silno gurkali u rebra pokazujući prstom na nas mlade vjetrenjake. Neki umirovljeni činovnik, vele vješt poznavalac gradskih starina, koji mi je znao matematičkom točnosti označiti trgovački put Mlečana preko gornje Kranjske gladeći pritome četkicom obojene brkove — matematičkom točnošću, s koje me gotovo vrag odnio, običavao je u svoje arheologično predavanje uplesti nekake ironičke zakašljaje, sipati iznad debelih očala vrlo ujedljive poglede i pri čaši vina izreći kojekakvih natuknica o Neži, da je sirota djevojka stajala kao kuhan rak, a ja i Albert kao kuhane cikle. Djevojka je šutila i morala je šutjeti. Da je samo jednim okom više nalijevo ili nadesno trenula, bila bi stvar došla na varoški bubanj, a ovako brusile se jezičine samo iz prikrajka. I Albert i ja bijasmo joj dragi i duše mi ni sad ne bih znao reći, koga je od nas onako istinski ljubila, no smetena, nemirna bila je svakako. Više puta je znala u vrtu sjediti s vezivom ili pletivom a nas dvojica do nje. Mi smo joj čitali pjesme. Neža slušajući tu svoju glorifikaciju zažarila bi se dovrh glave, spustila duge fine trepavice, te napola kroz smijeh rekla: »Ta ja to nijesam, ja to nijesam; da znate, to je prava grjehota.« Ja sam je naime bio isporedio nekakvom kršćanskom sveticom a Albert nekakvom neznabožačkom božicom, jer mi školski pilići nijesmo još pravo znali, da i u prirodi, među živim stvorovima ima poezije. Tako nas je vazda znala odbijati šalom, smijehom, ali tako čudnovatim smijehom, da sam joj dva tri puta opazio suzicu pod trepavicom. Nama mladićima — koji jošte nijesmo znali za logiku svijeta i za silogizam osjećaja — oprostite mi taj parodokson — nama mladićima bilo je teško, mučno. To usporedno takmenje dvaju prijatelja — koje i onako nije moglo dovesti do cilja — bude nam upravno nesnosno. Domaćica, fina oka, motrila nas je onako smiješeći se, pa mi jednom reče:

»Nijesam mislila, da u Hrvatskoj toliko žigica ima; ali se je i Albert pohrvatio.« Ja sam tu metaforu usprkos jedva minuloga ispita zrelosti — vrlo dobro razumio, pa se ljudski zastidio, no ta diplomatička natuknica priproste Kranjice nije opametila ni mene ni Alberta. Nalazeći se u takvoj maglo-

vitoj i liričnoj situaciji sjeđasmo jednom, jedno tri četvrta sata od Kranja, kraj ceste jedan spram drugomu, odbijajući mučke dimove iz svojih smotaka. Dim se izvijao sve jače i gušće, znak silovite strasti, koja je rasla. U taj par se pojavi na vrhu brežuljka, pod kojim smo sjedili, neki uistinu vrlo čudan lik spuštajući se baletnim korakom nizbrdo. Bijaše to čovjek visok, suh kao kolac u vinogradu. Imao je na sebi prekratke, crno i bijelo kockaste hlače, crn frak dosta izlizan, koji nije nikako njegovu stasu bio primjeren, žute papuče na nogama, vrlo nejasnu košulju bez prsluka, crvenu ženijalno svezanu maramu oko vrata, trošan, dosta ćelav cilindarski šešir na lijevom uhu i malen, u plavetan rubac smotan, svežanj pod desnim pazuhom. Mi se čuđasmo toj neobičnoj prikazi to više, jer je suho košćunasto lice pomno bilo obrijano. U crtama čovjeka nije se pokazivala ni najmanja karakteristika; bijaše to prava zagonetka. Uzvinuta donja usna pokazivala je nešto cezarske samosvijesti, a ona dva ukočena oka ispod tankih obrva ili bijahu znak bolesti, koja se »delirium tremens« zove ili biljeg onog zanosa, za koji se veli: »Bog je u nama, koji nas jari i grije.« Pogađali smo dugo, u koji bi se red sisavaca taj nenadani individuum uvrsti mogao, pa se napokon složismo, da bi to mogao biti član štovanog krojačkog ceha, koga progoni »nemila sudbina.« No budući svjetski ljudi i štovatelji svačije lične slobode, odlučismo ne dotjerati svoje radoznalosti na kraj, niti se ne miješati u zvanje žandara, kojima pripada pravo upitati svakog čovjeka na cesti za njegov putni list. Stoga ne trenusmo trenom nadajući se, da će tobožnji vitez igle i konca minuti kraj nas kao oblak preko neba jasna. Ali se prevarismo. Čovjek u kockastim hlačama kao da je bio vrlo agresivne naravi! Došavši do nas stane, stavi kao »maitre de plaisir« desnu papuču pred lievu, skine šešir, uzvinu obrve, duhnu dva tri puta u zrak i pokloni se nadesno i nalijevo poklonom, s kojeg posumnjasmo, da tu kakav »clown« jahačkog društva putuje incognito. Ali i ovaj put se prevarismo. Čovjek progovori buljeći preda se njemačkim jezikom: »Naš je vijek zator umjetnosti, uti figura docet. Ja, visoko štovano općinstvo, ne letim na hipogrifu u vilenski svijet, kao što Wieland veli, već per pedes apostolorum, evo ovako,« i pri tome baci

čovjek dostojanstvenim prezirom lijevu papuču od sebe. »Da, moja gospodo, vi me pitate s potpunim pravom, tko sam. Čujte i plačite. Ja sam Karlo Moor, Fiesko, Markez Poza, Egmont, mlinarski djetić Konrad et caetera et caetera. Sjećate li se riječi: »O prokleto komentatorsko doba!« »Sire, dajte slobodu misli.« Znate li to?« I pri tome se okrenu čovjek na peti. »Umjetnost! ha! ha! Fraza! A ja sam umjetnik. Po Tržiću, Radolci, Celju ori se moja slava, pače u Gracu proslavio sam se u ulozi sluge. A sad? Ne pitajte me! Bomba pade u naše društvo. Razletjesmo se; mene baci sudbina amo na cestu. »Biti ili ne biti, to se pita« veli glasoviti Hamlet, a ja ne mam ni groša. Odgovorite vi na pitanje danskoga princa. Vidim, da ste plemeniti, a ja se zovem Artur Feldmann. Imam li vam više reći? O zašto nije još ovamo sinulo sunce prosvjete? Apolon? Gdje si? Oh Apolon! Kako da on dođe među ovu kranjsku bagažu? Da li je vrijedno, da koturn gazi ovu barbarsku zemlju, gdje ljudi ne govore Schillerovim jezikom, već laju kao psi?« Karlo Moor pruži nam svoj ćelavi cilindar pred nos, da nam se desnica nehotice zabludila u džep po onaj groš, koga nije bilo u Arturovoj torbi. Olimpijski posmijeh pojavi se na licu komedijaša, kad opazi dvije srebrne šestice u svom klobuku, kojima dodasmo svaki po jednu finu smotku. Fiesko nataknu cilindar, pobra lijevu papuču i pristupivši gracijozno k meni reče: »Gospodine moj, dajte mi malo vatre!« Zapali i dotaknuvši se ponosito šešira reče: »Čast mi je preporučiti se gospodi!« Za tim odskakuta pjevuckajući ariju iz Roberta: »Pusta varka vam je zlato« i nesta ga za šumicom.

»Eto ti kulture« koja putuje, rekoh Albertu.

»Kuga,« odvrati Albert. »Schiller bi se okrenuo zaista tri puta u grobu, da vidi toga apostola germanske kulture.«

»Da se Schiller okrene,« odvratih kroz šalu, »zatvorila bi ga policija, jer ti apostoli ili bolje reći »švindleri« imaju dandanas u državi privilegium.«

Digosmo se, da se povratimo kući. Deklamacije komedijaša nekako nas se čudno dojmiše. Bijasmo ljuti. Ovakov smet smije grditi Slovjena na slovjenskoj zemlji, a opet ga nadarismo. »Golubinja« ili bolje reći »luda slavenska ćud!« Albert je te i slične misli vrlo žestoko razlagao, ali nas eto pred mjestom.

»Alberte!« rekoh, »pustimo to. Doći će Vidov dan. I Slovjeni će jednom reći: »Afflavit deus et dissipati sunt!« Govorimo o drugom, o Neži. Ljubi li tebe ili mene?«

»Šta ja znam,« slegnu mladac ramenima, »zašto i pitaš?«

»Kako i ne ću? Uvaži. Mi tu sjedimo u malenu mjestašcu. Zaokupismo djevicu. Takmimo se. Ona ljubi, da, ljubi, jer se je sva prevrnula. Nije li?«

»Jest.«

»Ali koga? To ne znaš ni ti ni ja. Djevojka ne smije da kaže. Slušaj me. Pustimo da se djevica sabere, da razmišlja. Uklonimo se. Kad nas ne bude ovdje, reći će joj srce, koji li je pravi. Onda nek sudi. Hoćeš li?«

»Dobro, pravo je tako. Čežnja odaje ljubav.«

Sjeđasmo opet u vrtu »stare pošte« za večerom. Pripovijedali smo o dramatičkom prizoru kraj ceste i bilo je dosta smijeha. Napokon izjavismo, da ćemo dalje u goru na put — na Bleško jezero, na Bohinsko jezero — k izvoru Save — ito sutra zorom. Domaćin i domaćica odobriše našu odluku, Neža zadrhta neopazice.

»Koliko ćete probaviti vremena?« zapita.

»Četrnaest dana,« odvrati Albert.

»Pa onda?« reče radoznalo Neža.

»Povratit ćemo se,« odgovorih.

Domaćin zađe u kuću i pozva sa sobom Alberta, da mu preda pismo prijatelju u Bledu; domaćica pođe, da prigleda u kuhinju. Za stolom osta pletući Neža i ja gledajući preda se, motajući smotku. Oko drhtava plamena svijeće vijali se noćni leptiri, a mjesečina je virila kroz lišće. Najedanput se ozva kladivo sa staroga tornja. Jedanaesta ura.

»Luna sije, kladvo bije,« istisnuh u po glasa nehotice.

»Dà,« reče Neža nasmjehnuvši se. »Zorom dakle polazite?«

»Dà. Al sbilja, moram Vam povratiti »Prešernove poezije«.

»Ta Vi ćete se svakako povratiti.«

»Hoću.«

»Ponesite ih sa sobom. Čitajte na Savici »Krst pri Savici,« i vratite mi poslije knjigu.«

»Dobro. Učinit ću, kako rekoste.«

S tornja se opet ozva kladivo. Jedanaest i četvrt.

»Kasno je,« rekoh zamišljen, »vrijeme je da legnemo.«

»Istina,« reče djevojka, »sutra Vam valja uraniti.«

Digosmo se i laganim korakom iđasmo prema kući. Bilo je tiho, tihano. Nepomično stajaše drveće i cvijeće, nepomično visoka gora. Dođosmo do vrtnih vrata.

»Pa zbogom, Nežice. Do viđenja!«

Djevojka se prislonila na stup. Nagnula je glavicu, skrstila ručice. Kao da je snivala. Tad, kao da joj nešto mozgom munu, digne glavu. Pogleda me. U crnom joj oku sjevnu mjesečina. Uhvatih je za ruku. Djevojka kao da će je ustegnuti, al ne ustegnu.

»Laku noć,« šapnu Neža. Bilo je, kaoda joj je u oku sinula suza. Primakoh joj se bliže. Osjetih žarki joj dah. Nehotice se dotaknuše moja usta njezine usne. Djevojka ne pobježe, njezina usta odgovoriše mojima. Prenu se.

»Zbogom! Zbogom!« šaptaše uzrujana, »do viđenja!«

»Dà, zbogom! Do viđenja!« Djevojka uteče. Mir i pokoj vladao je nad mjestašcem, i kad je noćobdija javio pônoć, već sam snivao — o Neži.

Kad je drugog dana sjajna rosa zatreptila o jutarnjem suncu, bjesmo već dobrano odmakli od Kranja put onih gorskih gorostasa, gdje živi neiskvarena jezgra slovenskog naroda, gdje je u davnini bilo posljednje utočište slovenske slobode. Premda je dah jutarnjeg povjetarca življe jario našu mladu krv i okrilio brze noge, to opet nijesam osjećao u srcu veselja. Težko se lučiš od svakoga mjesta, gdje si nekoliko ugodnih dana preživio, a nekmo li ja, koji sam »venuo i plamtio« za Nežom. Gledajući po različnim krajevima svijeta krasotu prirode u različnim prilikama nehotice se podajemo nekoj djetinjastoj čežnji, nehotice poželimo, da bi mogli poput Boga svagdje u svako doba biti nazočni, a uvjerenje, da je ta želja luda, neispunjiva, probudi u nama neko bolno, neveselo osjećanje. Nežin poljubac još mi je gorio na usnama. Kadgod dozvah u pamet usplamaj crnoga joj oka o mjesečini, uzdrhta mi srce, i ona riječ: »Do viđenja« odjekivala je neprestance u mojoj duši. Tako koracah zamišljen uz Alberta. Kadšto potisnuh brže misleći, da ću brže hodajući k našemu cilju i brže se povratiti k Neži. O djevojci ne progovorismo ni riječi, jer smo veoma mnogo o njoj mislili. Dođosmo na Bleško jezero. Ja nijesam »pejsažist,« da vam živom bojom orišem taj

romantički kraj. U vijencu tamne jelove grane stoji čisto, odugačko jezero; oko jezera vidiš čislo bijelih ljetnika i zaselaka, ondje na žalu stoji i crkva, pod crvenim krovom dakako. Dalje tik do pećine iznikla je okomita visoka pećina, a vrh nje starinski, sredovječni grad. Sred plavetnog jezera ističe se otočić. Tu stoji sred zelenoga gaja na brežuljku crkvica djevice Marije, do koje ti se valja uspeti preko 90 stuba. Gdje se sada pjeva slava Bogorodici, žrtvovahu nekad slovenske djevojke božici Ladi žrtve. Evo vam u prozi Bleškog jezera. Koliko puta sjeđasmo ja i Albert na vršku brijega gleđajući mučke tu divotnu sliku. Tko da i govori, tko bi mogao govoriti, kad mu se pred očima razvija taj čarobni amfiteatar, to srebrno jezero, to plavetno nebo, te bijele kućice, ti zeleni gajevi, ti mrki vrhovi, a nada svim zlatno sunce. Bilo mi je, da vidim na otoku Ladin gaj, da se iz zelenila vije bijeli dim žrtve pod nebo; bilo mi je, da djevice pletu vijence, da pjevaju miloglasne pjesme, a pod svedenim granjem smiješi se divna, stidna, krasna, priprosta božica Lada, ta slika i prilika Nežina. Bilo mi je, kao da to vidim. Ali probudi me zvonce crkvice. Lagano, milo kucalo je srebrno zvonce preko sjajne vode, uz mrku goru kao čudna tužaljka, kao naricanje snuždene duše. Gore slovenske, čuste li to? Dušo slovjenska, ne drhće li iz toga tananog zvonca stara, starinska bugarka tvoja?

Ali dalje, dalje doviknu nam nemirno srce — i pođosmo dalje u grdno, divlje gorje, u zelenu pustinju — gdje nema ljudskoga glasa. Preko Bohinskoga jezera nosio nas je ribarski čamac. Voda je čista kao staklo. Sunce dopire do dna igrajući na žutom pijesku. U dubini vidiš drevan panj, vidiš, gdje leži gorostasan siv kamen, gdje brza hitra pastrva. Tajanstvenim šumom pljuska voda o čamac. Ribar sjedi, ribar vesla, ribar šuti. Vidi mu se, vjetar i bura su mu kumovali, grom mu je prijatelj. Čudno te čuvstvo obuzima, i nagiblješ se k vodi, i pitaš taj panj i pitaš taj kamen: Gdje vam je vila, čudna, čarobita, slavenska vila? Sjedi li još tu na dnu staklenog jezera, kad mjesečina ršće po mirnim valovima? Plače li, pjeva li, da li je umrla? Da li? A iz sjajne ljeskave vode kao da mi se nasmiješilo milo djevojačko — Nežino — lice i srce mi kliknu: Živi vila, ah živi!

Visoki, strmi, mrki dižu se oko nas vrhovi, kao mračna vojska divova, koja čuva taj čarobni tajinstveni kut. Iz rebara, nad glavom iznikla je divovima tisućljetna šuma, gdje nema sunca ni svijetla. A više nad njima ljeskaju se o suncu vječni snježnici kao golemi srebrni štitovi proti tuđemu bijesu. Sad smo pristali na drugom kraju jezera. Ribar nas vodi stoljetnim hladom u goru. Ide i šuti, šuti i ide. Nema tu puta. Samo je bura među šumskim stupovljem utrla kukavnu stazu. Šuma se ori gromom, lišće ršće. Dalje ne možeš. Visoka pukne pred tobom stijena, a sred stijene mrke i glatke probješnjuje grmeći s visoka sjajan slap i baca se u dubinu, u kamenu kotlinu. Srebro je, misliš. Užas te grabi. Kako ne će! Ta i ono cvijeće i drveće oko slapa ršće od straha. Sad zabljesnu i sunce nad gorom. Milijuni alema sinuše zrakom, milijuni kapljica trepte poput zvijezda na cvijeću i drveću. Uskliknuo bi, ali se kameniš. Divota je to i strahota. To je Savica, mlada Sava. Srebrna šumeći, kipeći baca se među drevnom šumom preko razmrvljenog krša, bijesna provali u Bohinsko jezero, pa iz njeg teče k jugu — jugu. Tu sam čitao Prešernov »Krst pri Savici«, tu sam ga oćutio do dna srca, do najdublje dubine moje duše. Sveti strah mi potrese tijelo. U veličajnomu zakutku prirode bijahu slobodni Slovenci posljednji očajni boj proti tudjemu bijesu, pod ovim svetim žrtvenikom tecijaše posljednja žrtva slobode, krv iz njihova srca u gromor slapa miješao se posljednji očajni vapaj: »Na tleh leže slovenstva stebri stari.« I gora zadrhta od užasa. Kraj mene i Alberta stajaše ribar, duguljasta, kamena lica, visok kao gora, buljeći u gromornu pjenu. Nije li to praunuk onih, koji tude izgubiše glavu? Dà, bit će. Bar takvi su i oni bili. Duše nam klonu od svetoga šuma. Tu iskapismo kupu čiste »žive« vode, tu se pobratismo nanovo, prisegosmo vječnu vjeru Slovjenstvu, a visoko nad nama sipao je slap svoj kristalni biser. Bilo je, da vidimo zlatnu maglu, a kroz nju da trepti lijepo lice slovjenske vile — lice djevojčice Neže. Nijem, ukočen gledao nas je ribar. Mislio je valjda, da smo poludili. Zar nema vatre u njegovu srcu? Iskra ima, iskra! Samo da poduhne vjetar, iskra će planuti plamenom. A mi bjesmo pokršteni, spaseni, prava djeca svojega roda.

Bilo je krasno popodne, kad se vraćasmo u Kranj. Jedno dvije ure od gradića stoji selo, već mu ne pamtim imena — a u selu kraj ceste lijepa čista krčma s vrtom. Amo zakrenusmo, da se okrijepimo. To je imala biti posljednja »štacija«. Sjednuvši pod široku sjenku pozvasmo krčmara. Umah se pojavi pred nama trbonja rumena nosa pod zelenom kapicom i kad se opitasmo za utrobu njegove pivnice, omjeri našu romantičku uniformu, pa reče mirno i dostojanstveno:

»Eh znate, ja imam kojekakva vina, pa za bolje goste i »lutenberškog.« Naš viteški ponos bijaše tom prezirnom riječju ponešto uvrijeđen, a ja rekoh vrlo hladno omašnomu Ganimedu — imao, čini mi se, za cimer »crvenog vola«: —

»Budući da se i mi brojimo u bolje goste, donesite nam prije svega polić lutenberškog.«

»Crveni vol« s toga odgovora ponešto zbunjen otklipsa po vino. U taj par zaustavi se vrlo fina kočija pred vratima, a glasan smijeh od ceste dokaza, da tu i krasna spola ima. Uistinu. Začas uniđu u vrt dvije dame i dva mlada gospodina, pa sjedoše za drugi stol pod brajdom. Mlađa dama, krupna crnka, bila je po crtama lica i njemačkom izgovoru svakako Slovenka, i druga ponešto suha plavuša s dugim uvojcima kušala je zalud oponašati kakovu lady. Mladići vrlo koketno na lovačku obučeni, kao da su se više brinuli za svoju kosu negoli za mozag. Kraj najbolje volje ne mogu vam opisati njihova lica, jer je strahovito prazno bilo. To je društvo bilo bez sumnje »juste milieu« među aristokracijom i birokracijom, gospoda bez gospoštine. Plavuša poče nas mjeriti očalinom, za njom i ostali. Napokon prihvati plavuša vrlo rđavim francuskim jezikom:

»Voilà des gens curieux!«

»Je voudrais savoir leur metier,« reče mlađa vrlo barbarski.

»Gens de rien,« reče prvi birokratić.

»Leur présance est en tout cas embarassante,« reče drugi birokratić.

Ne mareći za to birokratičko gatanje i za tu zlovolju, šućasmo, dok je plavuša radoznalim okom promatrala naše telećake, i stadosmo šaleći se jesti dva frigana pileta. Birokrati

bijahu »embarasirani«, jer im je »francuština« vragometno šepala.

»Peut-être des ouvriers,« progovori birokratić.

»Mais non,« reče mlađa, »leur mains sont blanches.«

»E du quel pays?« upita plavuša.

»Je comprends quelques mots,« reče mlađa.

Nama je dosta bilo te aristokratičke muke i vježbe po gramatici Machatovoj. Dignuvši se, poklonih se posve udvorno i rekoh mlađoj:

»Sans doute, mademoiselle! Vous etes Slovêne et nous sommes — pour vous servir — Croates et étudiants.«

Sve se društvo zažari strahovito na moj francuski odgovor, osobito prvi birokratić, koga sam ponešto mrko poglednuo bio. Ali opet odahnuše i uzeše njemački brbljati, jer im »francuština« i onako ne bi koristila bila. Zato smo mi življe hrvatski govorili, a ja sam navlaš vrlo nerazumljive riječi »divaniti«, »furuna«, »peškir«, »kuršum« i cijelu litaniju turskih fraza uplitao u razgovor, kojih ponijemčena Slovenka nije dakako mogla razumjeti!

Lutemberško vino ugrija nam srce i glavu. Birokrati nam se primakoše bliže. Zapodesmo ponajprije diplomatičko poslije i življe općenje. Ženske udariše ispitivati o Hrvatskoj, koja je tako blizu Turskoj, pa kad je veselje mah preotelo bilo, zapjevasmo ja i Albert: »Miruj miruj srce moje!« a mlađa birokratica planu iznenada i započe na veliko naše čudo vrlo skladnim glasim: »Luna sije, kladvo bije!« Iza podulje, vrlo živahne debate, u kojoj su mladi birokratići vrlo mnogo moralnih batina odnijeli, prizna cijelo birokratičko društvo, da su i oni Slovenci. Quod erat demonstrandum.

Po svemu tom nije nikakvo čudo, da smo oprostivši se od svojih najnovijih znanaca, vrlo vesele volje i hrlim korakom hitili prema Kranju. Meni je bilo, kao da su mi narasla krila. Bijasmo veseli, vanredno veseli za te divotne jesenske večeri. Dà, živo se radovasmo našemu junaštvu, da smo četiri duše »in partibus infidelium« povratili slovjenskomu stadu. Sve to bijaše dakako ponešto iluzija, jer hladno govoreći, bili smo osvojili od neprijatelja samo na četvrt ure tvrđavu. Već se je bio izvio mjesec nad gore, a zvijezde treperile kao briljanti na nebu, kad se primicasmo Kranju. Kad spazih crte starog tornja

o večernjem nebu, uhvati me nešto za srce. Sad je imao pući sud, na čiju li će stranu pasti kocka, koga da ljubi Neža. Vjerujte mi, nešto me je davilo pod grlom. Iz mraka zasinuše rasvijetljeni prozori. Crna ora oko nas. Dolje je šumio potok ljeskajući se o mjesečini. Zaustavismo se. Zagrlivši se gledajući u puni zlatni mjesec, prevrćući od zanosa oči, zapjevasmo: »Luna sije, kladvo bije.« Uđosmo u gradić. Dođosmo veseli do »stare pošte«. Ulaz pod kućnim vratima bijaše rasvijetljen. Pod ulazom klečaše plačući sva družina. Šta je to? Zapanjismo se, klekosmo i mi. Sa stuba siđe župnik u bijeloj košuljici noseći svetotajstvo, a uz njega dječak sa svjetiljkom. Groza me je hvatala. Zapitah služavku, što je klečala kraj mene:

»Šta je? Tko je?«

»Neža,« odvrati djevojka kroz suze, »zlo je, vrlo zlo. Nema pomoći.« Mozag mi se zavrti. Na stubama se pojavi domaćica. Tiskajući pregaču na oči i mahnuvši rukom zajeca:

»Izdahnula! Molite za njezinu dušu.«

Poletismo k domaćici.

»Za rane božje,« istisnuh očajan, »gospođo, recite, šta je to? Šta je to?« Žena prekrsti ruke na trbuhu, spusti glavu i odvrati jecajući:

«Prekasno ste došli. Pozdravlja vas. Umrla je. Bože moj! Bože moj! Majko božja! Zašto nam je uzeste. Što smo vam krivi? Tà bila je svadba kod susjede. I Neža pođe onamo. Bijaše družica. Ona vruća, noć hladna. Nazebla je. Vrućica je spopala. Sad je — mrtva.«

Dà mrtva. Među šest svijeća ležaše na odru pod bijelim vijencem Neža. Bijaše blijeda, no kako je već smrt. Ali kao da se je smiješila, milo smiješila — kao vila — kao zvijezda. Nas dva mladića plakasmo kao djeca.

»Alberte«, rekoh, »sad nam je dosuđen sud; ni ja ni ti, kocka je pala u grob.«

Još jednom pogledah to milo lice, te žarke usne, koje me poljubiše, prije nego li zaklopiše mrtvačku škrinju. Bože moj, ali je ta narav grabežljiva zvijer! Tanko zvono zazvoni. Ispratismo je na groblje onim putem, kojim nas ona vesela povede na Prešernov grob. Nedaleko od pjesnika zakopasmo je. Bilo je, kao da su Prešernove ruže spustile glavice, da je karamfil

klonuo, da sirotica u travici plače, bilo je, kao da se obara ono plavetno nebo na nas. Drugoga dana ostavismo Kranj. Na rastanku stisnu mi domaćica ruku i reče:

»Prešernove poezije pridržite. Neža mi reče, da Vam ih dam. Čuvajte ih. S Bogom pošli, sretni bili!«

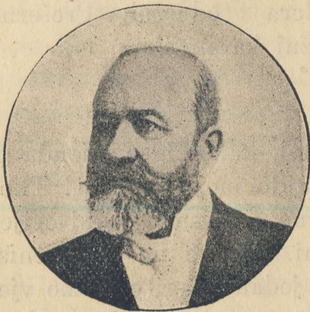
Pohodismo novi grob. Da je bar tude cvao cvijetak, ali ništa nego zemlja, tvrda zemlja!

Odosmo. Ja zaboravih Schillera i odnesoh Prešernove pjesme a u njima taj jadni, taj tužni karamfil.

Uminuše ljeta i ljeta. Bože moj, kako li se odonda prevrnuo svijet! Koliko je jada prohujilo mojim srcem! Tko bi ih izbrojio? Ali jošte čuvam Prešernove pjesme i suhi cvijetak s njegova groba. Sve se promijeni. Ali se ne promjenismo mi — ja Hrvat, Albert Slovenac, i jedan drugi ostasmo vjerni Slovjenstvu. Ja sam zašao u stihotvorce, on brani narod prozom. Dugo, dugo je tomu te se ne vidjesmo, ali nam srce kuca jednako, kao onda o mjesečini pod sjenkom, kao onda na pjesnikovu grobu, kao onda kraj slapa Savice. A vi ruže tamo u gorenskom kraju, ako cvatete na Nežinu grobu, sagnite glavu u tiho noćno doba, šapnite mladoj, koja pod vama drijema: Još je živ onaj Hrvat, koga si poljubila, još blagoslivlje tvoju uspomenu, jer si ga povratila Slovjenstvu, još čuva kao sveti zapis Prešernove pjesme a među njima drijema godine i godine, među njima drijemat će još dugo, dugo karamfil s pjesnikova groba!



JOSIP EUGEN TOMIĆ



Kao pripovjedač stupa Josip Eugen Tomić stazama Augusta Šenoe. On ga nastavlja u historičkom i društvenom romanu ito većma u širinu ne stvarajući nikakvih novih oblika. Postao je popularan svojim načinom pričanja otresajući se pomalo romantike a izrađujući više psihološku stranu svojih ljubavnih zapleta, koji su uvijek kod njega vješto udešeni; poglavito u omanjoj pripovijesti ili crtici znao je pokazati svu svoju vrsnoću. U Tomića je lijep narodni jezik, ima u njega smisla za šalu i razbibrigu, pa ako i ne bira osobite sižeje, obrađuje ih jednako s mnogo volje i marljivosti, da čitatelja ugodno pozabavi imajući uvijek na umu glavnu zadaću hrvatskoga pisca, da nastoji što više privezati naš čitalački svijet uz hrvatske stvari, da ne seže za tuđima.

Romani, pripovijesti i crtice Tomićeve tek su jedan dio njegoga velikoga kulturnog i književnog rada, komu je ostao vjeran punih četrdeset i sedam godina. — Tomić se naime rodio dne 18. listopada 1843., a umr'o dne 14. srpnja 1906., dok mu se javni rad započeo godinom 1859. Kad bismo pak uzeli u obzir njegovu mladenačku pjesmicu »T u g a z a m l a d o š ć u«, što ju je kao 13-godišnji dječak spjevao u nadbiskupskom sjemeništu za đački listić »Smilje i Kovilje« (g. 1856.), onda bi izišlo, da je Tomić umr'o baš u pedesetoj godišnjici svoga književnog rada. Zazbilja za Tomića se može reći, da nije nikad puštao pera iz ruke bilo za znanstveni (ponajviše gospodarski i literarno-historički) bilo za beletristički rad.

Život mu je inače tekao dosta jednovito. Pučku školu i donju gimnaziju svršio je u rodnom mjestu Požegi, gdje su mu bili i roditelji: otac Marko, kotarski sudac, i mati Vjekoslava rođena Jedlička, kći vlasteoskoga upravitelja slovačkoga roda. Peti i šesti gimnazijski razred svršio je u Zagrebu, gdje je g. 1858. stupio u sjemenište i ostao u njemu četiri i po godine. Kao teolog treće godine svuče mantiju i ode u Karlovac za urednika Lukšićeva Glasonoše; tu se upoznao s vatrenom rodoljupkom Herminom pl. Prešernovom, koju je poslije (g. 1868.) i vjenčao. Godine 1863. dade se na pravne nauke, pa ih je svršio koje u Zagrebu koje u Gracu tako, da je g. 1867. bio imenovan

1906 umro

kotarskim pristavom u Požegi a g. 1868. županijskim »podbilježnikom«. Kad se g. 1868. ustrajala hrvatska zemaljska vlada u Zagrebu, postade Tomić vladinim perovođom, g. 1875. tajnikom, a g. 1892. pravim savjetnikom i napokon g. 1905. banskim savjetnikom — godinu dana pred smrt. Književni rad smetao je Tomiću dosta, da mu činovnička karijera nije tako glatko napredovala, kako bi on to po svojim zaslugama bio zavrijedio. Još valja pripomenuti, da je Tomić bio već od godine 1872. savjetnikom u kazališnom odboru, dvije godine (od 1872. do 1874.) dramaturgom a jedno vrijeme (g. 1874.) i upraviteljem hrvatskoga kazališta; poslije toga od g. 1880. pa sve do g. 1890. bio je članom kazališnoga odbora. A nije to bilo tek njegovo službeno ime, nego je on za hrvatsko kazalište radio već od g. 1862. prevodeći marljivo strane drame (navlastito Schillerove, Gutzkowljeve, Sardou-ove) mnoge vesele igre, librete operne i operetne (oko 20). Osim toga je pisao i izvorne drame i komedije (7), tri izvorna libreta, a priredio je za pozornicu Brezovačkoga »G r a b a n c i j a š a đ a k a«. Svega blizu 70 kazališnih komada!

Na dramatskom se polju ogledao iznajprije kao pisac komedija. Prva mu je komedija bila »B r a č n e p o n u d e«, prikazivana g. 1873. — gdje je stvorio klasični tip staroga hrvatskog šljivara Jurice Dombaja — a druga »Z a t e č e n i ž e n i k« prema njegovoj noveli istoga imena, prikazivana g. 1878. (oboje izdala Matica Hrvatska god. 1882. s natpisom »Komedije I.«). Godine 1882. napisao je još dvije komedije: »N o v i r e d« (nikad još neprikazivan) i »G o s p o d i n t u t o r«, prikazivan g. 1884. (oboje izdala Matica Hrvatska g. 1883. s natpisom »Komedije II.«). U isto doba počinju Tomića zanimati i igrokazi iz pučkoga života. To je u prvom redu njegov popularni »B a r u n F r a n j o T r e n k«, prvi put prikazivan g. 1880. a nagrađen raspisanom vladinom nagradom od 800 kruna; taj se igrokaz, u kome ima i komičnih tipova, glumio po svoj Hrvatskoj, pače i u Ljubljani i u Varšavi. Drugi mu je igrokaz iz pučkoga slavonskoga života »P a s t o r a k« također nagrađen, giumljen prvi put g. 1893., a štampan troškom Matice Hrvatske g. 1892.; u »Pastorku« se uz vjeran prikaz pučkoga života iznose neke mane našega naroda u slavonskom kraju. Posljednja mu je oveća drama, upravo historička tragedija »V e r o n i k a D e s i n i ć k a« (prikazivana g. 1903., a izišla troškom Matice Hrvatske g. 1904.). — Operni su mu libreti: »Lizinka« (g. 1878.), »Tvardovski« (g. 1880.) i »Gospođe i husari«; sve troje uglazbio Ivan pl. Zajc.

Kako je Tomić bio mnogo godina izvjestitelj i pročelnik gospodarskomu odsjeku kod kr. zemaljske vlade, gdje je upravo preporodio ovu kulturnu granu ustrajajući po zemlji gospodarska društva, zavode itd. — pisao je i mnogo gospodarskih članaka, ponajviše u Narodnim Novinama; u istom je listu pisao mnoštvo feljtona sadržaja etnografskog literarno-historičkog (na pr. o Petru Kanizliću, Vidu Došenu, Tomi Blažeku i o mnogobrojnim starijim piscima hrvatskim). — Tomić

je i pjesme pjevao, osobito u svoje najranije doba. Prva mu je štampana pjesma »Plač za Jelačićem banom« izišla g. 1859. u Narodnim novinama; dalje je nastavio pjevati u požeškom Slavoncu, Naše gore listu i Glasonoši, pa ih je sve sakupljene izdao g. 1865. s natpisom »Ljeljinke«, koje je oštri kritičar onoga vremena Adolfo Veber pohvalno ocijenio u Književniku. Kasnije još pjeva Tomić u Dragoljubu i Vijencu i ako rjeđe, jer ga proza sve više ovladava. Valja još napomenuti, da je tragedija Veronika Desinićka ispjevana sva u stihovima.

No više nas od svega ovoga rada zanimaju Tomićeve pripovijesti, crtice i romani, po kojima je postao znamenit, tako da kad se njegovo ime spomene, svatko ponajprije pomisli na pripovjedača Tomića. U prvim godištima Vijenca izlaze omanje pripovijesti Tomićeve, neke iz pučkoga a još više iz građanskoga (požeškog) života. U nekima od njih izbija zdrav humor i mirno risanje »purgarskih« prilika, nešto slično Janku Jurkoviću. Mnoge od tih pripovijesti i šala izdala je Matica Hrvatska kao »Pošurice« (g. 1887.), a ima u njima osim književne još i kulturne vrijednosti, jer je Tomić zalazio pomalo u onu blizu historiju, o kojoj je mogao čuti od svojih starijih; tako se sačuvao mnogi dragocjen prilog za karakteristiku hrvatskog života u prošlom stoljeću, naročito iz bivše vojne krajine.

Poseban dio u Tomićevim lijepim radovima imaju pripovijesti iz bosanskoga života: »Zmaj od Bosne« (troškom Matice Hrvatske g. 1879. i 1897.) i »Emin-agina ljuba« (Matica Hrvatska g. 1888.) pa pripovijest »Janko i Jaga« (u koledaru Danici, god. 1882.). Sve su te pripovijesti nastale za onih događaja g. 1878., kad se sve zanimalo za Bosnu, pa je trebalo naše saplemenike iz onih krajeva predobiti za hrvatsku knjigu. Junak posljednje spomenute pripovijesti, Janko, mora s generalom Filipovićem g. 1878. u Bosnu, da lije krv, a prva dva romana svojom se blagom romantikom prenose posve u bosanski kraj, pa su baš te dvije knjige najviše kod nas čitane. Napose je »Zmaj od Bosne« upravo klasičan. Matica Hrvatska, kojoj je Tomić bio od god. 1877. odbornikom, a od god. 1891. »potpredsjednikom«, izdala je g. 1884. njegovu zanimljivu pripovijest »Kapetanova kći« (preštampanu iz Vijenca), pa veliki historički roman »Za kralja — za dom« (u dvije knjige: g. 1894. i g. 1895.). Prvi je dio toga romana izišao pod natpisom »Pretorijanac« u Vijencu g. 1890. Valja naime znati, da je Tomić g. 1882. dovršio Šenoinu »Kletvu« i time dokazao svoju vještinu u pisanju velikih historičkih romana. On se iza toga dao na proučavanje za nas Hrvate veoma znatnoga vremena u drugoj poli 18. vijeka, u kojoj se odigrava roman »Za kralja — za dom«. Iz toga je doba: vlada Marije Terezije, ratovi s vanjskim narodima (osobito s Prusima), komešanje u Ugarskoj i Hrvatskoj, gdje »staleži i redovi«, pa banovi, vicebani, komesari i locumtenensi nemaju više onoga znamenovanja kao prije. Tomić je u historički politički okvir vrlo vješto unio sliku zagrebačkoga društva

i života 18. vijeka držeći se starih kronika a najviše »Annua« glasovitoga zagrebačkoga kanonika i opata Baltazara Adama Krčelića. Odatle je uzimao i ljubavne zaplete historičkih lica, kao što je bila banica Baćanka, grof Kulmer, Petar Škrlec itd. Glavni mu je junak mladi i lijepi Nacio Magdalenić, koji se poslije različnih ljubavnih doživljaja u Zagrebu i Beču (s generalovicom Arankom) smiruje ipak u svojem kraju i oženi se djevojkom, koju je ljubio za svojih mladih dana, pošto je postao »pretorijancem« ugarsko-hrvatske garde. »Za kralja — za dom« najznatnije je djelo Tomićevo. Matica Hrvatska izdala je još g. 1902. historičku novelu »Udovica« (odštampanu iz Vijenca g. 1891.). »Udovica« s nekim svojim realističkim opisima čini prijelaz Tomićev iz historične pripovijesti u savremenu društvenu, kao što je to na pr. »Melita«, što ju je izdala Matica Hrvatska g. 1899., gdje se prikazuje, kako nisko može pasti žena makar i visoka roda, kad se dade u vrtlog razvratna života. — Koledar Danica donosi g. 1886. Tomićevu pripovijest »Razdjelnici«, gdje se opisuje raspad zadruge nesrećnim diobama, po kojima domaći elemenat propada i otvara vrata tuđincu doseljeniku. Ima i drugih još (u Vijencu i Narodnim novinama i drugdje) većih i manjih, tendencijoznih i samo zabavnih, ozbiljnih i šaljivih pripovijesti Tomićevih, koje bi bilo gotovo nemoguće nabrojiti.Nijesu sve ni jednake vrijednosti, jer mnogoput piše Tomić, tek da ilustrira koju zgodu iz života, bilo šaljivu bilo tužnu. No svagdje je ostao na domaćem tlu: svagdje su to naši ljudi sa svojim osebinama, vrlinama i manama. Matica Hrvatska izdala je ove godine Tomićeva »Manja djela« (I.); to su omanje novele i crtice kao iverje iz njegovih pomenutih većih historijskih, »slavonskih« i socijalnih djela, no svaka uz fabulu ima zanimljivu i pouzdanu kulturnu sliku.

S Tomićem je legao u grob plodni i marni kulturni radnik Isporedimo li njegov rad na gospodarskom i naučnom polju s radnim danima u nedjelji, to su mu romani i pripovijesti sveci i nedjelje: lijepi, vedri i sunčani. Na njih ćemo se uvijek rado ogledati; osobito one bosanske pripovijesti, pa »Pošurice« i »Za kralja — za dom« dugo će se još čitati.

U »Pošuricama« su izišle šale »Na vozu« i »Béfehl«, što ih ovdje donosimo; u prvoj je u donekle historički okvir umetnut šaljivi događaj, dok je druga humoristička sličica po istinitom događaju ličke »Militärgrenze«.

NA VOZU.

Bijaše to godine 185*., upravo u glavnom zemaljskom gradu Zagrebu, dok su još u njemu gospodovali Bachovi husari, neumoljivi zatornici hrvatske svijesti i starine. Obrijana gospoda, bez brade i brkova, s naočalima na nosu, bez gajtana na haljinama, vrludahu po ulicama grada Zagreba, hrvatskoga grada, ismijavajući glasno prostotu, glupost i surovost hrvatsku. Domaći ljudi slušaju to, klimaju glavama, ali ne govore ni riječi. Sada ima drugi vlast govoriti u njihovoj kući, a oni treba da šute kao ribe . . . Mili Bože, kako će dugo potrajati to sparno, nesnosno vrijeme!

Sinovi hrvatski, koji odabraše činovnički stalež, bijahu svagdje i u svačemu prezreni od nadutih stranaca. I najvrsniji Verböczyanac, koji je malo ne »jus gladii«[1] izvršivao prije u svom kotaru, morao se u novoj organizaciji zadovoljiti kakovom podređenom službicom i to obično kod — manipulacije.

»Amice, kako ti je?« upitao bi znanac znanca, Hrvat Hrvata, iza ove nesrećne organizacije. »Da li si namješten?«.

»In qualitate ultima, qua cancellista!«[2] glasio bi odgovor jadnoga Verböczyanca, koji je morao da zamijeni svoje veliko sudačko žezlo s tucetom »schnell-« i »schönschreiberskih« pera. »Dolendum!«[3]

U ovu vrstu nesrećnjaka, koji su postradali s Bachovih reforma pripadao je i Janko Svojtić, prava hrvatska korjenika, izučen ugarsko-hrvatski pravnik, koji je mnogo znao disputirati »de statutione«[4] i o parbama »diabolicae probationis«[5], no koji se to manje razumio u nove »Patente« i »Verordnunge«. On bijaše od glave do pete »Horvat« mrzeći na sve, što je za tada novotarenje bilo, što ne bijaše »kak negda!«

Od silne mržnje, što ju je gojio protiv novih krotilaca starodavne hrvatske šije, koji njega, negdašnjega »primarium

[1] Pravo mača.
[2] U najnižem svojstvu, kao pisar.
[3] Žalosno.
[4] O umještenju.
[5] Vražjega dokaza.

vicenotarium inclyti comitatus,«[1] učiniše oficijalom opskurnoga ureda, bijaše mu najslađa pjesma i satira, ispjevana od nepoznata pjesnika, na rug novim »kulturtregerima«, koja je otprilike ovako glasila:

»Bili su već rešetari,
Kočevari i sitari,
A sada su vicišpani,
Vorštandi i aktuari, —
Al će doći, braćo, dan,
Da ćemo ih gonit van!«

Nije li to božanstveno! Ta to je moglo uzdrmati svako hrvatsko srce više negoli Maure pjesma o neumrloj »Alhambri.«

Gospodin Svojtić pjevao je tu pjesmu samo doma, ili kao što mi danas modernim, finim jezikom kažemo: »u krugu svoje obitelji i prijatelja«. Ali i tu je bio oprezan. U sobama, koje su gledale na ulicu, nije se smjela pjevati ta buntovna pjesma nego u blagovalištu, koje bijaše duboko u dvorištu, pa i tu uz dobro zatvorena vrata i prozore. Vrag ne spava; a policija svagdje svoj nos imade.

U toga gospodina Svojtića one godine, kad to pripovijedam — a baš se je pravo ni ne sjećam, no bijaše u mjesecu lipnju — sabralo se lijepo društvo. Bijahu osim njegove gospođe sve sami muškarci, sami njegovi »socii doloris«.[2] Bijaše dakle društvo »prav horvatsko«, ili kako je gospodin Svojtić naviknuo reći: »bez bâb«, — koje su ga uvijek »ženirale«, jer tko će uvijek paziti na svaku riječ i vladati se kao opatica, pa još pri vinu! Šta će tu ženske?

Denique, Hrvati su takovi!

Gospodin Svojtić ima svoju kućicu u gornjoj Ilici. Njegove gospodarstvene zgrade bolje su u redu negoli kuća sama, a dvorište — to tekar trebalo bi da pogledaš! — preširoko za svako gospodarstvo! A u gospodina Svojtića osim trsja u Bukovcu i livade od tri rala — nikakova drugoga gospodarstva. Uza sve to ipak držao se on, da je najvrsniji gospodar, brojio se u članove »gospodarskoga društva« i najradije govorio o ekonomiji!

[1] Prvoga podbilježnika slavne županije.
[2] Drugovi u tuzi.

Ali sve ovo ne pripada na stvar, bar ne bitno. Hajdemo u društvo!

U urednoj sobi eno je obilno svačega na stolu! Pečenka, salata od koruna i glavatica, pa pune zdjele tjestiva, nuđahu se gostima, da založe, ako još što mogu. Ali oni su se do sita naužili plodova »hrvatskoga blagoga podneblja«. Puše, piju i kao da preživaju. Ogledajmo se malo po tome društvu. Osim domaćice i domaćina (troje njihove dječice već je tvrdo spavalo, jer je već minulo dvije ure poslije ponoći) ima ih još četvero u društvu.

Prvi je drug »amicus« Bartol Ribojed. Čovjek »klasičan«, kao što se sam zvao. Kad se malo pripije u društvu, onda se obično grohotom smije, pripovijeda o svojem službenom »području« i — puši jednu dugu smotku, koja stoji $1\frac{1}{2}$ novčića, pet do šest sati, u koje vrijeme je bar 200 puta zapali. Izgled mu je impozantan. Njegova pljeŝa zadaje svakomu respekta. Mnogi, jer nije baš star, rugahu mu se zbog te prirodne neprilike, no gospodin Bartol slabo je za to mario; svakoj svojoj rugalici znao bi odgovoriti poznatom latinskom poslovicom: »Stultum caput nec calvescit nec senescit!«[1] Dialozi se njegovi počinju uvijek riječju: »Amice!«

Drugi u društvu je graničar »Bruder Stevo«, koji je nekoć na Velebitu koze pasao, a kad je svršio »Oberschule« u Gospiću, primiše ga u kumpanijsku kancelariju, pa poslije toga postade doskora »Compagnie-Schreiberom«.

Ono vrijeme, u koje pada naše pripovijedanje, bijahu mu jedva 32 godine, a imao je, ako se ne varam, već 20 godina službe. Od furira postade »oficijalom« kod zemaljskoga suda. Bio je kolega Svojtićev. Nosio je vazda Bachovu uniformu s dvije »rosette«, neka vide njegovi zemljaci, koji u Zagreb dođu, da je Stevo »Oberlieutenant im Civile«.

Treći drug je susjed Svojtićev. Pekar po zanatu, ali jedan od manjih i siromašnijih, koji još nije sebi sazidao kuće od malih žemičaka. U licu je bjeloputan. Kad je došao na večeru, vidjelo se, da se pomno oprao od brašna, jedino na ušesima moglo mu se poznati, koji mu je zanat, jer mu bijahu još i sada obrašena. On je najponizniji član društva, pa je blažen,

[1] Luda glava ne oćelavi ni ne posijedi.

ako mu se naloži, da ispije koju čašu vina. U ustima cmrče smotku, ali se vidi, da mu je to pušenje tuđe, i neprestano pljucanje odaje, da je naučio pušiti lulu, i to s kratkim, zabagušenim kamišem.

Četvrti je član društva pravnik. Mlad, veseo, prijatelj vinu — oduševljuje on sve društvo pjesmom i ushićenim zdravicama. Društvo pripovijeda kojekakove smješice i svi se slatko smiju, ponajjače pekar.

»Amice Janko!« uze riječ amicus Bartol »ali sada čuj, šta se prekjučer dogodilo našemu prijatelju Jurici kod »Lovačkoga roga«. A, to ti je lijepa historija, — ovo je sve ništa, što ste dosada čuli«.

Svi navale sada na gospodina Bartola, da pripovijeda, što on i učini nakvasivši prije po običaju grlo.

»Vrlo smiješna stvar«, produlji amicus Bartol. »Tu se vidi, što sve ne počini čovjek, kad je natrušen. Sastalo se, naime veselo društvo kod »roga«, sve sami Hrvati, pak bogme pričelo se tu živo kuriti. Od mjerice došlo se na poliće, od polića na požunce, a bogme od njih i na orijašice.[1] Pilo se do zore, i svi su bili »tutti«. I naš Jurica, to se zna. Kako čovjeku koješta pane na um, kad je pripit, na što trijezan ne bi nikad ni pomislio, tako i našemu Jurici dopadne se u jedamput orijašica i to tako silno, da je saletio gospodara, neka mu je pokloni. Gospodar mu učini po volji. Raziđe se društvo, ode i Jurica noseći pod kabanicom golemu staklenku sve do kuće svoje. »Kurz um — (tako običavaše gospodin Bartol često reći) — naš Jurica legne spavati i zaspi kao zaklan. Bene!« I tu odbi gospodin Bartol nekoliko dimova iz smotke, koju je opet bio zapalio. Pekar pljuckaše nestrpljivo za to vrijeme. »Ujutro«, nastavi amicus Bartol, »moglo je biti 10 sati, probudi se Jurica, tare oči, obazire se, čudi se i kao da ne vjeruje svojim očima. Ležao je na zemlji, obučen, kako je bio, tik do postelje na vučjoj koži. Koga vraga! pomisli on, to sam ja morao iz društva nekoga sa sobom dovesti, koji nije imao ključa, da kod mene prenoći. Pogleda onako mamuran na postelju i zbilja netko je ležao u njoj. Pridigne se Jurica i nadviruje se nad postelju. Ne mogavši se nikako dosjetiti, tko to ondje spava, otkrije biljac, ali kad tamo, u postelji leži kao

[1] Riesenbouteille.

zaklana — orijaška staklenka, koju je jučer sa sobom ponio. Imao je toliko uljudnosti, da je njoj ustupio svoju postelju, a sam legao na zemlju!« Gospodin Bartol je svršio i počeo se sam prvi smijati grohotom.

I ostali udare u smijeh. Pekar se vrtio na stolcu od smijeha, ća mu se u razigranosti i jedna pomanja psovka izmakla. Ali to se jedva i čulo.

»Za to je vrijedno piti!« poviče pravnik. »Do maloga prsta«, prihvati živo »Bruder« Stevo i ispi prvi omašnu čašu; za njim se otisnu i drugi.

Gospodin Janko Svojtić, kad se smijeh slegao i svi iskapili čaše, stade umovati: »Ja sam, do bijesa, već dosta toga pio, ali tako ipak ne bih se mogao opiti, da ne znam, što radim, ili da bi nešto ludo učinio«.

»Eh, oni su pametan gospodin!« — reći će čedni pekar, »kod njih je drugi račun«. Ali ostali gosti ne dadoše gospodinu Janku pravo, pa mu uzeše dokazivati ovim i onim, da vino i najpametnijega i najjačega lako prevari.

I ušutkaše gospodina Janka.

Pravniku bijaše ta prepirka najdosadnija. Nije već dugo pio ni pjevao. Zato ustane uhvati čašu i nazdravi valjda po četvrti put, starom hrvatskomu prijateljstvu i ljubavi bratimskoj. Čaše zveknu i pravnik zapjeva hrapavim glasom najmiliju Svojtićevu pjesmu: »Bili su već rešetari itd.« znajući, da će njom vrlo ugoditi kuće gospodaru.

Svojtić kao domaćin zahvali na zdravici iz pune čaše, ali u isti mah osjeti, da mu je glava puna puncata, da je jedva drži na ramenima. Počeo je njome klimati, oči mu se stale sklapati, a i neka prokleta šćucavica spopala ga tako žestoko, da je mislio, da će mu mozag na oči iskočiti. Vidje, da nije više za bitku, zato prihvativši se čvrsto za stol i pazeći na svaki korak odšulja se polako iz sobe i izađe u dvorište onako, kako je obučen bio, u papučama i noćnoj haljini, »po domaći«.

U dvorištu već je sve oživjelo. Laste šavrahu oko krova, perad se javlja, i u staji je živo. Kočijaš Miško švrlja sad iz staje sad u staju. Pogdjekoja goropadna kletva, što je časomice dopirala iz staje, odavaše, da živo konverzira s konjima, svojim gojencima. Nasred dvorišta eno stoji voz sijena, koji je

prodan nekomu posjedniku nedaleko Stenjevca, pa se tamo jutros mora i odvesti.

Gospodin Svojtić pošeta malo dvorištem i poče udisati čisti hladni uzduh. Uh! kako to godi! Ali glava mamurna, pospana, — a u kući otpočinka nema: probudit će ga gosti. Imao je navadu, da se uvijek sakrije od gostiju, ako je obnemogao s premnogoga pića, — to odluči i danas. Kud će, kamo, hajd uspni se na voz gore! Oj, kako je na njemu lijepo i krasno! Miriše friško sijeno kao netom pečeni kukuružnjak; ta to je uživanje! Gospodin Svojtić protegne se malko, savije desnu ruku pod glavu, mozag mu se zaljulja i on zaspi — zaspi — nijem kao i ona pauzina, na koju se bješe naslonio leđima.

Spavaj mirno, gospodine Janko! Blažio te slatki dan!

Iz kuće čuo se sveudilj žagor i zveket čaša. Čuo se pače i po koji put glas pravnikov, koji je počeo ovo i ono da pjeva, ali uskoro bi prestao; izdao ga glas, a drugovi ne mogu da pomažu.

»Hej Janko, hej, gospodine Svojtiću!« oglasio bi se ovda onda na pragu sad ovaj sad onaj gost s kućnoga hodnika. Osjetiše, da gospodara nema u društvu. Sumnjiva stvar! U sobama ga nema, a kamo se djeo? Ali domaćica znala je sve goste umiriti, da je to domaćinov običaj sakriti se kamogod pred gostima, kad mu je »dosta«. I pri tome je ostalo. Gosti uz veselu domaćicu pili dalje u zoru, a gospodin Janko spavao na vozu. Već je bilo potpuno jutro, kad su Svojtićevi gosti otišli iz njegove kuće. Domaćica uze tražiti svoga Janka, ali ne mogavši ga naći pođe, da i sama malo prilegne, uvjerena, da je Janko u sigurnom zakloništu kao obično. Kad se ispava, on će već sam doći.

Sunce je već povisoko odskočilo na nebeskom svodu. Moglo je biti između sedam i osam sati ujutru. Na cesti između Sv. Duha i Stenjevca miče se voz sijena, a vuku ga dva Svojtićeva dorata, kojima ravna kočijaš Miško pušeći iz svoje kratke lulice; on ide uz spregu konja, da ih ne pretereti. No koji je ono bijes na vozu, šareno nešto poput salamandre? Ti, sunce žarko, da govoriti umiješ, reklo bi, da je to tvoj stari znanac, koga već 40 godina na ovoj zemlji griješ, gospodin Janko Svojtić. Da, on je to, on od pete do glave, baš onako, kako je legao na voz, dok je voz bio još u dvorištu njegovu u Ilici.

A gospodin Svojtić spava, da je milota Bogu gledati ga odozgo. Jutarnje sunce blago ga ogrijeva, nebeske ptičice cvrkuću mu nad glavom, klik neki kao izmamljen iz čara prirode uspavljuje ga još više; kadikad zagrmi mu mimo voz stenjevački koji »kumek« grubim »stii, hajs!« goneći spregu vòlova, što vuku kamen za građu. A izdaleka, rekao bih lebdeći u zraku, čuje Janko u snu jasni glas sitna zvonca; on pogađa u snu, koje bi to zvonce moglo biti — jest — jest — to je »cinkuš«, stari zagrebački cinkuš stolne crkve Stjepanove, koji gospodu kanonike zove na brevijar i činovnike sjeća na njihove uredovne sate. Gospodin Svojtić, marljiv činovnik, hoće da se probudi; strah ga je, da nezakasni u ured, gdje bi ga tad dočekao oštri ravnatelj — tuđin dakako — s ukorom: »Bo steckens denn? . . . bie kann man beiter kommen, bann man die Amtsstunden nicht einhaltet?« Siromah Janko pokuša, da zovne — u snu dakako — svoju ženu, da ga probudi! — »Marice! Marice!« činilo mu se, da viče iz svega grla. Nitko se ne odziva, samo šum, neki tajinstveni šum, pritište mu zabrinutu dušu. Od silne brige i uzrujanosti — smilovao se Bog siromahu — Janko se probudi! U prvi mah ostavi ga pamet. Zamalo dođe k sebi i tresući se poče se ogledavati. Nad njim nebo visoko, a dolje gore, oranice, livade, seoske kuće, blago, a on se giblje — na visoku! »Koji je to vrag!« zamrmlja gospodin Svojtić i sjedne. Tare oči, ne zna, da li sniva ili bdije. Prekrsti se od silne uzbuđenosti. Vidi udaljeni nekakav toranj (bijaše stenjevački), koji je bar sto puta vidio u životu, ali ne sjeća se, koje je crkve, u kojemu li mjestu. Četveronoške privuče se na kraj voza. Šta vidi! dolje njegovi konji, a tik do njih stupa kočijaš Miško. Sav se zabezeknuo. U isti čas uze nešto razmišljati. Najednom se sjeti i promrmlja: »Jest, jest, tako je«. Dosjetio se, kako se sve to moglo zbiti. Bijaše na čistom!

»Miško!« poviknu zatim s voza kočijašu.

Siromah Miško trgnu se, kao da ga je grom s vedra neba ošinuo. — Ispala mu lula iz usta — i kao okamenjen stao, — stali i konji.

»Pomozi mi dolje!« zapovijedi gospodin Janko na silu se smijući, »koga vraga nijesi pazio? . . . ja sam se doma gore uspeo, da se sakrijem pred gospodom, pa sam zaspao«.

»Aj, aj — gospodine — pa kako ste se baš ovamo gore uzverali!« Čudio se Miško skidajući s voza svoga gospodara. »A kako ćete u »šljafroku« kući, sada po bijelom danu?« dodade kočijaš zabrinut za čast svoga gospodara.

»Idi k bijesu! Tjeraj dalje!« osjeknu gospodin Svojtić srdito i uskoči u kukuruz kraj ceste i nestade ga.

Miško kimajući glavom pogna konje dalje.

Što da kazujem dalje? Gologlav, onako u papučama i spavaćoj haljini, udari gospodin Janko stramputice preko njiva, vinograda i livada kući. Imao je dosta neprilike od seoskih pasa, a jedna mljekarica iz Vrbovca tako ga se uplašila, da joj je košara pala s glave i sve mlijeko pošlo po zlu. »Poteri ga križ božji!« bijaše blagoslov, kojim je Svojtića popratila.

U Vrhovcu posudi od jednoga znanca, koji je u svojem ljetnikovcu u vinogradu stanovao, odijelo i pojuri, što je mogao, ravno u pisarnu, premda je nekako bio kao tuđinac u odijelu svoga debljega prijatelja.

U 9 sati bio je gospodin Svojtić već u uredu, i Bogu hvala, nije dobio nikakova ukora od svoga predstojnika; jer i njega taj dan ne bijaše na vrijeme u pisarni. I on je dan prije negdje zapao u hrvatsku bačvu.

Amicus Bartol Riboјed obilazio je nedjelju dana prijatelje pripovijedajući o stenjevačkom izletu svoga prijatelja Janka.

A susjed pekar uvjerio se sada, da i »pameten« čovjek, Svojtićeva kova, može u vinu počiniti veliku ludoriju, kao što je bio onaj izlet — na vozu.

„BÈFEHL!“

Crtica iz staroga krajiškoga života.

I.

Kuda ste stara, mračna vremena krajiških »befela« i »verordnunga?« Stajaste nekad tako čvrsto, da bi čovjek vjerovao: vi ćete vjekovati, — ali duh vremena stupa naprijed i ne gleda,

kuda gazi, — duh taj prešao je i preko nas, pa kao mnoga druga stvar pripadate sada i vi u prošlost.

Iz te prošlosti evo ti, štovani čitatelju, jedna priča o istinitu događaju.

Bijaše godine 183*. U kumpaniji primišljanskoj slavne ogulinske pukovnije zapovijedaše tada kapetan Negovan. Bilo mu je tada oko šezdeset godina; ne može se dakle o njemu reći, da je mlad dotjerao do kapetana. Sa osamnaest stupio je u vojsku, jak čvrst momak, pa od »frajta« do kapetana prošao sve časti i na svakom stepenu časti posjedio nekoliko godina, dok se opet više uspeo.

Sad je kapetanom, pa je sretan, da se tako visoko uzverao bez ikakve vojničke škole i nauka, već što je samo umio čitati i pisati. Znao je on, da će s kapetanskom uniformom otići Bogu na pravicu, pa je zato malo tr'o glavu, da li tko već avancira i da li ga možda i mladi golobraci pretječu. Djece nije imao, ali je zato zadovoljno živio s dobroćudnom svojom ženom Jekom. Bijaše to dobra starica, kao dobar dan, a slušala svoga vojna baš po reglamanu! Gdjekim ljudima ne treba mnogo do sreće, a takovi ljudi bijahu stari Negovan i njegova Jeka. Imali su punu kuću svega, a kako i ne će: već tolike godine bere Negovan lijepu kapetansku plaću, a nema na što da troši. Stari kapetan ljubljaše zato vanredno goste i premda nije rado drugima išao »nabijati banak«, bio je nesrećan, ako je više dana morao sprovesti bez gosta. Jedan od najviđenijih gosti njegove kuće bijaše pop Jovan, paroh u Primišlju. Godinama bijaše vršnjak svomu pobri kapetanu, a srcem najbliži mu prijatelj i uzdanik. Kad popadija rodi posljednje dijete svome mužu, kumovaše mu na krstu kapetan Negovan i tako se prijatelji pokumiše, a od kuma nema bližega rođaka, velę pravoslavni u Krajini.

Jedne ljetne večeri sjedio je i kapetan na klupi pred svojim časničkim stanom pušeći čibuk, najmiliju svoju zabavicu. Mimo kuću prolaze ljudi: muško, žensko, staro i mlado, i sve to smjerno pozdravlja gospodina kapetana. Kako i ne će, kad je kapetan Bog u kumpaniji ili bar odmah iza Boga! Kapetan odzdravlja i sa »Pomoz Bog« i »Dobru večer, sinko!« »U dobri čas!« Najedamput se diže na cesti prašina kolutajući se sve bliže kapetanovu stanu. Kapetan pogleda onamo i čeka, koji će se đavo pomolit iz toga oblaka prašine. Kad bliže, udari u oči crvena serežanska kabanica. Star, mrk serežanin sustavio znojna i zapjenjena konja pred kapetanovim stanom i sjahao bacivši uzdu na sedlo. Tad se maši u kožnati ćemer, izvadi iz njega pismo i kao svijeća ispravi se pred kapetanom pozdravivši ga na vojničku.

»Koje dobro junače?« viknu kapetan.

»Pismo od regimente!« odgovori serežanin predavajući službeno pismo u ruke kapetanove. Starac prislonio lulu uza zid, raspečatio pismo i uzeo čitati. Pročitao i problijedio u licu. Mahnuvši rukom serežanu, da može otići, pođe sav zbunjen u kuću. U sobi razmota opet pismo i uze nanovo čitati. Pokimnuvši glavom lupi pismom o stol i zavapĭje iza glasa: »Usahnula da Bog da ruka, koja je to napisala! Ili ne, nije kriva ruka, koja je pisala, ali Bog ne vidio, koji je to zapovjedio!« i starac se uhvatio objema rukama za glavu i ushukao se stupajući gore dolje po sobi. Uto unišla žena Jeka u sobu, i kako unišla, ubezeknula se gledajući muža. Moralo se nešto vanredno dogoditi, jer stari Negovan ne izgubi zbog kakvegod trice glavu. A sada eto srlja po sobi kao lud, pa je i ne gleda, a kamoli da s njom progovori!

»Sveti Bože! ako će zlo na nas, ti budi uz nas!« uzdahnu kroz plač žena ne ufajući se izravno progovoriti svome mužu.

»Što si stala jadna!« prodere se na nju kapetan.

»Kolji tuku i šalji po kuma Jovana, da dođe na večeru«.

Jeka se okrenula i izašla ne rekavši ni riječi. Ne bojte se! Zaklat će ova tuku i poslati po kuma Jovana, sve, kako joj je kazano. Uto namakao starac na obrve omašnu svoju crvenkapu, koju je obično kod kuće nosio, i izašao u dvorište.

»Ej Jefreme!« viknu kapetan momku, koji je na drveniku cijepao drva.

Momak čuvši kapetanov glas baci u kraj sjekiru i stvori se pred svojim gospodarom.

»Momče! Pazi dobro, što ću ti sada kazati! Tamo pred pred kolnicom naslagano je dosta jelovih dasaka. Od njih da mi načiniš poširoku škrinju, a dugačku kao što sam evo ja visok. Na pokrovu načini otvor, da može zrak unutra. Položit

ćemo u nju čovjeka; sad bio to ja, ti, ili tko treći, nije te briga. Za dva, tri sata da si mi gotov! Trebaš li pomoći, potraži je! Al nikomu ni riječi! Jesi li me razumio; inače zlo i naopako s tobom!«

Kapetan se nato vrati u sobu, a Jefrem se odmah lati posla. Malo je stvari bilo, kojih ne bi umio sluga Jefrem, a kamoli ne bi umio slagati škrinju od jelovine. Bijaše on pravi sveznadar i bolje bi bilo kapetanovoj kući, da joj se tri ugla poruše, nego da izgubi momka Jefrema.

Već se bio mračak uhvatio, kad je u dvorište kapetanije unišao kum pop Jovan, starina časna izgleda s dugom, sijedom bradom. Domaćin mu izađe na susret, ali ne vesela lica kao obično. Nekako sve krije svoj pogled pred kumom, a ne govori ni riječi. Kum Jovan sve ispod oka pogleda u kapetana i kima glavom. Strah ga je, da se nije pobri što zlo dogodilo.

Došli u sobu, gdje je već bio prostrt stol i na njemu večera. Njih dvojica sjela jedan spram drugomu, a Jeka odšuljala se u kuhinju. Slutila je ona, da će kumovi imati važna razgovora za večerom, gdje njoj nema mjesta. I dobro je slutila.

Pop Jovan bio je baš dobre volje večeras i htio na svu silu da razgovori mrkoga domaćina. Počeo odavde, odande, udara u šalu, punio čaše sebi i kumu crnim dalmatincem — sve uzalud! Moj kapetan ostao sjetan, neveseo i jedva koju riječ progovori. Napokon dodijalo to popu Jovanu, pa će napuniti čašu rujnim vinom i reći:

»E moj kume, evo sjedim tu dobar sat za Tvojim čestitim stolom, pa ne znam, na što si me zvao. Gosti se zovu na veselje, a ti mene zovnu, da gledam tvoje mrko lice i da ne čujem tvoga razgovora. Ili kazuj što ti je na srcu, ili se rastanimo za danas, pa čekajmo do prve dobre volje!«

Kapetan uzdišući počesa se rukom iza uha i spusti glavu na desnu ruku; zatim pogleda tužnim okom kuma Jovana i poče govoriti: — »Bolje bi bilo da se nijesam ni rodio, nego da sam to dočekao! E moj kume, ni grom iz vedra neba ne bi me ošinuo ovako kao taj prokleti »bèfehl,« što mi ga poslaše večeras iz Ogulina. Služim cara više od četrdeset godina, ali to još ne doživjeh. Evo čitaj, kume, da od Boga nađeš; — ali dã, ti ne umiješ švapski, zato čuj, da ti kažem, što ima u ovom pismu, ognjem izgorjelo! Još ove noći valja da ja tebe, kuma svoga, u škrinju zakujem i otpravim u Ogulin.« Pa je baš nesreća htjela, da si ti jedini, kume, među popovima! Da je bar koji od tih mladih hrđela, ne bih mario, ali tebe, čestitu sijedu glavu i kuma moga, prisnoga prijatelja —« ne dalo se kapetnu dalje govoriti, već udari čašom o stol i progrcavši dvije tri suze skočio na noge i stao po sobi naglo gore dolje stupati.

Pop Jovan slušaše pozorno, što mu kum kapetan priča. Čuvši sve zamisli se za čas, pa će onda kazati:

»Bèfehl je bèfehl, kume! Ako tako pišu nije druge: valja se pokoriti! Skrivio nijesam ništa, savjest mi je čista, a pošten obraz pred Bogom i svijetom! Kad traže da legnem u škrinju, neka bude! Ne boj se, ja ću uskrsnuti!«

Domaćin stao i kao u čudu pogledao kuma Jovana. Nije se nadao, da bi on htio tako lake ruke pokoriti se zapovijedi pukovnije. Kapetanu se čisto razvedrilo lice, kad je čuo, kako mu pop Jovan olakšava posao, o kom je mislio, da će mu zadati trista muka.

»Vjeruj mi, kume,« — progovori kapetan ljubeznim glasom — »ne govori uzalud svijet o tebi, da si valjan i razuman čovjek. Pravo veliš: »bèfehl je bèfehl.« Oni u štopu imaju vlast, a mi valja da slušamo i šutimo. Teško ti je hvatati se u koštac s onim, koji te može baciti u štokauz, pa i mušketati.«

»Sila je sila!« dometnu pop Jovan. — »No reci der, kume, kako ćemo udesiti tu nepriliku?«

»Mislio sam na sve. Škrinja je valjda već gotova, ne će ti biti tijesno u njoj. Do Ogulina ja ću sam s tobom i donle vozit ćemo se kao ljudi. Prije nego uđemo u mjesto, leći ćeš lijepo u škrinju i ja ću te zakovati s dva čavlića tako, da možeš laktom pokrov izdići. Eh onda, kad te predam, neka nam Bog sudi!«

»A moji kod kuće?« Zapita pop Jovan.

»Njima ćemo poručiti, da je došao »bèfehl«, da moraš vrat na nos sa mnom u Ogulin, odgovori kapetan.

Kum Jovan pristade na sve. Kad se ovako lijepo sve unaprijed ugovorilo, sjedoše kumovi mirne duše za stol i uz čašu dalmatinca i prijateljski razgovor čekahu vrijeme odlaska. Kad je bilo nešto preko ponoći i pun mjesec išetao na nebo, ustade kapetan i reče:

»Ajdemo!«

»U ime božje!« prihvati pop Jovan i spreme se na put . . . Za nekoliko časova krenu kola iz primišljanske kapetanije.

»Kamo ćemo, gospodine?« upita kočijaš Jefrem.

»U Ogulin!« zapovjedi kapetan. Bič pucnu, a konji pojuriše.

Pred kapetanijom stoji kapetanica Jeka gledajući za kolima suznim očima. Ne zna jadna, o čemu se radi, ali sluti, da nije dobro, pa zato suze roni. Prekrsti se do tri puta i uzdišući vrati se u kuću.

II.

Zora je. U Ogulin ulaze lagano kola, na kojima sjedi kapetan Negovan straga, a sprijeda momak Jefrem. Kum Jovan već je u škrinji i zato treba lagano tjerati, da se ne izubija o jelove daske. Pred pukovnikovim stanom stala kola i kapetan sašao s njih. Pogledao gore na prozore, a kad tamo gospodin obrstar, stari Joco Rukavina, naslonio se na prozor i puši. Baš je danas dobro podranio!

»Šta mi to voziš, aramijo?« povika on u šali s prozora kapetanu, koji odozgo sav ukočen kao proštac s najvećim strahopočitanjem pozdravi obrstara.

»Popa Jovana iz Primišlja?« odgovori kapetan.

»A gdje ti je?«

»Evo u škrinji po »befelu!«

Obrstar se osupnu. Mislio je prvi mah, da je njegov kapetan šenuo pameću.

»Ma šta buncaš, Boga ne vidijâ,« — prihvati obrstar tisnuvši na prednje guste čupe svoju malu bunjevačku kapicu.

»Kakav pop, kakva škrinja, kakav befel?«

»Eh, evo befel!« odvrati uzrujani kapetan izvadivši ispod kaputa pismo od pukovnije, što ga jučer dobi.

»Da ja vidim taj »befel!« viknu srditoJoco Rukavina i požuri se niz stube dolje u dvorište. Uto i kola onamo utjeraše.

»Nuder amo to pismo!« pozove obrstar kapetana, koji mu predade pukovnijsku zapovijed. Obrstar pogleda u papir i turi ga pod nos kapetanu, koji je pred njim sav očajan stajao.

»Čitaj glasno, što tu piše!« zapovjedi pukovnik.

Drhtavim glasom i tvrdim, graničarskim izgovorom poče sada kapetan deklamovati pukovnijsku zapovijed, u kojoj je bilo ovo napisano.

Befehl!

An die Compagnie

in

Primišlje!

Die Compagnie wird beauftragt, alle dort befindlicher alten Waffen wohlverpackt bis Morgen nach Ogulin in das Regiments-Magazin abzuführen.[1]

»No, aramijo! Jesi li razumio, što si čitô?« zapita pukovnik.

»Ma kako ne bi: »alle alten Vaffen«, eto tu stoji pisano: »schwarz auf weiss« — a befel je befel?«

»A znaš li ti, božjače, što je Waffe?« ciknu obrstar Joso.

»Ma kako da ne znam, gospodine obrstare! »Vaffe« je — pop, a »alte Vaffe«, — stari pop; tako sam čuo bar od malih nogu; a jer u mojoj kumpaniji nema stara popa do moga kuma popa Jovana, strpao sam njega u škrinju i dovezao«.

Obrstar Juco nije znao, bi li se grohotom nasmijao ili bi planuo kao lav.

»Da si radije vraga doveză, nego to učinijâ!« odvrati gromkim glasom obrstar. — »Ma po rane božje, već si ostario vojnik, pa ne znaš, da je »Pfaffe« — pop, a »Waffe« oružje, koje svaki dan nosiš. Zar se tako pamti reglaman? A ti, sinja kukavice, mjesto stara oružja, koje se mora spremiti u magazin, doveze mi stara, čestita popa. Al neka, dobro si uradijâ, ti si mi ga dovezâ u goste i ja ću ga carski pogostiti, a ti ćeš, aramijo, k profuzu!«

Uto krknuše jelove daske i izdiže se pokrov od škrinje. U škrinji pojavi se napola pridignut pop Jovan. Smjerno se naklonivši obrstaru progovori:

[1] Zapovijed: Satniji u Primišlju.
Nalaže se satniji, da sve staro oružje, što se tamo nalazi, dobro spremljeno doveze do sutra u Ogulin u pukovnijsko skladište.

»Prostite, milostivi gospodine, dobromu mojemu kumu! Već je i tako nesrećan, da je to učinio, a još da ga i Vi mučite! Nemojte gospodine obrstare! Nije on kriv, da mu za svega vijeka kao i meni nije išao u tvrdu krajišku glavu taj švapski jezik. Prostite mu, kad mu od sve duše praštam ja, komu je najgore bilo«.

Mrko lice obrstarovo ublažilo se na te riječi. — »Eh, kad je tako, a vi ajdete obadva za mnom gore! Danas ste moji gosti!«

*

* *

O ovom događaju slabo se isprva znalo, no malo po malo šušni ovaj, šušni onaj i postala ona javnom tajnom, dok joj se napokon nije grohotom počela smijati sva hrvatska Krajina.

Nekoć bilo, a sad se spominjalo! A komu bi palo na um po drugi put nijemčiti Krajinu, neka čita ove retke i neka se već unaprijed veseli uspjehu!



ANTE KOVAČIĆ



Evo hrvatskoga pripovjedača, koji bi, da je poživio, ostavio iza sebe možda još sjajniji trag negoli Šenoa. U njega je bilo obilno one prave elementarne snage stvaranja, bilo je mnogo bujne i prebujne mašte, a kraj svega toga i oka i osjećaja za ljude i događaje oko sebe. I Kovačić su i Šenoa, kako bismo narodnom poslovicom rekli, na isto brdo tkani, a to je brdo romantično. Kovačićevi su naime romani također po svojim zapletima, po svojoj fabuli romantični, pa potpuno mogu da zadovolje ono, što obični neukiji svijet zove »romanom« i što od njega traži: zanimljivo pričanje o ljubavi, o ljubavnim zapletajima i pustolovinama, o potresnim događajima itd. Kako pak pisac poznavajući ovake želje publike mora tu istu publiku odgajati malo pomalo i za više umjetničke užitke (a to su naši pisci morali činiti), proturava on sve više i više u ruhu romana pravu umjetnost; on ne smije da podražuje živce već da oplemenjuje dušu. Tako je i Šenoa u svojim romanima budio u publike ponos prikazujući joj svijetle strane iz hrvatske prošlosti, a usput je prepleo ljubavne prizore, da se slađe čita. To isto čini poslije i Kumičić u svojim romanima, a tako rade i svi tendencijozni pisci.

Što nam je pak dao Kovačić u bujnom i šarenom ruhu svojih romana i pripovijesti?

Prije negoli na ovo odgovorimo, prođimo ukratko život ovoga čovjeka, kojega se duh doticao onih visokih krajina, što se zovu: genijalnost.

Dr. Ante Kovačić potječe iz hrvatskoga Zagorja. Rodio se naime u Marija Gorici (općina brdovečka blizu Zaprešića), mjeseca srpnja godine 1854. od roditelja seljaka, što su onamo došli iz Štajerske. Tu je mali Ante polazio pučku školu, a te je dane prikazao nanizavši ih u djetinjstvu Ivice Kičmanovića, koji je od seljaka postao gospodin, a u kome je Kovačić pokazao mnogu svoju crtu. Taj dio do-

nosimo u ovoj knjizi, a to je zapravo odlomak iz najvećega njegova romana »U registraturi«. Kovačić je naime tu po naravi studirao i opisao ljude iz svoga sela, među njima i svoga oca, pa i sebe; odatle potječe realizam, pače upravo naturalizam njegovih romana u inače romantičnom spletu, budući da on nije možda tek poput fotografa snimao ljude oko sebe, nego ih je prodahnjivao svojom bujnom fantazijom. Tip seljaka, koji je postao gospodinom, vidi se i u njegovim drugim romanima kao na pr. u »Baruničinoj ljubavi« (Ivan Martinić) pa u »Fiškalu« (Jakob Podgorski) i drugdje. Opreka između izrođenih i iznarođenih plemića i pogospođenih seljaka zanimala ga je kao i Šenou (u »Vladimiru«). — I naš se Kovačić pogospodio. Učitelj je njegov vidio u njemu ne samo živahna već i darovita dječaka, pa nagovorio oca, da ga dade u škole. I otac ga odvede u Zagreb u gimnaziju, gdje je svršio šest razreda, a ostala dva u teologiji, budući da mu je otac želio vidjeti sina svećenikom. No Kovačić svršivši ispit zrelosti svuče mantiju i u velikoj oskudici, pošto mu je otac odrekao svaku novčanu pomoć, upiše se u pravo. Od g. 1875. do g. 1880. uči svoje nauke, piše zbog prehrane u odvjetničkim pisarnama, ali piše također pjesme i romane; u njega je naime bilo mnogo zdravlja, mnogo radne snage i energije, a uz to još obilna mašta. Započeo je pjesmama: u Vijencu, u Lipi, u almanaku Hrvatska; a većinom su ili romantičke povjestice s nešto malo lirsko-ljubavnih pjesmica ili pak satiričko-političke. Kovačić je bio pristaša stranke prava i onih mladih književnika, koji su okupljajući se oko dra. Ante Starčevića osnovali književne listove Balkan, almanak Hrvatsku i Hrvatski dom, pa Hrvatsku vilu kao neki ustuk Šenoinu Vijencu, dok se nijesu te razmirice konačno izgladile, pa i sam Kovačić sarađivao u Vijencu. Iz ovoga je doba i njegova parodija »Smrt babe Čengićkinje«, u kojoj prema poznatom Mažuranićevu epu »Smrt Smajil-age Čengijća« izvrgava satiri politiku bana Mažuranića.— No ako Kovačić i poslije ne zanemaruje stihove, ipak je njegova slava veća u pripovijeci i romanu.

Prvi mu je roman »Baruničina ljubav« izišao u Vijencu g. 1877., a poslije i posebno. Oko barunice Sofije spleo je Kovačić dvije ljubavi: jednu idealnu s Ivanom Martinićem, pogospođenim seljakom, i drugu mekoputnu s Julijem Krčelićem, propalim plemićem. Sofija postane ženom Martinićevom, ali mu se iznevjeri pobjegavši s Julijem, s kojim je i prije ljubakala. Martinić proda sva svoja imanja, ode iz domovine ostavivši prijatelju na odgoj sina Pavla. Kad barunica poslije različnih neprilika dođe opet u Zagorje i kad bi mogla nastati pogibao, da se zaljubi u Pavla — za kojega ne zna, da joj je sin — dođe Martinić kući i spriječi to. Sin mu se saznavši sve ubije, a on i Sofija odlaze u manastir, da se smire i okaju svoje grijehe. Unatoč romantičnu zapletu izbijaju u ovom romanu upravo snažni opisi života i društva onoga vremena, pa se taj roman i danas s velikom zanimljivošću čita. — Iste je godine izišla u Hrvatskom domu (poslije i posebno) novela »Ljubljanska katastrofa«, u kojoj se opisuje put dvojice mladih Hrvata po Sloveniji i njihova ljubav spram dvije sestre. Ta su dvojica: Kovačić i njegov pobratim Andrija Palmović, što se od drugud može doznati, dok je sama novela prikrivena pravom poezijom i umilnom svježinom fantastičnoga pričanja. — Godine 1880. izlazi u almanaku Hrvatskoj Kovačićeva crtica »Seoski učitelj«, koja nije tako znatna kao njegova satirička novela »Ladanjske sekte« (u istom almanaku i iste godine), gdje se nesmiljenim realizmom iznose slaboće nekih njegovih savremenika, većinom zlobnih, kukavnih i šupljih ljudi, kod kojih se ne zna, imaju li manje srca i značaja ili uma. Kako je Kovačić bio sam pošten, iskren i požrtvovan, tako je upravo prezirao ovake sitne i pakosne ljude, koji pod njegovim oštrim humorističkim perom izlaze upravo kao karikature. Uza sav ovaj književni rad mogao je Kovačić svršiti i svoje pravničke nauke. Godine 1880. bio je promoviran na čast doktora prava, a iste se godine i oženio gđicom. Milkom Hajdinovom. Od to je doba odvjetnički perovođa u Zagrebu (kod dra. Franka do g. 1883.), u Karlovcu (kod dra. Banjavčića do g. 1887.) i opet u Zagrebu (kod dra. Šrama do g. 1889.) Godine 1882. izišao je u pravaškoj Slobodi (a poslije i posebno) roman »Fiškal«, koji je nalik na »Baruničinu ljubav« i po kraju, iz kojega je uzet — opet naime Zagorje! — i po nekim licima. Kao što je naime ondje Martinić, tako je ovdje »fiškal« t. j. odvjetnik Podgorski, a kao što je tamo Sofija, tako je ovdje strastvena Elvira; pače i onome Juliju ima sličan karakter grof Laca, samo što je on još gori i pokvareniji. Obojica — on i Podgorski — ljubavnici su Elvire, zbog koje izgubije Podgorski ljubav grofice Olge, čestite, zanosne i umne djevojke, koju napokon zadobije grof Laca. Osim te fabule romana ima »Fiškal« mnogo satiričkih mjesta protiv ilirizma i nekih njegovih zastupnika, koji su Kovačiću »žive plamenke, štono lijetahu poput divljih ognjeva po zemlji«, dok mu je sam ilirski preporod imao u sebi nešto »eterično, nešto nestalno«, nešto što se nije osnivalo »na historiji i na pravu hrvatskoga naroda«. Zbog ove stranačke tendencije izišla su i ovdje neka lica karikirana. — Svoj satirički dar upotrebljava Kovačić i dalje u istom mahu. Tako ponajprije u feljtonu, koji je po svojoj prirodi najpodesniji za satiru. God. 1883. izlaze naime u Slobodi njegovi satiričko-politički »Listovi iz Bombaja«, a g. 1886. osvanu već u prvom broju Balkana početak njegova satiričkoga romana »Među žabarima«. Taj je roman izlazio nekoliko brojeva, ali ga je urednik zaustavio, budući da su se stali dizati neki građani iz Karlovca i Koprivnice, koji su se osjetili povrijeđeni ovaj put osobito reskom i plamenom satirom Kovačićevom. Tako je ostao roman nedovršen, jer je Kovačić pisao od broja do broja, a poslije nije imao prave volje ni vremena, da se na nj vrati. A šteta — jer su tu malogradski »purgari« sa svim svojim manama i posebnim shvaćanjem života i svojih dužnosti izneseni upravo originalnom duhovitošću i živošću; takovi »patuljasti« tipovi nijesu još ni danas izumrli.

Tako smo se primakli njegovu najvećemu djelu, velikomu romanu »U registraturi«, štono je izlazio čitave godine 1888. u Vijencu, a još nije posebice otisnut. To je najoriginajlnije djelo u našoj književnosti po svojoj osebnosti i šarolikosti. U njemu se upravo ražarilo ono genijalno u Kovačića, što je u dotadašnjim njegovim djelima probijalo. Tu je prikazan život Ivice Kičmanovića od njegova seljačkoga djetinjstva do gospodskoga mu svršetka »u registraturi«, to jest u uredu, gdje se nahode sudski spisi. Roman se i počinje spisima, to jest originalno i fantastički zamišljenim okvirom kasnijih bujnih slika: jedan je naime spis opis života »registratora« Ivice Kičmanovića, koji to sve pred drugim spisima priča. Ivica je poslije svoga zanimljivog djetinjstva, gdje se osobito ističe sjajni opis tučnjave na uskršnji ponedjeljak, dospio u grad k nekomu debelom i glupom »meceni«, gdje kod »kumordinera« Žorža probavlja svoje dane kao đak i doživljuje svakojake zgode i nezgode. Poslije kad bi imao biti srećan s dobrom seljačkom djevojkom Anicom, osvoji ga neka Laura, koja je još gora ženska negoli su bile u onim prvim romanima: Sofija i Elvira. Laura pače umori Anicu, postaje romantična, dâ preromantična zločinka, kasnije i hajdučica »Lara«. Kičmanović pak ostari, postaje službenikom, »registratorom«, napati se dosta u životu, zapane u ludilo, zapali sve spise i sam izgori u njima. Ovo je samo okosnica, a predaleko bi nas dovelo, da izbrajamo sva ona lica i događaje, koji se vežu s glavnim nitima radnje. Kovačić je tu prosuo sve elementarne prirodne vrline svoga osebnog talenta, tako da je zazbilja stvorio svojim romanom našu »epopeju sela i grada«, kako je to zgodno istaknula jedna naša kritika. Jedino, što smeta u romanu, jest odveć velika romantika nekih lica i događaja (kao na pr. Laura i njezin život), koja se teško može dovesti u sklad s jakim naturalističkim elementima u ostalim poglavljima; to se opaža i kod drugih Kovačićevih djela, osobito u završecima, koji su zbog publike imali biti efektni. Kao da je Kovačić osjećao na sebi okove one »zanimljivosti«, što je traži roman u svojim zapletajima, pa kako je bio bujne i raspojasane mašte, on je te zapletaje potencirao i tako nešto prevršio time, što je katkad zašao izvan granica umjetnosti; što mu ovo djelo — kao i neka druga — nije izišlo sasvim zaobljeno i arhitektonski dotjerano, valja odbiti na to, da je Kovačić na prekide radio i davao u štampu, katkad upravo pisao od broja do broja. No unatoč svega toga dao nam je on život: sebe, svoj kraj i svoje ljude, koji su projicirani kroz njegovu bogatu umjetničku dušu dobili snažne i jake poteze. — Eto to je odgovor na ono pitanje u početku: što nam je Kovačić dao u ruhu svojih romana.

Godine 1889. postao je Kovačić samostalni odvjetnik u Glini, gdje se kod jedne komisije tako nahladio, da je obolio na upali mozgovnih opna i tužnom smrti umr'o u lječilištu Stenjevcu pred sam Božić (10. prosinca). Ostalo je iza njegove smrti u rukopisu nacrta za romane i novele, pa nam već i zbog njih valja vječito žaliti nagli

gubitak toga znamenitog pisca. — Ipak hrvatskoj javnosti nije Kovačić bio još prikazan u potpunoj slici. To je učinila istom novija kritika. Dr. Ivan Krnic iznio je o njemu opširnu studiju u Nadi g. 1901., a Milan Marjanović prikaz u Savremeniku g. 1906. Književni su mu spomen namijenili Kumičić u crtici »Crn Božić« i Gjalski u »Radmiloviću«.



DJETINJSTVO IVICE KIČMANOVIĆA

Ah, kako li se počinje moje školovanje!

Otac mi, nazivahu ga veselim Jožicom Kičmanovićem s nadimkom »zgubidan«, nije poznavao ni pedagoško-didaktičkih teorija ni prakse. Seljak naš staroga kova i zlatnih vremena ne razumije se niti u čitanje niti u pisanje. Stoga ne će valjda nitko moći da kaže, da je moj otac čitao kakve moderne pedagoge. Ali kad sam u svom životu pročitao Rousseauova Emila, držim, da je poput svih drugih seljaka najviše u praksi provodio njegova načela, za koga je dakako toliko znao i mario, kano i Rousseau za moga oca, »zgubidana«.

Seljačka naša kolibica ima dva dijela: veliku četverouglastu sobu s golemom peći, na kojoj u cičoj zimi svi spavamo, i pregradu za blago, perad i druge sitnarije. Ne nalazi se u selu nego na visokom samotnom brežuljku, obraslu na istočnoj strani šumom i borovicom, a na zapadnoj vinogradom. Tako su i druge seljačke kućarke rastepene naokolo.

Mi smo ipak družili s tim našim raspršenim susjedima. Žene polazile jedna drugoj u pohode na razgovore, muškarci na pilo, a djeca na igranke. Nije smetala udaljenost ovakvim dobrim susjedima i u međunarodnim stvarima: babe se vrlo često svađaju, a katkad i počupaju nadvikujući jedna drugu s protivnih bregova — kano kokoši, kad zakokodaču svaka iz svoga dvorišta. Muškarci s dva brijega srdito se gledali, grozili pesnicama, pljuvali jedovito ili pokazivali jedan drugomu ljutiti poput risova ono što se kaže »fige«. A kad bi došlo do ultimatuma, spuštao se jedan i drugi sa svoga brijega derući se: »Misliš, da se ja tebe bojim, da ti tvoga . . . .«, pa ili se

u dolu između takova dva brijega uhvatili u koštac, što je uostalom bivalo vrlo rijetko a što je tada bilo također gorkim predmetom župnikove nedjeljne prodike, ili, dok bi stigli u dolac, ohladnjela je žestoka krv, pak se opet uspinjali svaki na svoje brdo mrmljajući ili vičući: »Mislio si, gološavče, smrdljiko, užgislamo, hlapimuho itd., da te se bojim! He! he! he! Pokazao sam ti, da te se ni najmanje ne bojim, ti buhinja žuči!«

U takovu seljačkom prepiranju osobito se isticaše moj otac. Nadimak »zgubidan« imaše od pamtivijeka. Ali taj je nadimak momu ocu umah nagnuo krv u glavu a bjesnoću u srce. Inače je on vesela ljudina, tă bijaše seljački »muzikaš« na »bajsu«. Daleko čitavom našom okolicom nije se ni u jednoj kući svadbovalo, a da nijesu potcikivale melankoličke strune družbe moga oca uz dudanje njegova otrcanog i izrabljenoga »bajsa«. I premda ova umjetnička družba nije zaostajala iza napredne struje, pače vazda bi iznenadila »slavnu svadbenu svitu« kojom novom melodijom prenesenom bogzna otkuda, najčešće sa »prekosutle« od trubentaša, ipak je družba bila na glasu jedino zaradi krupnoga humora i debelih šala moga oca . . .

Ali tako omiljeli svadbeni veseljak znao je biti kruta svadljivica u našemu susjedstvu i jezičav poput kakove babe. Danas međaši, sutra neznatan poljski kvar, ako se na primjer doklatilo susjedovo krmče i razrovalo gnoj, ili čiji obijestan dječak bosonog progazio slog, na kome bijaše posijana salata: sve bi to raspalilo moga oca i on je stao vikati, da mu se trostrukom jekom odvraćalo sa susjednoga brijega. Ti ovo, ti ono; ti taković, a on onaković — dok se napokon nije čuo i kleti nadimak »zgubidan«. »Jesi, jesi, zgubidan, kako i tvoji stari bijahu! Da si čemu, ne bi ti kućerak visio poput otkinute gube na hrastu!« I kada je doprlo ime »zgubidan« do naše kuće, jednoglasno zabrbotaše svi purani u dvorištu, kokoti zakukurikaše, kokoši se uskokodakale, pa i ista mršava kravica stala tuliti. Pas šarov, koji je mačke natjeravao oko plota, ostavio mačke i stao zavijati kao da na mjesec laje. Mi djeca uzvrpoljismo se: »Bit će zla«, dok nas je majka, vazda tiha voda a radina kao crv, mirila opominjući blago: »to vas se djeco, ništa ne tiče! Japa — tako ona nazivaše oca — budu već sve uredili. Svađa i vika sa susjedima samo njima patri!« Majka je poštivala oca (govorila mu »vi«), što je također zaudaralo starim, zlatnim vremenima.

Moj otac pograbi nevelik kolac s drvocijepa i poleti niz brdo. »Dođi mi samo, dođi tate, uzuraše, cvilidreto jedna!« — I susjed naš krene sa svoga brda. Zvali ga »kanonik«. Čovjek malen, nabit, krupna kratka vrata i debele, jake glave. Ja također, kakogod sam malen bio, istrgoh se majci iz ruku i odskakah za ocem. Čitavo mi je tijelo drhtalo, da mi sve zubići klopotahu. Srce je tuklo, gotovo da me nije zagušilo u grlu.

I doista srazište se »zgubidan« i »kanonik«. Moj otac čovjek suh, nasađen na dugačkim, tankim nogama, omahnu baš ljudski maloga »kanonika«. »Vidiš ti vraga!« zatuli gotovo plačno mali, a ja da prasnem u smijeh od zloradosti, ali smijeh mi zape u grlu, jer u trenutak svalio se moj otac potrbuške, kako je dug i širok, u obližnju lokvu, punu blata bez vode. Mali susjed spodbio mu noge i nekoliko puta opalio šakom po leđima, da je po zraku škljocnulo kano od udarca prazne stupe. Ja izgubih pamet: skočih u grm, da nađem, da istrgnem nešto i da poletim na »kanonika«. Dotle se moj otac osovio te pognjuren i zaprljan uzeo put pod noge uz naše brdo . . . »Gledaj, gledaj maloga jarčića zgubidana, i on bi se već tukao!« zahohota porugljivo strašni susjed i da će na mene. A ja skok te bjež za ocem, što su me noge nosile . . . A kleti »kanonik« potoptao nogama, kano da bježi za mnom, da me uhvati — kako obično djecu plaše — »drž' ga, drž'!« Ja gotovo izgubih dah, ogledam se i opazim groznoga susjeda, kako migolji svojim brdom kući, dok se moj otac osvijestio i junački postavio na polovici našega brijega vičući i blatnima šakama prijeteći: »Pokazao sam ti, dobio si svoje! Alaj sam ga omahnuo, da se patuljak valjao kano jež po travi!« »Hvastaj se, hvastaj se, zgubidane! A pitaj svoje duge krakove, koliko se junaštvo u njima krije! Bježao, mila majko, kao da si mu mlinske kotače zavrtio u trbuhu! Ded broji svoje masnice, zgubidane! Dođi k meni, dat ću ti zečje masti, da namažeš masnice i ohrabriš svoje zečje srce, zgubidane! Ali dă! namazao se blatom. Po njemu prljaju patke i guske, pa će i tebi koristiti!« odvraćao susjed slavodobitno, koji je po svoj prilici pogađao pravu istinu.

Kad opet nastade mir, mene je zaokupila neopisiva dreselost[1] i stid. Nikako ne mogoh protumačiti, zašto je moj otac onako bježao pred susjedom. U takovom razmišljanju nije mi

[1] »Dreselost, dreselje« starinske su riječi, a znače »žalost«.

niti na um palo, da pitam sam sebe: zašto sam i ja bježao! Ali, kako je ugodno bježati i pobjeći pred jačim dušmaninom! No moj otac, koji bijaše za me najjači, najmudriji, najhitriji, najbogatiji od svih ljudi — ovako sva dječica misle o svojim roditeljima, — što ga je snašlo, da se dao u bijeg pred onim patuljastim »kanonikom?« Oh, da li se je on doista oćutio slabijim od njega . . . I ta me misao rastuži i duboko se kosnu moga srca. Onda me je zaokupio stid: pobjegoh u šumu, tamo se isplakah i zaspah.

Ona je svađa davno već minula. Moj otac i mali susjed izmiriše se u seoskoj krčmi, izljubiše se i stisnuše jedan drugomu desnice. Otac se smijao svomu bijegu, a susjed »kanonik«, kako ga je otac opalio kolčinom . . .

No ja nijesam mogao zaboraviti patuljasta susjeda i njegovu rugalicu: »Mali jarčić — zgubidan, i on bi se već tukao!«

Pamtim još dobro. Zavladala silna studen u našim bregovima. Snijeg visok, da je milota! Otac mi je načinio male saonice i ja se po našemu brijegu sanjkam bos, jedva u košulji od kruta konopljena platna. Noge mi crvene kao skrlet, a ruke i obraz modri. No što je sve to prema sanjkanju i snijegu! A bilo je u kući kruha i sira i mlijeka. Majka bi kadšto umijesila pogaču, dok nama djeci otac dodavaše vina, da ne obolimo od nazebina i na grlu! Moja braća bijahu manja od mene, najmlađa djevojčica tek je tepala. Svi oni proboraviše ciču zimu na golemoj peći, koja bijaše dan i noć topla. Otac je često bio u svatovima sa svojim veselim »bajsom«. Nekoga dana snađe me želja, da ljutom zimom i uskim utrenikom odem do susjeda »kanonika«. Tamo bijaše djece kao u ciganskom logoru sve jedno drugom do uha. Oni veliki bijahu lukavi i hrabri. Ej bit će belaja! razveselih se ja. Svoje saonice na leđa i ja bos s jednog brda na drugo. U susjeda stariji se krste od čuda, kako sam mogao doći tako daleko bos. A dječaci i djevojčice hvataju za moje saonice: »Sanjkati, sanjkati!« Pak jedni pograbili čizme od svojih starijih, a drugi videći mene bosa usmjeliše se i oni golima nožicama u snijeg. Osvojilo njih pet šest moje saonice, pa smuc niz brdo, da je sve zviždilo i pucalo. Ja, gospodar saonica, pljesnuh radostan rukama i poletih bos za saonicama. Lete oni, najednom zapnu o nekakav greben u snijegu, izvališe se, a djeca pofrkala u dobok snijeg, kano da si orahe pobacao. Eto silne

vriske i cike, a ja u smijeh. Ali mali moji susjedi stadoše drečati u dubokom snijegu. »Kanonik« poleti iz kuće. Njegovo lice bijaše onakovo kao i onda, kadno se po'rvao s mojim ocem. »Ti si svemu kriv, zgubidanoviću!« Zapraši ljut, uhvati me iza zatiljka za košulju konopljaču i baci u najdublji snijeg. Meni bijaše kano psetancu, kad jadnika pljusnu u sredinu jaruge. Stadoh lamati rukama kao da plivam. Ali snijeg je visoko nad mojom glavom. Zraka! Zraka! Ja baš ne vikah tako jako, no mislim, da sam fijukao, nego nijesam čuo niti sam sebe niti čiji drugi ljudski glas. Malo odahnuh i odmorih se, zatim napeh svu snagu i pomaknem se u snijegu, dok ispod nogu osjetih nešto tvrdo. Nogama napipam tvrdinu, zaskočim u vis te oćutih, da mi je glava nad snijegom. Ja mahni i mahni lijevo pa desno, dok se teškom mukom ne izmotah iz utrobe snježnoga zapuha. Pogledam obzorjem, a »kanonik« nosi i vodi svoju sitnu družbu, koja je još cvilila od studeni i prepasti, što ju malo obrlatio snijeg. Daleko pod brijegom ugledam svoje saonice, natovarim ih na leđa i sav mokar cvokoćući zubima pobrah se za naše brdo. Spravim saonice pa se mokar zavučem na peć među braću ne rekavši nikomu svojih ljutih nezgoda. Mati, koja je prela kod prozorčića, primijetila je samo: »Ej, ti si vragoljane negdje ljudski promjerio snijeg. Ta sav si mokar kao miš«. Uto mi braća pritiskahu na mokro, studeno i pomodrilo lice i ruke svoje tople ručice i gladijahu mokre vlasi. A moja sitna glava razbijala se mišlju: Kako li je okrutan čovjek taj naš susjed »kanonik«. Bacio me u snijeg, pa me pustio onako; dok je sve svoje zamusance iskopao iz njega. A što bi bilo, da se smrzoh, da ostah u snijegu? . . . Da mi samo nije nazdravio: zgubidanoviću! Kako se on mogao izmiriti s mojim ocem? itd. No, ja sam mučao i nikomu ne kazah ništa . . .

Otac je došao kasno u noć sa svadbe i sve nas probudio. Doturao mesa i kolača, a mi se lijepo i veselo gošćasmo. Meni valjda bijahu najslađi izvrsni svadbeni zalogaji; ali ipak vazda mišljah na našega okrutnog susjeda, toga maloga »kanonika« . . . Treći, četvrti dan oboljeh. Stislo me u grlu, žarilo u prsima, plamtilo u glavi, a sijevalo u očima, pa neprestano nekakove crvene, modre i zelene iskrice titrale preda mnom . . . Sjećam se, da je mati teško uzdisala brišući suze . . ., da su me mala braća često spominjala, a najmanja sestrica tepala: »Ivica bjatac

bubin« . . . Sjećam se, da je otac bio smrknut . . . da je iz ljekarne, čitav dan hoda udaljene, donesao nekakovu mast i kolačiće pa sve bacio kroz prozor . . . »S tim ludorijma bi ga utukao!« . . . Pa se doteturala seoska vračara, opipala me svega. Valjalo mi na dušak veoma udihavati u njezin šiljasti nos. A ona je donesla nekakovih ljutih trava. To se kuhalo, varilo i miješalo. Zatim su me kupali, a baba mazala, natirala i previjala, da mi kosti od muke škripahu . . . Konačno sjećam se, da sam ustao, ali nijesam mogao hodati . . . I to je minulo. A kad prvi put izađoh na zrak: voće je svuda cvalo, bregovi se zelenjeli, a iz šumice navalio mio miris. Braća nabrala silu božju bijelih jaglaca, a najviše mi ih snosila u krilo mala sestrica podcikujući: »Hvala Boju i maki Božoj, bjatac Ivica zdjav!« . . . Ipak nije u tom razdoblju prošao nijedan dan, a da se ne sjetih našega susjeda »kanonika«.

I dođe jesen . . . Ja opet zdrav i veseo i puni me bregovi bijahu. Svaku pticu poznavah u šumici kraj kuće; sa svakim stablom razgovarah. A zavidio sam i glogu i trnju i kupinju i oštracu borovice, kad bi se sjetio našega patuljastoga susjeda . . . Eh, da sam trn, kako bi ga u potaji gdje u travi dočekao i zabio se u golu petu njegove noge! Oh, da sam kupina ili glog, kako bi se uhvatio za njegove tvrde ruke i ogrebao ih, da bi mi sve voda zalijevala usta od milinja! Oh, da sam oštrac borovice, kako bi ga pogladio i opržio njegov tupi nos i njegove zagasite obraze! I kada sam na dugačkom užetu vukao našu staru, dobru kravicu plavku, kako sam zaviđao njezinu dugačkom repu! Ah, kako bi grunuo u rebra našega susjeda »kanonika«, da sam plavka! Eh, kako bi ga švignuo preko lica s ovim metlastim repom.

Neke nedjelje prvih jesenskih dana plandovah s malim svojim kolicima po našemu i susjedovu brijegu. Kolovozni puteljak spuštao se niz brdo na jednom i drugom brijegu, a na brijegu susjeda »kanonika« vodio lijepo mimo lokve, koja je dijelila naš brijeg od susjedova, i u koju se moj otac izvalio, kad mu naš susjed spodbio noge kod one svađe . . .

Ja sam lijepo tuda vozikao svoju malu braću ili sam zauzdao rudo na kolicima poput konja te krmilareći njime sam se vozio na kolcima, koja su letjela niz brdo. U tome bjeh vješt upravo do majstorije.

Rečene nedjelje čeprkao čitav čopor pataka i gusaka po dubokom i crnom blatu one lokve, a nešto malo vode, što je stajala nad blatom, pretvoriše baš u gnjusnu kaljužinu . . . Moja braća sjedila na brijegu, a ja mimo baru vožah čas njih čas sebe sama. Kad eto od nekuda našega susjeda »kanonika« i moga oca! Susjed bijaše veseo i zadovoljan, a tubasti nos crvenio mu se na garavu licu kao makov cvijet sred zelene pšenice. Bio je od pete do glave u bijelom, finom svečanom ruhu. Visoke čizme, novi okrugli na lijevo uho zavrnuti šešir i modri nacifrani prsluk podavaše mu lik staroga seoskoga kicoša . . . Moj otac oborio glavu zamišljen i turoban, pa bi katkada ispod oka pogledavao mene.

— Što si se tako nasmundurio, moj Jožica, kano da su ti strune na »bajsu« popucale? reče susjed ocu, koji je sjeo na zeleni brijeg, ali nije gledao moje krmilarenje s kolicima.

— Bit će fratar, bit će škriban, pop, oficir, frajt, kaprol! He! he! Znat će, što mi ne znamo niti znahu naši pređi: čitati i pisati! Danas su vremena takova. Došao antikrst na svijet! Do danas su kokošja jaja izvaljivala samo piliće; od danas treba da su pametnija od nas: valja im znati čitati i pisati! Tako zapovijeda antikrst! Hm, nijeste vi mene slušali . . . Kad su nam onoga adrapovca školnika, gološava prtena bjelonju, švraku u kaputu, poslali ovamo i objesili o vrat, rekao sam ja: Potjerajmo ga vilama i motikama, pa se ne će lje nijednome više račiti u naše brdine nositi antikrstovo evanđelje: čitanje i pisanje! Čitaj i piši ti vragu i njegovoj materi, a ne mi seljaci! Zar nemamo dosta gospode za te čarolije? Pa šta ćemo s gospodom, kad budemo mi svi znali čitati i pisati? Ako bi tikve same rasle i rodile, zar bi mi trebali orati, kopati i gnojiti! He! A gospode treba da bude: tako bar prodikuje naš župnik! A čim si me ti počastio? Bolje, da si zadudao u svoj oguljeni bajs: »Ti si stara zvekanska kvrga-glava, moj kanoniče! Hoće nam se baš tamnice i vucarenja po sudovima. Poslao ga zakon, a zakon je od Boga!« mudrovao si ti a uza te ostali. Nä, sad ga imaš! Upisali moja dva i tvoga Ivicu! Sada pripni na svoj stari bajs kravicu plavku, neka je na pašu po međašima vuče on mjesto Ivice. A Ivica će biti gospodin. Samo žuri, da mu kupiš tursku lulu, da se u njoj izvali, a kroz kamiš noge pruži! He!«

Uščavrljao se susjed »kanonik« dušući u zrak, dok mu rumene nosnice zlobno titrale na mene kano da će opet: »Ej, zgubidane« . . .

Moj je otac mukom mučao, te je pustio, da susjed po miloj volji mudruje. Ocu bijaše jasno, da susjedovo zvrndanje podžiže židovski »špiro«, koji se također dotepao s antikrstom . . .

— Ej, deder sinko Ivica, golube moj, — ta sutra ćeš biti gospodin! Ta već te vidim, kako čitaš pravicu, a pišeš krivicu za seljačku kravicu . . . Deder amo svoja kolica, povezi der mene niz to naše staro brdo po tom lijepom našemu putu, koga ne sagradiše niti pismoznanci niti kaputaši!

Ovako se domislio naš susjed kanonik.

— Vas da vozim, susjede? Ta vi ste preteški, satrt ćete mi kola!

— Ne ću golube, ne! Samo ti povezi!

Moj otac kano da ne čuje, pa se niti ne miješa u našu prepirku.

Ja pogledam niz brdo, pogledam baru i čopor pataka i gusaka u njezinoj kaljuži. Kao munja mune mi misao . . . Ah, trn. Ah, glog! Ah, kupina . . . i moj otac, kako je dug i širok, u toj bari . . . i ja u dubokom snijegu mokar kao miš . . . Vidiš, vidiš! . . . »Zgubidane« . . . I svrnuh oči na svoja kolica i promjerih ispod oka okrutnoga susjeda, maloga »kanonika« . . .

— Da vidimo! Ali ne krivite mene, susjede, ako slomite kola; ako se što dogodi . . . vi ste teški, susjede . . .

— Gle ga, kako već mudruje! Još nijesi apostol antikrstov . . . još . . .

I on se natovari na moja kolica, u kojima je nešto škrinulo . . .

— Povuci . . .

On je nerazumljivo mrmljao, a ja sam naslućivao, da je to mrmljanje glasilo: »zgubidane!«

I ja povukoh niz brdo. Kola poletješe . . .

— Tako, tako apostole, he! vikao susjed »kanonik«.

Mjesto mimo baru ja zakrenuh kolima prema bari . . . Odmakoh se hitro . . . Svega toga nije mogao opaziti pripiti naš susjed, koji se kočio kano kakav grčki junak, kada se vozi na olimpijske igre . . .

Što bi trenuo . . . pljusk! . . . i kola i naš dobri susjed, mali »kanonik« štropošta se u kaljužu i u duboko blato lokve, koja je dijelila naš brijeg od susjedova i koja bijaše zajedničko kupalište naše i njegove plivaće peradi . . .

Guske i patke iznenađene stadoše užasno krieštiti i krilima prhati . . . Ne bijahu tako zatečene ni onda, kad slavnim Rimljanima spasoše Kapitolij . . . Uplašene jedne gačući prše iz bare k obali, a druge drečeći dižu se u zrak . . . Kakova je to avet pala iz zraka u nijhov posjed? Da li je zmaj? Da li kakova golema žaba? Kano da pitaju jedna drugu u svome siktavom sanskritu . . .

Moj otac prije tmuran i zamišljen sad se uhvatio objema rukama za trbuh od silnoga smijeha . . .

— To je antikrstovo maslo, susjede! Sam te je on mogao nadahnuti, da tako star i velik junac ideš se vozati na djetinjim kolicima niz strmo brdo! O! O! O! . . .

Ja hitro skočih na naš brijeg ne pitajući više za kolica, te naslađujući se svojom majstorijom a tobože očajno podvikujući: »U pomoć, u pomoć! Ja nijesam ništa kriv! Ja sam rekao susjedu, da je pretežak za moja kolica . . .«

— Pa nijesi i ne možeš ti biti kriv! — utješi me otac daveći se od silnoga smijeha.

— No te masti i te kihavice! Ne boj se, Ivica, ne će se naš susjed u blatu utopiti. . . ne . . . Ha . . . ha . . . ha! . . .

I doista, naš susjed »kanonik« pomolio najprije ruke, onda glavu, a onda polvicu tijela . . . Sjećam ga se dobro: bio je sličan onim mučenicima, koje okrutnik Neron omaza smolom, prije negoli ih dade mjesto bakalja upaliti . . . Guske i patke sada još jače drečahu, a s drečanjem i gakanjem miješahu se kletve i gromko kihanje »kanonika« . . . Purani brbotahu po obližnjim bregovima, djeca ostaviše igranke, žene prekinuše nedjeljno ćeretanje, pa se sletješe oko našega susjeda . . .

Nitko ne bijaše tako sam sa sobom zadovoljan i tako široke volje kao što »mali jarčić — zgubidanović«, naime ja. — Nitko se nije toliko smijao kao stari »zgubidan«, naime moj otac. Nitko nije tako zlovoljno tulio i tako kukavno jecao i proklinjao kako naš okrutni susjed, mali »kanonik«. Nitko nije tolike nadimke izmislio kako to babe kod nedjeljne dokolice. I nikada nijesu pernate brbljavke, naime patke i guske, tako uzrujano drečale i

gakale, kako to bijaše te jesenske nedjelje . . . Šilo za ognjilo! Ja sam sada onako ponosno skakao i veselio se ovome svome danu, kako sam se onda zavukao u šumicu i plakao od stida, kada sam zajedno s ocem bježao pred našim malim, strašnim susjedom.

* * *

I s ovim radosnim i slavnim danom moga djetinjstva počelo se moje školovanje!

— Ivice, sutra te vodim u školu. Nijesu mi te htjeli otpustiti! reče otac naveče i obrati se k majci.

— Doro, ima li dijete čistu rubeninu? Čizmica, razumijeva se, zasada ne treba: još je tako reći ljeto, premda su već svanuli prvi jesenski dani.

— Ima rubeninu, ima! — uzdahne majka. Pa kako to, škola? Pa zašto nam ga ne pustiše gospoda? Što njemu treba škole?

— Što ćeš? Tako ti je u novom svijetu. Znaš, nijesam ni ja tamo šutio. Rekoh im svoju baš odrješito: Evo, kakove su to nove pravice? Prije bijaše otac gospodar svomu djetetu, njegovu životu i smrti. A danas? Tek je počelo raspoznavati roditelje, već čeka učitelj sa šibom, da ga predaš u njegove ruke. Kad je ondje potratilo nekoliko godina, jedva mu pahulje nikoše ispod nosa, a već ga traže gospoda u vojsku. Odanle ti dođe na vrat, na muku i tegobu. Ništa mu nije pravo: naučio se kleti, da je strahota. Ne miriše mu motika niti plug. Samo se nadima, povlači po krčmama i junači u tučnjama! Muči ti, Jožina, župnik će na to. Ti si muzikaš, pa razumiješ više od ostalih. A nije li ti drago, da znaš više od ostalih? Ha? Reci. E, to je istina! Zavrtim ja glavom i pogrebem se smeteno iza uha. A čitati i pisati? — nastavi župnik — nije li to mnogo više od muzike i bajsa? Danas su, dragane moj, teška vremena. Svaki dan nas ima više, zemlja nam je manja, a nama je sve tjesnije na njoj!

— Sve su to gospodski računi! — prekine župnika naš susjed mali »kanonik:«. A mi ne ćemo, da nam se djeca pogospode. Aj, jok! Čast svoj gospodi! Ali mi im poklanjamo gospodstvo. Djeca mi ne će niti kuhana niti pečena po školama. Kruh ne će rasti od prolijevanja tinte već od gnoja. Mi ne živimo od šaranja pera po papiru, nego ti valja ljudski huknuti u šake, pak zadrijeti plugom i motikom u tvrdu kost zemaljsku.

Šta bi nam bila zemlja preuska i pretijesna? Ta vi, gospodine župniče, svake stare godine čitate, da nas je više umrlo, negoli ih se rodilo. Vama, gospodo, čast, ali vama je zemlja svaki dan tjesnija i uža, jer izmišljate nove »fabulije« i zato vas ima svaki dan više! . . . I da nije pandur zaprijetio jezičavomu »kanoniku«, on bi tri dana gospodu vjetrio i češljao slijeva i zdesna. Oni ga slušahu, ali mu nijesu mogli odgovoriti; nego se pogledaše, osmijehnuše i jedan drugom nešto »zaštrubenkaše«, što mi, dakako, nijesmo razumjeli. — E, pa tako! — mahnu otac rukom po zraku — i to će biti božja volja, a ne antikrstova, kako mudruje naš susjed. Upisali Ivicu, pa neka ide. Sutra ga opremi. Ja ću ponesti učitelju bocu stare šljivovice, purana — a ti pripravi koju deseticu jaja i koji sirac! Bit će mekša školnikova šiba, a i slova će biti podatnija . . .

Završio moj otac. A ja dugo nijesam mogao usnuti. Neprestano vrzlo mi se pred očima: naš susjed, kako se vozi na mojim kolicima i onaj pljusak u blato! Pa razgovor susjeda s ocem. Škola! Puran . . . šljivovica, mekša šiba — pa slova! . . .

Drugoga dana opremismo se na put. Bilo je do škole čitav sat hoda. Meni se to prvo putovanje pričinilo doista dalekim i tegotnim.

Školska zgrada stajaše u dolini pokraj glavnoga druma. Vlasteonstvo je poklonilo općini za školu. Prije stanovaše u njoj lugar, a »konakovahu« ondje i vlasteoski činovnici, kad poslovahu u tom kraju. Okolo škole nanizale se jošte neke kuće, kano dućan sitne trgovine židova Moesera, krčma Jakova Čuturića itd.

Kada se primicasmo školskoj zgradi, otac me uhvati za ruku, pa skinuvši oba svoje šešire već na stubama, koje nekako drhtahu pod nama, stupismo u kućni hodnik. Tuj začujemo šuštanje i gibanje na obliža vrata i krupan muškarački glas.

Ovdje je škola! — šapnu mi otac. — Čuješ li učitelja? Šuštanje? To su školska djeca.

Otac sebi pogladi vlasi, a meni potegne hrapavom rukom preko glave dva tri puta, nakašlje se i pokuca na vrata . . . Ja još nijesam znao, što je kucanje i čemu to biva. Vrata se otvore, žamor i težak zrak udari nam u obraz. Djeca mi se pričinila poput pčelinjega roja . . . Ustaše i zaromoniše onim čudnovatim jednoglasjem: »Hvaljen Isus!« Nikada jošte ne vidjeh toliko djece na okupu. Obuze me neko tajanstveno čeznuće i neko

drhtavo veselje, pomiješano iznenađenjem i novošću . . . Pred nas stupi zatvorivši pčelinjak, hoću reći školu za sobom, visok, koštunjav, nešto smrknut i otegnut gospodin, u dugačkom istrošenom kaputu i silnih brkova, koji mu padahu ća na prsa. Sada je mnogo jače zažagrilo i zažamorilo u pčelinjaku . . . Učitelj se hitro obrne, zaviri u školu: »Mir!« — i opet zatvori za sobom.

— A, tako rano! tako rano! Lijepo Jožica. Pa ovo je tvoj mali? — I učitelj me pogladi po glavi i stisnu obraze svojim glatkim palcem i kažiprstom. Ali nije mene toliko gledao, koliko puno torbu, koja se vrlo sigurno i nekako drsko bubrila na očevim leđima, dok je puran poput indijskoga bramina mirno drijemao pod očevim pazuhom.

— Pa kako ti je ime, mali klapane, učeniče moj? — podrma me učitelj za leđa.

— Ivica, Ivica! Gospodine učitelju, odvrati otac pa povuče torbu s leđa naprijed.

— Neka on sam kaže svoje ime! — reče učitelj strignuvši opet očima u očevu torbu i podrijemana purana. — Neka on sam kaže, da mu čujem glas . . .

— No hajde, hajde! Reci! — ponuka me otac.

A ja uprijevši postojano svoje oči u učitelja zagudim: Zovem se Ivica Kičmanović! U to otac otvori torbu — — — Evo, nešto, gospodine učitelju, za slova, za šibu, za tintu i za pera . . .

— Vidiš ti muzikaša Jožicu, vidiš! Kano da polazi sa svadbe . . . smijaše se učitelj raširivši velika usta, pokazujući jake bijele zube i potrepťavajući blagodušno oca po leđima.

— Ajdmo amo, Jožice, ajdmo! Takova ptica, pak ta svadbena oprema ne pripada u školu! — I učitelj nam pokaže svoju sobu, u koju ponizno uniđosmo.

— Pepuško! — kliknu učitelj svojoj gospođi, isprazni der torbu ovoga poštovanoga kuma!

Nato se ispravi iza stola mala, šiljasta ženčica, veoma oštra vida i dugačkoga nosića, pa nekako neblagovoljno pristupi u blizinu oca, koji je vadio iz torbine utrobe šljivovicu, sir i maslac, dok se puran podramio i stao lepetati krilima po sobi digavši silnu prašinu s poda . . .

Ja se dosjetih, da pomognem gospođi učiteljici nositi stvari u kuhinju. Tu je ona pozdravila purana: fi! Ali zaudaraš! Sir: fi! Ali je to zamlackano. Maslac: fi! Čemu to naliči? Ha!

Šta ćemo: mužeki pa mužeki — i ostanu mužeki! Kad je šljivovicu otvorila, potegla je zdravo dva tri puta: aha! To je nešto! No . . . no . . . Zatim se okrene k meni: A kako se ti mali zoveš?« — »Ivica« . . . odvratim. Ona nato izvadi iz pretinca krišku nekakova slatkog kolača. A ja ga stadoh velikom pobožnošću gutati i prste lizati . . .

Vrativši se u sobu nađem učitelja, gdje omata nešto u papir.

— Gle, gle! Kako je taj mali sigurno momče! začudi se učitelj, kad sam došao iz kuhinje u sobu.

— Ali ukrotit će ga već šiba — doda otac.

— Nije za dobre momke šiba, dragoviću moj! mrmljaše učitelj.

— Tako dovrši on — evo ti početnice. Tu je tvoje ime napisano. Evo ti tablice i kamečka, pa sutra s ostalim filozofima tamo iz vaših bregova lijepo u školu!

I sada je otac spravljao u torbu prve početke buduće moje mudrosti . . . — Ah, bilo samo zdravo i srećno! Neka je i tako, kada je već suđeno! — uzdahnu on.

S kriškom sira i nešto kruha u torbici gegasmo mi dan na dan u seosku pučku školu. Iz kuće našega susjeda, maloga »kanonika«, polazili su sa mnom Miho i Pero. Miho bijaše prava slika i prilika svoga oca. Malen, jak, otresit i crnomanjast dječarac, teško je učio, a još manje znao. Pero je bio bjelokos kao janje, a slabušan i mekan poput kanarca. On je lakše učio od svoga brata Mihe, ali bijaše mlake, nemarne naravi. Kada ga učitelj oštrim glasom zapita: »Zašto, Pero, danas opet ne znaš lekcije«, on ni najmanje zabunjen, hladno kao da iz njega diše led, odgovara: »Nijesam učio«. »A zašto nijesi učio, majčin sine?« »Nije mi se htjelo«. «Kako ti se nije htjelo?« »Tako! Sanjao sam, da su došli anđeli po mene, da me odvedu u daleku, veliku, beskrajnu livadu punu zelenila i cvijeća. Slatko me cjelivaju i grle, pa mi šapću, da mi ne treba ništa učiti . . . Meni je tako ugodno, ugodno bilo . . . Ja o tom mislim, često mi srce dršće, pred očima tamni i nešto kao da će me onaj čas zadušiti . . . Biva: da me netko polako diže i vuče u vis . . . kao da ću poletjeti . . . Tako to . . . Ne mogu, ne ću učiti . . .« Sada bi učiteljev krupni glas omekšao, da je bio kano i Perin. »Sjedi, sjedi, Perica moj!« — On ga pogladi: »Ti ćeš već drugi

*

put naučiti«. A Perici se zarumenješe jagodice na slabašnim, bijelim obrazićima. Očice bi nepomično upirao u sliku raspetoga Isusa na stijeni i kano da su mu jedva vidljive kapljice suza zaiskrile u zjenicama . . . Svi smo volili Pericu. Sažalno, sveto, duboko neko čuvstvo obuzimalo je duše naše. A ja u takovim prilikama vazda tajno i kradom otirah suze . . .

Miho nije obično znao lekcije ili je tako teško odgovarao i zapinjao, da je učitelj iz njega vukao riječi kano duboko zabite čavle iz tvrda drva . . . »Slabo, slabo, Miško moj!« uzmahuje učitelj glavom . . . »Slabo . . .« »Ja sam učio dugo, glava boli . . .« odvraća Miho okorjelo i sporo, a oči su mu neprestano uprte u zemlju. Brata Pere nije volio. Često bi ga gurnuo, bocnuo podmuklo. Ovaj mu se krotko uklanjaše, pa ga katkada mirno opominjaše: »Miha, zašto si takav . . .« S nama se nije nikada niti Miho niti Pero upuštao u kakove igre. Miho povukao preda se knjigu ili pločicu, pa neprestano buljio u to ne obzirući se ni na koga. Jao si ga onomu, tko ga dirne! On bi poletio za njim poput risa, zagrebao ga noktima, udario ga šakom ili nogom, paše u nevolji i ugrizao. Jedamput njega tako zadubljena netko bocnu od njih petorice, što stajahu u hrpi blizu njega. Miho se obori na njih zabunivši se malo: koji ga je od njih taknuo? Ali se snađe u isti tren te svu petoricu izmlati: nekoga palcem sunu, nekoga uštipnu, nekoga nogom gurnu, nekoga laktom tresnu tako, da svi dosta dobiše . . . I mi se bojasmo maloga nabitoga Miše, ali i neko osobito štovanje kao od straha ovladalo nas prema njemu . . . U susjedstvu na našim brdima nadjenuše mu: bit će pravi mali »kanonik«.

Pero je uvijek sanjario i zanosio se u neki nama nepoznati svijet. Često mu u takovom sanjarenju zatreptješe usne mišice na smiješak, no hitro se ispravi i poozbilji. Dirne li ga tko, on se blago ogleda, nasmiješi se i makne dalje sa svoga mjesta, kano da će reći: Izvoli brate, ako ti je tijesno, ili ako sam ti na putu . . .

Ja sam vrlo napredovao u čitanju, pisanju i računanju. Bijah najbolji učenik, što dakako sam nijesam znao. Bilo mi je nedokučivo, kako da moji drugovi ovo ili ono ne shvaćaju. Pogotovu žaljah svoje susjede Mihu i Peru. Nastojah tamo na našim brdima putem u školu i u samoj školi, da im protumačim, ispravim i udesim ovo ili ono. Bio je u mene nešto suviše okretan

jezik: Miho, jedna stvar ima se tako, druga onako. Ta, kako ne bi toga shvatio? A Miho zastenja: »Pusti, što me umaraš svojim dugačkim jezikom. Pravi muzikaš, kao što ti je i otac! Ja bolje shvaćam i znam nego ti. Ali ne mogu klopotati i mljeti. Tko će tebe nadjezičiti! Ko žrvanj vazda šumiš i lomaćeš! Pusti me! Nitko te nije molio, da razlažeš i ovdje se stiplješ o svemu i svačemu, što tobože nije meni i Peri jasno i razumljivo . . .«

Tako Miho. A Pero?

On niti je otklanjao niti primao moje pomaganje u naucima. Prečesto nije pazio, što ja i o čemu govorim, te mi se činilo, kano da on nije niti nazočan. Drugi put bi me nekim neopisivim smiješkom pogledao kano da pita: A? Zar si ti zbilja ovdje? Čudno, čudno! Braco, zar još nijesi spoznao, da te doista ovdje ne treba!? I učitelj je koji put objema njima prikričao: »Evo vam susjeda Ivice. Zašto, kad učite, ne upitate njega? Ta on je dobar kao dobar dan: on će vam doista pokazati to i ono.« Tuj se stala rađati u Mihe neka podmlukla zloba . . . Kad se vraćasmo kući, on ne bi ni riječi govorio, pače uklanjaše mi se; putem iznenada kljucne mu nešto u glavu: »Pero, Pero, ajde amo!« I oni srnuše u grmlje, pa brahu divlje gljive, trgahu ravne, lijepe šibe ili se drugim čim zabatrljaše, samo da se mene riješe . . . I njihov otac, mali »kanonik«, nekako je dokučio moju premoć nad svojim sinovima. On me nije baš nikada volio. Sada se pak uvjerih, da me prezire ili mrzi . . . Jednom dođem na njihov brijeg, pa sam Mihi po starom običaju dokazivao, zašto njegova zadaća ne valja i što joj nedostaje. Otac mu se u prikrajku podbočio žvaleći i prevrćući po ustima kamiš od lule . . .

— A šta ti to, muzikaški zgubidane, njemu »prodikuješ?« Miho, poberi svoje stvari i pusti toga blandravca. Znam ja, da si ti pametniji od zgubidana! Pa tebi napokon i ne treba tih ludorija! Gospodarstvo, gospodarstvo, — a u nas i imadeš, hvala Bogu, čime gospodariti. Ovoj glisti dakako treba da se tim bavi: ta on će jahati na potrtom bajsu poput svoga oca zgubidana: jer nema niti poštena lopara u svojoj kući . . . ali mi? . . .

— Prestanite vi, susjede, prestanite! planem ja. Zašto mene psujete i grdite kao Turčin? Šta sam ja zla učinio time, da Mihi i Peri kazujem, što oni ne shvaćaju. I učitelj nam reče tako — tâ nije li to samo dobro djelo!?

— Iš, iš! Vrabac od tuđega plota — iš! Šta ja trebam tvoje i tvoga učitelja nauke? Tvoj ga otac miti punim torbama — i one dišu iz učitelja ljubavlju i odlikovanjem za tebe! Neka ga miti on, ne ću lje ja za njegovu antikrstovu nauku! Ja je ne trebam, ne trebaju je niti moji sinovi! — Iš, iš! Nosi mi se, zgubidane!

Tresao se na me zloguki susjed uhvativši dugačku šibu i dosegavši me njom preko uha i leđa.

Neka tajna groznica i stid obuze me. Ja se udaljih. Srce mi bijaše ojađeno, a duša slomljena. Ali nikomu ništa ne kazah o tome, kako me je susjed šibom otjerao od svojih sinova. Odbih se od njih kao rosa od cvijeta: ne drugovasmo, ne polažasmo zajedno školu i ne idosmo iz škole. Niti ja, niti oni ne kazivahu nikome razloga . . . Samo bi se Pero meni kadšto blago podsmijehnuo, kano da će reći: Tako ti je . . . pa što ćemo . . . tako ti je!



EVGENIJ KUMIČIĆ



Kumičić je prvi pripovjedač, što ga je dala Istra hrvatskoj književnosti. Iz početka je u prvim svojim radovima prikazivao svoj istarski kraj i ljude, kasnije se dao u opisivanje savremenoga društvenog života i građanskog, a najkasnije se okušava na polju velikoga historičkog romana iz hrvatske prošlosti, da nam iznese još ono, što nije iznio Šenoa. To su tri faze u razvoju njegova književnoga rada — tri prirodne faze, jer je uporedo s njima tekao i njegov život. Možda nijesu ni kod jednoga hrvatskoga pripovjedača tako iskreno vezana djela o životu kao kod Kumičića, pa ćemo to i pokazati u kratkom nacrtu njegova života i njegovih djela.

Evgenij se Kumičić rodio u gradiću Berseču na istočnoj obali Istre u kotaru voloskom, dne 11. siječnja 1850. od oca pomorca, a kasnije trgovca Tome, i matere Marije, rođene Filipašić. Svršivši početnu školu u rodnom mjestu, nakon čega mu je valjalo još praviti ispit u školi u Kastvu, dođe u 12. godini na gimnaziju na Rijeku, gdje je svršio pet razreda, polovicu pak šestoga na talijanskoj gimnaziji u Kopru, drugu polovicu u Zadru, pa napokon sedmi i osmi razred kao i ispit zrelosti na Rijeci. Đak je bio izvrstan; učitelji su mu osobito hvalili način i snagu u izricanju, u čemu su bile klice kasnijemu onom njegovom sjajnom daru govora i živom opisivanju u djelima. Mati mu je htjela, da bude svećenik, otac pak i brat Tomo, koji ga je ljubio i očinskom se ljubavlju za nj brinuo, htjeli su da uči filozofiju, no on se isprva prema svojoj vrućoj mladenačkoj želji upisao u Pragu na medicinu, no poslije ipak, da ugodi svojima, pređe filozofiji (povijesti i zemljopisu) i to u Beč, jer mu nije prijao zrak u Pragu. Iza svršenih nauka (g. 1873.) htio je Kumičić služiti u rodnoj Istri, no nadzornik porečki, talijanaš, odbije ga kao Hrvata. Međutim ga pozove k sebi bivši njegov profesor i hrvatski književnik Bakotić, tada ravnatelj gimnazije u Spljetu, gdje je Kumičić služio godinu dana predavajući u višoj gimnaziji hrvatski jezik, pa logiku i psihologiju (na-

žalost u talijanskom jeziku). Spljet i ona obala, što krije u sebi grobnice hrvatskih kraljeva, moćno je djelovala na Kumičića kao književnika; tu je drugovao s poznatim učenjakom hrvatskih starina Franom Bulićem i s Francuzom Vigneaux-om; drugovanje s Vigneauxom potaknulo ga je, da proučava još više francusku književnost i da se usavrši u francuskom jeziku. Zatim je morao u vojnike, pod pušku, kao dobrovoljac zagrebačke pješačke pukovnije br. 53.; to je bilo g. 1873. i 1874. Težeći za daljom naobrazbom otišao je u Pariz, gdje je proboravio dulje vremena u naucima, a na povratku se zadržao u Mlecima šest mjeseci. Iza toga pohodi opet bečko sveučilište, gdje uči francuski i talijanski jezik i romanske književnosti, ali baš, kad se spremao da svrši profesorski ispit, morade g. 1878. u vojsku za okupacije Bosne. Iznajprije bio je tumačem kod brigadnoga suda u Banjoj Luci, sudjelovao pače kod nekih kreševa kao i u bitki kod Ključa, a onda je opet ostao više mjeseci tumačem. Sve te doživljaje i patnje, s kojih mu se mučila i duša i tijelo, opisao je u djelu »Pod puškom«, što je izišlo u Balkanu g. 1886. Tužan i jadovan vratio se u domovinu, a kako se još zadobavio reumatizma i odležao u krevetu cijelu zimu, morade na proljeće g. 1879. u Krapinske toplice na liječenje. Tu se upoznao s barunom Metelom Ožegovićem, koji ga je uzeo za informatora svojim unucima. U rujnu iste godine dobije mjesto na zagrebačkoj višoj realci, gdje je poučavao hrvatski i francuski jezik i povijest.

U ovo doba padaju prve Kumičićeve pripovijesti. Tako g. 1879. donosi sušačka Sloboda njegov prvijenac »Slučaj«, koga je Kumičić napisao još g. 1874. pod natpisom »Spljet i Pariz«. Tu se nešto tugaljiva ljubavna pripovijest savija oko prvih dojmova Kumičićevih u Spljetu. Fabula je obavita još romantikom, ali se već pokazuju znaci dobroga slikara primorskih ljudi i primorskoga kraja. Još jače se to moglo vidjeti u nježnoj pripovijesti iz njegova istarskoga kraja »Jelkin bosiljak«, što je izišla g. 1881. u Slobodi, a kasnije (g. 1905.) u Matici Hrvatskoj. U isto vrijeme kraj ovih romantičkih djela izlazi i jedno naturalistično po uzoru Zole, a to je roman »Olga i Lina« (g. 1881. u Slobodi), gdje se u slici pokvarene Line i dobre Olge rišu neke naše društvene mane i iskvarenosti u svoj svojoj odvratnosti — tako da su neke strane izišle i odviše crne. Nastajne godine (1882.) izlaze dvije pripovijesti: »Neobični ljudi« u Vijencu i »Primorci« u Hrvatskoj vili, gdje se već vidi, kako njegovo pero hvata tipove iz građanskih primorskih krugova, a tu Kumičić mora naići na sukob dvaju nepomirljivih elemenata, dviju narodnosti: talijanske i hrvatske; to će odjeknuti još jače u njegovim kasnijim djelima.

Međutim g. 1883. na koncu prvoga polječa ostavi Kumičić svoju službu i mjesto, budući da se želio sasvim dati na književnički i politički rad to više, što ga je i brat Tomo obećavao potpomagati u njegovu nastojanju za slavu i za otadžbenički rad. Bio je Kumičić (već od 20. rujna g. 1882.) i oženjen s gđicom. Marijom Maršićevom iz Varaždina, koja je poznata kao pjesnikinja (s pseudonimom Enjuškina), a s njom je Kumičić živio u srećnu braku sve do svoje smrti. Njoj je prikazao svoj roman, jedini te godine (1883.) »Začuđene svatove«, ponajljepši među istarskim romanima i pripovijestima Kumičićevim. U njemu su ljubavne niti između talijanskih i hrvatskih porodica isprepletene živim i plastičnim opisima istarskoga kraja; osobito su pjesnički snažni opisi mora (brodoloma, oluje itd.), jer je Kumičić jedini od svih naših pisaca dosad najljepše oslikao more u svim njegovim čarima za bure i za tišine, za sunčanoga dana i za mjesečeve noći. — Nastajne godine (1884.) izdaje Matica Hrvatska Kumičićev roman iz hrvatskoga, upravo zagrebačkoga života »Gospođu Sabinu«, gdje se prikazuje lakoumnost i rastrošnost i slične mane nekih naših porodica; i ovaj je roman još pod dojmom Zolinim.

Godinom 1884. počinje se pravi politički život Kumičićev, jer je te godine bio biran u hrvatski sabor kao zastupnik grada Varaždina; g. 1893. bio je izabran u Brodu i bio član sabora sve do g. 1897.; g. 1903. došao je opet u sabor kao zastupnik zlatarski. Osim toga bio je Kumičić gradski zastupnik zagrebački od g. 1892. do 1895. Umr'o je dne 13. svibnja 1904.

U ovaj kratki i suhoparni nacrt Kumičićeva javnog rada ulaze njegova dalja književna djela sad gušće sad rjeđe već prema tome, kako je imao više ili manje mira i vremena za posao. Dok one burne godine 1884., gdje mu se bilo boriti u saborskim verifikacijonim raspravama, izlazi tek karakteristična crtica »Ubilo ga vino« (u Slobodi), eno već g. 1885. izdaje Matica njegov dobro poznati veći roman iz istarskoga života »Sirotu«, kojoj i ako je sadržaj preromantičan, ipak je i ona svježinom pojedinih opisa i obiljem tipova pravo dijete istarskoga kraja. Uz »Sirotu« kao uz veliku lađu može se privezati čamčić, a to je Kumičićeva prekrasna pjesnička idila »Preko mora«, koja je izišla u Domu i svijetu (g. 1899., a kasnije i u posebnoj knjizi). Iste godine izdaje Matica Hrvatska zanimljiv roman iz istarskoga građanskoga, upravo trgovačkoga svijeta — a zove se »Teodora«, u kojemu je obradio parnicu o neobičnom jednom talijanskom zločincu; taj razara i posve rastruje čitavu jednu čestitu porodicu, u koju je ušao kao zet. Od iste je građe sačinio poslije Kumičić i dramu »Sestre«, prikazanu g. 1890. (izašla posebno štampana iste godine), a i isti mu je i junak, samo psihološki dublje izrađen, u drami »Poslovima«, koja se prvi put prikazivala u hrvatskom kazalištu g. 1898., a štampana je u »Hrvatskoj smotri« (g. 1907.); to je jedan od prvih pokušaja moderne socijalne drame u nas. — Godine 1889. i 1890. izlaze u »Domu i svijetu« Kumičićeve dvije omanje pripovijesti iz društvenoga života: »Saveznice« i »Otrovana srca«, g. 1891. »Mladost — ludost«, a g. 1896. »Pobijeljeni grobovi«, gdje ima primjena i na naše političke i stranačke prilike. — Godine 1891. izdaje Matica Hrvatska Kumičićevu porodičnu dramu »Obiteljska tajna«, a ne valja zaboraviti ni dvije značajne njegove crtice iz ovoga doba. To je »Crn Božić« u božićnjem prilogu dnevnika Hrvatske g. 1890., koja je pisana pod dojmom strašne smrti prijatelja i pisca Ante Kovačića, a druga je godinu dana kasnije, u istom listu, pod natpisom »Br. 84. i 85.«, gdje je ocrtan udes bijedne slovačke djece. Sve su ove

pripovijesti i romani izišli i posebno odštampani, i to u više izdanja, budući da Kumičića rado čitaju i niži slojevi, tako da je on iza Šenoe naš najpopularniji pisac.*)

No do potpuna uspjeha i slave došao je Kumičić istom sa svojim historičkim romanima; u njima je on od istarskoga pokrajinskog pisca postao narodnim hrvatskim pripovjedačem. Zapravo već je bio u dosadašnjim svojim djelima iscrpao svu građu, što mu ju je davao narodno-politički i društveni život njegove uže otadžbine. Njegova vedra optimistična duša, koja u socijalnim stvarima nije imala osobite sreće, došla je do potpuna maha na polju hrvatske prošlosti. Kako je pak bio po svojim naucima historik, imao je već u sebi gotovu podlogu i spremu za povjesne romane. Ponajprije ga je zanimala ona tragična katastrofa naših velikana Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana. Pošto je Kumičić proučio pomno sva vrela, što su mu bila priručna, zaodijeva u poeziju one sudbonosne događaje; i tako piše svoju »U r o t u«, koja izlazi u Domu i svijetu g. 1894. (i poslije posebno u više izdanja), a piše je s ljubavlju i osobitom rodoljubnom dispozicijom izlažući zametak urote, glavne joj braniče i konačno samu katastrofu, a svršavajući s teškom sudbinom Katarine i Jelene Zrinske i s posljednjim potomkom toga slavnog roda — Ivanom Gnade-om. Uz opise historičkih događaja vežu se samonikle slike starinskih dvorova i života u njima, slikanja mora, prirode itd.; opisi su mu sada već zbitiji, oštriji i jasniji. Prijašnja njegova romatnika sad još ljepše odsijeva, kad je perspektiva daleko u historiji, kao što je i plavet udaljenih gora naravna i razumljiva. Iz romana »Urota«, koji ne mogu pročitati hrvatske oči bez suza, nikla je posve samostalno i odjelito drama »P e t a r Z r i n j s k i«, koja se još uvijek prikazuje na hrvatskoj pozornici, a izišla je posebno u knjizi g. 1900. U svezi je s ovim radom i Kumičićeva rasprava povodom jednoga pamfleta s natpisom »P e t a r Z r i n s k i i F r a n K. F r a n k o p a n i n j i h o v i k l e v e t n i c i« (g. 1899.). — Još širu osnovku ima drugi historički roman »K r a l j i c a L e p a i l i p r o p a s t k r a l j e v a h r v a t s k e k r v i« u Domu i svijetu g. 1902. (i posebno). Tu je uočen historički momenat pada hrvatske narodne dinastije kao posljedak u jednu ruku Zvonimirove papinske politike, a u drugu ruku presezanja madžarskih kraljeva s pomoću Lepe, žene Zvonimirove. Pozorište je romanu pretežno hrvatska obala kod Spljeta i dalje, pa se tu Kumičiću nadala prilika, da upravo majstorskim opisima mora i obale zakiti svoje posljednje djelo; poglavito se ističu opisi otoka Maslinovika i idila kraljice Nede na otoku kao posebni pjesnički sjajni odlomak. Dramske je upravo snage prikaz kod »Petih crikvah«, gdje narod ubija svoga kralja Zvonimira zato, što hoće po želji papinoj, da vodi puk u križarsku vojnu za sveti grob. Roman završuje porazom i smrću Svačićevom kod Gvozda, dok se kroz čitavo djelo ističe svijetli i blagi lik Krešimirovićke Nede, koja je sa svojim patnjama perzonifikacija Hrvatske. Mnoštvo drugih ličnosti, za koje je Kumičić uzimao mnoge savremene ljude, obilje slikovitih opisa, romantičkih ljubavnih prepleta itd. daju djelu trajnu vrijednost. — Još je Kumičić prema ove dvije dosadašnje temeljne ideje obiju romana, koje bi se mogle nazivati »Hrvati i Beč« i »Hrvati i Rim«, snovao da izradi naše historičke veze s Mlecima i s Budimom, ali mu je smrt prerezala niti ovih osnova.

*) O Kumičiću je bilo više prikaza i ocjena. Matica Hrvatska donijela je uz njegovu pripovijest »Jelkin bosiljak« opis života i književni prikaz čitava mu rada od prof. Šegvića, dok je »Hrvatska smotra« (g. 1907.) štampala dva puna broja, koja se bave Kumičićem kao književnikom i politikom.

Ipak je Kumičić već i s ovim radom iskupio danak, što ga je hrvatski pisac dužan dati narodu i domu svome. U njega je bilo i osjećaja i volje, da darovima svoga uma vrši misiju odgoja rodoljublja i drugih plemenitih čuvstva u hrvatskom općinstvu. S licima, koja je stvarao, osjećao je duboko, pa se i sam znao u duši rasplakati prije, negoli je slikao njihovu sudbu; zato mu i ostavljaju djela tako dubok trag u duši čitalaca. U Kumičića je bio lijep, prirodan jezik, pun živih, plastičkih figura, pa kako je kao govornik umio da rasplamti zanos u svojih slušača, tako je i kao pisac ugađao plemenitim instinktima svojih brojnih čitalaca. Rodoljuban kao Šenoa, iskren kao Kovačić, mogao se fantazijom svojom kao i književnom erudicijom (talijanskom i francuskom) takmiti s obojicom. Kumičić kao pripovjedač uzima svoje mjesto među prvim hrvatskim piscima.



PETAR ZRINSKI I FRAN KRSTO FRANKOPAN NA STRATIŠTU

Osvanuo je 30. travnja godine 1671.

U Bečkom Novom Mjestu već rano u jutro čuli su se u nekim ulicama oštri povici časnika i teški stupaji vojnika. Kod kapucina zvonilo je na sv. misu; tanki zvek razlijegao se sad jače sad slabije, kako bi vjetar dunuo. U samo svanuće bila se naglo podigla proljetna oluja, sijevnulo je i zagrmjelo nekoliko puta, zapljuštila je kiša, sve se brzo izdušilo, zapadnjak je rastrgao oblake. Sunce je provirivalo na mahove, iskrile su se kapljice na krovovima, preko bedema slijevao se u grad miris oranica i livada.

Ljudi su se žurili na bedem, da uhvate mjesta na sjevernoj strani trga, što je bio pred gradskom oružnicom. Svačiji je

pogled najprije pao na sredinu trga, gdje se nešto crnjelo, nekakav pod, pokrit crnim suknom, do tri stope visok, dug šest hvati, širok četiri. Na njemu pri kraju bila je okrugla i debela klada, a na njoj se sjala velika sjekira. Ljudi su znali, da se na ovakovoj kladi sjeku ruke. Nasuprot onom podu bilo je jedno uzvišeno mjesto od dasaka pokriveno lijepim sagom za kraljevske povjerenike i drugu gospodu. Na popločanom trgu ponarasla je trava između nekih ploča. Gradska oružnica bila je na zapadnoj strani trga, a kapucinski manastir, velika zgrada na dva krila, na istočnoj i južnoj strani. Mnogo se djece popelo na manastirski krov; na prozorima i prozorčićima sve glava do glave kao i na bedemu.

Oko sedmog sata dođe na trg gradska domaća garda pod oružjem, i svud naokolo nasta veseo žamor, jer se mnogi raduju, što vide svoje rođake i prijatelje, gdje onako ponosno stupaju, opasani širokim žutim remenjem, pod golemim dlakavim tulcima. Garda se razdijeli na četiri jednake četice, pa svaka u jedan kut. Malo zatim eto kopljanika, bit će ih do dvije stotine; brkati su, plavokosi, ponajviše krupni; stupaju zbijeno, oštro. Sve je na njima široko: i čizme i hlače i rukavi i klobuci s perjanicama. Oni se poređaju na zapadnoj strani trga pred glavnim pročeljem oružnice, spuste koplja, naslone se mnogi o zid, pa neki gledaju one ljude na bedemu i na krovovima, a neki zijevaju. Opet nasta žamor: na shod iznad glavnih vrata oružnice izašao je gradski načelnik Matija Eierl von Eiersberg s gradskim sucem i s njegovim prisjednicima Mihovilom Markom i Hanusom Grubelom. Sve domaći ljudi, odjeveni kao na blagdan. Razgovarali su se na onom shodu veoma ozbiljno i dostojanstveno, kao da su htjeli uvjeriti onolike svoje sugrađane, da su u vječnom službenom poslu, da je njihovo djelo sve ono, što se danas zbiva, da se sve obija o njihove glave.

Sunce je bilo već osvijetlilo pročelje oružnice i nešto trga pred njom, i lagano se primicalo k onom crnom podu, gdje se sjala sjekira na kladi.

Na kapucinskom zvoniku odbije osam sati, a na trg došeću povjerenici Abele i Molitor, dvorski tajnik Podestà, vladin izaslanik Juraj Domhofer i bilježnik kaznenoga suda Maksimilijan Hanugel. Sad sađu na trg i oni, koji su bili na shodu, naklone se duboko onoj gospodi iz Beča, najdublje kraljevskim

povjerenicima. Oni im milostivo pruže desnicu. Svi su bili odjeveni u crno, neki s mačem o boku, drugi s dugim vlasuljama. Razgovarahu se pred oružnicom, gdje bio i kapetan von Ehr sa svojim kopljanicima. Povjerenik Abele upita gradskog suca Pavla Pleyersa:

— Kad je došao Nikola Mohr?

— Sinoć, ravno iz Šopruna, odgovori sudac

— Gdje je sada, opet će Abele.

— U oružnici. Vojnici su mu dali dobru pečenku i vrč vina. Vrlo je veseo, šali se s vonicima.

— Samo da se ne bi opio! pogleda Molitor zabrinuto suca.

— Neka pije poslije . . . Čuo sam, da je jednom, u Požunu, došao pijan na stratište. Ne bih htio, da se to i danas . . . posmijehne se Abele.

— Ne bojte se, dična gospodo povjerenici. Nikola Mohr već je odsjekao sto sedamdeset i tri glave! nakloni se sudac.

— Nije svaku spretno, saže ramenima Abele. Molim Vas, ne dajte mu mnogo vina.

— Gle, koliko radoznale i glupe svjetine! reći će Molitor prevrgnuvši okom po bedemu i krovovima. Počasi pa dometne: Ja želim, da već jednom svrše te proklete parnice!

— Danas će dakle i Nadasdy? . . . zaklima gradski načelnik Matija Eierl.

— Ja mislim, da je već mrtav, nasmijulji se Molitor. Danas je četvrtak, 30. travnja, da, za danas bilo je odlučeno, u osam sati. Njegova je glava dakle pala u bečkoj gradskoj vijećnici, u koju su ga prenijeli iz tamnice pred tri dana u noćno doba. Kad sam ga vidio posljednji put prošle sedmice, bio je blijed i modar, pravi mrtvac. I grof Tattenbach ne će dugo čekati . . .

— Osam je sati minulo, da, Nadasdy je mrtav, zijevne Abele. Njegovo je ime izbrisano iz plemićke matice. Njegova su djeca dobila ime: Kreuzberg.

— Pročulo se, da će premilostivi cesar dati onaj krasni Nadasdy-ev grad Pottendorf s golemim posjedom slavnomu i prezaslužnomu generalu grofu Montecuculiu, oglasi se tiho sudbeni prisjednik Grubel, mršav i grbav starac.

— Čuli ste istinu, potvrdi Abele. I pravo je, da se nagrade svi oni, koji vjerno i neumorno služe premilostivom cesaru.

— Dakako, pravo je, da se obilno nadare, doda dvorski tajnik Podestà.

— A jesu li Nadasdy-u i desnicu? . . . upita ponizno sudbeni prisjednik Markl, sitan i blijed starčić.

— Nisu mu je odsjekli. Cesar ga je pomilovao pred tri dana, kad i Zrinskoga i Frankopana, odgovori Abele.

— Zrinski i Frankopan ne znaju, da im se ne će odsjeći desnice, žurno će gradski sudac.

— Nijesmo im htjeli kazati, da ih je cesar pomilovao.

— Htjeli smo, da budu u strahu, pohvali se Molitor.

— Dosta su vam posla zadali! hukne Hanugel, bilježnik kaznenog suda, visok i krupan, zažarenih obraza.

— I ja ću mirnije spavati, kad ne bude Zrinskih i Frankopana na svijetu, reče tiho Podestà.

— O, i ja! sipljivim će glasom vladin izaslanik Domhofer, debeo čovuljak na valjkastim nogama.

— Vele, da je mladi Ivan Gnade grozan kao što mu je i otac, doda Podestà.

— Mladi Gnade!? . . . raskolače oči sudac i načelnik.

— Ivan Zrinski, sin Petrov, zvat će se odsada: Ivan Gnade. Tako je odlučio premilostivi cesar, razjasni Molitor. Na sve misli Njegovo Veličanstvo.

— Čuli smo, da je premilostivi cesar platio mnogo sv. misa za Zrinskoga, Frankopana i Nadasdy-a, reći će prisjednik Markl gotovo tronuto.

— Dvije hiljade za svakoga; svega šest hiljada! potvrdi izaslanik Domhofer.

— Sav svijet znade, da je premilostivi cesar najveći uzor svakomu pravomu kršćaninu! uzdahne Markl.

— Jeste li vidjeli jutros Zrinskoga i Frankopana? zapita Molitor gradskoga suca Pleyersa.

— Vidio sam ih prije jedan sat, nakloni se sudac. Kako su mi kazali kapucini, Zrinski je cijelu noć probdio, a Frankopan je spavao nekoliko sati, sve do dana; tvrdo je spavao, dok ga nije probudila ona grmljavina. Poslije šestoga sata bili su kod sv. mise, svaki za sebe. Slabi su, ali posve spokojni. Neprestano se mole Bogu.

U taj čas podigne se bruj glasova s bedema i s krovova: na trg je izašlo iz oružnice deset ljudi, a svima je na licu crna krinka, svi su ogrnuti dugim crnim kabanicama. Vjetar je razagnao sve oblake, nebo bijaše čisto i sjajno. Oni okrinkani pođu, dva po dva, lagano na onu stranu, gdje se dizao bedem, i tu se poređaše nijemi, ne izustivši ni riječi.

Žamor se slegne: nekoliko časaka za onim okrinkanima koraknе iz oružnice na trg visok i snažan čovjek noseći nešto na ramenu: nešto dugo, omotano crvenim platnom. Na velikoj glavi struši mu riđa kosa, nakratko ošišana; lice mu je glatko obriveno, nabuhlo i rumeno; oči veoma krupne, plave i bistre, neizrecivo bezazlene i spokojne. Po debelim daskama kao po mostiću uziđe na stratište, odloži ono dugo s ramena na kladu, nasloni se na nju i podvije ruke na prsima. Tako stoji i gleda u nebesko plavilo onamo preko bedema.

— Krasan dan! vjetar sve slabiji. Gle, kako mirno stoji Mohr na stratištu! Čini se da nije mnogo pio, blagim će glasom Abele prignuvši se k Molitoru.

— Zna se on svladati, šane Molitor, pogleda na kapucinski toranj, pa glasnije: A što čekamo? . . .

— Da, već je vrijeme, odgovori Abele. Gospodo, svak na svoj posao, kako je dogovoreno. Obrativši se k vladinom izaslaniku Domhoferu umoli ga: »Pođite k Zrinskomu i Frankopanu i javite im, da su izbrisani iz plemićke matice, i ne samo oni nego i njihovo potomstvo. Dok im se to ne javi, mi ne možemo po zakonu da ih odvedemo na stratište«. Zatim reče Abele bilježniku kaznenoga suda Hanugelu: »Pošto im pročitate osudu, kažite im, da je ovaj čas stiglo pomilovanje iz Beča, da im se desnice ne će odsjeći. Nemojte na to zaboraviti«.

Sad pođu u oružnicu s dvadeset kopljanika i s kapetanom von Ehrom ova gospoda: gradski sudac Pleyers i njegovi prisjednici Markl i Grubel pa vladin izaslanik Domhofer i bilježnik kaznenog suda Hanugel.

Abele, Molitor, Podestà i domaći načelnik Eierl uziđu na ono uzvišeno mjesto posred trga nasuprot stratištu.

Gradska garda i kopljanici, koji su ostali na svojemu mjestu, svi se bolje poređaše, svi se osoviše i primiše oružje po određenju. Pet bubnjara već je sada uprlo oči u povjerenike,

jer im je kapetan von Ehr zapovjedio, da ih moraju oštro gledati, te odmah svi u jedan mah silno zabubnjati, ako im povjerenici mahnu rukom, da to učine.

— Jesu li dobro zatvorena sva gradska vrata? zapita dvorski tajnik Podestà posve tiho Abela.

— Ne bojte se, dragi prijatelju: dobro su zatvorena.

— Danas je u ovom gradu mnogo vojske, šane Abele.

— Nijeste li pomislili na kakvo izdajstvo? . . . opet će dvorski tajnik.

— Na sve sam pomislio. Ne bojte se . . .

— I vi ste nešto smućeni, osmijehne se usiljeno Podestà.

— Ja nijesam, ali mi se čini, da je Molitor problijedio, odvrati Abele drhtavim glasom.

Sad dođe k njima vladin izaslanik Domhofer iz oružnice i pripovjedi im veoma smeteno, da je svršio svoj posao, da su ga posve spokojno slušali, kad im je javio svakomu posebice, da su izbrisani iz plemićke matice.

— Kad će dovesti starijega? upita Molitor.

— Ja mislim sad, odmah, odvrati Domhofer.

Na trgu i okolo njega svud grobni muk. Povjetarce ispod sunca tihano je lahorilo i nanosilo mio miris proljetnoga cvijeća i mlade trave s okolnih livada. Sunce je već osvijetlilo polovicu stratišta; krvnik je mirno odmatao svoj mač, koji sijevnu dug i širok. Ljudi pogledaju sat na tornju, vrata od oružnice i onaj mač — pak svi pogledi panu na onaj shod na pročelju oružnice u prvom spratu. Na shod su izašli gradski sudac, njegovi prisjednici i bilježnici kaznenoga suda Hanugel. Na bedemu sve se pripelo jedno na drugo.

Još jedan čas i škripnu teška vrata oružnice, trgne se mlado i staro, sve pridigne glavu, bruj poleti zrakom, pa opet grobni muk . . .

Vrata su se otvorila, na trg su stupila dva sijeda kapucina pognute glave, svaki nosi malo propelo; za njima ide kapetan von Ehr pa deset kopljanika, onda opet dva kapucina: jedan lijevo, drugi desno Petru Zrinskomu, koji lagano stupa s propelom u rukama. Sunce mu kruni otkrivenu glavu, onu valovitu crnu kosu, na modroj dolami blistaju se krupne

toke. Korak iza njega ide sluga Tardić pa opet deset kopljanika.

Na kapetanovu zapovijed svi stanu pred oružnicom, netom što su izišli iz nje.

Bilježnik kaznenoga suda pročita osudu sa shoda jakim glasom, pak javi, da je stiglo pomilovanje od premilostivoga cesara i kralja Leopolda I., da se osuđeniku ne će odsjeći desnica.

Petar pomisli na Frana i zahvalno pogleda put neba.

Gradski sudac slomi sada jedan štapić i baci ga sa shoda na trg.

Na kapetanovu zapovijed krenu prema stratištu.

Sve su oči uprte u Zrinskoga, svi se čude njegovu spokojnom licu, koje prosijeva neizmjernom dobrotom i milotom, onako blijedo, onako sveto, jer njegova bljedoća zanosi na onu velikih mučenika. Iz dubokih očiju proviruje mu neka svijetla nadzemaljska snaga, jer dok idu lagano trgom, on ne vidi nego malo propelo, on ne čuje nego riječi svojega ispovjednika, koji ga tješi, da će domalo stupiti medju blažene na drugom svijetu.

Već su kod stratišta. Zrinski pogleda krvnika i njegov mač, pritisne srce rukom, pak izusti tužno:

— Časni i dobri moj oče, molite se Bogu za moju otadžbinu. Oh, da znate, kako je pogažena! Molite se za nju!

— Ja se za sve patnike . . . uduši se starcu riječ od velikog tronuća.

— Molite se Bogu za moju ženu, za moju djecu!

— Molit ću se . . . zajeca tiho ispovjednik.

— Molite se za moju dušu! uzdahne Petar, pa uzađe stalnim korakom na stratište, a odmah za njim ispovjednik i sluga.

Krvnik stoji nepomično, drži mač na golom ramenu.

Zrinski svrne očima po trgu, pogleda povjerenike i reče svojemu ispovjedniku:

— Više se ovi siromasi boje moje strašne smrti negoli ja.

— Oprostite svima . . .

— Opraštam . . . drhtne Zrinski, preda propelo ispovjedniku, svuče dolamu, dobaci je slugi, izvadi iz žepa svilen

rubac, prekrasno izvezen zlatom, ogleda ga, poljubi ga, pa uzdahne s najvećim bolom:

— Oh, Katarina moja! . . .

Na kapucinskom tornju odbije devet sati.

Zrinski klekne, pogleda sunce, poljubi onaj svileni rubac, dade ga slugi i umoli:

— Jure, sveži mi ovim rupcem oči. Zbogom, dobri moj Jure. Taj rubac dala mi je moja Katarina na Petrovo prije tri godine. Njezine su ga ruke tako lijepo . . .

— Dobri moj kneže! . . . zaplače sluga.

— Pridigni mi kosu sa zatiljka na tjeme i dobro je sveži. Sastaneš li se gdje s mojom Katarinom, s mojom djecom — daj im taj rubac. Jure, ne reci im, koliko sam trpio . . . Sastat ćeš se možda s mojim sinom . . . Tvrdo sveži . . . Njega možda ne će pogubiti . . .

Sluga skuplja valovitu crnu kosu, u kojoj nijesu već rijetke srebrne niti, i pridiži je na tjeme, a njegove se suze toče na nju i na onaj jaki i lijepi vrat . . . Kad zaveže oči i kosu istim rupcem, odmakne se od gospodara i pokrije lice rukama.

Zrinski se sad prekrsti, sklopi ruke, prigne glavu i glasno izusti:

— Bože, primi dušu moju!

Svud grobni muk. Trgom struji proljetni mio miris, s vedra neba sije sunce na onu pognutu glavu i cjeliva onaj otkriveni vrat . . . Srca ne kucaju: krvnik podigne svoj veliki mač, silno zamahne, mač sijevne, zazuji i zahvati Zrinskoga niže zatiljka po jakoj kosti. Petar pane na ruke, odmah se pridigne na koljena, a krvnik, sav smeten, naglo zamahne, ali i po drugi put udari krivo, zasiječe tek do pol vrata. Zrinski se sruši na prsa, protegne se, krv poprska crno sukno, zapuši se na suncu, mrzli trnci prolete one ljude naokolo, mnogi proklinju krvnika, koji tako muči krštenu dušu. Zrinski se trza na onom suknu, pridiže se, glava mu visi, njiše se na sve strane, krv šiklja iz grozne rane, kosa mu se razvezala, i ona visi, okrvavljena vuče se po suknu, a krvnik, sav izvan sebe, bijesan, hvata kosu, lovi glavu, da je odreže. Ljudi se zgražaju, neki urliču, mnogi bježe s bedema. Krvnik napokon

odreže, otpili, krvavu glavu, pa odskoči, nasloni se na kladu, zadrhta, grčevito se zguri, prezavo prevrati očima. Sad pohiti k stratištu ono deset okrinkanih ljudi, svi rastegnu crno sukno, veliko poput najveće ponjave, omotaju i truplo i glavu, sve ostave ondje, povrate se na svoje mjesto. Sluga Juraj, prestravljen, zakloni se u kapucinsku crkvu. — —

Ne prođe ni četvrt sata, vrata oružnice opet zaškrinu i zacvile. Na trg dovedu kneza Frana sve onako kao i Petra. Tješi ga ispovjednik o. Oton, paž Bernardino stupa iza njega oborene glave, blijed kao smrt. Na bedemu se opet nakupilo svijeta.

Bilježnik pročita osudu, gradski sudac prelomi štap i baci ga sa shoda na trg.

Kad začu knez, da mu se ne će desnica odsjeći, malko se gane i duboko odahne.

Sa željeznim propelom u rukama krene prema stratištu, posve skršen nakon onolikih patnja. Sunčani sjaj od plôčâ bio je prežestok za njegove oči. Kad je ugledao krvnika i njegov mač, trgnuo se malahno, stao je čas u hodu, ali ne od straha nego kao začuđen pomislivši na Petra.

Tiho reče svojemu ispovjedniku:

— Onaj je mač njegovu glavu . . .

— Petar se za nas moli Bogu. Domalo sastat ćete se s njim.

— Pišite mojoj Juliji, da se nijesam bojao . . . umoli jačim glasom, kad dođu k stratištu.

— Hoću, dobri kneže. Iz dubine svoje duše zahvaljujem Bogu, što vas je cesar pomilovao za desnicu. Jedan sat možete se sa mnom razgovarati. To vam je dopušteno.

— Pomilovao! . . . Mene mrtvaca? . . . Hoće li Petra i mene u isti grob? . . .

— Hoće zastalno.

— Da, meni je kao da počivam s njim u grobu, i osjećam, kako je mrzlo njegovo tijelo, njegovo lice. Glava leži do glave, truplo do trupla, pomiješale su se naše okrvavljene kose . . . Sve je oko mene mrtvo, samo ovo sunce bode me u oči . . . Eno, na onom suknu crveni se Petrova krv, ja je gledam, a srce me ne boli . . . Mrtvo je moje srce. Blažen bih bio, da

mogu proliti jednu suzu za Petrom. A Julija? . . . San, ništa nego rajski san. A ono naše milo dijete? . . . Jadna, kako je sa mnom plakala, kad je umrlo! I mrtvo dijete, i ono cvijeće, kojim smo ga mrtva okrunili, i ona bijela haljinica, i naše suze, sve je san, samo san . . . Sinoć sam još mogao plakati, znao sam, da sam živio, da sam bio srećan . . . Smrt je, gdje nije suza. Prazna su njezina očišta. Krvnik me gleda . . .

Knez je govorio tiho kao sam sobom, prekinuto, teško dišući.

— Kneže, pomislite na Golgotu . . .

— Proljetno sunce pali mi oči, a led siplje na moje tijelo. Želim počinuti, leći u grob. Naš grob? . . . Hoće li Hrvati znati za njega? . . . Moja Julija ne će se na njemu moliti Bogu za moju dušu . . . Tuđinac razmetnut će naše kosti. Grob u tuđoj zemlji! . . .

— U blagoslovljenoj zemlji počivat će vaše kosti. Groblje je carstvo smrti, a ova je Božja. U grobu svi su ljudi braća, svi jednako miruju, svi jednako muče.

— Krvnik me zove očima. Sjetite se moje duše!

Naglo to izreče, uziđe na stratište, a odmah za njim ispovjednik i Bernardino. Sad pane njegov pogled na crno sukno, u kojemu je bilo Petrovo truplo. Stane, zadrhta, protegne malko ruke, pa ih sklopi pred licem i uzdahne:

— Oh, Petre! . . .

— Kneže, kneže, . . . jecao je Bernardino gusto.

Frankopan poljubi propelo, preda ga ispovjedniku, skine dolamu, prekrsti se, sklopi ruke, klekne i umoli:

— Bernardino, zaveži mi oči, odmah, odmah. Ne plači. Ondje leži moj Petar, ondje leži hrvatski ban . . . Oh, tužna moja sestro, jadni moj narode! Daleko je Hrvatska, ona ne vidi ovu krv . . . Hvala ti, Bernardino! Zbogom, zbogom! Pridigni mi kosu. Ti ćeš u Italiju, znaš, što ćeš reći mojoj Juliji . . . Jadna, kako je plakala, kad nam je umrlo . . . uduši mu se glas.

Ljudi su gledali, kako se vrat mladoga kneza bijeli na suncu. Bernardino zaveže oči i kosu, korakne na drugu stranu stratišta, pokrije rukama lice, pane na jedno koljeno, na drugo spusti glavu. Na bedemu u naručaju neke žene plakalo je malo

dijete, na krovu kapucinskog tornja gukala je siva golubica — visoko u sjajnom i bistrom nebeskom plavilu plovilo je sada nekoliko sitnih i bijelih oblačića.

Knez Fran opet se prekrsti, sklopi ruke, prigne malko glavu i glasno izreče:

— Sveti Bože, smiluj mi se, oprosti mi sve grijehe, primi dušu moju!

Krvnik se raskorači iza kneza, malo postrance, digne objeručke mač, visoko nad svoje desno rame, silno zamahne, mač sijevne, zazuji, zasiječe se u rame, u kost.

— Isuse, Marija! jaukne knez, od grozne boli skoči na noge, oslobodi se mača, posrne na prsa, a već je krv okrvavila pleća, rame, vrat, i tekla je niz svileni zobunac.

Svijet je protrnuo, neki s bedema siplju užasne kletve na krvnika, neki dižu ruke, zovu Boga u pomoć.

Krvnik zamahne po drugi put, svud grobni muk, mač se zakrene malko, jače sijevne, zakrši iznad zatiljka po glavi i razmrska kost. Knez je tresnuo prsima o daske, trza se u krvi, hvata se za glavu, za ranu. S bedema šumi huka, ježnja steže srca, strava grči lica, mnogima strši kosa, odnekud čuje se vrisak. Krvnik, razjaren, mahnit, omjeri oštro, zamahne po treći put: glava odleti, muklo udari o daske, odbije se malko, prevali se sa stratišta na ploče i okrene se jedamput do crnog sukna, u kojemu je bilo ono truplo, do Petrova ramena . . . Povjerenici protrnu, sve im se pred očima zacrni. Svijet otire znoj sa čela, mnogi plaču, okolo stratišta čuju se dugi i duboki uzdisaji i udušeni jecaji. Truplo se zavaljalo samo groznim trzajima na rub stratišta, omastilo se svojom krvi, i još je jednom pridiglo ruke i zgrčilo noge, pa se proteglo. Iz njega je tekla topla krv na ploče: tanka maglica vijala se okolo vrata na sunčanom sjaju i gubila se u vis.

Oni okrinkani omotaju truplo i glavu crnim suknom i polože mrtvaca uz ono drugo truplo. Na kapucinskom tornju zazvoni, o. Oton glasno reče: »Pomolimo se za njihove duše«. Svi kleknu, i kapucini i vojnici i povjerenici. Zvuk zvona razlijegao se trgom, Bernardino je glasno jecao, sunce je zlatilo krv na onom crnom suknu . . .

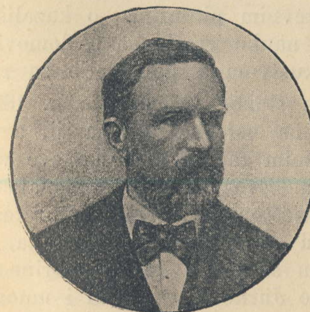
Odmah donesoše oni okrinkani iz oružnice dva lijesa od bijelih dasaka, položiše u njih mrtvace, pa krenuše s njima u

stolnu crkvu, a odavle nakon kratke molitve na groblje. Sve je ulice zatvorila vojska. Na sprovodu bilo je nekoliko kapucina i svećenika, pa do dvije stotine kopljanika pod kapetanom von Ehrom.

Nešto prije podne sahraniše Zrinskoga i Frankopana u isti grob. Na humak položiše ploču, koja je već više dana bila gotova . . . Na njoj je isklesan krvnički mač, a nad njim dvije mrtvačke glave. Latinski natpis kaže, da u grobu počivaju knez Petar Zrinski, ban Hrvatske, i markiz Fran Frankopan, posljednji od svoga roda. Slijepac je vodio slijepca i oba su pali u jamu, a njihova nesreća neka nauči ljude, da moraju biti vjerni i kralju i Bogu. Častohleplje da vodi u grijeh. Ploča kaže godinu, mjesec, dan i sat pogubljenja.



JANKO JURKOVIĆ



Jednim dijelom svoga opsežnoga rada pripada Janko Jurković i među pripovjedače hrvatske. Premda mu je veći dio njegova života iscrpljivala nastava i uopće hrvatsko školstvo, gdje mu je bilo glavno polje, ipak je hrvatska pripovijetka, i to realistična, šaljiva pripovijetka s domaćim tipovima i narodnim jezikom — našla u Jurkovića svoga značajnoga i po vremenu prvoga zastupnika. Njegove pripovijesti kao i komedije pribavile su mu ime pravoga hrvatskoga humorista, i to upravo našega domaćega humorista.

Iz opisa života Jurkovićeva, što ga je prikazao prof. Franjo Marković u Spomen-knjizi Matice Hrvatske (od g. 1892.), — kojega se ovdje poglavito držimo — razabiramo, s kolikom je znanstvenom podlogom i spremom počeo Jurković svoj rad nastavni i književni. Kao jedan od rijetkih naših ljudi izučio je i teološke i pravne i profesorske nauke. To se dogodilo ovako: Pošto je Jurković svršio pučku školu i šest gimnazija u Požegi — gdje se i rodio 21. studenoga g. 1827. od oca poreznika — otiđe jeseni g. 1842. u Zagreb, da dovrši 7. i 8. razred, što se onda zvala »filozofija«. Nakon toga stupi u zagrebačko sjemenište, gdje se zanio za ideje preporoditelja Gaja šireći ih među teolozima ne samo zagrebačkim već i među đakovačkima, senjskima i zadarskima, kamo je šiljao krasne poslanice. Tu je počeo pisati i stihove, no više je radio prozom prevodeći s njemačkoga i francuskoga (Šmidovo »Janješce«, Racinovu »Ataliju«, Chateaubrianda itd.) i pišući većinom vjerske članke za »Katolički list«, koji je počeo izlaziti g. 1849. Uzato je kao privatist učio na zagrebačkoj akademiji pravne nauke, pa kako je morao dugo čekati na ređenje a uza to se posvema dao na književni rad, istupi iz svećeničkoga staleža, da dovrši pravne nauke i da usput marljivo sarađuje u Gajeve »Narodne novine«. — Godine 1851. namjesti ga ban Jelačić za perovodnoga vježbenika kod podžupanije u Vukovaru. Jedva mu je prošla godina dana u savjesnoj službi, kad dobije poziv od zagrebačkoga ravnatelja gimnazije, Nijemca Premrù-a, neka primi službu namjesnoga učitelja za latinski

i hrvatski jezik i za zemljopis u nižim razredima. I sad (g. 1853.) Jurković je opet u Zagrebu učitelj a ujedno glavni suradnik Gajeve »Danice«, upravo neko vrijeme njezin urednik, pošući u nju pjesme, pripovijesti (»Nesuđeno — neoteto« g. 1853.), rasprave, ocjene, prijevode itd. Iste godine na jesen ode u Beč, da se pripravlja za profesorski ispit, gdje je na pr. grčki morao iznova učiti i svladao ga za godinu dana! Za svoga dvogodišnjega boravljenja u Beču radio je dalje za »Katolički list« i za »Neven« (pripovijest »Da s' ostala, što si« g. 1854. i glasovitoga svoga Pavla Čuturića ili »Ulomke iz lomna i krševita života starovjerskoga pučkoga učitelja«, g. 1855., zatim mnogo dopisa i raspravica o društveim i književnim pitanjima, o kazalištu, o odgoju itd.). Svršivši tako i klasične nauke vratio se u domovinu potpuno spremljen, bogat znanjem i skustvom a pun volje za rad.

Stepenice svoje zaslužne nastavne službe započeo je g. 1855., kad je imenovan namjesnim učiteljem na osječkoj gimnaziji, a od to se doba samo svojim trudom i opsežnim radom uspinjao sve više i više, gotovo do odjelnog predstojnika. Evo glavnih momenata iz njegove dalje službe: g. 1860. bude premješten u Zagreb kao profesor klasične filologije, gdje je bio izabran u odbor školskih vještaka, da izradi novu naučnu osnovu na narodnom smjeru i da se pobrine za hrvatske školske knjige. Tu se započinje Jurkovićev mučni i mnogostrani rad na polju hrvatske nastave i prosvjete. Godine 1862. postao je dvorskim perovođom kod najviše hrvatske školske oblasti u Beču, gdje je radio tri godine o napretku naših srednjih i pučkih škola; tu je bio i prevodiocem hrvatskih nastavnih spisa na njemački jezik za c. kr. nastavno vijeće. Godine 1865. bude imenovan drugim školskim nadzornikom za Hrvatsku i Slavoniju i savjetnikom kod namjesničkog vijeća u Zagrebu, gdje je djelovao dugotrajno i veoma zaslužno. Godine 1866. posto je članom kazališnoga upravnog odbora, u kojemu je radio i kao savjetnik, poučen iskustvom iz bečkih kazališta, i opet kao pisac izvornih komedija i igrokaza. Godine 1871. — nakon podrug godine, što je za bana Raucha ostao bez mjesta — dođe opet u službu postavši tajnikom kod odjela za bogoštovlje i nastavu, a odmah nastajne godine dođe i opet u kazališni odbor. Za bana Mažuranića radio je Jurković vrlo mnogo na zakonskoj osnovi o preustrojstvu pučkih i učiteljskih škola i trgovačkih učilišta, pa ju je i u saboru g. 1874. obrazložio krasnim govorom. Iste je godine postao odsječnim savjetnikom, nadzornikom srednjih i pučkih škola i — po treći put — članom kazališnoga odbora uz dramaturga Josipa Eugena Tomića. Za cijelo je to vrijeme svoje službe stekao mnogo priznanja od svojih poglavara, pa, kad mu se za otvoranja sveučilišta ponudila stolica za hrvatski jezik, odbio ju je on zbog ostalih službenih posala. Godine 1887. — zamjenjivajući višeput predstojnika za bogoštovlje i nastavu — pođe u mir, odlikovan od Njegova Veličanstva redom željezne krune za svoje velike zasluge. Godine 1888. oboli na srcu, a 20. ožujka g. 1889. umrije u Zagrebu uz najveće saučešće svih staleža i prosvjetnih zavoda.

Književni je Jurkovićev rad u prvom redu znanstveni i stručni a onda beletristički. U mladosti je počeo kao teolog s vjerskim raspravama, da se kasnije okuša u radnjama kulturno-književnim (Relkovićev Satir, Kanavelićev Sveti Ivan Trogirski), kritičnim (ocjene Veberovih prijevoda latinskih klasika), stručnim i prigodnim člancima, pa u raznolikim prijevodima — pa da napokon završi s akademičkim raspravama i studijama. Jugoslavenska akademija izabrala ga je već u prvoj svojoj sjednici — dne 25. srpnja 1867. — svojim pravim članom u razredu filozofsko-juridičnom; g. 1869. u V. knjizi Rada izašla je njegova rasprava »O narodnom komusu«, g. 1870. (u XII. knjizi) »O estetičnim pojmovina uzvišena«, g. 1875. (u XXX. knjizi) »O ženskim karakterima u našim narodnim pjesmama« i (u XXXI. knjizi) »O metafori našega jezika«, gdje upućuje književnike, da se jezikom i stilom oslanjaju na osebine pučkoga govora. Uopće je Jurković u tim svojim estetičkim razmatranjima, koja su pisana elegantnim stilom, nastojao pokazati, kako i koliko mogu pučke pjesničke umotvorine biti podlogom umjetničkom pjesništvu.

Kao beletrista nastavio je Jurković za dokolice svoj rad, što ga je započeo u Gajevoj »Danici«. Pisao je u »Neven« i »Naše gore list« pripovijetke iz društvenoga građanskoga i seoskoga života, koje su svraćale pažnju svojim realističnim načinom prikazivanja, jezgrovitim narodnim jezikom, zdravim ukusom, jednostavnim i klasičkim oblikom, a nada sve neprisiljenim, prirodnim i dobroćudnim humorom i šalom, jer je Janko Jurković bio čovjek blage i šaljive ćudi. Te je pripovijetke izdao g. 1862. u prvoj svesci svojih *Izabranih djela* g. 1862.; tu su pripovijesti: Ima i tomu lijeka, Pavao Čuturić, Tuskulanijade, (— iz kojih ovdje iznosimo nekolika poglavlja kao primjer idilskoga i ujedno humorističnog opisa tobožnjih slasti na selu —), Petakinja vina, pa komična epopeja u narodnom desetercu »Kako su se zavadili psi, mačke i miševi« i konačno igrokaz u četiri čina iz Bachova doba s natpisom »Zatečenici«. Ovdje ne valja zaboraviti Jurkovićeve izvorne pripovijesti za puk »Tri lipe«, što ih je izdao g. 1858. — Poslije radi Jurković za listak »Pozora«, »Narodnih Novina«, a kad se g. 1869. osnovao »Vijenac«, stalnim mu je saradnikom. Već prve godine izišle su njegove humoreske »Sudbina jarac« i »Memoari stare grešlje«, g. 1870. »Ratni memento starca Ivana«, a g. 1871. »Razoreni ideal« i »Timotija Patkov«. Matica Hrvatska, kojoj je Jurković bio nakon Šenoe »potpredsjednikom« od g. 1882. sve do svoje smrti, izdala je g. 1880. prvi a g. 1881. drugi svezak njegovih *Sabranih pripovijesti*, gdje je navedenim pripovijestima dodao Jurković još i nove, i to su u prvomu svesku »Seoski mecenati«, a u drugom »Slučaj provodadžija« i »Liječnik u stupici«.

No tko pročita koju od tih pripovijesti, vidjet će, da im je predmet podesan za komediju. Drugim riječima: Jurković je imao u svojim sižejima ne samo izvrsnih tipova, snimljenih iz najbliže okolice, nego je i zaplet u njegovim radnjama većma dramatski negoli novelistički, a i komičnost mu jače izbija kod gledanja negoli kod či-

tanja. To je Jurković dobro znao, pa je došavši u dodir s kazališnim životom svoj nesumnjivi dar za igrokaze pokazao također u dramskim svojim djelima, koja se nalaze na okupu u dva sveska »D r a m a t i- č k i h d j e l a«. (Izdanje Matice Hrvatske g. 1878. i 1879.). Tu nema jedino njegova naprijed spomenutoga dramskog prvijenca »Z a t e č e- n i c i«, premda je i on vrlo zanimljiv zbog svojih šaljivih i ozbiljnih lica (staroga rodoljuba, nevaljala odvjetnika, prevrtljiva činovnika, gizdelinske žene itd.) iz doba Bachova apsolutizma, a osobito zbog pjesničke alegorije narodnoga mrtvila pod tuđinskom policijskom vladavinom. Ostala su dramatična Jurkovićeva djela sva u Matičinu izdanju. Tako je u prvom svesku žalosna igra iz pučkoga života »S m i l j a n a« u četiri čina s malom igrom ispred same glavne igre, gdje je Jurković s mnogo pomnje i ljubavi obradio jednu nesrećnu zgodu iz zagorskoga seljačkog života, kojoj je donekle i sam bio svjedok. Zatim je još u toj svesci »Č a r o b n a b i l j e ž n i c a«, vesela igra u četiri čina iz domaćega građanskoga okoliša s duhovitim zapletom i finim komičnim situacijama. U drugom je svesku na prvom mjestu »P o s l j e- d n j a n o ć« (u pet činova), historički igrokaz, gdje je Jurković izradio sukob dviju vlasteoskih porodica, a spojio to s raspustom lepoglavskoga pavlinskoga samostana za cara Josipa II. (što je obradio i Šenoa u pjesmi »Fratarska oporuka«); zatim je vesela igra u dva čina »P r a d j e d o v s k a s l i k a«, vedra gluma iz društvenoga života i napokon ponajbolja Jurkovićeva komedija u tri čina »K u m o v a n j e«, prerađena prema starijim »Kumovskim neprilikama«, gdje je iznesen oseban u našoj književnosti tip obijesnoga i raskalašenoga dangube brijača. U književnoj mu ostavštini našle su se još dvije vesele igre: »I z o r a n i š a r a n«, što se prikazivalo u zagrebačkom kazalištu g. 1872. pod natpisom »Što žena umije« (izrađeno prema narodnoj pripovijeci istoga imena u Stojanovićevoj zbirci od g. 1867.) — i »I m e- n j a c i«, neizrađena vesela igra, kojoj je šala u tom, što dva čovjeka imaju isto ime, kao što je to uistinu bilo s njime i s podžupanom Jurkovićem u Vukovaru g. 1851., kad je tamo služio. Našao se i podugi nacrt za dramu »Na dopustu«, za pučki igrokaz »Dioba«, za »Komediju o izborima«, »Političku komediju« itd., gdje bi se vidjelo, da je u Jurkovića bilo i oštrijih, satiričkih šiba za naše društvene i političke prilike u ono doba. Ima i nacrt za tragedju »Katarina Zrinska«, dramu iz bosanskoga života »Vojača« itd. — no valja reći, da je u Jurkovića bilo više vrlina za igrokaz, i to upravo vedri i veseli igrokaz — g l u m u — negoli za tragediju. On je bio nama ono, što je Srbima Kosta Trifković. Pače još više, jer ne samo što je stvarao humoristička djela, nego je teoretički i kritički razlagao, što je humor i kako se ovakove stvari imaju da pišu; uopće svagdje je Jurković spajao teoriju s praksom i obrnuto.

S Jurkovićem je otišao u grob široki i dobroćudni, upravo idilski humor, humor bez zlobe cinizma, jer je cvjetao i oplodio se na poljanama zdrave narodne šale. Šteta što službeni poslovi Jurkoviću nijesu dopuštali, da taj humor iznese u kakvu veliku, umjetnički zaokruženu djelu. No i ovako razasut djeluje ističući se znatno iznad sličnih proizvoda onoga doba. Ako i nije Jurković slikar kao Šenoa, a ono je crtač, dobar crtač jakih i značajnih poteza, u kojima se odrazuje također i život i doba, u kome je živio: dakle naš domaći život i naše doba. Upravo po tome realizmu isticat će se zasebito lik Jurkovićev u hrvatskoj lijepoj knjizi, dok je s druge strane u znanstvenoj knjizi udario Jurković temelj naučnom stilu, koji i u višim estetičkim raspravama može i mora da sačuva obilježje i narav narodnoga jezika.



IZ »TUSKULANIJADA«

»O rus, quando ego te adspiciam, quandoque licebit
Nunc veterum libris nunc somno et inertibus horis
Ducere sollicitae iucunda oblivia vitae«.*

H o r a c i j e.

Velika je mudrost držati svijet onakovim, kakovim jest, i ne tražiti, kano što često biva, hljeba nad pogačom. Ali nijesmo svi mudraci. Diogeni rijetko su posijani. Mi obični ljudi ne možemo podnijeti zadugo spona istine, kojom smo okruženi, već ih gledamo raskinuti i polijećemo za idealima. Ali nam često biva kano Ikaru, sinu Dedalovu, ili ptici odskora zatvorenoj. Kad je iz zatvora puste, videći uboga kroz staklo zrak božji, neizmjernu kuću svoju, srčano na prozor udara, ali našavši se prevarena vraća se razbijene glave natrag u tamnicu, kuću neobičnu. Mladić ljubavlju zatravljen, gradi od svoje milosnice anđela i božicu, pa joj pridaje stas vilinski, usta medena, kose zlatne i drugo, što mu mašta baje; a kad bude do istine, nađe se obična od puhla mesa ograđena kći Evina kao i druge. Politički sanjari, koji bi htjeli živjeti kao ljerovi poljski, nezadovoljni s državom, u kojoj su, traže po svijetu

*) O selo, kad ću te ugledati, kad li će mi biti slobodno, da ugodno zaboravim životne brige čas uz knjige starih pisaca, čas u snu i u dokonim časovima!

Ikariju neku, gdje nema razlike između staleža i imutka, ni zavisti ni mržnje, nego sve izjednačeno i ljudi žive na zemlji, kao čisti anđeli na nebu; — a da ih tko zbilja tamo postavi, uvjerili bi se, da čovjek ostaje čovjekom, pa bi možda prvi dan bili razbijenih glava.

Tako bilo i meni. Okusivši jednom još za lijepo doba đakovanja svoga i u očinskom domu slast života seoskoga, a još više zanesen onim, što su o sreći toga života napisali umni i plemenita srca pisci staroga i novoga doba; već sam odavna od Boga molio, da mi dâ, da zamijenim još kadgod barem za koj čas umjetni život gradski slatkim uživanjem prirode i vječnih njenih ljepota. Što su gradu četiri zida, pa ma kadifom prekrivena, zlatom i slonovom kosti urešena? Lijepa tamnica prema neizmjernoj palači, danju suncem rasvijetljena, a noću zvijezdama protkana svoda nebeskoga. Što su umjetni perivoji, što ih je u nekoliko lonaca nasadio građanin u trijemu i dvoru svom, prema prostranoj bašći gora i planina, rukosadu božjem, koga izobilju i divoti broja ni kraja nema? Što su ponosni studenci, što izmeću pomije gradske, prema čednom izvoru u planini, u koga se zrcalo pletući kose vile uglédaju?

Bog dade, pa oženivši se stečem prijatelja, s kojim se pazim i dandanas kako brat s bratom. On znajući za tu moju želju ponudi mi svoj vinograd i kuću u njemu, da tud, koliko uzmognem, proživim. To je bilo o Petrovu. Popodne toga dana pođem s njim da razvidim taj svoj, ako Bog htjede, stan. Kuća mala ali prijazna, trskom pokrivena, u njoj dvije sobice, bez poda već zemljom nabijene, i u srijedi kuhinja. Da bijaše mjesto trske crijep, a mjesto naboja piljenice — ni pola dražesti! — Od kuće prema sjeveru velik i gust vinograd, a između čokota voćke svake ruke: breskve, kruške, jabuke, trešnje, orasi i bademi. Sredinom širok put izmedju bujnih lomača do nakraj vinograda i tud zasađene s obje strane guste bagreme u sredini grane bratski svele i debeo hlad sastavile. U tom hladu dvije klupe, komu za što: za odmor umornu, za gledanje nagledati se željnu, za razgovor tko ima s kim, i za milovanje, komu je Bog dao milo i drago. Odatle pogled dolje niz vrlet u hladni Dunav, kojim gore dolje prolijetaju kano lastavice hitrokrile vjetrenjače, skraja nakraj lagani čamci. A kad svrneš okom u ravnicu preko vode: tud već nemaš, gdje bi ti otpočinulo, ako ne će na bijelim zvonicima i dvorovima, što se narijetko iz ravnice pomilaju, ili na oštru rubu, gdje se nebo sa zemljom sastavilo. Zdesna se priljubila uz vinograd zelena livada. Iza nje se obala prolomila i tud je put k Dunavu. Pustu tišinu seosku ublažuje mukli žamor raznolika života u nedaleku gradu, zatim skladna i divna svirka povjetarca, pticâ iz luga, crkvenih zvona, marvinskih klepaka i čobanskih svirala, s kojima se lijepo ugađaju vesele pjesme težaka, pastira i pastirica uz stada. Uz sve to pristanu još podveče žabe kreketuše, crnbijelci i stričci. To sve vidjevši opojen blaženstvom toga časa, i raskošnom pomisli na ono uživanje, koje me tu doskora čeka, uzdahnem i reknem:

»Hoc erat in votis!«*)

*

Dođe napokon davno željkovano vrijeme drage slobodice i dvomjesečnog odmora, štono iza napregnuta rada od deset mjeseci godi duši, kakono sanak umornu tijelu nakon teško težane nadnice. Čim se raspustismo, časa ne časeći sjednem sa svojim milim drugom, pa pohitismo, da zagrlimo prije svega davno neviđene roditelje, i njene i moje. Vidjevši ih i pozdravivši se s njima ne htjedosmo u njih ni noći prenoćiti, već potražismo isto dopodne svoga prijatelja, pa ga zamolismo, da nas vodi na stan. Roditelji bijahu već sve priredili, kako će nas smjestiti u njemu: nešto pokućstva i zaire za nekoliko dana, za unapredak valjade nam se brinuti samima. To se podveče na kolima otpremi, a mi dođemo s njima, praćeni od rodbine i domaćina svoga. Vinogradu na domaku išetali pred nas pudar i pudarica, čeljad za nas važna, jer nam od danas valjade preživjeti s njima dva mjeseca dana. Unišavši u sobu, lijepu izbijeljenu i počišćenu, prizva gospodar čuvare dobra svoga, pa im progovori ovako: »Starče Martine i babo Baro! Ovaj gospodin i gospođa ostaju za dva mjeseca dana kod nas. Ne htjevši biti naši evo su sada vaši. Kako bismo ih pazili mi, tako treba da ih pazite i vi. Što učinite njima, to ste učinili nama; potuže li se na vas, biti će vam gore, nego da se tiče nas. Ja ću

*) To sam sebi uvijek želio.

doći počesto, da ih prigledam i obiđem; pa kako mi se pohvale ili potuže, onako će vam biti od mene.« Martin i Bara bjehu se očevidno našli u čudu nad tolikom oštrinom svoga dobroga gospodara, pa najprije jedno drugom pogledali, a potom nas, nezvane goste, od pete do glave omjerili; a mi se izdaleka jadu dosjetili i da oštre opomene gospodareve bez uzroka nijesu.

Kako smo prošli, to će se vidjeti poslije; ali to nikada žalit ne ću, što sam tu doživio, o čemu sam prije samo slušao, pa se upoznao sa osobitom vrstom ljudi, kakovih možda dosta ima, ali je malo komu dano prodrijeti u zabit njihova smjerna ali zanimiva života. Opisat ću ih, kakovi su mi se na prvi pogled učinili i kakove sam ih poslije zbilja našao.

Vidjevši prvi put Martina sjetih se i nehotice starih satira i starčića Silena. Čovjek dobroćudan, pun lakrdija, sve na šalu okrećući i smijući se, kadgod ga pogledaš; malen i okrugao kao valjušak; a još bi olje pogodio, tko bi ga isporedio s mješinom vinskom; jer on vinom sebi život začinja i sladi, tugu razbija i brigu rastjeruje. Neopisivo je ono unutarnje zadovoljstvo, koje toga čovjeka ni čas ne ostavlja. Njim mu lice sijeva i govor se prelijeva. Kod svojih šezdeset godina i prosijede glave okretan je kao pelivan, pa kadšto od obijesti poskakuje kao šiše od četrnaest dana. To se podudara s opisom satira i Silena, što su nam ga ostavili stari. Još nešto: Martin se druži s vilama i šumskim i vodenim: one su njemu sestre, a on njima pobratim i uzdanik. Njemu je dano njih vidjeti i pjesme im slušati. Noću o sjajnoj mjesečini često on izlazi na kraj vinograda i naslađuje se neopisivim — kao što on veli — milinjem pjesama vile, što se nastanila na dunavskoj šumskoj adi (otoku) prema vinogradu. Njemu kao kakovu Helenu sav svijet vrvi vilama i drugim duhovima, vješticama, vukodlacima, sablastima, vampirima i morama. Osim toga je Martin čovjek majstor u svemu: vinogradar, vrtlar, pčelar, tesar, ribar i štogod hoćeš. U iste tajne sile naravi proniče on duhom dublje negoli mnogi književnik te struke; on čuje i vidi, kako što raste i poznaje skromni život bilja i nijeme životinje; znade, što koji čovjek misli; s lоćikom, sa crnim i bijelim lukom razgovara se kao čovjek sa čovjekom. Isto je tako vješt jeziku pasjemu, mačjemu i kokošjemu. Kuća mu je puna pasa, mačaka, mladine svake

vrste i pitomih zeceva; a on među njima kao samodržac Adam u svom raju zemaljskom. — Kao što je narav blaga majka, tako je svakomu, tko se je vjerno drži, i najbolja učiteljica. Dok ne bijaše zla, nije trebalo svijet ni učiti dobru. Martin je čovjek prost, veseljak i starac; ali mu je duša čista od grijeha, srce od plahih strasti, ruke od zla djela, a jezik od pogane riječi. A kakovi su mnogi tih godina u svijetu!

Što je Martin dobar i smiješan, to mu je Bara i izgledom i ćudi strašna. Ja sam uvijek zazirao od žena, štono ih naši zovu muškarama; a ovakove još ne vidjeh u svom vijeku. Koliko je visoka, da bi se Martinu tarane s glave najela, toliko je krupna i koštunjasta, da bi mogao njome gradove razbijati; sve na njojzi kano da je od tvrda tuča; prava Amazonka: da se preodjene u muško, izišao bi čovjek glavit; ali ženom je strahota. Lice joj je suncem opaljeno, a ispod šamije, kojom je glavu obavila, proviruje joj po gdjekoji pram sijede kike, koja joj je gusta i jaka kao griva u dobra žerava. Oči su joj krupne. pogled divlji, lice ozbiljno, a iz njega govori odvažnost, pače okrutnost neka. Ta bi glava lijepo dolikovala trupini kakova Domicijana ili Nerona. Glavne crte njezina značaja jesu: pohlepa za novcem i beskrajna praznovjerica. Stoga radi bez umora, pa samo uzgred jede i spava; a ovamo vrača, baja i karte baca.

To nam je domaćin i domaćica.

*

Jednoga jutra nastalo i kišovito vrijeme. Prva nas u zoru pozdravila služavka s prijavom, da toga života više podnijeti ne može, već da je naumila pokupiti se i još danas otići i da nema sile pod nebom, koja bi je više ustavila. Tko zna, kakav život provode u ovo naše vrijeme u gradu gospođe kuharice i gospodične sudoperke, taj se ne će tomu čuditi. Došavši ponajviše sa sela zavole halabuku gradsku, i teško onomu, tko pođe s njima tražiti mira, gdje nema igranka, šetanka i živahnih ulica i prozora, da se na njih izgleda. Ne mogavši je dakle na očigled onake složne kiše i blata do koljena uputiti, koliko je blago i slast ovaki tihi život seoski, isplatim je i dadem joj gorko zasluženu svjedočbu o č e s t i t u i n e p r i j e k o r n u v l a d a n j u, pa je otpustim.

Po tom uzmem knjigu, da čitam; ali me snađe neki san, a kad sam mu se htio od'rvati, napane me čama, pa iziđem pred kuću, ne bi li se štogod razbistrio. Zavirivši u kuhinju vidim Martina i Baru, gdje su se naklopili preko zdjele kiselih krastavaca — svoga običnoga ručka — i uđem, da se nagledam pusta zalaganja. Tud mi uteku oči kroz odškrinuta vrata, i smotrim na ormaru žensku lutku kao dijete od godinu dana i začudim se — čemu to? Bari ne bude pravo, što ja sve nacunjati moram, pa mi rekne: »Prođite se, gospodine; zar vi morate sve vidjeti i znati? No na mnogo moljakanje kaže mi, da je to od mòrâ, vještica i vukodlaka.

Došavši u noći, kad im je doba, da ljude dave, zagledaju se u ono dijete, i dok tako zjaju i čude se, vrijeme im mine, pa im je odlaziti i tako ne mogu nauditi. Ja se učinim, kao da sam posve zadovoljan s tom obavijesti nadajući se obilnoj pabirci mitologije narodne. Od našega svijeta ako misliš što doznati, valja im bar na izliku vjerovati. — Na stolu ležaše širok slamni šešir i svežanj stvari. »Tko se sprema na put?« upitam. »Ja, gospodine« odvrati Bara. »Kamo?« »U P . . . . . je, moje rodno mjesto.« »A rad šta?« A ona će: »Radi putnoga lista. Zar vi ne znate, što se dogodilo?« »Ne znam«, reknem i sjednem, da slušam. »Ovo dana«, počne ona, »pao u jednoj šumi preko Dunava vrag s velikim blagom. Lakom svijet odilazio k njemu i on davao svakomu, ali se ljuto namirivao. Tako kazuju za jednoga, da je primivši novac morao udariti razapeta na krstu Boga nožem u srce. Lakome su oči pri pogači; on to učini, ali došavši kući nađe ženu mrtvu onako isto nožem u srce pogođenu. I otud je zapovijed, da se nitko ne nađe bez putnoga lista; a tko ga nema, da ga nabavi.« I s tom se logikom zadovoljim za nevolju, samo da još što doznam. No kako ću i Martinu jezik odriješiti; izvadim iz žepa »koštek«, pa ga ponudim lulom duhana i primijetim: »Mi po gradu slabo znamo o taokvim stvarima; pa zato i gospoda slabo vjeruju tomu.« »Znam ja«, rekne on, »ma neka ti mudrijaši i sveznalice dođu amo, da ih ja naučim. Oni vjeruju knjigama, što ih sami pišu, a ja svojim očima. Vi imate lijepu priliku, da se o svemu tome, ako vas je volja, uvjerite. Otidite kada u gluho doba ovim prosjekom li samo na kraj našega vinograda, pa ćete vidjeti i čuti. Čut ćete na ovoj adi

vilu pjevati glasom jasnim i tankim kao zvonce od srebra, a slađim od svakoga slavuja. A vidjet ćete, što sam i ja toliko puta vidio. Onomad eto — bilo je oko pola noći — vraćao sam se tim prosjekom s ribolova od Dunava, kad al sretnem tri ženske, vitke i visoke — Bog i duša — kao ovi jablanovi. Proletješe kraj mene kao vijavica i ne tičući se nogom zemlje. Jedna se samo prošavši mimo mene bijaše malko spotakla. »Možda se to tebi pričinilo, da ne bijaše sjena u mjesečini?« primijetim ja. »Dà, sjena na mjesečini; eto ti opet gospodske mudrije i mudre nevjere. Ako je to sjena, onda ste i vi i sve što očima vidim, sjena i prikaza. Kako će biti sjena, kad ih vidjeh u lice, i mogoh razabrati na njima oči, usta, nos; a na tijelu noge, ruke, i sve što ima na čovjeku. Ako to bijaše sjena, onda ni moja bolest ne bijaše istina, nego prazan san; ali ja znam najbolje« — i pri tom se maši rukom za prsi i za noge pa uzme stenjati i prenemagati se. »A što se dogodi?« upitam ja. »Kako proletješe tik mene« nastavi on, »tako me uhvati onaj silni mah i s mjesta me spopade ljut groznica, od koje jedva ostadoh živ.« »A kako to?« prihvatim ja; »ja sam uvijek slušao, da su vile ženske dobroćudne i da nikome ne će zla.« »To je istina, da nijesu ono, što su vještice« uzme tumačiti on; »ali nije dobro ni s njima posla imati.« »A tko su vještice?« zapitam ja. »One su«, veli, »žive zle žene, koje se noću u svašto pretvaraju, pa idu, da drugome naude. Ima i u našem susjedstvu neka baba Sara, koju sam ja već nekoliko puta sretao, gdje o ponoći ide da pere na Dunav. I to vam je vještica, ne dao joj Bog vlasti nad nama. No ima i muških vještaca, što možda ni znali nijeste. Preko puta od nas, eno u onoj kući, živi neki stari katana, koji će na ular pomusti svaku kravu, koju mu je volja. Svezavši ular za čavao visoko zovne kravu imenom, koju hoće, te muze ular, a iz njega teče mlijeko kao iz najpunijega vimena. No jedamput se bijaše odviše polakomio i ne mogaše zaustaviti mlijeka, dok njemu ne ogreznu do gležnjeva.« »A kako to?« zapitam zgrozivši se malo i nehotice, »da se sve to prikupilo ovdje oko nas? Inače u mjestu ne čuje se ništa takovo.« »Što ljudi tamo ne vjeruju« rekne on »te im se ništa i ne ukazuje. I ova naša kuća nije sasvim čista; i moja je Bara dosta patila od mòre; a i vi se možete uvjeriti, ako ostanete podulje kod nas.«

To bi mi još trebalo! Od ljudi i onako nemam žuđena mira, pa još da me stanu daviti mòre i vukodlaci, pomislim u sebi izlazeći iz kuhinje; i sve, što sam čuo, pripovjedim ženi. Nasmijavši se dosta pomislimo, da nije drugo, nego smo im dodijali pa nas hoće tim bajkama da zaplaše i otjeraju. Ta misao činjaše mi se posve naravna, što se samo ono sljubiti može, što je duhom srodno i po prilikama života suglasno.

»Kako mu drago«, odlučim napokon: »Ja sam sit te poezije i toga mira seoskoga. Da nijesmo sebi kvarili onih čarobnih slika o njemu! I nadalje ćemo se s njima naslađivati; a istinu ostaviti onima, koji su za to rođeni. Uzalud se utječe građanin bezazlene naravi, kad ga ona ne priznaje za svoga. Da mu se izišavši iz grada napiti kakove zaboravike, pa da o svemu, što je bilo, ne zna! Ali ovako, kako jest, pratit će ga i tamo vjerno crna briga i svi drugi mučitelji gradskoga života, kojima se ne utječe ni na vilovitu konju ni na lađi krilatici.«

Vratimo se mi u grad i u svoj prijašnji život i manimo se onoga, što je Bog drugim ostavio uvjerivši se i opet da savršena dobra pod nebom nema:

N i h i l e s t a b o m n i p a r t e b e a t u m !*)



*) Ništa nije sa svih strana srećno.

VILIM KORAJAC



Šezdesetih godina prošloga vijeka u »Naše gore listu« i u »Dragoljubu« naći će čovjek uspjelih šaljivih i satiričkih pripovijedaka iz požeškoga kraja, a potpisanih s »—iljuška«.*) Požežani — »šijaci« — nijesu dugo znali, tko ih to u svijet iznosi, dok se nije ipak pročulo, da se pod tim pseudonimom krije njihov sin, svećenik i pedagog, Vilim Korajac. Bio je rođak Janku Jurkoviću po rodu i po humoru, što je obojici navirao iz pera kao vrutak. Rodio se zapravo Korajac u Kaptolu — pokraj Požege — od oca, vlasteoskoga činovnika, dne 27. svibnja g. 1839. Mati je vrlo mnogo utjecala na njegov odgoj pričajući mu u čistom štokavskom dijalektu mnogo narodnih pripovijedaka, zagonetaka i poslovica. To mu je ostalo i kasnije kao nakit pričanju. Početne je škole svršio u Kaptolu, Orijovcu i Novoj Gradiški, — kamo je išao zbog učenja njemačkoga jezika — nižu gimnaziju u Požegi, a 5. i 6. razred u Zagrebu, odakle je odlučivši se za svećenički stalež otišao u đakovačko sjemenište. Svršivši odlično sve nauke g. 1862. bude od biskupa Strossmayera zaređen za svećenika, a zatim je odbivši namještenje u osječkoj gimnaziji postao profesor u nadbiskupskom sjemeništu, gdje je služio 15 godina, a uza to (od god. 1868. do g. 1875.) bio i učitelj vjere i ravnatelj u đakovačkoj preparandiji. Najposlije pođe g. 1878. u Zemun za župnika, gdje ga je dočekao velik posao (župa od preko 5000 duša!); tu je i umr'o 19. rujna g. 1899.

Prvijenac je Korajčev humoristička ripovijest u »Naše gore listu« (g. 1862.) »D v i j e č u d n e p r o m e n a d e«, koja još odaje početnika, pa je ostala neopažena. No već njegov »L o v n a s j e d e č k e« (u »Dragoljubu« g. 1867.), gdje u licu pjesnika Bukvanovića izvrgava

*) U bilješkama, što ih je Korajac o svom životu bio poslao prof. V. Klaiću, tumači on sam svoj pseudonim od imena »Viljuška« (Vilim), kako ga je još kao dječarca zvao Janko Jurković. (Isporedi nekrolog Vilimu Korajcu od Jovana Hranilovića u Vijencu g. 1899.).

*

satiri nazovipjesništvo, svraća pažnju u publike i u književnika. Na-
ravna, nenategnuta i neskalupljena komika rado se i sa smijehom či-
tala. Uporedo s tim piše Korajac u lisku »Pozora« (još g. 1863.) niz
političko-satiričkih feljtona pod natpisom »Razgovori među četiri zida«,
gdje opisuje uspjelo neke saborske govornike. No pravoga humorista
i duhovitoga satiričkoga slikara pokazuju istom »Šijaci« (u »Drago-
ljubu« g. 1868.), gdje je Korajac počeo iznositi zanimljive i po životu
vjerno snimane tipove iz svoga požeškog kraja. Kako je u njega bilo
oštro oko za glavne karakteristike svojih ljudi, a uza to čist i jedar
jezik sa svim šalama i dosjetkama pučkoga govora, stupio je Ko-
rajac među naše prve humorističke pripovjedače, koji su svoje ljude
snimali iz domaćega okoliša. No nato je Korajac zamuknuo na jedno
desetak godina. Zabavljen svojim pedagoškim poslom dao se na di-
daktičke članke i rasprave, (za koje je g. 1873. imenovan počasnim
članom društva hrvatsko-slavonskih učitelja »Narodna škola«), a bu-
dući da je od mladih nogu zamilovao narodni jezik i njegove osebine,
stao ga je sve više izučavati, pa je na tom putu zasnovao veliko djelo
»Filozofija hrvatsko-srpskih poslovica«, od kojega je
izišao prvi svezak u Osijeku g. 1876., dok su druga dva sveska ostala
u rukopisu; u rukopisu se još nalazi i njegov opis puta u Italiji (g.
1888.) i u Karlove Vari.

Bio bi Korajac i više i češće pisao, da ga nije umarao službeni
posao, na koji se više puta u listovima tuži svojim prijateljima. Na
njega se kao i na veliku većinu hrvatskih književnika mogu pro-
tegnuti riječi, što mu ih je (g. 1878.) pisao Janko Jurković: »Litera-
tura nam živi od mrvica hljeba službenoga, od otpadaka vremena, što
nam ostane od službe, koja nas hrani«.

Ipak kraj svega posla dozrijevala je u Korajčevoj duši najzrelija
njegova satirična pripovijest »Auvergnanski (čitaj overnjanski)
senatori«, s kojom je dotjeravši je posve izišao na javu istom g.
1877. (u Vijencu, a kasnije u posebnoj knjižici s nekim preinakama).
Tu je prikazao neke od požeških gradskih otaca sa svim njihovim sla-
boćama i nehotičnom »filistarskom« komikom, a zašao je i u požeško
društvo, u historiju, isprepletavši je različnim anegdotama i šalama,
što se vežu uz grad Požegu, koju Korajac — tobože da zamete trag
— zove postojano Auvergnom. Sebe prikazuje mladim liječnikom, —
što bi imalo biti donekle simbolično za njega pisca, liječnika njihovih
mana — koji se kreće u njihovu okolišu doživljavajući štošta. Satira
mu nije reska, ali se s tim slađe čita, pogotovu kad je još stilistički
besprikorno izdjelana a s jezične strane upravo krcata narodnim ose-
binama naše domaće šale. U tom je pogledu Korajac u ono doba upravo
osamljen. Dok Jurković (a pomalo i Tordinac), pa Tomić i Šenoa upo-
trebljavaju svoj humoristični talenat sporadički, to jest više kao nu-
zgredno pomagalo, dotle je to Korajcu njegov elemenat, koji njeguje
i usavršuje. Više se njegov humor očitovao u prikazivanju tipova
negoli u situacijama.

Kao dokaz tih riječi neka posluže ova dva tri poglavlja iz tih glasovitih »Auvergnanskih senatora«; natpisi tih poglavlja metnuti su prema sadržaju — u originalu su označeni samo rimskim brojkama, — a druge natpise, u zagradama, potječu od samoga Korajca!

AUVERGNANSKI NAČELNIK

(Ovdje će čitatelja ta vragometna sreća zapasti, pa će se pobliže upoznati s poglavitim i glavatim Šišmanom pl. Bukvanovićem, načelnikom slob. i kr. varoši Auvergne, predsjednikom senata auvergnanskoga i asesorom triju varmeđa.)

Stara je riječ, da ne možeš od svakoga panja istesati sveca; tako isto ne možeš od svake bundeve napraviti dobru klònju sjeničarku, a još manje od svake lubanje stvoriti umnu glavu mudrolkinju, kakova bi morala da je zataknuta na šiju svakomu starješini u općini, a najpače načelniku kojega slobodnoga grada; velim slobodnoga, jer moraš ugoditi i zakonitosti i slobodi, i gospodinu i ciganinu, i konzervativcu i pravedniku, i liberalcu i grješniku, pa naposljetku i svakoj sljednjoj u gradu šuši torokuši, koja se za jedan pljesnivi krajcar s pekarom ili s mesarom posvadila; svakomu moraš ugoditi, nikomu se ne smiješ zamjeriti, želiš li opću simpatiju steći, pa tako opet kod buduće reštauracije načelnikom ostati, a zato ne smiješ pravde povrijediti, želiš li Boga, svijest i oca gvardijana zadovoljiti. Pa ded reci tko, da načelniku pameti ne treba, a osobito ako je načelnik kojega grada — kao što je to u ono vrijeme bilo — »fac totum: t. j. i predsjednik i vijećnik, i načelnik i sudac — sve u jednom licu! Tu je trebalo doista više mozga nego svim svega svijeta kozama soli! — Takav umni načelnik gradski bijaše u ono vrijeme Šišman pl. Bukvanović. Vrijedno je, da ga pobliže upoznate.

Okrugla i golema ko turkinja bundeva, a drapljava i hrapava ko hrastova kora strši ne glava, već baš glavurda, pa ne iz šije — jer je šija tako kratka, da misliš: ni nema je — nego baš iz trupla poglavitom gospodinu Šišmanu pl. Bukvanoviću, gradskom načelniku auvergnanskomu. Iz zamašne glave sjevkaju

dva sićušna oka kao u šišmiša. Kud njima žmiruca, misliš da preživa! U sredini kratka ali dobro ugojena tijela kao kakova krugljasta visočina podigla se silna trbušina, tako silna, da mi ovdje i nehotice pada na pamet ona Fichteova guska, koju Heine negdje opisuje. Pripovijeda naime Heine rešetajući Fichteov »Ich«-izam, da je vidio jednoć nekakovu čudnu nakazu, koja je imala biti »Fichteova guska«. Imala je — veli — tako goleme džigerice, da nije već sama znala, da li je ona guska ili džigerica; a na trbuhu joj stajalo: Ich! — Ich! — Toj guski bijaše puno sličan poglaviti gospodin Šišman pl. Bukvanović, načelnik auvergnanski, predsjednik gradskoga senata i asesor triju varmeđa; jer i on je tolika trbuha bio, da kad bi se s njim koji Kitajac prvi put svoga vijeka u Auvergni sukobio, pa kad bi svi gradski vijećnici na vjeru i dušu Kitajcu tvrdili, da je taj trbonja i zbilja glavom baš načelnik auvergnanski, ipak bi taj siromah Kitajac još morao sumnjati, da li je to baš n a č e l n i k ili samo načelnikov t r b u h, jer od sama trbuha niti ne vidiš načelnika! Pa ta silna trbušina kanda je svojim nabojem glasno progovarala onaj filozofički Fichteov »refrain«: Ich — Ich! — Ako još uzmete, da su mu kratke noge iz okruglog trbuha onako otprilike stršile, kao tubaste nožice dobro ugojenog trogodišnjeg patka, onda možete sebi donekle pomisliti ljepotu stasa i tijela.

Što se duševnih vlastitosti tiče, gospodin pl. Bukvanović nije istina »barut izumio«, ali je zato — kao što je on to s nekim ponosom o sebi govorio — »sasvim konstitucionalan« čovjek bio. Badava, to mu se mora dati: on je imao dosta d o b r u p a m e t od naravi, a uza to puno d o b r e v o l j e; samo šteta, što bi mu pri svakoj važnijoj raspravi dobra volja odviše uranila, a dobra pamet odviše zakasnila! Međutim šalom na stranu, čitava varoš Auvergna može mu zakletvom posvjedočiti, da je i zbilja u njega bilo puno d o b r e v o l j e, a osobito poslije pol dana, kad bi se dobro najeo i još bolje napio!

Kao svi veliki ljudi, tako je i on imao svoje posebne strasti, i posebne hire i mušice. — Ponajglavnije strasti bijahu u njega ove tri: čaša, lula i lov, a osobito lov; ali kakav lov? Ne na zeceve, ili na srne, ili na lisice, ili na vukove, to ne; nego na vrepce i na čvorke! — Po čitave sate znao je on ljeti u svom dvorištu pod dudom čučati, pa vrebati na kukavne čvorke! Što se tiče njegovih hira i mušica, evo ih. — Doklegod nije zajutrak dovršio, uvijek je zlovoljan bio. — Vojnike i muhe nije do zla Boga mogao trpjeti; one stoga, što su odviše uredni i do pedanterije točni ljudi, a kraj toga nemaju — veli — ni pojma o »konstituciji«; muhe opet nije za to trpio, što bi se one ljeti na njegov kukavni i vjekovitim čirovima načičkani nos kao ose na zrelo voće navadile. — Teško pak onoj nesrećnici muhi, koja bi svoju bezobraznost dotle tjerala, da bi se na njegov »konstitucijonalni« nos posadila; smrknuo bi svoje »konstitucijonalno« čelo, stisnuo bi svoju »konstitucijonalnu« ruku, pa bi se tolikom silom lupio »konstitucijonalnom« pesnicom po nosu, da bi muhu zajedno sa čirovima razdrobio, a onda pet dana engleski flaštar na licu nosio!

Veliki ljudi običavaju ili u ustima ili na papiru imati po koju poslovicu; naš načelnik imao je svaki čas ove dvije poslovice izmjenice u ustima: »t o s u t r i c e« i »n i j e z a . . . s e d l o«.

Nadalje je naš gospodin načelnik i čestit kršćanin: nedjeljom i svecem polazio crkvu, i hvalio Bogu, što nije kao mnogi drugi ljudi: palikuća, ciganin i konjokradica; u posne dane posti jelom, ali ne pilom, jer držeći se onoga »liquidum non frangit jejunium«[1]) pije on kao i ostala gospoda senatori i u posne dane sve dotle, dok mu nos ne pocrveni kao puranova krest!

Kako je čestit kršćanin, vrši točno i djela milosrđa tjelesna, jer 1. gladne hrani, t. j. gladne muhe, pa svojim vlastitim znojem. 2. Žedne napaja, t. j. žedne buhe, pa svojim vlastitim tijelom. 3. Putnicima pregleđe pašuš, t. j. ispokojava ih itd.; a kraj toga ne zaboravlja ni djelo milosrđa duhovna, jer 1. Grješnike kara — koje zaušnicom, koje buturnicom, a koje i batinom. 2. Neuke građane poučava, kako treba točno i carski i općinski porez plaćati i gospodu podmirivati. 3. One, što dvoume i s porezom krzmaju, svjetuje — globom, pljenidbom i zatvorom. 4. Krivce batina, da se sve puši po hrptenjači t. j. tužne tješi. 5. Kad ga buha u snu ugrize, a on ne čuje, jer obično kao top spava, tada tu nepravdu strpljivo podnosi. 6. Kad komarce u sobi poubija, onda tima, pa s njima još i mnogim drugima uvrediteljima od svega srca velikodušno

*) »Tekućina posta ne razbija«.

oprašta i napokon 7. on se toplo Bogu moli ne samo za sve ljude i žive i mrtve, nego šta više i za svu svoju živad, jarad i prasad, pače i za svoga šarkova, da se izlije božji blagoslov po svemu svijetu, a najjače i najprije po varoši Auvergni, jer je tu i njegova u gradskoj vijećnici predsjednička stolica, tu njegova kuća i rodbina i sva pokretna i nepokretna imovina!

Gospodin Šišman pl. Bukvanović ugledan je čovjek u čitavu gradu; njega sve poštuje; njega se pače i psi na ulici boje, ne toliko zbog odlične njegove časti, koja mu uostalom nije na čelu napisana; nego više zbog one velike i kao kakva ćula na kamiš nataknute lule, bez koje nikad, ni u šetnju, šta više ni u gradsku sjednicu ne polazi.

Gospodin pl. Bukvanović imade i gospođu, dobru i milostiva srca ženu, tako milostiva, da se ne bi rasrdila ni na posljednjega u Auvergni Ciganina, koji bi joj makar najprostiju ili upravo i najkrupniju — — pečenku donio! Gospođa je Bukvanovićka brižna gazdarica, ali ujedno i brižna majka i brižna čuvarica svoje mlađane i krasne jedinice kćerke Milice. Vidjevši prvi put ovo dražesno dijete nezgrapnoga oca svoga uvjerio sam se, da može kadšto i »vrba grožđem« a »suhi javor jabukama« uroditi. — Milica bijaše krasna kao proljetna ruža, zdrava i jedra kao skadarka, a mila duha kao mirisavka!



KOD MILOSTIVNE GOSPOĐE NAČELNIKOVICE

(Ovdje će čitatelj, ako i nije filolog, temeljito proučiti neka pravila specifično-auvergnanskoga narječja — i to na temelju komparativne filologije.)

Naumio sam bio — i to s puno kojekakvih razloga — što skorije pohoditi gospodina Šišmana pl. Bukvanovića, načelnika auvergnanskoga; ali sam znao i to, da bi taj pohod momu ocu — i to spuno kojekakovih razloga — mogao biti nepoćudan. Nijesam ipak htio raditi protiv volje očeve. Najvolio sam ako bude ikako moguće, sporazumak. Kažem mu dakle, što sam

naumio, i poduprem svoj naum sa stotinu razloga. — Otac me stade odvraćati podupirući svoje mnijenje trima stotinama protivnih razloga. — Ja mu predočim, da sam na raskršću života, pa da bi me jedina Milica na ovom svijetu mogla usrećiti. — On mi opet predoči, da bi sve to i još triput toliko učiniti mogla Rozamunda itd. . . . Poslije mnogih međusobnih diplomatskih prigovora i odgovora složismo se ipak u tom, da slobodno otidem, ali nipošto u ured nego u privatnu njegovu kuću. To bijaše upravo voda na moj mlin, to sam i htio. Vidjeti i iz bliza motriti Milicu: to bijaše neodoljiv zahtjev srca moga.

Spominjem unaprijed, da odličnije Auvergnanke »bontonu« za volju u svom razgovoru vrlo rada upliću tuđe a osobito n j e m a č k e riječi, premda se nigdje u svijetu ne govori i ne razumije njemački tako kao baš u Auvergni.

Dakle k Milici t. j. gospodinu načelniku! — Evo me već pred kućom.

Nadao sam se gospodičnu od tako visoke i ugledne obitelji, po salonskoj navadi, zateći u kakvoj svilenoj odjeći, s kakovim romanom u ruci itd. . . . a jok! Milica zasukanih rukava — pere rublje u koritu! Na prvi mah se zbunim, zastidim, što li? Kao da sam ja bio zatečenik — valjda od simpatije — ali malo zatim razaberem se i spoznam, da je to lijep i posvema za buduću gospodaricu pristojan posao; jer čemu da se čovjek posla stidi? — Ona dosta zbunjena i prilično zažarena doprati me zasukanih rukava do sobe, u kojoj je milostiva gospođa njezina mama bila, a onda opet bacivši mio pogled na mene otiđe na svoj posao.

U sobi sjedila milostiva gospođa »von Bukvanovićka« kod prozora krpajući hlače milostivoga gospodina svoga muža. Ja pristupim bliže, poljubim je u ruku i onda kažem, tko sam, a ona skinuvši sa svoga nosa nekakve velike, okrugle i crnim obručem opasane — sigurno još od antidiluvijalnih vremena ostale — naočale ponudi mi, da do nje sjednem. Poslušam, a onda se započe među nama dvjema ovaj zanimljivo-pikantni u specifično auvergnanskom narječju zapredeni razgovor.

— Pa kako vam se mladi »Herr von doktore«, sviđa kod nas u Auvergni? Da li vam prijaju ove auvergnanske »lumperije« i »sauferije«? Čujem, da ste onomadne kod gospodina

senatora Tokmanovića bili svi »šen« ko čepovi — aa? Herr von doktore, je l' tako?

Moram ispovijediti, da mi je — na taj prijekor i na obrazima i oko ušiju krv poskočila, bar do 79. stupnja Reaumurova — valjda mi nije ni na rigorozumu bilo toplije! U prvi mah nijesam znao, što da odgovorim, ali ona videći moju zabunu nastavi dalje:

— No ništa to; i treba da se i mladi ljudi vesele; ali čemu molim vas, Herr von doktore, čemu idu naši muževi, ti stari grješnici, s vama — zum Taiksl — u jedno kolo — aa? Što vi velite?

— Milostiva gospođo, ako dopustite, da 'h ispričam, i njima treba malo odmora.

— Aa — malo odmora — »šen« pa lijepo. Ali kažite mi, molim vas, kakav je to odmor, kad se po čitava 24 sata čovjek neprekidno znoji i pije i karta i časti se i gosti, a mi sirote kod kuće moramo biti zadovoljne s kakovom cabrenom[1] čorbom i »o v č j i m r i n d f l a j š o m« — aa? Što sad velite?

Videći ja, da sam sâm s njom u sobi i da me nijedan muškarac ne sluša, složim se s njom:

— Imate posve pravo, milostiva gospođo, ljudi su danas uopće vrlo raskalašeni, opijaju se.

— Da; pa da se samo opijaju, i neka bi bilo; ali sada dođu i karte, te proklete karte; a kad jedan drugoga »beraubuje«, onda sutradan žena pati: žena ne dobije nijedan pljesnivi krajcar za »kifl« kod »fruštuka«. A jeste li i vi, Herr von doktore, kartaš?

— Bože sačuvaj, milostiva gospođo, tim se nikada ne bavim.

— Tako je i pravo. Pijte koliko vas volja, time ćete samo sebi nauditi; ali čemu plijeniti tuđe kese kao »rauberi«

Upravo kod riječi »rauber« otvore se vrata, a vrlo naglo stupi unutra kućni domaćin, blagorodni gospodin Šišman pl. Bukvanović, očevidno sav uzrujan i nauman nešto važno učiniti. Ja se podignem i do crne zemlje naklonim.

— Perillustris nec non spectabilis Domine! Držao sam sebi preugodnom dužnosti ovaj ugledni dom pohoditi. — Ali

[1]) »Nezamašćenom«.

on me jedva i pogleda, te promumljavši dvije svoje običajne poslovice »to su trice — . . . .« i »nije za . . . »sedlo«, okrene se od mene, otiđe naglo u drugu sobu, pograbi — jao i naopako! — pušku, pa s njom pohiti brzo iz sobe na dvorište.

Problijedih kao krpa, te prestravljen upitah milostivu gospođu, šta to znači: ta hitnja, smrknuto čelo, pa oružje? — A ona sasma flegmatički odgovori:

— Ništa; znate, kako ono vele: besposlen pop jariće »k r a i c i g u j e!« On će sada stepsti jedno dva tri čvorka s duda! To je njegova, znate, najmilija zabava: ljeti na čvorke, a zimi na vrapce! Nego znate, Herr von doktore, moj je čovjek malo »grub i neishoblan«, znate takva je već služba njegova; on misli, da je uvijek u magistratu, a tkogod pred njim stoji, da je purgar ili gradski pandur — jedva vas je htio i pogledati; ali vi se ne smijete zato srditi.

— A što bi se, milostiva gospođo, srdio? To ja dobro znadem, da je blagorodni gospodin u svoje službene brige zamišljen; — veća glava, više glavobolje; ali to su sitnice. — Tu priliku upotrijebim te svrnem govor na drugi davno već željeni predmet:

— Nego, ako smijem upitati, a gdje je gospođica?

— Kakva gospođica?

— Dakle »frajla«?

— Ta kakova frajla?

— Dakle vaša kćerka?

— Aa — moja Milča. Ta to je curica, kakva frajla — Bog s vama; tek je navršila osamnaestu godinu! Takve curice zovemo mi u Auvergni: Milče, Marice, Rezike, Julčike itd., ali nikako frajle. — Moja je Milča otišla na potok »veš« prati.

Upravo je podne zazvonilo, i ja se moradoh preporučiti. Pošto mi je milostiva gospođa na znanje dala, da će joj milo biti, ako joj češće u »flizite« dođem itd., otiđem niti jedne riječi ne progovorivši s onom, poradi koje sam najviše amo došao bio. Eto ti sreće! — pomislim u sebi, pa pođem napolje. Gospođa me isprati do dvorišta, pa se vrati u kuću. U dvorištu stanem se ogledavati, ne bi li opazio Milicu, ali mjesto nje opazim gospodina načelnika pod dudom, kako vreba na ku-

kavne — čvorke! Ja mu zaviknem ne sluteći nikakova zla iz svega grla: »Preporučujem se, spectabilis!«, a on, malo je trebalo, što još nije i pušku na mene naperio, izdrekne se: »Idite k vragu, ne plašite mi čvoraka!« a ja brže bolje k dvorišnim vratima, pa bježi kući glavom bez obzira.

Putem do kuće zamislim se u patrijarkalne u Auvergni običaje te stanem odriješavati ove zagonetke: 1. Ako sam ja u Auvergni »Herr von doktor«, nijesam li ja onda uvrijedio gospodina načelnika, što mu nijesam kazao »Herr von načelnik«? 2. Zašto se u Auvergni gospođice, makar navršile već i osamenaestu godinu, ne zovu gospođice, nego Milice, Marice, Rezike i Julčike? 3. Ako djevojka od osamnaest godina još nije gospođica, nego curica, pitam sve matematike ovoga svijeta, neka mi onda odriješe ovaj zadatak: koja je srednja razmjerica među djetinjstvom i djevojaštvom, i koliko po tome računu godina ide na raspuće između curice i gospođice. Sav auvergnanski mozak onomu, koji mi valjano taj zadatak algebrom ili geometrijom odriješi! 4. Na temelju komparativne filologije pitam sve filologe ovoga svijeta: što je to »o v č j i r i n d f l a j š?« Da li je govedina, ili ovčetina, ili smjesa od obadvojega? itd., itd., . . . Razbijajući sebi glavu tim i još mnogim drugim sličnim zagonetkama prispijem kući.

Otac mi se već počeo i srditi: »jer — veli — zašto plaća općina zvonare, ako ne zato, da u svoje vrijeme zvone? A zašto opet zvone u podne? Sigurno zato, da se ruča! Dakle — zaključi sasvim logički — red je red, pa se priuči redu«. Poznavajući ja oca svoga rijetko bih mu se kada protivio a najmanje ovaj put. Za objedom sam mu pripovijedao sve prilike i neprilike današnjega svoga pohoda, a osobito tu nepriliku, da nijesam ni mogao gospođici Milici otkriti svoje srce; a on se slatko nasmijao te smijući se primijetio: »Sasvim pravo, to ti je, znaš, i trebalo, kad ne ćeš Rozamunde!« Badava sam mu ja dokazivao, da bih ja doduše mogao i Rozamundu štovati i ljubiti — za rođenu svoju majku . . ., ali nipošto kao ljubovcu itd. . . ., on je naposljetku samo glavom klimao i nekoliko puta ponavljao: »Ludove! Ludove!«

Odlučio sam, kad već roditelji drže Milicu curicom, još neko vrijeme čekati, ali onda ipak jedamput u ime božje, kud puklo da puklo, zaprositi njenu ruku.

IZ PROŠLOSTI GRADA AUVERGNE

(Ovdje čitatelj dobiva iz treće ruke temeljite podatke, koji zasijecaju u povijest, mitologiju, arkeologiju i socijalnu ekonomiju slob. i kr. grada Auvergne i njegovih p. n. senatora.)

Drugoga dana, pošto sam gospodina načelnika pohodio, naumijem pohoditi i gospodina Živka Vragoljanovića, kapelana auvergnanskoga. Omili mi radi svoje živahnosti odmah prve večeri kod gospodina senatora Tokmakovića, i nijesam mogao propustiti, a da ga ne pohodim.

Uđem u župni dom. Kuc, kuc — i eto me u kapelaniji.

— Dopustite gospodine kapelane, da vam se poklonim; vrlo vas štujem.

— Ta kanite se, molim vas, ceremonija; ne treba nam jednom od drugoga ni poklona ni otklona — mi se razumijemo — mi smo prijatelji, pa ako vas je volja, budimo i pobratimi!

Cmok, cmok — i mi se pobratimo.

— Pa kako se zabavljaš u toj našoj Auvergni?

— Dobro, brate; prijepodne polazim bolesnike i gdjekoje kuće, koje me zanimaju; a poslijepodne malo čitam, a kadšto idem i u šetnju.

— U šetnju? Ta i ja se rad i to često šećem.

— Pa mogli bismo zajedno udesiti šetnje?

— Evala!

— Bar ću čuti koju priču o Auvergnanima i o auvergnanskim senatorima. Čujem, da ti znaš sijaset toga.

— Prilično. Onako ,kako mi što slučajno u pamet uđe, a za ljubav šali i zabavi.

— I zdravlju; jer vjeruj mi, pobratime, ništa toliko ne prija zdravlju čovječjemu, koliko dobra volja; a dobra volja budi se šalom i zabavom.

— To ćeš ti, jer si liječnik, najbolje znati.

Uglavismo u dobar čas pobratimstvo; utanačismo u dobar dan zajedničke šetnje. Odsele se već rijetko rastajasmo. Moram sa zahvalnošću priznati, da imadem mnogo za kojekakove priče o Auvergnanima i auvergnanskim senatorima zahvaliti tomu svomu pobratimu. Evo vam odmah nekoliko pripovijedanih na prvoj šetnji.

Šetajući se nas dvojica odmah drugoga dana poslije našega pobratimstva prođemo kraj zdenca, koji stoji usred glavnog trga u Auvergni, kadli najedamput udari mi pobro u grohotan smijeh, a nijesam opazio kakova razloga ili povoda tomu smijehu.

— Što ti je? — upitam ga.

— Ta pusti me, ha, ha, ha!

— No pa kaži i meni, što je?

— Ništa; uđe mi u pamet ona čudna priča, kako su Auvergnanci taj zdenac kopali — ha, ha, ha!

— Pa ded i meni pripovijedaj!

— Dakle slušaj. Pripovijeda se, da je auvergnanski magistrat jednoć davno — još u dohistoričko doba — odredio da se kopa usred glavnoga trga zdenac, eto taj tu, što je pred nama. Dobro dakle; najme poslenike, pa udri kopaj, kopaj — dok ne briznu voda iz izvora. Ovdje moram spomenuti, da onu zemlju, što su iz zdenca kopali, nijesu — ne znam s kojih razloga — nikamo izvozili, nego ostavili onako nagomilanu nasred trga ukraj zdenca. Kad dođoše do vode, udare dudu, smjeste sisaljku, ograde zdenac uokolo, ukratko — sve je u redu; ali sada istom nastane glavna poteškoća, naime: kamo će s onom iz jame iskopanom silnom zemljom, koja trg nagrđuje? Kamo? Senat odredi: neka se kopa nova jama i neka se u nju zemlja smjesti! — Dobro; kopaju, kopaju — al kad su iskopali, nuto đavolskog posla: mjesto jedne strše sada dvije hrpe! Jednu će smjestiti u jamu, ali kuda će s drugom hrpom? Kamo? Senat i opet odluči: nek se iznovice kopa nova jama, ali puno prostranija od prijašnjih dviju itd. . . . Tako je to neko vrijeme trajalo, senatori bili su u sto briga, dok ih najedamput ne odriješi svih neprilika č. otac gvardijan auvergnanskoga manastira, koji nije bio senator, ali se sa svim senatorima dobro pazio; — on predloži: neka se iskopana zemlja jednostavno natovari na kola, pa izveze izvan grada, kamo već slavni senat odredi. Taj mudri i dosjetljivi savjet poprime senatori, a u znak svoje zahvalnosti prema »fratru« dadu gradskim troškom obzidati lijepo vrelo povrh Vučjaka i nadjenu mu ime, kojim se još i danas u Auvergni — to znade i sav svijet — zove, t. j. »fratrovica!«

— Tako sam čuo pripovijedati i neki kažu, da bi se mogao taj sav događaj naći još i danas u pergamenima magistratskoga arkiva. Od to doba, vidiš, vrijedi u Auvergni jedan fratar više nego deset popova!

Tako šećući i razgovarajući se dođemo do »ciganskog sokaka.« Najedamput će moj pobro:

— A znaš li, kako su Cigani ovamo u Auvergnu došli?

— Ne znam; ali bi me vrlo zanimalo.

— Kako sam kupio, tako ću prodati. Pripovijedaju neki, svake vjere dostojni ljudi, da su nekoč Cigani prema svojoj staroj navici kako od drugoga svijeta tako i od Auvergnana vrlo često konje krali, pa kad bi ih ukrali, onda bježi s grabežom preko svijeta. Senat bi doduše svaki put odredio: ići u potjeru za tatima; ali tko bi znao, kud su tati, kojim li su putem udarili? Da se tomu zlu jedamput zasvagda na put stane, odluče mudri auvergnanski senatori dozvati Cigane amo u Auvergnu, pak im na gradske troškove ponuditi zemljišta i staništa, ne bi li se htjeli u gradu naseliti, eto vidiš, u tome »sokaku« .Senatori su sasvijem mudro umovali; oni su naime ovako mislili: ako i odslije budu Cigani konje krali, ne će nam ih bar trebati daleko po svijetu tražiti, — tu će nam biti pred nosom, pa će redarstvena oblast brzo i krivce i konje naći! Jest — ali Cigani i nadalje konje krali, pa ih dalje izvan Auvergne predavali drugim tatima, ovi trećima itd., a kukavni senatori ostali dobro nasamareni! To ti je geneza ovoga sokaka, koji se i danas zove »Ciganski sokak«.

— Ala su ti senatori bili vrlo dosjetljivi ljudi!

— Kao i svi šijaci . . . Ali i jesu s dosjetljivosti svoje na glasu. Evo slušaj, što se zbilo još nedavno, kad sam ja amo došao. Šećem po svojem običaju Auvergnom pa susretnem na po trga nekakva vojnika, što li, smetlom u ruci; mete trg. Čudan je to vojnik bio: obučen u dvije uniforme t. j. jedna polovina s lijeve strane bila je od bijeloga, a druga s desne strane od crnoga sukna. »Mòre — upitam ga — koje si ti pukovnije?« — »Molim ponizno — odgovori upitani — ja nijesam vojnik, ja sam gradski uznik«. Sutradan mi je čitavu stvar razjasnio gospodin načelnik, ovaj isti, koji je i danas, gospodin pl. Bukvanović. Znate, — reče mi — tako smo u vijeću odlučili; jer svaki čas nam koji uznik pobjegne, pa kad

ga dademo tražiti, ne možemo bjegunca nigdje i nigdje naći, ali odslije ne će to tako biti, jer sad su — vidite — svi onako smiješno uniformirani; neka slobodno sad koji pobjegne, lako, će se on u svijetu u ovoj smiješnoj uniformi — kakve nijedna više pukovnija nema — raspoznati i pronaći!

— Vele umna dosjetka gradskoga senata! — primijetim pobratimu.

— Doista vele umna, ali još ti nijesam — vjeruj mi — ni stoti dio ispripovijedao.

Doista mi sijaset kojekakovih priča o Auvergni i auvergnanskim senatorima pripovijedao moj pobratim; ali ja sam ih mnogo pozaboravio; ja sam tek neke glavnije upamtio.



VELIKI POŽAR U AUVERGNI

(Ovdje se pripovijeda velika nesreća, koja je g. 1842. zadesila slob. i kr. grad Auvergnu; a zatim se opisuje zbog te nesreće sazvano gradsko vijeće, koje stvara deset magistratskih zapovijedi.)

Bilo je g. 1842. — Jednoga dana navijeste zvona s auvergnanskih zvonika žalosnim svojim otkucivanjem, da je buknuo požar. Nesreće su kao i vrane: kamo jedna tamo i stotine. Tako je bilo i sada. Uz jednu nesreću, uz požar silni, nadođe još silna bura i silovit vjetar, a kad su stali izvlačiti gradske štrcaljke — niti ima vode u pripravi niti valjaju štrcaljke. Sad već nije nitko sumnjao, da će nestati Auvergne s lica zemlje ove! Gust dim kao crn oblak uzvitlao gradom — starci strepe, žene plaču, a leleču dječica — a senatori? Senatori izgubili i mozak i glavu! U tolikoj nevolji pokupili se u gradsku vijećnicu u sjednicu; no kad tamo, nema gospodina načelnika — nova neprilika! Gospodin načelnik otišao u N . . ., jedno mjesto pune četiri milje od Auvergne daleko. Što će sada biti?

Dva su različna o tome mišljanja, što su senatori u prvi mah bez gospodina načelnika učinili. — Neki vele — a među njima i moj pobratim Živko Vragoljanović, da su senatori,

budući da bi sjednica bez načelnika bila nepotpuna, i teško da bi više oblasti odobrile takvu krnju sjednicu, u prvi mah naumili bili: odmah i ne oklijevajući poslati po gospodina načelnika, neka dođe i sazove sjednicu. Ja toga ne vjerujem. To bi bilo upravo bezumlje, jer dok bi načelnik u Auvergnu stignuo, već bi bila i gradska kuća a možda i čitava »varoš« u plamenu, a o sjednici ni govora. Nego ovo će biti vjerojatnije mišljenje, kojega se i ja držim, da su naime senatori u prvi mah odredili: »Neka svatko gleda i nastoji, da iz Auvergne živu iznese glavu!«

Strašan li je prizor prve noći bio: sav grad u plamenu, a sav svijet na brdima uokolo Auvergne. Mislio sam, da se primiče sudnji dan te kobne i užasne noći. Taj strašni i žalosni događaj nije smišljen, nego je historička istina, za koju ja svojim poštenjem jamčim. Ponavljam još jedamput: to je bilo godine 1842., a znadem točno i mjesec i dan; no znadu i mnogi sa mnom još i danas živi i vremešniji ljudi u Auvergni.

Puna tri dana i tri noći harao je nemilo oganj silni, a još osmi dan trajala je na garištima vatra.

Kad je oganj već bio prestao, sazove gospodin načelnik, kao »sasvim konstitucijonalan« čovjek, jednoga dana gradsko vijeće, te posadivši se na predsjedničku stolicu i s običajnim svojim uvodnim pitanjem: »Što smo anda sad čineći?« otpoče sjednicu i dopusti, neka senatori po svome najboljem uvjerenju i razboru odrede, što će i kako li će u buduće raditi. To bijaše jedna od najburnijih i najvažnijih sjednica, kakove ne bijaše niti u dohistoričko doba. I danas su sve odredbe te sjednice u arkivu slavnog magistrata auvergnanskoga potomstva na uspomenu sačuvani. Ja sam tako srećan te mogu p. n. općinstvu kazati sve te odredbe u vjernom prijepisu onako, kako sam ih dobio od pobratima Živka Vragoljanovića, koji veli, da se upravo — ne znam kojom srećom — dočepao izvornoga zapisnika te je sve od riječi do riječi prepisao, kako slijedi:

Zapisnik izvanredne sjednice slob. i kr. grada Auvergne držane povodom velikoga požara, dana . . . mjeseca . . . godine 1842.

Pošto je gospodin načelnik kao predsjednik uz običajno »konstitucijonalno« pitanje »što smo anda čineći?« sjednicu

otvorio bio, bude najprije čitan, odobren, i svestrano potpisan zapisnik posljednje sjednice. Sad dodje na dnevni red pitanje: »Koje i kakove shodne mjere kani slavni senat prihvatiti za budućnost, ako bi kada i opet — što ne dao Bog! — u gradu požar buknuo?« Bilo je različnih prijedloga i protivnih prijedloga; onda dođu prigovori jednim i drugim prijedlozima; onda opet odgovori na prigovore, zatim vika . . . buka . . . larma . . . vrisak . . . grmljavina; onda opet vika, buka, larma itd. Iza dugotrajne svirke i prepirke složio se sav senat u tom, da se dadu i izdadu ove naredbe i odredbe pod imenom »d e s e t m a g i s t r a t s k i h z a p o v i j e d i«, kako slijedi:

1. Tkogod odslije bude tako nesrećan, da mu izgori kuća držat će se pogoreocem; a tko je zapali, bit će proglašen palikućom!

2. Palikuća, ako mu se uđe u trag, dobit će 25 batina; ako li mu se ne uđe u trag, onda mu se zločin oprašta tako dugo, dok mu se ne uđe u trag!

3. Isto tako i pogorelac dobiva 25 batina, i to ne zbog nesreće, koja ga je snašla, nego s razloga navedenih u 4. točki, koja slijedi.

4. Svaki gospodar kuće, prije negoli će postati pogoreocem, — i m a d e t o t r i d a n a u n a p r i j e d j a v i t i s l a v n o m u m a g i s t r a t u, da se još za vremena može za sve pobrinuti! Koji pogorelac to učiniti propusti, dobit će 25 batina, i to s razloga navedenih u 2. točki.

5. Budući da je čestim iskustvom dovoljno dokazano, da brže izgori kuća slamom pokrivena negoli kuća pokrivena ili crijepom, to se nalaže svakomu građaninu, da odslije sve svoje zgrade kao kuće, staje itd. — ne drvetom ili crijepom, nego slamom pokriva; jer ako već dođe nesreća, da se zapali, bar će brže izgorjeti, a uvijek je i općini i pojedincima bolje i probitačnije, da svako zlo — pa i požar — što kraće vrijeme traje!

6. Budući da je gradski senat imao prilike uvjeriti se o skrajnoj nemarnosti svojih organa, imenito se pokazao slab nadgled nad štrcaljkama i nad vodom, koja bi imala vazda uza štrcaljke u pripravi stajati, to se sada za vazda naređuje i određuje: d a i m a d u o d s l i j e s v e g r a d s k e š t r c a l j k e

— b a r t r i d a n a p r i j e p o ž a r a — v o d o m b i t i n a p u n j e n e!!!

7. Ako li požar nastane od groma, to se Sv. Ilija, kao ravnatelj i kao »eventualni« krivac, budući ga i onako magistrat uhvatiti ne bi mogao, odriješava tih batina. No svakako se ima u tom slučaju tužba i tegoba prečasnomu biskupskom duhovnom stolu podnijeti.

8. Budući da je opće mišljenje u svijetu zavladalo — a i Auvergna nije izvan svijeta nego u svijetu — da se požar gromom nastao ne može gasiti vodom, nego samo mlijekom — slatkim ili kiselim, svejedno je — to se od današnjega dana zabranjuje građanima ovoga grada sir praviti, samo da što više mlijeka u pripravi bude; osim toga nije slobodno ni krave, ni ovce, ni koze musti prije grmljavine, nego se taj posao — dakako sporazumno sa zvonarima, koji i onako paze na oblake — imade vršiti vazda poslije grmljavine!

9. Da se odslije svaki požar spriječi, imade se u gradu podignuti kip Sv. Florijana, koji će biti zaštitnik slob. i kr. grada Auvergne, i čitava jedna ulica prozvat će se po njemu »Ulica Sv. Florijana«. Zadaća Sv. Florijana bit će: pod svaku cijenu čuvati grad , ma i ne htjeli građani sami sebe čuvati! Napokon

10. Sve ove naredbe dobijaju današnjim danom krepost s dodatkom: »ako vis. kr. ugarsko namjesničko vijeće ne bi ništa protiv toga imalo«.

Dano u slob. i kr. gradu Auvergni, slijedi dan . . . mjesec . . . i godina 182.



NIKOLA TORDINAC



Slavonski pisac kao i Kozarac, upravo Kozarčev preteča bio je Nikola Tordinac, tek što je njega pokosila rana smrt ranije od Kozarca, baš onda kad se u njemu počeo razvijati potpun i savršen pripovjedač. Tordinac se rodio u Đakovu u oči Nikolinja godine 1858. od oca Ivana, stolara, i majke Terezije rođene Josipović, rodom iz Pečuha, a izvorom Bosanke. Stric Nikolin, kanonik-prepošt đakovački, Juraj Tordinac, bio je za doba ilirizma jedan od »preporoditelja« (između godina 1835. i 1848.), upravo pjesnik davorija i nježnih popijevaka. U svojoj šestoj godini preselio se Nikola u Drventu i poslije u Sarajevo, kamo je otac morao po poslu, pa je tu zavolio bosanski život imajući za učitelja među ostalima i slavnoga pjesnika »Osvetnika«, fra Grgu Martića, tada sarajevskoga župnika. Godine 1868. vratio se opet u Đakovo, gdje je dovršio male škole s odličnim uspjehom i pošao u gimnaziju vinkovačku (godine 1871.), koja se upravo tada otresla tuđinskih profesora, dok nije godine 1877. bila sasvim pohrvaćena, a tad je baš i Tordinac dovršio šesti razred gimnazije. Jeseni iste godine dođe u đakovačko sjemenište, gdje je učio šest godina i g. 1883. rekao prvu misu. Proboravivši jednu godinu kao duhovni pomoćnik u Ivankovu kraj Đakova bude za izbora g. 1884. otpušten iz službe, ali ga još iste godine pod jesen, baš kad se otvorala Strossmayerova galerija slika u Zagrebu, pošalje biskup Strossmayer u Rim na crkveno-pravne nauke. Tu je načinio dva stroga ispita, ali ga u trećem zapriječi bolest. Još je naime đakom obolio bio od upale porebrice, a poslije toga nije se više nikad osjećao posve zdravim; nezdravi rimski zrak vratio ga rodnomu Đakovu, gdje je postao prebendarom stolne crkve. Zdravlje mu je međutim kretalo na gore, pa je zbog odmora otišao rodbini u Pečuh, poslije toga na operaciju u Gradac, a odatle na liječenje u Gleichenberg. Pošto je poslije oporavljenja proboravio podrugu godinu kao učitelj đakovačkoga sjemeništa, morao je i opet u Gleichenberg, ma da je već i sam bio uvjeren, da mu ništa ne pomaže. Dne 21. veljače g. 1888. — dakle u 30. godini života — smirio se zauvijek.

Kratki Tordinčev život ostavio je lijep trag u hrvatskoj knjizi. Počeo je kao većina naših pripovijedača pjesmama (u vinkovačkom »Narodnjaku«, senjskom »Radiši«, srijemskom »Hrvatu«, i nekoliko epigrama u »Obzoru«), ali, kad ga je Kozarac svjetovao, neka neke njemačke novele — za koje je đakom bio zanesen — prevede na hrvatski, osjeti Tordinac, da se prirodnije kreće u prozi. Kao teolog skuplja najprije narodne pjesme, pripovijetke i poslovice, pa ih izdaje g. 1883. (»Narodne pjesme i pripovijetke iz Bosne«); tom prilikom počinje zalaziti u duševni svijet hrvatskoga naroda i osjećati s njim. Od skupljača narodnoga blaga postaje pomalo analizator seljačke duše. U tom smislu šilje u »Obzor« (od g. 1881. do g. 1885.) crtice, koje su više didaktične naravi i idu zatim, da odvrate narod od koječega u njegovu mišljenju i suđenju. Tu nije Tordinac još pravi pripovijedač, premda u opisu kojega običaja probija već i njegov stvaralački talenat. Tako na pr. u crtici »Baklje u predvečerje ponoćnice« opisuje starinske običaje, ali upleće zgodno vragoljasti mladi par: Luku i Jelicu; u »Blagosovu kućâ o Sv. tri kralja« govori o udovici s troje djece itd.; opaža se i humoristička žica u izradbi portreta kao na pr. u »Crkovnjaku«. No pravim umjetnikom postaje Tordinac istom s onim crticama, što ih donosi Vijenac g. 1885. (»Nekopano, nekovano blago«, »Ružini grijesi« i »Crkveni god«), premda se ni tu ne odaljuje od običaja svoga »naroda u rubini« (kad na pr. opisuje vračanje, seosko kolo, sajam itd.); Tordinac je ovdje već umjetnik u kompoziciji a realist u mirnom opažanju svojih ljudi. Ove je crtice i pripovijesti izdao u Đakovu s natpisom: »Seoske bajke i bajalice«. — Potpunim je umjetnikom postao Tordinac u crticama i pripovijestima, što ih je donio »Vijenac« u nastajne tri godine, zapravo posljednje tri godine njegova života. Od njih je ponajljepša i najdotjeranija »Brat Adam« (god. 1887.) s vjerno i živo izrađenom karakteristikom i dramskom snagom; ovdje su mu uspjeli opisi seoskoga groblja, seoske sobe, žetve i prizora sa žitnim vijencem. Ne zaostaje mnogo za njom ni »Čarobna škrinjica« (g. 1886.), da otkrije neke rane našega seoskog puka; ta je pripovijest u ovoj knjizi, a iz nje iskaču prirodno orisana lica majke, Olive, židova i bilježnika. Posljednja mu je crtica »Kožuh« (g. 1888.), gdje crta tip pravdaša seljaka; pisao ju je umirući. — Zasebice je posve historička rodoljubna pripovijest »Đakovački spasovdan« (g. 1886.); tu je Tordinac romantik u duhu Šenoinu, premda i ovdje ima dosta realističkih opisa. — Matica Hrvatska izdala je »Odabrane crtice« Nikole Tordinca g. 1890. i popratila ih opisom života od M. Pavića i ocjenom njegova rada od prof. M. Šrepela; iz te je knjige uzet i ovaj kratki prikaz.

Ako za ikim valja nam za Tordincem žaliti, što tako rano ode na onaj svijet, — upravo u času, kad se od njega imao razviti odličan

realistički pisac bujna i jedra jezika, oštri risač slavonskih tipova — dakle pripovijedalački blizanac Kozarcu. Zbog ovih kamena temeljaka, što ih je udario nedozidanoj svojoj zgradi, a na koje se i Kozarac oslanjao — donosimo Tordinca u ovoj knjizi.



ČAROBNA ŠKRINJICA

Niti je studeno niti je toplo, već onako ćudljivo i maglovito, kakono se to samo znade naći o Svesvetskom sajmu. Gusta, lugasta magla talasa se od neba do zemlje, a kroz nju prozire sunce, pa mutno osvjetljuje stabarje, koje onako bez lista i raskošljano štrlji kao okosnica. Tek oko podne uzbiba se, pa uze kao rosa sipiti dolje. Sunce odskoči, nebo se razvedri, a pazardžije odahnuše, što im kiša ne će razagnati mušterija. Svesvetski sajam, ako iole ugađa vrijeme, ponajbolji je sajam: — ta svijet već posspremio hranu i došao do novca, zima na vratima, valja se osigurati, da ne ujede. Seljaku već u krv ušlo, a baš mu i od starih ostalo, da će na pazaru i bolje i jevtinije pazariti no u dućanu, pa stoga se eno i roji kao roj između ćurčijskih, čizmarskih, opančarskih i šeširdžijskih šatora. Sad sretneš oženjena muža, gdje je naslagao na glavu do tri šešira, jedan kumu Damjanu, drugi stricu Kuzmi, treći sebi, a jer su sva trojica iz jedne kuće, pa pojednake glave, teško li će robi zamjerke biti. Ondje opet izroni iz hrpe domaćin i nosi na uprte do dvanaest pari koje velikih koje malih opanaka, a kako domaćin podobro poznaje noge svoje družine, a ovamo opet opanak kô opanak nije od gizde, to će lasno domaćin svakoga zadovoljiti. Amo opet evo gizdava momka, gdjeno prekoramio rozane čizme; dobro je »pazario«, sad će ih još potkovati, a otraga nataknuti sitne mamuzice pa samo čekati prvu nedjelju i prvo kolo, da poigra do mila i draga, da pocikče mamuzicama, a kad nedjelja i kolo uminu, a ono ih slaninom nacakliti, pa ih odnijeti u kiljer i prebaciti preko motke, da čekaju prvi svetak. Odista je sajam i pusti razgovor i slatko

seljačko ćeretanje, kad se na njemu nađu znanci, koji se po više godina nijesu našli, a da njega nije, teško bi se ljudi spoznavali, bratimili i tako rekavši u jednu poomašnu zadrugu stapali, još se teže djevojka do u treće i deveto selo udavala.

Mota se svijet amo i tamo, ali najedamput jeknu s jednog kraja: »Udri! ne žali, nij' ti rođeno!« I sav svijet navrvio k ćurčijskim šatorima.

Skliktao se, strpao se narod u gomilu kao u klupko guja. Usred hrpe stoji postara žena, blijeda je, suha je, ali tragovi po obličju pokazuju, da je nekad bila vrlo lijepa. Marama joj opuzla s glave, pa joj pletenica pala u potiljak, s vezene košulje skinut joj rukav, a ona očajno pružala obje ruke, pa se otimlje pomamnu ćurčiji, koji tvrda srca siplje kišu udaraca po bijednoj ženi.

— Da ti je mukte ćuraka? — viče bijesan potresujući u ruci crljenim a ogledalcima i vezom okićenim ćurkom.

— Ako je krala, mòri, ne žali; — podražili neki.

— Ukrala iz pô šatre i da ne bi moga šegrta, odnese unepovrat, a ja gledaj i štetivaj, — prope se ljuti ćurčija.

— Ta nije joj prvi put!

— Sad joj je posljednji put! — Ubit ću je!

— Ubij! — povlađivale nesmiljene duše.

— Ukraj! Što je to! zagrmi nečiji glas, a dva boda na puški bljesnuše u sunčanom sjaju, i dvije perjanice zavijoriše u zraku. Rastisnu se svijet u dvije struke.

Oružnici prođoše i stadoše do žene i njezina mučitelja, koji uze na sav mah sipati, kako mu ova kradljivka ukrade najljepši ćurak, a žena samo šutila, stisnula zube, stisnula usnice, pa ni da bi trenula okom, ni da bi jeknula: joj! — no kano da se kamenom stvorila.

— Tako li! Amo ruke! — preuze stariji oružnik izvadivši konop.

Žena ni bijele.

— Čuješ li, amo ruke! — prodere se mlađi.

Žena se i nevješta čini.

— Zar ću te moliti? — planu mlađi i uhvati joj ruke, saveza ih, a onda je uz rug i sramotu savkolikog sajma potjeraše u tamnicu.

— Ma čini se, kao da ti nije tuđa ova nesrećnica? — upitat ću pristara seljaka, koji sjetno i neveselo motrio ovaj neljupki prizor.

— Kako će, kad je iz mojega sela, a vjerujte mi, poistini vam kažem, nije se takva rodila, a nijesu joj se ni stari za tuđim mašali, no bili pošteni, da im para nadaleko nije bilo. A ne bi, ne bi duše mi, ni ona stramputicom udarala, da ne bi »čarobne škrinjice«, ali ova je svemu zlu kriva, — razgovorio se stari.

— Oprosti, ali evo nikako odgonenut, što ono htjede sa »čarobnom škrinjicom«, — začudim se seljaku.

— Namah će vam puknuti među očima, dok razdrobim na sitnije, ali mi se ne vidi zgodno, već da zađemo pod »mehanu«, pa uz čašu bit će i ljepše i slađe.

— Ne marim. — I nas dvojica odosmo i sjedosmo pod »mehanu« za drveni odugi stol, a kad se đeko mrvu vinom osmočio, protre dlanom ovlažene brke, nagne kapu na lijevo uho, a iz zubi izvadio lulu, pa onda uze pričati. Što je pričao, zatajit vam ne ću.

I.

Nasred sela B . . ., pred kućom sjeo starčić, živi »lakat brade, a pedalj čovjek«, pa se prži na suncu kao mačka. Bijelu, kudravu kosu prekrio vezenom masnom šepicom, a na sitne, sijere i žmirkave oči naturio naočale. Jednu nogu prebacio preko druge, šepicu otisnuo u potiljak, pa raskrio znojno i nabrano čelo. Rukama se uhvatio za koljena, pa se njiše i pozire na dućanska vrata, na kojima je prikovana limena ploča sa zajedničkim grbom i napisom: »Duhana prodaja«. Uokolo ploče vise snopići držalica i oglavina, pa lopata, vile, srp, kosa i nekoliko poblijedjelih marama, a razizemlje mala škrinjica s pregracima, a u pregracima: pšenica, kukuruz, zob i ječam. Njiše se starac, pa od divne mame, kojom ga zamamljuju okićena dućanska vrata, sve zijeva, kano da ga maravica hvata. Ovo je Jakob, jedini trgovac u selu, pa evo već dvaest godina, kako podmiruje svoje mušterije. Još ima ljudi, koji se spominju, kako je Jakob jedne večeri doturao u selo noseći na plećima drvenu škrinjicu, u koju bio sprtio očevinu a i svu

svoju stečevinu, i prvi put prenoćio u Mijatovoj kući, eno baš u istoj onoj, koju danas svojom nazivlje. Još se spominju ljudi zlatnih onih vremena, gdje su želje selčana tako čedne bile, da je i ono malo »espapa« (trgovine) u Jakobovoj škrinjici suviše bilo. Ali dan po dan te se želje vragometno mijenjale i sve veće bivale. Što veće želje, to se i Jakobova škrinjica, kao da je uvračana, širila i širila, dok nabreknu tolikom, da i Mijata dotiska do kućnjega praga, a pade krajina, ispade Mijat iz Jakobova doma.[1]) Isti ljudi i dnas se kunu, i preklinju, da je Jakobova škrinjica čarobna, i tko jednoč u nju zaviri, taj će do smrti u nju zavirivati. Najprije očara žene i djevojke, da su kao na med letjele k Jakobovoj škrinjici. Dosada su žene same sijale i lan i konoplju, pa od toga krojile rubinu i žive se ukinule s poslom, ali Jakobova škrinjica naučila, kako će lašnje i ljepše sve to pamukom poraditi. Dosad su žene same bojile pređicu, ali Jakobova škrinjica naučila i lašnje i hitrije — bojenu vunicu. Dosada je djevojka otkinula rosni bosiljak, i ružicu u vrtu, pa okitila vranu kosu, ali Jakobova škrinjica pokazala cvijeće, koje nikad povenuti ne će, pa je i ljepše i gizdavije no ono, što je Bog odgojio u vrtu. Dosada se djevojke oblačile u vezane skute, ali Jakobova škrinjica naučila nositi svilene i »purgarske« suknje, i svake godine ta čarobna škrinjica nešto nova iznosila na oglede, i svake se godine to novo kupovalo, a staro u zakutak hitalo. Kleta škrinjica!

Starčić njišući se onako na suncu bio i zadrijemao, pa i ne vidje, kako pred njega stade gojna krajiškinja. Opaljene ruke sakrila pod modru, kupovnu pregaču, plaho se ozirala selom, kao onaj, kome je mrsko, da ga drugi ne privreba pri neljupku poslu.

— Jakobe! — lanut će potiho.

Ali Jakob kao mrtav.

— Jakobe! — oštrije će žena.

— Hm! — trže se stari, rasklopi oči, pa kad vidje pred sobom ženu, razbudi se posve.

— A ti si to, Mare, a što imaš?

— Ajde samo u dućan, pa ćeš vidjeti.

[1]) Dok je krajina bila, nije krajišnik smio prodati svoje djedovine nikakvom tuđincu.

I trgovac kao pomlađen uniđe, a žena za njim, pa razgrnuvši pregaču pokaza utovljenu gusku.

— Vidi samo, kako je teška, pïtala sam je kukuruzom, samo da što bolje udeblja. Ali moja Oliva u svu silu navalila, da joj kupim svilenu maramu, kao što u Bare, pa u Cvite, pa u Feme. Ja sve govorila: »Ta smiri se, dite, nemam otkle«, ali ona u zlo, pa u plač, pa da već ni u crkvu, ni u kolo od stida ne ide, dok joj ne kupim maramke. Što ću jadna! Žao mi dive, a da ti pravo reknem, Jakobe, kad može Bara pa Cvita pa Fema, zašto ne bi moja Oliva, koja nije niti gora niti siromašnija od njih. Novaca nemam, ali evo sam utovila ovu gusku, a ti, Jakobe, primaš za svoju robu i grah i krumpir i drva i žito i voće, pa valjda ne ćeš ni debeloj guski zabaviti.

— Da, da, primam, — začepi starčić hitro silovitu bujicu; — ali ti, Mare, ne znaš, kolika ja šteta imam. Veliki trgovci u Beč i Pešta ne će kukuruz i grah, već forinta, a dok ja hrana prodam, puno šteta imam.

— Ne griješi, Jakobe, ako znaš za Boga. Došo si amo gol kao prst, a danas imaš dućan, imaš kuću, imaš zemlje. Nema doma u selu, koji nije na tvojem rovašu, i sve si to štetom stekao. Tugo moja, da je meni 'vake štete do vijeka, nikad ne bi za boljim uzdahnula!

— Šuti, Mare, ti to ne razumiješ, daj gusku. — I trgovac uze povezanu gusku, pa je vagnu u rukama.

— Težka je kao olovo, dobro sam je ugojila, — dometnu žena tužno gledeći u svoju muku.

— No koliko ćeš?

— Znaš šta, Jakobe, guska je izrasla i tovna, pa da ne bude niti tebi niti meni krivo, daj dva forinta, pa nek ti je.

— Dva forin— dvaa . . . zagrca se žid. Imaš ti pamet, za mala guska dva forinta, — snebi se Jakob.

— Kako mala, dušmanine, malo ti se i u rodu našlo! Zađi selom, pa ako nađeš i ljepšu i deblju od ove, na poklon ti i ova bila! — zaupije žena.

— Znaš šta, evo forinta, al više ni divanit.

Duboko uzdahnula žena, mahnula rukama, kao da htjede reći: Nosi je, vraže!

Hitro trgovac spustio plijen do sebe, pa s pretinjca dohvatio bijelu, pljosnatu kutiju. Otklopio zaklopac i pokazao ženi bijele, žute, crvene, a polusvilne maramke s »rojtama«.

— Eto, koja ćeš, dobra roba, fina roba, prava svila iz Italija, — sasu na dušak vadeći i pokazujući maramice ženi, koja lakomo očima sve zobala tuđinski pirlit.

— A što ciniš jednu?

— Dobra si moja mušterija, neka bude posljednja cina jednu forintu.

— Bog s tobom, Jakobe! Ta toliko si mi dao za gusku, a ja da ti dadnem za tvoju maramku, kojom evo jedva dlan pokrijem.

— Volja te kupit, ili ostavit, po manje ne mogu. Toliko dala Cvito, pa Femo.

Zamislila se žena, a misli joj se otkrilile miloj jedinici, koja željno očekuje maramku . . . Sad da joj ne donese, pusta plača, teška prigovaranja, a toliko je ljubila svoje mezimče, da joj ni u čemu nije mogla volje pokvariti, pa da li je čudo, ako materinja ljubav nadbi pamet, koja joj kazivala, da joj Jakob sve kroz pamuk krv ispija.

— Daj maramku, a za ono, što prevariš, davat će ti račun duša pred Bogom.

Lukavo se nasmiješio Jakob, umotao maramicu i predao ženi, a ona pobrza hitrim korakom kući, koja je nablizu bila. Na pragu je dočekalo mezimče i željno upitalo:

— Nosiš li, majko, maramku?

— Nosim, sinko! i predaje je djevojci, koja je umah razmota i udesi oko bijela grla.

— Pristaje li mi? — pitala ispraznica.

— Juh! kako te lipo kiti! — začudi se majka piljeći u svoje glavito milje.

— Ala će svisnuti od jada Fema i druge, kad je smotre na menika; — veselio se ubavi đavolak.

— A što ćemo ocu reći za maramku? — zabrinu se majka.

Ja ću reći, da je milošta od tetke, — reče lukava djevojka, pa skide nakit s vrata, lijepo ga složi i unese u svoj kiljer, pa ga spremi u drvenu škrinju, gdje joj bilo složeno djevojačko ruho i drugi ures, a imala ga silu, sve roba Jako-

bove škrinjice. Tuj đerdani od koralja, koje nikad more ne okvasi; tuj nizovi bisera, koji nikad školjke ni vidjeli nijesu; tuj šaroliki čudno satkani cvijetovi, koje rosa nikad ne orosi; tuj paunovo i nojevo perje; tuj mjedene naušnice s krivim dragupjima; tuj svilne suknje i pregače, tanane dućanske cipelice, tuj rukavice i hladilica. Nije čudo, ako su Jurićevu Olivu onako odjevenu nazivali »frajlom«. Čuvala jê majka kao zjenicu, pa jê rano lijegala, a kasno dizala; branila joj i ralo i motiku, kratila joj srp i kosu, hranila je tako rekavši u kavezu, da je sunce ne priplane, a nevrijeme ne nagrdi. Ali zato joj i bili obrazi kao mladi snijeg, a ruke sitne i mekane kao najmekši pamuk, koje umjele samo iglicom i nôžicama baratati. Zalazila i u kolo i na prelo, i tuj momke probirala kano gnjile kruške: s ovim hoću, s ovim ne ću, pa ako s kojim progovori, to bilo kao preko srca. Pa desi li se, da je koji vrtologa u kolu ili na posijelu kojom pjesmom podrugušom bocne, ne ostaje dužna, već stostruko vraća žao za sramotu. Kako je majka na veliko digla, ponijela se, pa između onolikih glavitih momaka još za sebe dragog odabarala nije, jer se nada gospodskom kolaču, a taj kolač kao da je osvanuo u onom seoskom bilježniku, koji dođe u selo prije jedno dvije godine. Svršio je pučke škole, pa zašao i u gimnaziju, jedvice se progrizao kroz prvi razred, dok u drugom na onom latinskom jeziku ne ulomi zube i ne okrenu pleća knjizi i mudriji, pa se najmi za pisara u nekog odvjetnika. Ovdje svrši, što mu treba za seoskog bilježnika, i čekao i izgledao, dok mu ne pade sjekira u med u selu B. Tuj se skupio kao groš u praznoj kesi, dok se ne okrpa, a to bilo za godinu dana. Kad bilo za drugu godinu, njemu ponarastoše krila, te mu se otvorala svačija vrata i svačije srce a ponajviše Olivino.

A što ne bi s njime, kad je gospodin, a pođe li za gospodina, bit će joj kao u majke; niti će orati, niti kopati, već se vavijek oblačiti u svilu iz čarobne škrinjice, i po vas dan skrstivši ruke viriti kući kroz prozore. Toga života nema u »paora«. Takve misli krstarile ljepušnom glavom, takve želje nicale i zrnile se u srdašcu ove seoske »frajlice«.

II.

— Ne bi mila, kao što je bila. Otkad udari na se svilu, a povrže ćenar i vezivo, upravo mi je mrska; pa ako hoćeš, ciganku mi dovedi za snahu, da ti je srećno i blagoslovno, samo nje nemoj te nemoj! Ona danas u kuću, ja sutra napolje! — govorila hitra seljanka, majka onog glasovitog, mrkog momka, koji na tronošku sjedeći runji klipove za prvu nedelju, koja dođe, pa će zrno prodati.

— A što ti je toliko zazubna, prije se je nijesi mogla dosta nahvaliti: ona snaha, te snaha, a sad kô da si dlanom okrenuo? — spočitnu momak.

— Da je ostala, kao što je u prvi kraj bila, i danas bi ti rekla: prosi, vodi, moj ti blagoslov. Ali ona se okrenu, a ne ja. Niti je reduša, niti je poslenica, niti poštiva stare običaje, no se ponijela; a znaš, sine, jada ne vidio, ona eno i poginu za »natarošem«, tebe pako ni gledati ne će, — ujede majka.

— Majko! — kliknu momak, — Oliva će biti moja, pa da se sve selo upre i rekne: Ne će! — A za nataroša je lasno.

— Komu Bog nije dao pameti, kovač mu je ne skova, a tebi je nije dao ni koliko bi vrana na repu odnila, dok tako govoriš. Uzmi Olivu, pa onda za koju godinu sjedi, pa kukaj. Rasut će te, rasut i našu starinu i blago, što su tekli još tvoji djedovi. Ni sve carevo blago doteklo joj ne bi, koliko se gizda i pirlita, a gdje bi tvoje!

— Moja briga za to, Oliva pa Oliva, — odsiječe sin bacivši kučen u košaru.

— Baš te, sinko, opčinila, dok si eto kod svojih zdravih očiju oslijepio, pa ne vidiš, kako ćeš se s njome usrećiti, da ćeš kukati, dok si živ, — zapomagala majka.

— Zaludu, majko, meni govoriti, ja hoću nju, ili se ne ću ni ženiti.

— Eh, da ti je otac živ, ne bi ti takvi bio, ali ovako lasno ti je sa mnom . . . Čuj me, dušo Mato, sutra nam je Ivanje?

— Jest, majko.

— Danas ćete paliti krijesove; nemoj, zlato moje, večeras nikud iz doma!

— A zašto ne bi? — začudi se momak.

— Srce mi je puno straha; bojim se, râno moja, za tebe. . ., molila ga majka sluteći na zlo.

— Ali jeste čudne žene. A što bi mi moglo biti? Vatre se ne bojim, u nju pasti ne ću, a i da padnem, izgorjeti ne ću. Ja ću, majko, ići, jer što bi mi rekli parovnjaci, da ne dođem. Ništa se tì ne boj! — I momak se smijući digne, uze košaru s orunjenim kukuruzom i ode van, a žena osta nujna i nevesela u sobi kupeći po zemlji razbacano kučenje.

*

* *

Ispod sela B. pružila se pusta ledina, da joj okom jedva kraja dozreti možeš. Na toj ledini skupilo se sve, što je mlada u selu, da u društvu sprovede i proslavi Ivanje. Skupili se i stari, pa će gledati raspasanu radost svoje djece i unučadi, i povraćati uminule srećne dane, pa u toj se spomeni i sami mladiti. Po poljani nagomilane hrpe borovih grančica i slame, a između ovih lomača kûpi se mladi svijet teško čekajući, da otpočne pomamna Ivanjska igra. Sunce utonulo, a mrak prekrilio i dol i brijeg.

— Pali! — kliknu odjednoć neki momak, pa prileti s gorućom bakljom i potpali prvu lomaču, a suho se granje užga, procvili i plamen uze skakati kao vjeverica s grane na granu, dok ne probukti i ne opasa svu gomilu. Lomača za lomačom planu i za tren živi zasja se poljana, kao da je po njoj pala brojna vojska na konake. Zajecale gajde, podciknuli momci, razletile se djevojke i svaka se svoga mila i draga prihvatila, pa dvoje a dvoje uzelo protrkivati sad između plamena sad preko plamena, kao da su vile zaigrale hitro, lagano, vrtoglavo, vrzino kolo. Sa svih strana zamnije pjesmica:

Gori nam vatra kresnica
U oči goda Ivanja,
Nju loži diva Marica
I njezin dragi uza nju.
Dragi je fenje[1]) nasjeko,
Mara je ćubra nabrala,
I dragom kitu bosilja!

[1]) fenje = smreka.

Nedaleko lomačâ stala Oliva i sluša slatko bajanje mladoga bilježnika, koji je rukom uhvatio oko pasa. Ona srećna i ponosna upire sjajne zjenice čas u čarobne plamene, čas u kliktavu mladež, a čas ih opet smjelo svrne na milovana svoga. Uto se iz kola izmota gizdavi momak i u dva skoka prileti, pa se napopriječi pred Olivom.

— Olivo, ajde sa mnom kroz vatre, — reče okomivši bijesno oči na bilježnika.

— Ti sebi traži para, s kojim ćeš skakati, a mene se prođi, — odsiječe djevojka.

— Ti ćeš sa mnom, sve da i ne ćeš, — lanu momak pridušivši uzbibane vale bijesa, stida i sramote.

— A tko će me primorati? — prkosno će ona.

— Ja!

— Matane, ne nameći se, kad vidiš, da te ne će; — javi se bilježnik.

— Bi ona, da tebe nije, ali ti si svario bilje od omraze, pa je napojio i tako mene njojzi omrazio. Da pošteno misliš, neka bi ti i prošteno bilo, ali ovako ti znam tragove, pa ti ne vjerujem, koliko ni ciganinu, jadovno će Mata.

— Šoljane glupi, zar tako sa mnom govoriš? — zapali se bilježnik, pa zamahnu rukom i pljusnu momka u obraze.

Čas, dva stajao kao ukopan, a onda vrisnu bolno, pomamno i očajno, pa razgrnuvši kabanicu trže svoj nož iza pasa.

— Na ti jabuka za pljusku! — kliknu i porine nož takmacu u prsa.

Priletio svijet kao razbijena vojska, pa savezao kolo uokolo njega i ranjenoga bilježnika.

— Što uradi, da od Boga nađeš? — zakukala Matina svojta.

— Što li će ti majka? — jedni će.

— Ubit će je tuga i sramota, — drugi će.

— Pozdravite mi je, pa nek me ne kune. Ja uradih zlo, ja ću i otpačavati; evo odoh s iste stope, da se predam sudu, — doreče momak, pa se hitro protiska kroz svjetinu i izginu u mraku. Bilježnika odnesoše u njegov stan i poslaše po liječnika, koji došavši razgleda, ispra i poveza ranu i javi, da nije smrtna, pa će bônik preboljeti.

Sud sudio i dosudio Mati robiju. Bilježnik poslije ozdravio, pa sprtio svoje u torbu i otišao u drugo selo, a Oliva osta na cjedilu. Ali je ni ovaj događaj ne nauči pameti, već i odsad bila ona ponajbolja mušterija Jakobove škrinjice. I odsad se gizdala kao paunica, i odsad majka potajice odnosila i žito i živad i drva i smok u nezasitnu Jakobovu škrinjicu, da podmiri puste želje svoje razmažene ispraznice. Oćutilo to i gospodarstvo, pa udarilo natrag; a kad Olivin otac vidio, da uz svu muku nema blagoslova i napretka, ražali mu se, pa se dade na piće. Još se ne bio Mata vratio s robije, a pred Olivinom kućom udari bubanj, kupio je Jakob. Olivi ogranuše crni dani, ali je ni oni ne izliječiše, jer pored sve nevolje još se gizdala i uzdisala za gospodskim kolačem. Kad je svoje, što je imala, iznosila i izderala, a ne bilo, otkud da novo namakne, a ona od sajma do sajma i sa svakog ponešto donese: — ona je krala! Roditelji joj umrli, drúge joj se već sve poudavale, samo ona ostala sama; na njezina vrata nitko ne kuca, nje nitko ne prosi. A ona? Ona uza sve to krade, gizda se i čeka gospodske prosce. Ali nije, nije ni ona toliko kriva, koliko je kriva — »čarobna škrinjica!«



JOSIP KOZARAC



U onom, što je Tordinac započeo, potpuno se usavršio Josip Kozarac i postao prvim našim eminentno socijalnim i realističkim pripovjedačem. Po struci svojoj šumar i ekonom, u bitnosti svojoj ljubitelj prirode izvija se iz djela svojih i kao pjesnik Slavonije, a još više kao liječnik slavonskih narodnih zala; lijenosti, lakoumnosti, pokvarenosti, nepraktičnosti, zaostalosti gospodarske i kulturne. Prije nego li to izbliže ogledamo, pogledajmo, što piše Kozarac sam o sebi i o svojim djelima u autobiografiji (Život, g. 1900.).

»Dragi prijatelju! Ti tražiš od mene moj životopis! — To je za Te lako rečeno, jer Ti držiš, da svaki čovjek, svaki stvor ima svoju povijest, pa da je dakle i ja moram imati. Dà, imam je i ja, i Ti bi je najbolje saznao, da Ti pošaljem jedan prijepis svoga činovničkog sposobnika. U njemu bi našao, da sam rođen godine 1858., da sam godine 1879. stupio u šumarsku službu, da sam bio nekoliko puta premještavan, i da sada služim kao nadšumar u svom rodnom mjestu Vinkovcima.

To Ti je svakolika moja kratka i suhoparna povijest, baš kao što sam i sam šutljiv i suhoparan.

Ja bih sad mogao dovršiti, što bi i mi najmilije bilo, jer ako i jesam dosada iznio g o t o v o s v e k o l i k o s v o j e b i ć e u r a z l i č n i m o s o b a m a s v o j i h p r i p o v i j e s t i, bilo je to ipak prikriveno i zastrto, te samo rijetkim čitaocima prozirno, onim rijetkima, koji i sami svoju osobu u svoje novele upleću. — Ti pako tražiš od mene, da bez onoga štita i koprene pišem o sebi. A to je, vjeruj mi, za mene teško i neobično, jer nije svakomu dano, da može o sebi govoriti.

Znam, Ti si tražeći moj životopis, pod tim životopisom razumijevao naročito moj književni razvoj, i sve ono, što je na moj književni rad utjecalo, jer bez toga niti je pisac posve razumljiv, niti ga kritika može posve shvatiti i ocijeniti.

U tome imaš posve pravo, jer nije samo svaka pjesma — prigodna, nego je svaka ozbiljna duševna radnja — prigodna, svaka se osniva na određenom događaju, doživljaju i naucima.

Tako je i sa mnom, — jer ja sam sve svoje pripovijesti vidio i doživio, sve je u njima gola istina: izmišljen je samo onaj lijep, koji jedan događaj, jednu osobu sa drugom umjetnički veže.

Ovi netom spomenuti događaji i doživljaji, koji na nas utječu, imaju svoj izvor bud u prirodi, bud u ljudskom društvu; nekoga se doimlju oni prvi, nekoga oni drugi više; mene se jače doimlju prirodni doživljaji, a nije ni čudo, jer sam se, ako smijem reći — uhvatio u koštac s prirodom već u sedmoj svojoj godini. Nema gotovo ptice ni zvijeri, kojoj nijesam u dušu zavirio, kojoj nijesam znao, zašto pjeva i plače, zašto ljubi i mrzi čovjeka; ja sam im pratio tjelesni i duševni razvoj od prve mladosti, kod sam ih našao u leglu, pa do posljednjega daha, kad su pale pod ubojitim mojim zrnom . . .

To je bilo natjecanje, borba s prirodom; a borba donosi doduše neugodnosti, ali i neizrecivih čara; — u čarima sam uživao, od neugodnosti naučio mnogu, za cio život vrijednu nauku.

Mislim, da se sada ne ćeš začuditi, ako Ti odam, da sam u prvoj mladosti knjigu i školu mrzio, mrzio iz dna one svježe, nenatrunjene duše.

Učio sam tek toliko, da prijeđem iz jednoga razreda u drugi, a pokojni Janko Jurković, kad je kao povjerenik na ispitu zrelosit vagao moje redove, jamačno nije mislio, da ću ikada biti član njegova ceha...

Ja sam doduše bio pjesnik već prije ispita zrelosti, ako se tim imenom smiju nazivati đački stihotvorci; moja prva đačka pjesma izašla je u »Lipi«, jedinom tadanjem beletrističkom listu*) do »Vijenca«.

Da, i u »Vijenac« sam u isti čas poslao desetak pjesama i jednu pripovijest, a ocjena, kojom mi je pokojni A. Šenoa ocijenio te prvijence u dopisu uredništva, ostala mi je do danas nezaboravna. Ta je ocjena glasila: »kopirajte narav, a ne knjige!«

Da kopiram narav!

To je onaj krilati recept, što ga svi stariji književnici preporučuju početnicima, a što ga ti početnici nikako ne mogu razumjeti. Tako Ti je bilo i sa mnom; sa mnom, koji sam, kako si vidio, srastao s prirodom kao bršljan s hrastom. Da, čudnovata Ti je to stvar; razumjeti prirodu! . . .

No zaboravio sam Ti kazati, koji je bio povod, da sam se uopće dao na pjesnikovanje. Barut je barut, — ali dok ne padne u njega iskra, on ostaje prah kao i drugi prah.

Onu iskru pak bacio je ne samo u mene nego u svekolike svoje učenike profesor Pero Brašnić. Ženijalni taj čovjek orisao nam je divotu Sofoklovih, Shakespearovih, Preradovićevih i drugih djela tako sjajnim bojama, da smo u jedan mah postali svi bud potajni bud javni stihotvorci. Dakako, da je ta iskra trajala negdje dulje negdje kraće,

*) Hrvatska lipa (g. 1875.).

— ja je pako ponesoh sobom i u Beč, kamo sam pošao, da slušam šumarstvo.

U Beču mi se otvori novi svijet; otrgnut od prirode bacio sam se na knjige, na one knjige, koje sam malo prije toliko mrzio. Na jednoj strani bila preda mnom bogata naša školska knjiga sa stotinom šumarsko-gospodarstvenih novina, na drugoj strani pak bogati izlozi bečkih knjižara sa najnovijim izdanjima svjetske literature od Shakespearea do Turgènjeva. Ovamo teško shvatljivi šumarsko-matematički njemački autori, a onamo Shakesperare i Molière ležali jedan do drugoga na mom stolu. Na oko dvije skrajnosti, a ipak su te dvije skrajnosti u duši mojoj jedna drugoj ne samo ruku pružale, nego se i popunjavale.

Tako je došlo, da sam ovamo pisao »Priče djeda Nike«, male gospodarstvene crtice u obliku pripovječica[1], a ovamo opet komediju u jampskim stihovima »Tartuffov nauk«, koja je izašla u sveslavenskom almanaku, što su ga g. 1878. slavenski đaci izdali u Beču.

»Priče djeda Nike« bile su prvi plod mojih mladačkih doživljaja u prirodi, koji su tek sada, kad je u njih pao kvasac narodno-gospodarstvenih i prirodnih nauka, počeli dobivati živi oblik.

Premda te pričice osim svježega mladačkoga jezika nemaju nikakove vrijednosti, ipak rado prevraćam po njima, da li zato, što su prvorođenčad, ili zato, što me živo sjećaju onoga zlatnog doba prve mladosti, — to Ti ni sam ne znam pravo reći.

One su moja prva škola, moje prvo vježbalište, i štogod sam kasnije napisao, ništa mi nije onako lako teklo iz pera kao one.

Ostalih radnja toga razdoblja ne ću Ti ni spominjati, jer je sve to nezrelo, kao i ona lakrdijica, koja se, ako se ne varam, treće godine moga bečkoga đakovanja u zagrebačkom kazalištu (pod Kneiselovom upravom) predstavljala.[2]

Kako vidiš, ja sam kanio biti dramatikom, te sam se svim žarom dao na izučavanje moderne francuske drame, — no dovršivši nauke, te stupivši u službu, koja me je dovela u slavonsku Posavinu, puče preda mnom nov život s takvim zasebnim čarima, koji mi se tako duboko upiše u dušu, da nijesam mogao odoljeti, a da ih kristalizirane opet na svijet ne iznesem.

Nakon šezgodišnjeg potucanja kao vježbenik smirim se napokon kao upravitelj kr. šumarije u Lipovljanima, selu novskoga kotara, a županije požeške.[3] Na tom zabitnom seocu, bez pošte i brzojava, proživio sam deset godina, te što bi drugomu možda bio taj život kao robovanje, za mene je bio slast i uživanje, kakovo ja valjda više ne ću doživjeti. Daleko od svjetske vreve sprovodio sam dane

[1] Izišle g. 1878. u »Pučkom prijatelju«, a kasnije posebno.
[2] To je šala u dva čina »Tunja Bunjavilo«, prikazivana g. 1879.
[3] Od godine 1885. do 1895.

*

među knjigama i šumama. Sve što mi je negda mladačko srce željkovalo, sve mi se to po naravi šumarske službe samo po sebi nadavalo. Prostrane hrastove šume — moje malo kraljevstvo — tihi seoski mir i ničim nepomućeno moje duševno zadovoljstvo, to su ona tri blaga, koja se u sadašnjem fin de siècle-u rijetko kada nalaze ujedinjena. U tom zatišju usredotočila su se sva moja čuvstva i svi predašnji doživljaji, te se slili kao gorski potočići u mirno jezero.

U ovaj čas, kad sam se odlučio, da ću sve te u duši nagomilane osjećaje baciti na papir, bio sam sâm sa sobom na čistu, što hoću da pišem, a što ne ću. Počevši od »Biser-Kate«, pa do »Mire Kodolićeve« i »Emilijana Lazrevića«, znao sam ja sve te pripovijesti, još prije nego li su bile napisane, tako reći naizust; one su krv moje krvi, duša moje duše; ja sam s njima i jeo i lovio, i spavao, — doklegod ih nijesam napisao. A pisao sam ih rečenicu po rečenicu ispravljajući i mijenjajući neprestance — sada mi se nije ova ili ona riječ svidjela, sada mi nije prvašnja rečenica bila s potonjom u potpunom skladu, sada sam htio misli ili osjećaje kojega lica izrazitije istaknuti, — i tako sam neprestance brisao i krpario, pa dan na dan jedva nekako pol arka skuckao. Bilo mi je kao onoj Preradovićevoj majci sa lijepim kćerima, za koje nije imala dosta lijepih oprava, da ih u svijet pošalje.

Možda će Ti sada, prijatelju dragi, biti jasno, zašto ja, otkako odoh iz ovoga zatišja i padoh u ured, a uza to još primih uredništvo »Šumarskoga lista«, već pune tri godine ništa ne napisah.

Da mi je, dok sam stvarao i pisao te svoje pripovijesti, pred očima lebdio Turgenjev, onaj ljupki, bogodušni aristokrat među umjetnicima, to Ti je davno poznato. Tko iole ima iskru umjetničkoga čuvstva u sebi, pa pročita i shvati onu divnu harmoniju, koja vlada u svijetu njegovih novela, taj mu se ne može oteti. Onako bi valjda pisao Preradović, da je bio novelist; i jedan i drugi brusili su svoje aleme do skrajne savršenosti, te ne znaš reći, da li im je ljepša spoljašnost ili blistavija nutarnjost.

Teškom mukom odaslao sam »Biser-Katu« prijatelju Klaiću, uredniku Vijenčevu, ne znajući, da li sam umio sačuvati pripovjedačku pristojnost, a da ipak ne zatajim gorku istinu, koju sam htio iznijeti; drhtavom rukom čitao sam pismo, u kojem mi ljubezni Milivoj Šrepel javlja, da sam udario pravim putem.*)

U ime božje, sada je led bio probijen! Da potpunim sliku »Biser-Kate«, nastavio sam crtati prilike onih slavonskih krajeva u »Proletarcima» i »Teni«. Bit će ti poznato, da su mi mnogi čitatelji ne poznavajući ovih prilika prigovorili, kad su pročitali

*) »Biser-Kata« kao i mala crtica »Naš Pilip« izišla je u Vijencu g. 1887. — »Proletarci« zajedno s malom crticom »Kapetan Gašo« u Vijencu g. 1888. — »Tena« u Domu i svijetu g. 1894. (i u posebnoj knjizi) zajedno s crticom »Krčelići ne će ljepote«. — U Vijencu su izišle još pripovijesti »Mrtvi kapitali«

»Tenu«. Moguće, da sam ovdje ondje prekoračio granice umjetnosti crtajući društvene rak-rane, no Ti ćeš kao poznavalac onih prilika priznati, da su boje, kojima sam orisao »Tenu«, puno blaže i blijeđe negoli u živoj prirodi.

Iznesavši tako nekoliko sličica iz slavonskoga seljaštva, pošao sam u »Mrtvim kapitalima« i »Među svijetlom i tminom« među našu inteligenciju i poluinteligenciju. Temelj je tim dvjema pripovijestima s jedne strane: plod izučavanja nacijonalne ekonomije, a s druge strane: zbiljske gospodarstvene i socijalno-političke prilike.

Baš u ovaj čas, kad sam se zabavljao s građom, iz koje sam sagradio »Među svijetlom i tminom«, zahvatilo je naše društvo doslije neviđeno gramzenje za ličnom čašću i probitkom; mene se ta trzavica tako nemilo dojmila, da sam se začas zaboravio i hotimice išao zatim, da prikažem te nagomilane slike u što crnijim i kraćim bojama pa makar i na štetu umjetnosti. Ta mi je pripovijest od sviju zadavala najviše truda, a ja sada samo žalim, što ja nijesam s njome zabavio tri godine dana mjesto jedne.

Moji su ljubimci među mojima pripovijestima: »Tri ljubavi« i »Mira Kodolićeva«, — novele bez tendencije, ispjevane po onoj Radičevićevoj: »da zagudim, da mi srcu odlane u grudim . . .«.

Ostalih crtica (»Slavonska šuma«, »Naš Pilip«, »Dona Ines« itd.) ne ću Ti ovdje ni spominjati, to su sitne sličice napisane, da ispune prazninu između onih većih.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Eto, to Ti je moja povijest, — jednostavna i tiha, kao i ono selo, kao i ona sobica u lipovljanskoj šumariji, u kojoj sam deset godina radio i uživao, i za kojom još i danas čeznem, jer u njoj su ostala ona tri moja blaga, o kojima sam Ti malo prije govorio. — S Bogom, prijatelju dragi! Srdačno Te pozdravlja Tvoj

Josip Kozarac«.

(g. 1889.) »Dona Ines« (g. 1890.), »Ljudi, koji svašta trebaju« (g. 1891.), portrait »Moj djed« (g. 1892.), »Slavonska šuma« i »Rodu u pohodu« (g. 1899.). — U »Prosvjeti« su ugledale svijetlo »Tri ljubavi« (g. 1894.), »Mira Kodolićeva« (1895.) i »Oprava« (g. 1899.) — a sve tri i u posebnoj knjizi — zatim: »Moje susjedice« (g. 1896.) i »Tri dana kod sina« (g. 1897.). — U »Životu« (g. 1901.). »San savjetnika Orlića«. — U sarajevskoj »Nadi« (g. 1897.) izašao je »Emilijan Lazarević«, a manje neke stvari u koledaru »Danici« i u »Pobratimu«. »Matica Hrvatska« izdala je g. 1891. »Među svijetlom i tminom«. — U »Vijencu« (g. 1904.) izišla je kratka filozofska crtica »Zagonetka«.

Ovu autobiografiju, koja je već sama za se književno djelo, valja popuniti još nekim pojedinostima; tako na pr., da mu je dan rođenja 18. ožujka (1858.) i da su mu roditelji bili kao i on — Vinkovčani. Otac, štopski narednik, umr'o je vrlo rano — u 30. godini —, pa se mati Terezija (rođena Krajačić) morala već od najranijega doba sama brinuti za Kozarčev odgoj. Pučku školu i gimnaziju svršio je u Vinkovcima, a visoku školu za obrađivanje zemlje kao i šumariju u Beču od g. 1876. do 1879. Ostalo pripovijeda sam. Umr'o je 22. kolovoza 1906. kao državni nadšumar, gluh i sasvim slomljen od nemile sušice. Nije mu pomoglo ni liječenje ni Gleichenberg, što ga u »Opravi« spominje i opisuje. U Gleichenbergu se našao s Vjenceslavom Novakom, koji je jednaku bolu bolovao. Pred smrt je snovao posljednje svoje djelo — »Ž i v e k a p i t a l e« kao pendant »Mrtvima« — i počeo ih pisati. »Opisujem mlada čovjeka — priča on o tom svomu prijatelju Mihovilu Nikoliću (Savremenik g. 1906.) — koji je nikao iz seljačke kolibe, svršio nauke i došavši u službu postao gospodin. Tu ga zaokupi birokratski duh našega hrvatskoga života, razotkrije mu se socijalni i politički život sa svojim teškim ranama, on spoznaje, kako je to sve daleko od naroda i dojadi mu gospodski život, ostavi službu i društveni položaj, te se vrati k rođenoj zemlji, k plugu i k motici, odakle je i došao«. Tako od realista Kozarca postaje idealist — onakav kakav je bio u mlado doba, kad je slao Vijencu svoje pjesme[1], a kakovim se nije mogao zatajiti u nekim subjektivnim stvarima kao što su »M i r a K o d o l i ć e v a« i »T r i l j u b a v i«, za koje veli, da su mu najmilije. Ta njegova dosadašnja »slabost«, taj sentimentalitet prelazi na koncu života u vedri optimizam, od zbiljskih tipova u snivane, u idealno zamišljene. »J a o d i l a z i m o d v a s i d e a l i s t; — veli on dalje prijatelju — bio sam realist diljem svega svoga života i rada, a sada iznosim tip, kojega oko nas nema. Gdje je uistinu moj junak iz živih kapitala? Nema ga još . . . Ali on će doći. Ja u to vjerujem. A zašto da se zamjeri piscu realistu, koji je ipak sav svoj život za nečim težio, ako se pod kraj svoga rada ne dosegnuvši svog ideala — utječe sanji, da bar donekle zadovolji i sebe i svoje čitatelje . . .«. Ovako bi Kozarac pod kraj života propovijedao povratak k zemlji, kao što je to učinio Gjalski s pripovješću »Na rođenoj grudi«, a davno prije Franjo Marković u epu »Dom i svijet« i još dalje: Preradović u dramskoj pjesmi »Kraljeviću Marku«.[2]

Kozarac je i počeo zemljom, slavonskom zemljom, u kojoj je otkrio, da leže mrtvi, neobrađeni kapitali, a na kojoj bezbrižno i lakoumno žive Slavonci — prelazeći u želji za gospodskim kaputom u »proletarce« — i Slavonke prelazeći u pokvarenost i gubeći stid. Sve

[1] Ima u tim pjesmama mnogih lijepih balada kao »M a r i c a« (g. 1885.), »T r i s e s t r e« (g. 1887.), »I v i n m i r a z« (g. 1887.), a ima i vrlo nježnih lirskih pjesmica kao »L a s t a v i c e« (g. 1884.), »S u z a«, »M o j e s r c e«, »Z u l e j k a« (g. 1898.), »S u h o j v r b i« (g. 1889.).

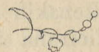
[2] Vidi Šurmin »Povijest književnosti hrvatske i srpske«.

ove grozne činjenice propadanja narodnog, što ih je Kozarac sam gledao, iznosi on mirnoćom liječnika analizatora ne krijući ništa. U »Mrtvim kapitalima«, koje je tehnički nedovoljno, ali tendencijom i koncepcijom najsnažnije Kozarčevo djelo, preporuča on marno i racijonalno obrađivanje (upravo izrabljivanje) tla kao jedini uvjet pravoga gospodarstvenog preporoda; to on ne preporuča kao teoretik, kao književnik, već upravo kao sin toga naroda i te zemlje, koju kao što ljubi, tako je i opisima ne štedi. Isto je tako istinit i oštar, kad prelazeći od zemlje na ljude iznosi tipove slavonske, osobito ženske. Mnogo ih je u »Proletarcima«, »Među svijetlom i tminom«, pa u maloj karakterističnoj crtici »Ljudi, koji svašta trebaju«, što je donosimo u ovoj knjizi — a tipične su od ženskih postale »Biser-Kata« i osobito »Tena«, koja kanda je personificirana Slavonija, lijepa i raskalašena na dohvatu tuđinskih ruku. Kozarac ne odsuđuje svoje ljude, ne zgraža se nad njima, već ih drži produktima onoga okoliša, onih prilika (zemlje, rase podneblja, odgoja) pa proti pokvarenosti preporuča križanje rasa kao što je protiv nepraktičnosti preporučao regeneriranje zemljišnih kapitala. »Budi sluga svoje zemlje i gospodar svoje žene« prikričava Kozarac svome seljaku, a ta je krilata Kozarčeva lozinka neumoljivi posljedak njegova proučavanja narodnih slavonskih zala.

U ovim socijalnim i tendencijoznim djelima nije Kozarac toliki umjetnik, on je samo crtač i mirni prosmatrač sustežući se na mjestima, da bude topao, samilostan ili pjesnik. U njima voli filozofirati negoli sučustvovati, više je istine negoli umjeće. Kako je pak pomno radio slažući brižno rečenicu do rečenice, to su mu crte njegovih lica i događaja oštre, stalne i značajne. A nije samo ostao kod sela i njegova proletarijata, on je zašao i dalje — u ostalo društvo, u činovnički proletarijat, kako to pokazuje »M e đ u s v i j e t o m i t m i n o m«, pa »E m i l i j a n L a z a r e v i ć«; ljudi u težnji za višom karijerom, u koristoljubiju svojem gube i ponos i osjećaje — postaju nesretni. U malom je prikazano to u onoj crtici »T r i d a n a k o d s i n a«; grad i gradski poslovi ubijaju energiju i radost života, koje ne može čovjek imati, dok se ne vrati selu i prirodi, gdje će naći mir i nutarnje zadovoljstvo.

Dok je Kozarac u svojim socijalnim djelima, tako reći, nesmiljen prelazeći pače u očaj ili rezignaciju, dotle je u drugim više psihološkim pripovijestima — kao što su »T r i l j u b a v i« i »M i r a K o d o l i ć e v a« — topliji, čuvstveniji i poetičniji, premda ni ovdje ne može zatajiti svoga realističnog pera, koje zadere u tužnu zbilju. U »M i r i K o d o l i ć e v o j« nalazi žena zapuštena od muža sreću s drugim, koji ju istinski ljubi, a u »T r i l j u b a v i« opisuje Kozarac sam sebe; (prvu od tih ljubavi idealnu, đačku donosimo u ovoj knjizi); tu je Kozarac otvoreno subjektivan odjenuvši te svoje upravo novele u oblik prijateljskoga intimnog dopisivanja. Prikrivene je subjektivnosti u »O p r a v i«, psihološkoj studiji, a umjetnički najdotjeranijoj radnji Kozarčevoj, gdje se intimitetom prikazivanje primakao Leskovaru;

tu bolestan čovjek nakon mnogo godina stane sumnjati o vjernosti svoje žene, o svom djetetu itd. i u tim duševnim mukama s velikom boli i rezignacijom umire. — Ovako je Kozarac počeo s vanjskim svijetom, a onda se poslije uvukao u svoj, upravo u nas sviju zajednički svijet, gdje netko više netko manje trpi duševne muke, koje su čestoput teže od fizičkih. Od socijalnoga pisca postao je Kozarac humanitarnim piscem. Tu se mogla njegova pjesnička i melankolična duša do mile volje izdovoljiti i primaći se krajevima čiste umjeće — premda će biti uvijek ljudi, koji će Kozarca više cijeniti zbog onih socijalnih negoli zbog ovih psihologijskih radova.



PRVA LJUBAV

Dragi prijatelju!

Pišeš mi, da nam je umr'o Rade[1]), naš triumvir, kako su nas trojicu zvali, dok smo još na đačkim klupama sjedili. Pitaš me, da li se još sjećam onih nezaboravnih đačkih dana, koje negda skupa proživjesmo? Sjećam ih se, brate, sjećam, možda više nego što bi trebalo! Što ih se više sjećam, to je sve jačim znakom, da mladost, da život odmiče, dok napokon i preda mnom ne pukne ona beskrajna pučina, s koje više ne ima vidika ni na prošlost ni na budućnost . . . Naš Rade i prerano zaplovio tijem morem . . . Sretna li njega!

Pitaš me nadalje, da li se i »njih« sjećam — onih divnih djevojčica, koje su upalile u nama tihi plamen prve ljubavi, koje su nam osladile mnoge »gorke« đačke dane, — one naše carice, božice, Venere i Junone! . . . Sjećam ih se, sjećam! Ta one su glavni junaci u povijesti našega srca, a što je jednom povijest, to se više izbrisati ne da. Ti si Tvojim pitanjima dirnuo u dno srca moga, te ja ova tri dana, otkako pročitah Tvoj list, živim jedino u ono doba mladovanja našeg, te se upravo ne mogu da odriješim slatkih mladenačkih uspomena. Tako mi je nekud uz njih olakšalo, da ne mogu drugo, nego da ih sam sebi ispripovjedim.

Pitaš me, što radi naša prva ljubav — Delka? Živa je! Ali, brate, ja ne ću lagati pred tobom, Delka nije moja prva ljubav bila, ja sam još prvo nje, — kao petoškolac — ljubio,

[1]) Radoslav Lopašić, poznati istorik.

a za tu ljubav, koja nakon tolikih vremena sada tek na vidjelo izbija, nije osim mene nitko znao. Čovjek, dijete, počinje prvo ljubiti nego misliti; ljubav je svakako jedno od najranijih čuvstava, koja počinju ljudsko srce ogrijavati, pa zato i nije tako lako odrediti onaj časak, kad je u nama prva ljubav bljesnula. »Prva ljubav« — to je odvajkada nekakova krilata riječ, te je obično skopčana s pojmom žene, žene, koja nam nije ni mati, ni sestra . . . To Ti ja zato spominjem, jer sam ja kao dječarac ljubio moga šarenog češljugara toliko, da sam desetak dana plakao i žalio, kad ga jednoga jutra nađoh mrtva u krleci. Ja sam staru vrbu, pod kojom sam ribu pecao, tako zavolio, da sam s njome na glas razgovarao te sam sebi umišljao, da ona razumije, što ja njojzi govorim, da se raduje, kad ja dođem i plače, kad ja otiđem. Moje čuvstvo prama njoj bilo je tako nježno, da sam je žalio, kad je tkogod šibu s nje odrezao, — a kad sam jednoga dana pošao k njoj, pa izdaleka opazio, da nje više nema, da je posječena i odvezena, onda mi se smutilo pred očima, te sam od teške boli klonuo duhom i nasmrt obolio . . .

Da li je i to bila ljubav? Ja ne znam, kako bih tomu čuvstvu ime dao, samo to znam, da takove nježnosti i milote u srcu nigda više nijesam oćutio. Kako Ti već rekoh, kad sav svijet s pojmom »prve ljubavi« spaja ženu, to ću i ja početi s onom ljubavlju, kojoj je žena bila uzrokom.

Ja ne znam, da li je Ti poznaješ, tu moju prvu ljubav, — no unaprijed Ti kažem, da se ne ću trsiti, da Te upoznam njome. Ako li je iz pripovijedanja moga možda spoznaš, a Ti se ispod brkova nasmiješi, kao što i sam činim, kad se sjetim gdjekojega čina naše mladosti . . .

Ona je polazila pokraj moje kuće svojoj družici, — rado bih Ti kazao, kako se zove, ali to ne znam ni sam. Ja sam se jedva usudio, da je pogledam, a nekmoli, da se upitam za njezino ime. Ja sam je za sebe zvao Anijelom. Ne znam ni sam, otkle sam došao do toga imena; čitao ga nijesam nigdje, čuo ga nijesam ni od koga, — to je ime bilo prvi pogled moje mašte udešen na njenu prikazu. To je ime meni bilo tako lijepo, tako sveto, da sam ga ja samo u posljednjem kutu našega vrta tek poluglasno sam sebi šaptao, da se tako naslađujem pukim glasom te riječi.

Bila je povisoka, bijela lica, kestenjaste kose i vlažnih modrih očiju zasjenjenih gustim trepavicama; i oduguljasto lice i pogled joj imao je — koliko se i sada još nakon dvadeset godina sjećam — nešto snatrivo, romantičko u sebi. To Ti je sve, što znadem o njoj! Ja sam je ljubio, ali se nijesam usudio ni proći pokraj nje, nego opazivši je izdaleka bježao sam na protivnu stranu ceste. Mislim, da Ti ne trebam istom reći, da je nijesam niti pozdravljao, jer sam je držao za svetinju, koja me je napunjala čuvstvom tolike sramežljivosti i štovanja, da sam drhtao i bio čisto izvan sebe, kad sam morao proći pokraj nje . . . Sva mi je sreća bila, kad sam je, zaštićen bud svjetinom, bud drvoredom, mogao letimice i kradom pogledati. Najmanja malenkost na njenoj opravi: nova vrpca u njenoj kosi, nov cvijetak na njezinim grudima, — to je bilo za mene ono, što je običnoj ljubavi: ugodan razgovor, dražesno pisamce ili ukraden cjelov, — svaka ta malenkost sjetila me na moju ljubav i gonila me na još veće obožavanje.

Ja sam dakako bio srećan u toj ljubavi; jer ja nijesam čeznuo niti za poljupcem niti za ljubavnim sastankom, — sve to za mladića od petnaest godina nije imalo baš nikakova čara; jer to nije ni bila ljubav srca nego ljubav mašte razgrijane srcem, što se budi. Ja još nijesam stupio u zoru života nego tek u ono jutarnje polusvijetlo, kad pojedini akordi nedalekoga slavuja navješćuju novo sunce. Moja ljubav bila je živa slika Amora i Psihe ili onih dvaju nježno zagrljenih anđelaka, što lete po nebesima ne mareći ni za što do jedino za svoju slatku ljubav . . .

Ona je bila svuda sa mnom, i u snu i na javi; ja sam se s njome razgovarao, s njome jeo i s njome pio; ja sam čuo njezinu pohvalu, kad sam valjano ispripovijedao staromu profesoru prvu križarsku vojnu, i vidio njezino prikorno lice, kad nijesam znao odriješiti omražene mi jednadžbe; ja sam s njome razgovarao pitajući i nju i sebe, odgovarajući i za nju i za sebe. Iz poludivljega mladića ja sam najednom postao šutljivac i stidljivac, koji se svaki čas zarumenio, — jer ma o čemu se govorilo, meni se činilo, da se samo o njoj govori, da me sav svijet s njome draška i bocka.

Moja mati, hvala joj i slava i na onome svijetu, bila je jedina, koja je slutila, da ljubim; to bi ona morala opaziti,

sve da i nije Anijela svaki dan dva tri puta prolazila pokraj naše kuće, sve da i nije gotovo svaki dan tamo na klupi — nasuprot mojemu prozoru — s družicama u hladovini sjedila . . . Bože moj! zašto li je ona baš meni na očima sjedila, smiješila se zvonko, i dosta, dosta puta amo preko pogledala! Meni se čini, da onaj smiješak i one poglede još i danas u srcu osjećam . . . Ja bih je tada — sakriven iza zastora — sve dotle promatrao, dok nije otišla; a kad se udaljila, ja nijesam ni uzdisao, ni plakao, nego i nadalje uživao u svakoj njenoj kretnji, u glasu njena smijeha, u cijeloj njezinoj slici, koja mi je živo pred očima sjala.

»Lijepa je!« reče mi jednom moja majka zatekavši me, kako promatram Anijelu, i pomilova me onom radošću, kojom gledaš omiljeli busen ruža, kad s proljeća opaziš prvi pupolj na njemu. Ja na te riječi malo da nijesam propao u zemlju, — a ipak su mi te riječi bile tako drage i slatke, bile su mi, kao da blagosivlju moju ljubav.

Da li je Anijela mene ljubila, to ja onda nijesam znao, a nijesam ni išao za tim, da i ona mene ljubi, i to je meni bilo dovoljno. Ja sam živio s njome u posebnom, čarobnom svijetu; niti smo se mogli jedno drugome iznevjeriti, niti jedno drugomu oteti . . .

Nažalost nije ta ljubav moja dugo potrajala, jer nešto što nije zemaljsko, ne može na zemlji obastati. Moja mladenačka mašta bivala svaki dan hladnija i ozbiljnija, Anijelina slika sve bljeđa, ja sve više vremena proboravljao bez nje, ona sve rjeđe prolažala pokraj naše kuće (ili se meni to samo tako činilo), — i tako ona jednoga dana iščeznu iz moga maštovanja kao ljetna jutarnja magla. Upravo kao što ne znam, kako je došla u moje srce, tako ne znam, ni kako je izašla.

Ljubav ta satkana iz najnježnijih atoma mojih prvih čuvstava nije mogla podnijeti toplih traka sunca, koje se sve više dizalo na obzorje mojega života.

Jedne nedjelje prođem ja kraj one kuće, kamo je Anijela zalazila k svojoj drugarici, i začujem cikot i smijeh iz dvorišta: — a meni je u taj čas bilo, kao da to Anijela i njezine drugarice ismijavaju mene i moju ljubav, — i od toga časa duša moja, povrijeđena u jedinom svome ponosu, istisnu na sve vijeke Anijelinu sliku iz svoga okvira.

I tako ugasnu moja prva ljubav! Sad, kad pomislim na nju, pričinja mi se kao ona čarobna slika, na kojoj mjesec napola zastrt lakim bijelim oblačićima rasvjetljuje poludivlji gorski kraj, po kojemu nježne i plahe srne oprezno koračaju k žubornom vrelu, posrebrenom mjesečevim svijetlom . . . Ono vrelo i onaj mjesec, što se u njemu kupa, čini mi se, da sam ja i Anijela, — a svuda da je naokolo čarobna tama i osama . . .

S Bogom, ljubezna djevojčice! Ako li si jošte gdjegod živa, primi moj pozdrav; dok sam živ, sjećat ću se tvoje ljupke prikaze kao ono siroče nepoznatoga svog dobrotvora, koji je u sjajnoj odori, u sjajnoj kočiji mimo njega prošao, dobacio mu bogat dar te nepoznat letimice dalje odjurio.

No, prijatelju dragi, — smiješ li se? Jesi li i Ti tako ljubio? Kaži, da jesi — i ne ćeš slagati.

LJUDI, KOJI SVAŠTA TREBAJU

Čitao sam negdje, da je Zola razgovarajući se s nekim o jednom svom romanu (La bête humaine) rekao, da između Raskolnikova u Dostojevskoga i ubojice u tom njegovu romanu ima ta bitna razlika, što Raskolnikov ubija radi ideje, dok njegov ubojica to čini, jer mora činiti: ubijstvo da je njemu u krvi, on ga je baštinio. On, Zola, da se o tome (baštinjenom nagonu na ubijstvo) uvjerio iz mnogih svojih sudbenih bilježaka i drugih opažanja. Ja ni časka ne sumnjam o tome njegovu uvjerenju, premda je to prije njega već Darwin pronašao. Pronašao je na pr., da nekoja sela u Engleskoj, koja se bave samo predenjem vune, mnogo više te robe proizvode negoli neka druga sela, koja se tim istim poslom bave. Istraživanjem je došlo na vidik, da ona sela, koja mnogo više robe proizvode, mnogo se dulje tim poslom bave negoli ona sela s manjom proizvodnjom; a to znači: izvjesna vrsta mišica, koja se pri tome poslu najviše upotrebljava, priljubila se naraštajima za taj posao i prešla na potomke tako, da oni, rekao bih, s gotovim oruđem na posao dolaze, a stoga im radnja brže od ruke ide.

Komu su iole poznate prilike u našim zemljama, taj je mogao u onom engleskom primjeru nešto slično opaziti. Spomenut ću nekoliko takovih primjera: kad se na pr. udaje djevojka, ne dadu je njezini za Jurićeva momka, jer su Jurići odvajkada pijanci; ne daju je ni u Landekićevu kuću, jer su Landekići poznati lijenčine. A kad se opet momak ženi, to on ne će djevojke iz Jelićeve kuće, jer su sve žene iz te kuće nepoštne i bitange. Takav jedan »epitheton ornans« ima gotovo svaka kuća na selu, a taj epitheton visi poput cimera na toj kući ne može biti od tri do četiri godine, nego karakterizira onu obitelj ili zadrugu, koliko se najstariji ljudi mogu sjećati. Tako je s pojedincima, no već je veća rijetkost, da čitavo selo ima jedan isti »epitheton«. Ja sam dosada našao tri vrste takovih sela. Našao sam selo razbludno, — to su neka najljepša sela naše Posavine. Njima je razbludni život tako naravan, da jasno i javno govore: »Sve je bilo u poštenju«, pa ne mogu pojmiti svećenika, kad ih poučava, da se kane toga griješnoga i gadnoga života. Žene se pri tome tako slatko i naivno nasmiješe, kao da samo po govoru znaju za smisao tih riječi.

Zato sam naišao na nekoliko sela, gdje se popije više rakije nego u drugom mjestu vode, a pije ju iz čaše curče od deset godina kao i starac od sedamdeset. Za njih nema ukusno vino ili stara šljivovica nikakve slasti, njih mora nešto grepsti u grlu kad piju; ako ne grebe, onda im piće ne vrijedi puno. Liječnici vele, da je žesta otrov, a oni kažu, da im bez tog pića ne ima života; oni ga piju i zimi i ljeti i u svako doba dana.

Napokon me nanese slučaj u selo Tatince i tu sam imao prilike vidjeti, da čitavo selo živi jedino od krađe. Tatinčanima se krađa toliko u krv upila, da ne mogu više pojmiti, da je to nešto sramotno i zabranjeno: njima je ukradeno osobito milo i drago. Da su sva ta svojstva prešla baštinom jednoga pokoljena na drugo, o tom nema sumnje, jer jednim jeditim naraštajem može se doduše izroditi jedna obitelj ali ne cijelo selo.

Nego moja namjera nije, da pišem raspravu o Darwinovoj teoriji baštinjenja, već sam ove činjenice stoga istaknuo, da se uzmogne ovo nekoliko crtica razumjeti.

* * *

Prošloga me ljeta odrediše, da procijenim šumu tik do Tatinca, nepoznatoga slavonskoga sela na brijegu Save. Dotada

niti sam što čuo niti što znao o tom selu, pa kad mi moj suputnik u željeznici reče: »A! U Tatince idete . . .« i pritom mu se lice nekako čudnovato navuklo, imao sam puno volje, da ga upitam, radi čega je ime toga sela onako iznenada promijenilo izraz njegova lica. No na moju žalost iziđe suputnik na bližnjoj postaji, a kad je silazio i oprostio se sa mnom, činilo mi se, kao da čitam u njegovim očima: Želim ti dobru sreću u Tatincima! . . .

Po sata kasnije siđem i ja dolje; od postaje pa do moga sela bilo je još podrug sata. Vozeći se neprestance uz vijugavu Savu i promatrajući pjeskovite bregove, sad gole golcate sad obrasle niskim vrbljakom, stignem pod zapad sunca u selo. Kuće na drvenim stupovima bile su dosta nepravilno po brijegu poređane, ljudi sjedili pred dvorištem i pozdravljali me, žene nosile u zemljanim vrčevima vodu iz Save, djeca se naganjala po prašnoj cesti, ovdje ondje zalajao i zaletio se pod moja kola po gdjekoji pas, — dakle naokolo ništa izvanredno, sve kao i u drugom selu . . .

Kod gostionice dočekao me lugar i javio mi, da je za procjenu potrebite radnike našao, i da sjutra — ako sam voljan, — možemo na posao. Rekoh mu, da podrani, jer sam rad što prije taj posao dovršiti; nato me povede u gostionicu i pokaže mi sobu, gdje ću noćivati; osim gostinjske sobe bila je to jedna jedina soba u svoj kući, pa sam na svoju žalost morao odmah saznati, da ću s gostioničarom i njegovom obitelju noćivati i blagovati . . .

Prošetavši se poslije večere dva tri puta ispred kuće uvučem se napokon u visoku postelju, punu perina i jastuka, sa čuvstvom veoma sličnim čuvstvu svoga suputnika na željeznici.

Kad sam se u jutro digao, čekao me je već lugar s kolima, u koja su bila upregnuta dva konjića kao dvije mačke. Upitam ga, zašto nije bolje konje našao, a on mi reče, da u čitavom selu još samo jedan jedini ima konje, ali su još slabiji. Kad mu na to rekoh, da mi se seljani po vanjštini ne čine baš tako siromašni, a da ne bi mogli kónjâ držati, odgovori mi, da se nitko ne ufa držati konja; a ako ih već tkogod drži, onda drži ovakove mačkice, kojih nitko ne će ukrasti.

— Valjda oni prijeko! — pokažem na bosansku obalu.

— I oni prijeko doduše, ali u glavnom Tatinčani sami . . .

Kad smo došli u šumu, htjedoh i kočijaša upotrijebiti kod procjene, no rekoše mi, da to ne može biti, jer premda smo se mi kojih stotinu koraka dalje od kola bavili, da bi ipak mogli ostati bez ručka i kabanica, a kočijaš ako već ne bez konja a ono bez orme. Nijesam htio vjerovati, no potvrdiše mi, da je tako.

Naljutivši se toga dana na radnike, koji nijesu nikako htjeli raditi kako treba, nijesam onako zlovoljan mario razgovarati se ni s lugarom. Ne dovršivši niti polovicu posla, koliko sam se bio nadao, naložim lugaru, da za sutra nađe druge radnike i to poštenije i marljivije; vidio sam mu na licu, da je siromak u neprilici, i da bi mi rad nešto reći, ali da se ne ufa bojeći se valjda, da me još većma ne ozlovolji . . . Sutradan u svu zoru eto ti njega k meni, pa mi javi, da nije mogao baš ni jednoga radnika ni pod koju cijenu dobiti; nadalje, da je bio već u šumi, pa da su Tatinčani preko noći obilježili (zatesali na kori) još nekoliko stabala, koliko smo mi jučer procijenili tako, da će nam sada teško biti razaznati, koje smo stablo već procijenili, a koje još nijesmo.

Kad sam nato od čuda raskolačio oči, javi mi on, da Tatinčanima nije po volji, da se taj dio šume isiječe, to da njima ne ide u račun, — zato da su i bili jučerašnji radnici tobože glupi i neposlušni, uistinu pak oni nijesu htjeli raditi; zato danas nije ni mogao nikakvog radnika dobiti, jer su svi dogovorni i složni.

Nato mi uze kazivati, da su Tatinčani lopovi prvoga reda, a onaj dio šume, koji mi kanimo procijeniti i isjeći, da im zaklanja selo, to jest njihovu krađu, da im je taj dio glavno skrovište, pa da je on — lugar toga mišljenja, da mi protiv volje Tatinčana ne ćemo moći nikako te šume procijeniti. U tom razgovoru napomenuo mi je više puta nekoga Krnju Gašinog, koji je bio najprefriganiji od sviju, pa da bi mogao tri dana pripovijedati o djelima i nedjelima toga Krnje.

Uto pokuca netko na vratima, a unutra uđoše tri čovjeka. Prvi od njih, čovjek nizak, stučena nosa, plosnata lica, crnih očiju, koje nijesu sjale, nego kao dva noža bole, kratke kovrčaste kose, više ciganskoga negoli slavenskoga tipa, priđe ravno k meni.

— Došli smo do vas, gospodine! . . .

— Da čujemo! . . .

— Molimo vas, da nam izradite, kako ne bi onaj komad šume za selom, u kojem ste jučer radili, došao na prodaju; mi smo siromašni narod, pa ako se ta šuma isiječe, ostat ćemo i bez drveta i bez marve, pa kud smo onda prispjeli?

— Dok smo živi, bit ćemo vam zahvalni; smilujte se, gospodine, napišite samo jednu riječ, pa vaša riječ kao sveta . . .

Sve je to govorio pokorno i ulagujući se, da gotovo nijesam vjerovao, da čovjek bez tračka inteligencije na licu uopće onako može govoriti; to svojstvo imadu svi ljudi podmukla značaja, te nijesam morao dugo nagadjati, da imam pred sobom Krnju Gašinog. Sva sreća te me je lugar prije obavijestio o namjeri Tatinčana; kako sam već odavna zavirio u dušu prostoga naroda, dosjetim se ubrzo, da će tu trebati biti na oprezu, zato ih ne htjedoh proste ruke odbiti, nego stanem šarati i okolišiti; da ja kao činovnik ne mogu ništa protiv više oblasti, nego da moram slušati i izvršivati, što mi je zapovjeđeno . . . šuma da je prestara i da se mora isjeći.

— Pa prodajte koji drugi komad, — samo nemojte ovaj za selom, — upade Krnjo. — Evo, mi smo donijeli molbenicu na slavno ministarstvo, pa vas molimo, da vi tu molbu preporučite, pa će sve dobro biti. Razgledajući tobože molbenicu uzmem razmišljati, kako bih se izvukao iz škripca znajući dobro, da viša oblast niti hoće niti može čudne molbe uslišati; u drugu ruku opet bio sam uvjeren, da i Tatinčani ne će popustiti; to mi je dokazivala ona divlja energija na sva tri lica molitelja.

— Pa dobro, — rekoh, — ja ću vašu molbu drage volje preporučiti.

— Ali sada odmah, ovdje! — upadoše sva trojica, i svoj trojici pokrenuše se oči i kosa i uši, kao na osi, kad će poletjeti.

— Odmah, — rekoh i sjednem za stol. — Ali i to ću vam reći: ja ne smijem ovdje dangubiti, nego moram raditi ono, što mi je naloženo; zato ću ja morati i nadalje šumu za selom procjenjivati, a dok s time budem gotov, dotle će stignuti i odluka o vašoj molbi.

Njih trojica nakrenuše glavu kao zvijer, kad čuje sumnjivo šuštanje, pa pronicavo pogledaše jedan drugoga; iz tih sam pogleda razabrao, da oni očima mogu govoriti kao i ustima.

Nato će opet Krnjo:

— Pa dete, da vidimo, kako ćet pisati slavnomu ministarstvu.

Ja napišem, kakogod su htjeli, a oni zadovoljno kimnuše glavom, da im se preporuka sviđa.

— Ali mi ćemo tu knjigu sami odnijeti na poštu.

— Drage volje, evo vam! — odgovorim i predam im zapečaćeno pismo.

Opazio sam, da sam stekao njihovo povjerenje, pa sam već mislio, da je stvar sada u redu: oni naime da će kući, a ja u šumu, — no Krnjo se poče lijevim kažiprstom trti po zgnječenom nosu i čelu pa će ovako:

— Čast vama, gospodine, vi ste čovjek od oka, ali ja velim, da vi počekate s tom procjenom, dok ne stigne odluka, a što se dotle tiče vašega troška, to je naša briga. I nato uze vaditi iz njedara crnu masnu pismovnicu.

Premda sam već gorio od srdžbe, ipak se suzdržim, pa ih uzmem najljupkije upućivati, da ja toga ne smijem učiniti, da ja njima priznajem njihovu dobrotu i t. d., ali napokon, da ipak moram točno vršiti naloge veće oblasti.

No uzalud sva moja ljubežljivost i mekoća, ne htjedoše popustiti.

— Pa znate što, — dokrajčim napokon razabravši, da se ne da glavom kroza zid; ja ću jedan dan procjenjivati šumu, koju moram, t. j. onu za selom, a jedan dan opet onu, za koju vi želite, da se isiječe i tako neprestance, dok ne stigne odluka.

— Ha! tako je pravo! — kliknuše sva trojica, i napokon odoše porukovavši se jedan za drugim sa mnom.

Sad se nijesam morao brinuti za podvoz i radnike; u tinji čas stvoriše se kola pred gostionicom, a četiri momka krenuše preko polja u šumu. Razumije se, da sam danas morao onaj dio šume procjenjivati, koju su mi Tatinčani »odredili«; da im se ne odam, nastojao sam da budem dobre volje, pa sam tobože i sam shvaćao i pristajao uz njihovo mišljenje.

Sutradan ćemo opet u šumu za selom! Sad sam tek vidio, kakove su to lije. Još to veče govorili oni meni , da ja prenaglo radim, da mi ne valja onako rano dizati se, jer je ujutro zrak nezdrav, doklegod se ne digne magluština sa Save, da se ni pilići ne puštaju prije, dok se rosa ne slegne, — a naposljetku, ako ima posla, ima i dana.

I zbilja — sutradan dođoše kola istom poslije osam sati. Ljutio sam se doduše, ali morao sam šutjeti. Kad smo došli u šumu na određeno mjesto, a tamo Krnjo već čisti dvoje pilića, a druga dvojica već navlače prase na ražanj, i stol od dasaka već je bio sabijen i prostrt, a na njemu nekoliko boca vina. Isprvice se začudim toj »gostoljubivosti«, no brzo se uvjerih, da je to samo bila méka, kako bih ja taj dan što manje radio.

I tako je bilo neprestance; kad sam procjenjivao šumu, koju su mi Tatinčani »odredili«, onda sam mogao spavati do osam sati, da »otpočinem od napora i truda«, pa ipak je toga dana bilo i vina i pečenke, a k tomu veoma malo posla, jer sad se jedan radnik nabô na trn, sad opet drugoga udarila grana po oku, trećemu se uvukla gusjenica u zatiljak i tako neprestance! Dok sam u onoj šumi procijenio osam stotina stabala na dan, u ovoj za selom jedva sam mogao dvije stotine procijeniti.

Sva sreća te sam ih još u prvi kraj prevario, — da imam mnogo veći komad šume procjenjivati, nego što je uistinu bilo, pa su računali, da ću ja kakvih četrnaest dana imati posla, dok sam ja za osam dana dovršio; granicu sječe obilježio je lugar po noći i to jedva vidljivim znacima tako, da Tatinčani nijesu ni sanjali, da sam ja s poslom gotov.

Sad mi je još valjalo pobjeći od gostoljubivih Tatinčana, — ta dobro sam znao, da me ne će pustiti, doklegod ne stigne povoljna za njih odluka. Stoga se dogovorih s lugarom, da ćemo na taj i na taj dan naručiti na određeno mjesto u šumi kola iz drugoga sela, radnike kakogod zavarati i tako preko šume u drugo selo izmaći. Tako i bilo! Oko podne određenoga dana meni tobože nestalo tiskanica, koje se kod procjene upotrebljavaju, pa zato pošaljemo kočijaša u selo, da ih iz gostionice donese. Kad je on otišao, nagovori lugar radnike, da nam izvade meda iz jednoga hrasta, što oni jedva dočekaše. Kad su zašli u šumu, a nas dvojica put pod noge, pa izmiči, dok za četvrt sata ne stigosmo do kola, koja su nas zbilja već čekala. Sad smo bili na konju, — ako ne bude kakove nove neprilike, eto nas za podrug sata na željeznici!

Vozeći se preko šume začujemo odjedared sjekiru i oštri glas pile; ja nijesam htio da stanem, no lugar se svakako htio

uvjeriti, odakle se čuje sjekira; zato siđe s kola i uputi se pravcem, otkud jeka dolazi. Za čas dva vrati se natrag, pa mi pola šapćući reče: — Eno Krnje s još dvojicom, obaraju najljepši hrast! — Sav bijesan pograbi pušku i pođe tamo. Htio sam ga zaustaviti, ali sam razabrao, da se taj čovjek ovo nekoliko dana toliko najedio i nastidio preda mnom, da mu nijesam mogao zamjeriti, što kipi od gnjeva . . . Kojih trideset koraka od mene opali iz puške. Radi gustog grmlja nijesam vidio ni lugara ni onih tamo, te sam već mislio, da će biti novih neprilika.

— Nijesu me opazili, iznenadio sam ih, pa su se razbjegli kao miševi, kad sam opalio — reče lugar veselo povrativši se k meni, a vidjelo mu se, da mu je nekako odlanulo. Činilo mu se, da je tim činom pokazao, da je on ipak gazda u šumi . . .

Odlanulo mi, kad smo u neke nekavice izišli iz šume i dovukli se do željezničke postaje, gdje sam saznao, da vlak za jedan sat dalje polazi. U niskoj zadimljenoj gostionici bila nas dvojica sami, pa da nam vrijeme prođe, uze mi lugar pripovijedati različne prilike i neprilike, što ih je u Tatinčanima doživio. Nekoje mi se čine vanredno značajne, pa ne mogu propustiti, a da ih ovdje ne ispripovjedim.

*

* *

— Sad vam mogu još jedan razlog spomenuti, zašto je Tatinčanima onoliko stalo, da se šuma za selom ne isiječe, — započe lugar. Ne samo da im je taj dio zgodan kao skrovište za ukradenu marvu i ostalu robu, nego taj dio šume urodi gotovo svake godine žirom. Tatinčani, kud su ovamo nemarišni i neradini, tud bi, čini mi se, okopavali one hrastove kao kukuruzu, samo da bolje rode. Sve do polovice svibnja ne znadu, hoće li što sijati ili obrađivati, — uzraste li pak šuma, pokaže li se, da će biti žira, onda Tatinčani tek od nevolje pooru dvije tri rala kukuruze! A i čemu bi! Urodi li šuma, onda eto ti Turopoljaca sa svojim šarenim klopastim svinjama, a mojim Tatinčanima pade sjekira u med! Nijedan od njih nije ni othranio, ni uhranio krmeta, ali zato ipak u svakoga o Božiću pun dimnjak mesa. Nemojte mi zamjeriti, — ali i ja dobijem gotovo svake godine svoj dio! A znate kako! Pod jesen po-

*

plavi Sava svu našu okolicu; ja za službu imam velik i prostran državni čamac, pa kako mi voda upravo do kućnoga praga dopre, to ja preko noći privežem čamac upravo za prag . . . Kraj svega toga ipak moj čamac osvane svakoga jutra krvav i mastan! Tatinčani naime, kad ukradu krme, onda ga u mome širokom čamcu i zakolju i rasprave, te gotovo meso kući donesu. (Na taj se način ne može lako saznati, da li je meso od ukradenog ili neukradenog krmčeta!) Oko Božića ostave čitavoga zaklanog bravca u čamcu, a u ralje mu ture bijelu jasenovu trijesku, a na trijeski piše: »Ovo je tebi za čamac!« Sve da i hoću, ne bih smio bravca baciti, t. j. ne primiti ga i zamjeriti im se; na to oni dobro paze! U svu zoru eto ti njih nekoliko oko moje kuće, uvuku bravca unutra, rasprave ga i urede, — a ja nikud — nikamo, već samo gledam, što rade . . . Tko bi se nadao toj zahvalnosti od lopova! Međutim ipak se nerijetko dogodi, da za mjesec dva dana opet sami pokradu, što su mi donijeli! . . .

Kraj svega toga, što Turopoljci čuvaju svoju krmad kao oči u glavi, ipak ih Tatinčani nadmudre. Da vidite, kako su prefrigani!

Lanjske su godine izdubli Turopoljci tik do svojih svinjaca debeo hrast, pa napravili iz toga hrasta gotovu stražarnicu: svake bi noći stražio u tom hrastu po jedan Turopoljac s puškom u rukama, — a kako je zimska noć dugačka, to su se svaka dva sata izmjenjivali: jedan na straži, a ostali spavaju. Čim onaj na straži opazi što sumnjivo, pukne iz puške i digne cijelo društvo na noge. Ali Krnjo ih i ovdje nadmudri! Jedne crne kišovite prosinačke noći, kadno osim vuka valjda nitko živ šumom ne srlja, dovuče se Krnjo do turopoljske kolibe, pričeka čitav jedan sat, pa onda tobože škrine s vratima od kolibe i pođe nato ravno k onomu u stražarnici, pa mu reče turopoljskim narječjem: »Hajde ti spavati, sada ću ja!« Onaj u stražarnici, ozebao i pospan, mislio je, da je to čovjek od njegova društva, kojemu je red bio na stražu, ode u kolibu, zamota se i zaspi . . . Četvrt sata nakon toga otvori Krnjo svinjac i otjera desetak najljepših bravaca . . . A Turopoljci sjutradan probadali jedan drugoga noževima ne znajući, tko je krivac, te je izostao od straže . . .

* * *

Negdje prije ukrao Krnjo prijeko u Bosni krasna dva turska konja; no opaziše ga tamo, pa udri uzagrapce za njime i dotjeraše mu trag sve do brijega Save, — kad do Save, onda mu nesta traga, kao da je u zemlju propao. Znali su oni isprijeka dobro, da su konji u Tatincima, ali gdje su? Oružnici i naši i bosanski idu od staje do staje, od sobe do sobe, ali konja nigdje. Tatinčani smiju im se u brk, pa ih pitaju, da li žele i posteljinu pregledati?

— Bit će da su u vrećama . . .

— Ili u posijama . . .

Tako se Tatinčani podruguju, kad su oružnici i po drugi put uzeli pretraživati staje i komore. Ne, ne nađoše konja. A znate li, gdje su bili? U crkvi! A znate, kako je Krnjo konjima trag zameo na savskoj obali?

Svezao im na noge opanke, pa iz konjskih tragova napravio ljudske.

* * *

Nemojte misliti, da Tatinčani samo marvu kradu, oni ukradoše sve, što im samo pod ruku dođe: i ular s konja, i bič iz kola, i čavao sa željezničke šinje, i lovačkog psa s lanca — i sve moguće. »Sve to čovjeku treba!« — vele oni. O šumi ne ću vam ni govoriti, — da im nije do žira i turopoljskih krmaka, ne bi zacijelo ni jednoga hrasta u toj okolici bilo. Nego u posljednje vrijeme ne kradu šume uveliko kao negda, jer hrast valja oboriti, iscijepati na dugu, izvesti i t. d., a to sve stoji dosta truda i vremena, pa ih lakše moći pri tome uhvatiti; stoga se oni dosjetili pa rekoše: »Čemu da krademo hrastove, krasti ćemo gotovu dužicu od šumskih trgovaca; to nam nije ni pola posla!« I tako meni malo odlanulo, a trgovcima više puta baš prisjedne; oni doduše ponamiještaju po pet do šest čuvara, ali im Tatinčani ipak preko zime deset do dvadeset tisuća dužica odnesu. I taj posao vrše najuspješnije na vodi i noću; više puta zametne se čitavo kreševo između čuvara i Tatinčana, bude i mrtvih glava, — ali Tatinčana je više, a sila Boga ne moli, pa čega se oni lạte, to i izvrše. Preko noći ukradu, odvezu i prodadu ukradenu robu, a sjutradan izgleđe svaki na svoj prozorčić motreći, hoće li odaklegod oružnici ba-

nuti, i domišljaju se, kako će i kamo će opet sutra noću uperiti. Da ne mogu bez krađe živjeti, najbolji je dokaz taj, da ne kradu samo iz daljine i od stranoga čovjeka nego i jedan u drugoga, gdje samo može koji šta ugrabiti. Ta to oni ni ne zamjeraju jedan drugomu, nego se drže lozinke: danas ti meni, sutra ja tebi! A pri tome govori jedan s drugim, kao da im se med s usta topi, kao da su rođena braća. Najviše ih drži, što su svi složni kao prsti; među njima nema izdajice; da koji najmanje pođe šarati, toga bi oni otpravili na drugi svijet, da nitko ne bi čuo ni znao. Premda nema dana, da Tatincima ne bi štogod ukrali, ipak se rijetko štogod pronađe, što je kroz njihove prste prošlo. Jedamput uhvatiše oružnici dvojicu, baš kad su u šumi iz »žitnice« tovarili kukuruzu, da je povezu u mlin. Oni naime imaju svoje »žitnice« u šumi, t. j. u najgušćem šikarju iskopaju jamu, u tu jamu trpaju, štogod ukradu, a na jamu navaljuju golemu kladu. Tu dvojicu dakle oružnici svezaše i onako svezane potjeraše preko Tatinca k sudu. Oholo stupali oružnici selom, što su ipak jedamput dvojicu ugrabili; no loša im sreća bila! U pola sela ugrabiše ih šestorica odzada, razoružaše ih, pa da bude sramota još veća, svukoše im odijelo, sputaše im ruke, a ona dvojica navukoše oružničku odoru, opasaše sablje, obramiše puške, pa sada tjeraju oružnike pred sobom, kao što su oni čas prvo njih. Na kraju sela ostaviše ih onako napo svučene i svezane, a oni odoše natrag u selo, da porazdijele među sobom odoru i oružje. (Kasnije saznadoh, da je onaj moj suputnik na željeznici bio jedan od te dvojice oružnika! Sad mi je izraz njegova lica, kad mu spomenuh Tatince, bio posve razumljiv).

*
* *

Lani dizao Krnjo štagalj, a nije pripravio dosta slanine i mesa; te zime raniše ga u nogu, pa odležao tri mjeseca i nije se mogao pripraviti, koliko je trebalo, — a naš čovjek opet ne će drugačije raditi, ako ga na dan tri puta mesom ne nahraniš i rakijom ne napojiš. Smišlja Krnjo, kako bi najlakše do slanine došao, pa kad je u misli zaređao po svemu selu, svidi mu se, da će kod krsnoga kuma Tanasije najlakše doći do onoga, »što mu treba«. Nekako pod mrak stvori se iznenada u kumovoj sobi i pozove Tanasiju, da mu dođu sutra pomoći oko zdanja.

On zbilja obeća, da će doći. U to ode Krnjo kući, a Tanasija će još večeras dati svojima, što im treba sutra za ručak, jer su polazili kukuruzu ogrtati. Kad Tanasija da će odrezati na tavanu komad slanine, ali slanine nema.

— Nitko drugi nego kum Krnjo! — reče sva kuća u jedan glas.

Pođoše do Krnje.

— Daj, kume, slaninu, nitko drugi nego ti!

Kum Krnjo se kune i preklinje, da nije; pootvorao sve škrinje i police, ali mu nitko ne vjeruje. U to opazi Tanasija kako pseto neprestance njuška i diže glavu oko Krnje.

— Ala krst te ubio, kume, kako si je samo znao tako sakriti! — kliknu Tanasija i obujmi Krnju oko ramena, — a na Krnjinim ramenima slanina! Navukao je na leđa kao Ličanin kožuh, a preko nje prebacio kabanicu. I tako osta moj Krnjo bez slanine proklinjući i psa i Tanasiju, a Tanasija krenu veseo sa slaninom kući slaveći u duši kumovu majstoriju i premišljajući, kako bi on danas sutra kumu štogod ispred nosa odvukao, da mu pokaže, da je vrijedan Krnjina kumstva. Da bi koji koga tužio, o tome ni govora!

*
* *

Uto zaciliknu željezničko zvono, a ja se stadoh spremati.

— Meni lako, a šta ćete vi, kad se vratite kući? — rekoh lugaru.

— Ništa! prevarit ću ih kakogod, da ste dobili naglu vijest, da je došlo povjerenstvo, — ili ma štogod. Meni oni i tako ne će ništa te me drugačije i ne zovu nego peto kolo u šumi!

Kad sam se vratio u ured, jedva sam mogao uvjeriti poglavare, s kojih sam razloga preporučio ministarstvu onu molbu Tatinčana. Nijesu htjeli ni vjerovati, nego mi se još rugali, na što im ja jedino znadoh odgovoriti, neka na godinu sami pođu u Tatince na procjenu.

Kojih desetak dana iza povratka dobijem od lugara pismo, gdje mi piše, da su treći dan — nakon što sam ja otišao — našli Krnju mrtva u šumi; probila mu zečja šprija sredinom vrat. Tko ga je ubio, ne zna se. (Kod tih je riječi napravio

lugar ove znakove: ?!) Budući da se od vrućine već počeo raspadati, odmah su ga ukopali, a jer nitko nikoga ne tuži, to ne će biti nikakove istrage. Tatinčani kao da su malko veseli s Krnjine smrti, jer će sada njima od krađe više ostajati; vele, da je Krnjo previše za sebe otimao. Pri ukopu nije bilo nikoga, nego su samo izvirivali na prozor, baš kao da Krnju ne prati pop već oružnici. Zvona nijesu zvonila, jer Krnjina žena nije mogla naći crkvenih ključeva . . .



VJENCESLAV NOVAK



Novak je svakako najplodniji hrvatski pripovjedač; pero mu je neumorno, a fantazija neiscrpljiva: u pravome smislu riječi radnik, trijezan, ustrajan i poput svoga Primorca žilav. Onamo od god. 1883. pa sve do smrtne mu godine 1905. nema jednoga godišta, a da se bilo gdje ne susretnemo s njegovim imenom. Bez odmora, bez odaha — kao da je znao da ne će dugo živjeti, žurio se, da kaže sve, čim ga je zanimao i zanio život i okolina. Mnogo šta je u toj žurbi ostalo tek skicirano, nedovršeno, natuknuto, ali glavnije su mu misli izišle ipak u cjelovitom obliku, neke pače od njih dotjerane i izdjelane tako, da se mogu brojiti među prava umjetnička remek-djela. Ipak — Novak nije onako osebujno izrazit pisac, koji bi zasebice označivao odsjek u razvitku naše književnosti; on nije osnivač nikakove nove struje ili škole, on nema učenika kao što nije imao ni učitelja. S početka kao i u onim pripovijestima, gdje se dotiče historije svoga rodnoga grada, još je u sjeni Šenoina romanticizma, u kasnijim pripovijestima postaje realističan kao Gjalski, dajući se i na psihološke probleme kao Leskovar. Pri tome ipak čuva originalnost i utire sebi svoje pute sam pa nalazi pravo svoje polje u opisivanju socijalne bijede, u razjašnjavanju naoko sitnih događaja svagdašnjega malog života, u kojem živimo. I najmanja sitnica makar i časovitom impresijom kadra ga je bila zavesti na razmišljanje — na daleko i nedosežno more još neodgonetanih problema. Sociolog i psiholog po uzoru ruskih beletrista s neiscrpljivim darom mekoga, toplog i ugodnog pričanja — eto to je Novak. Dodajmo k tomu, da je imao ne samo izvrsno oko za karaktere i tipove najraznoličnijih osobito nižih društvenih slojeva, već i srca za njihovu životnu borbu, za bijede im i slaboće, — zatim da su ga zanimala opća narodna i društvena pitanja kao problemi i kao faktične činjenice: onda ćemo u glavnom dobiti najznačajnije crte Novakove literarne fiziognomije, koju valja još potpuniti opisom njegova života i prikazom djela.

Život je Novakov kao i život njegovih lica bio pretežno patnički. Nosio je Novak u sebi klicu nemile suhe bolesti; on je to dobro znao, ali joj se otimao ne zapadajući u pesimizam. Kao da ju je htio otjerati radom, to jest besprekidnim oživljavanjem lica i sižeja, koji su mu zablještavali u mašti i koji su iznad dohvata sušice. Ipak — doživio je 46. godinu. Rodio se naime 1. rujna g. 1859. u kamenom Senju od oca Josipa, rodom Čeha iz Kraljeva Graca i matere Ivke Seifelt, rođene Senjanke iz doseljene bavarske obitelji; oca je izgubio godine 1868., a g. 1884. majku, koje se sjeća ganutljivom pjesmom iz Praga g. 1887. »Majci« (Vijenac) kao i lijepim spomenom u pjesmici »Tako mora bit?« (Vijenac g. 1897.). Pučku je školu i dva razreda gimnazije svršio u rodnom gradu a druga dva u Gospiću. Nato je svršio učiteljsku školu u Zagrebu i služio pet godina u Senju kao pučki učitelj. Kako se mnogo bavio glazbom — napose teorijom i estetikom glazbe —, pošalje ga vlada g. 1884. u Prag na konzervatorij, gdje je slušajući još uzato opću estetiku na sveučilištu, svršio svoje ispite za tri godine i tako od g. 1887. služio kao učitelj (a od g. 1897. kao profesor) u zagrebačkoj učiteljskoj školi gotovo do svoje smrti. Posljednje je naime dvije godine ozbiljnije poboljevao, dok ga ne snađe nemila smrt 20. rujna g. 1905. u snu, kojim je zaspao popravljajući rukopis i udesujući ga za štampu.

Novak je napisao neke pomoćne školske knjige o glazbenoj teoriji, a g. 1892. uređivao je s prof. Klaićem glazbeni list »Gusle« i g. 1893. »Glazbu«, list za crkvenu i svjetsku glazbu. No glavni mu je svakako pripovjedalački rad, na koji se dao svom dušom i koji mu je postao drugim životom. To su njegove pripovijesti i crtice, kojih ima po svim beletrističkim listovima, što su u nas trajnije izlazili, a i u nekim dnevnima tako, da je gotovo nemoguće prebrojiti i naslove svih tih Novakovih radnja.*) Ovdje ćemo navesti tek najglavnije i za Novaka najznačajnije stvari po hronološkom redu, gdje će se ujedno moći razabrati njegov razvoj kao pripovjedača.

Prvu je pjesmu spjevao u svojoj 15. godini »L a v o s l a v u V u k e l i ć u« (Vijenac g. 1874.), a prvu pripovijest »M a c u« — iz bosanskog života — g. 1881. u Senju (u posebnoj knjizi). Prve mu pripovijesti i crtice, što su odštampane u »Balkanu«, »Hrvatskoj vili« i »Vijencu« odaju plodna i zanimljiva početnika, koji se još ne može otresti šablone; ipak se opaža svježina, osobito kod primorskih i podgorskih sižeja, kao i oštrina u karakteristici inače običnih ljudi (kao na pr. u crtici »Salamun« i »Simulant Tanasija« iz g. 1887.). No istom »P a v a o Š e g o t a«, prva pripovijest, što mu ju je štampala Matica Hrvatska (g. 1888.) — pobudila je opću pažnju. To je zapravo roman mladića Pavla Šegote, sina uboge udovice iz Podgorja, koju nenadano zapane baština od 10.000 forinti (romantični motiv!). Pavao ode na

*) Izbrojena ih je većina u Albumu zaslužnih Hrvata, dakako samo do godine 1900. Ispoređi još i studiju Lj. Dvornikovića u Nadi od g. 1902.

nauke u Prag, tu zapane u zlo društvo, potrati imovinu zaboravivši majku, sestre i prvu svoju ljubav — Evicu. Satrt duševno i tjelesno, upravo kao prosjak, vraća se kući, gdje vidjevši sve unesrećeno očaja i baca se u more, dok Evica ide u samostan. Premda nije ova pripovijest Novakova umjetnički — poglavito u kompoziciji — dotjerana, ona je po svom sadržaju duboko zagrabila u život i iznijela mnogo zanimljive građe iz piščeva okoliša. Od to je doba u Novaka sigurnije pero, što se osobito vidi u pripovijesti »K l a r a« (Vijenac, godine 1892.). Kraj toga zalazi Novak među one bijedne prosjake podgorske, te u nizu crtica uvodi u neku ruku to Podgorje u hrvatsku književnost, s toplim čuvstvtom i sa suzom u oku. Te je »P o d g o r s k e p r i p o v i j e t k e« izdala Matica Hrvatska godine 1889., a u njima je nesamo vjerno snimljen onaj bijedni kraj, nego je tu i samilosti za ove patnike, što s prijegorom žive i s prijegorom mru. Pripovijest u ovoj knjizi »U p r o s j a č k o j k u ć i« uzeta je iz te zbirke. — Poslije ovih radnja izlazi oveća pripovijest iz senjskoga života »P o d N e h a j e m« (Matica Hrvatska, g. 1892.), u kojoj je toliko ljubavi za rodni kraj, da Novak počinje postajati za Senj ono, što je bio Šenoa za Zagreb. — Iz g. 1894. značajna je pripovijest »P r v a p l a ć a« (Vijenac), crtica »R a d m a j č i n e l j u b a v i« (Prosvjeta), »S o c i j a l-d e m o k r a t a« (Vijenac), kao i crtica »N e z a s i t n o s t i b i j e d a« (Vijenac), koju donosimo u ovoj knjizi; sve više izbija težnja Novakova, da zaviruje u život oko sebe, kakav jest, u one mnogobrojne nepravde, što sirotinju progone od povoja do pokrova s onim neumoljivim, neodriješenim: zašto to? — Kao nastavak »Podgorskim pripovijetkama«, samo što je umjetnički dotjeranija, izlazi nakladom Matice Hrvatske Novakova »P o d g o r k a« (g. 1894.) s obilatim opisima mora i ribarenja. — S humorom i prikrivenom satirom pisane su »S l i č i c e i z m o g a v o j n i k o v a n j a« (Prosvjeta, g. 1895.), a značajna mu je pripovijest »P o d p r i j e k i m s u d o m« (Vijenac, g. 1896.). Društvo sv. Jeronima izdaje g. 1895. Novakovu pripovijest za puk »M a j s t o r a A d a m a«.

No te kao i druge neke crtice ostavlja daleko iza sebe oveća pripovijest, upravo roman »N i k o l a B a r e t i ć«, što ga je izdala Matica Hrvatska (g. 1896.). Tu je glavnim junakom inteligentan, izobražen čovjek — idealist —, koji nailazi na nesklad i nesuglasicu u životu i društvenu poretku, pa ni u braku ne nalazi smirenja i sreće: sasvim običan i svakidašnji sižej, ali ga je Novak živim i upravo porazno realističnim prikazivanjem podigao do umjetnine. Od ovo doba priteže svakidašnji život sve više Novaka i on se u njegove prerazlične momente zamišlja donoseći ih vjerno prema svojim doživljajima; može se mirne duše reći, da nijedan naš pisac nije u toliko prerazličnih sižeja iznio svakidašnjost naših — radničkih i građanskih — krugova i svu onu prozaičnost svakidašnjih patnja (naročito u porodičnom životu) kao što Vjenceslav Novak. Tako je nicalo obilje raznoličnih crtica, od kojih je svakako najznačajnija »C a r i t a s« (u Vijencu, g. 1898.), gdje se Novak dao na temu o milosrđu, što

ga prepredeni varalice izrabljuju izmišljajući kojekakve bajke o svojoj bijedi; tu su eto prvi put njegovi altruistični osjećaji došli do razočaranja. U njegovo gledanje na svijet ulazi pomalo i gorčina, koju on kadšto izrađuje reskom satirom i gotovo cinički; u tome je obziru karakteristična crtica »Ostavit ćeš oca i majku . . .« (Vijenac g. 1899.), gdje muž, visoki činovnik, potrati sav miraz svojoj ženi, tuče je i muči, a ona ipak, premda je mati zove, ostaje uza nj. Sakrivene satire na samilost ima i u maloj crtici »Slovo zakona« (Vijenac g. 1899.). — Altruističke i socijalne tendencije također su Novakove crtice »Iz torbice doživljaja« (Nada, god. 1897.), kao i one dvije pripovijesti, što ih je izdala Matica Hrvatska g. 1897. (»Francuzovo raskuće« i »Što je krivo?«). Rak-rane našega političkog života: svađe za »hrvatstvo« i »srpstvo« dotiče se Novak u pripovijesti »Dva Drinića« (Vijenac g. 1899.); jedan je Drinić — Mojo — eksluzivni Srbin, a drugi je — Prokop — pravoslavni Hrvat iz Like.

Novi odsjek u Novakovu radu čini njegova oveća pripovijest »Posljednji Stipančići« (Matica Hrvatska, g. 1899.), koja zasijeca donekle i u historiju grada Senja, naime u doba, kad valovi ilirizma dopiru i do provincije, gdje se počinje osjećati odvratnost vojničke uprave. Senjski patricij Stipančić protivan je novom preporodnom duhu, ali ne uspijeva; budući da mu je pak i sin Juraj na naucima potrošio silan novac, pada ta porodica sve na niže grane, pače i jedinu mu kćer zavede sinov prijatelj, neki gizdelin, našto ona umre. Iza potpunoga raspada odbio se sin od kuće, a mati po Senju prosjači. — Novaku je uspjelo na osnovnoj ideji propadanja patricijstva pred razvijenim demokratskim elementima sazdati čitavu jednu zgradu zanimljivih konflikata i oštro ocrtanih značajeva. — Godina 1900. donosi također nekoliko crtica i pripovijesti, u kojima Novak podiže glas za svijet svojih patnika; s umjetničke je strane od tih svih najkarakterističnija alegorija »Na nenapučenom otoku« (Prosvjeta), gdje se uz političku primjesu apelira na humanizam. No kao pravi primjer, kakove probleme postavlja Novak i kako ih upravo neumoljivo donosi, može služiti majstorska i upravo u našoj književnosti sasvim osamljena pripovijest »U glib« (Vijenac g. 1901). Šta tu zanima Novaka? Talentiran đak, načelnikov sin, dobio na sveučilištu stipendij, a drug njegov, također talentiran — nije dobio, pa kad vidi, da mu drug strada, žao mu je, bori se i konačno piše ocu, da će se odreći stipendija u korist bijednome drugu jer — tako je u školi učio, da mora biti milosrdan. Otac ga u pismu odvraća, da su to tlapnje i sin napokon popusti, a savjest mu se konačno umiri u životnoj buci. Ovu gorku razliku između teoretičkog (školskog) morala i praktičkog (zbiljskog) — nije još nitko prije Novaka ovako na običnom, svakidašnjem primjeru iznio, kao što se uopće nijedan naš pisac nije toliko bavio đačkim životom i njegovim problemima koliko Vjenceslav Novak. (Ispor. pripovijest u našoj knjizi »Nezasitnost i bijeda«). Značajne su iz ovoga doba Novakove »Sličice iz moje bilježnice« (Vijenac g. 1901.) opet s oštrim opažanjima iz najbližega svijeta, zatim »Makso Borčec« (Nada, g. 1901.), gdje prikazuje jednoga »suvišnoga čovjeka«, koji je samo tuđe pritucalo. Sve je pak te stvari nadvisio roman »Dva svijeta«, što ga je izdala Matica Hrvatska g. 1901., gdje je Novak prikazao onu tešku razliku i opreku između svijeta sanja i zbiljskoga života oko nas — sve to u licu jednoga glazbenika, koji poslije različnih muka, stradanja i nauka vani dolazi u domovinu i tu nailazi na zlobu i nerazumijevanje, gubi vjeru u sve, pače i u svoju ženu, a onda mu se pomalo mrači pamet. Zadnja poglavlja toga djela — upravo dnevnik poluđeloga glazbenika — pisana su vanredno razigranom fantazijom, pa imaju upravo genijalnih mjesta. U psihologiji ovoga romana najviše se očituje duša Novaka kao pisca.

Preskočit ćemo sve daljne radnje Novakove, od kojih su jošte ove najznatnije: »Lucija«, slika iz hrvatskoga primorskog života »Janko Dripalo s pridjevkom dobričak« (obje u Vijencu, g. 1902.), zatim iz društvenoga svijeta: »Ženidba Marka Kraljevića« (Prosvjeta, g. 1903.) i »Draganove ljubavi« (Prosvjeta, g. 1905.), napokon prekrasnu crticu »Iz velegradskog podzemlja« (Hrvatsko Kolo, g. 1905.), gdje opisuje život radnika u gradu — dà, sve to moramo preskočiti, pa ćemo prijeći još na dva posljednja romana, što ih je izdala Matica Hrvatska, a to su: »Zapreke« (g. 1905.) i »Tito Dorčić« (g. 1906.).

U »Zaprekama« je glavni junak iz svećeničkoga staleža, koji osjećajući odviše okove svoga staleža, hoće da ih se odriješi, ali konačno se smiri. Pojedinosti neke (kao požar šume, pa život u župnom dvoru) izrađene su vanrednom vještinom, dok je sama stvar u cijelosti svojoj nedotjerana. Tendencija je naperena proti onom, u Primorju običajnom silenju djece u svećenički salež, gdje ne može svaki naći sreće. Isto je tako i »Tito Dorčić« optužba onih imućnijih ljudi iz nižih slojeva, koji svoju djecu hoće silom da izuče za »gospodu«, premda ta djeca nemaju talenta, nego za ono, što im je prirođeno, kao što je i Titu Dorčiću prirođeno i od oca naslijeđeno ribarenje. Ovakovi netalentirani ljudi ne mogu kao gospoda koristiti kulturi i civilizaciji; što više: oni im smetaju, jer drugima, talentiranijima, otimlju mjesta, a prirođenom lukavošću i drzovitošću proturavaju se naprijed, pa samo škode društvenom poretku. Tako je i Dorčić primorani »gospodin«, koji i kao apsolvirani pravnik, dakle sudac, treba tuđe pomoći. U braku s inteligentnijom od sebe ženom ne nalazi sreće, jer je brutalan; ostaje sam, a kad jednom jednoga čovjeka krivo osudi na smrt, stane ga gristi savjest i potamni mu um. Strmoglavljuje se i pogiba u onom moru, za koje je zapravo bio stvoren i gdje bi bio sretniji, da je brodio i ribario. Svršava kao i Pavao Šegota.

I ako ova dva posljednja Novakova djela pokazuju neke nedostatke, koji idu na račun bolesti i brzoga rada, opet nam valja vrlo

žaliti smrt Novakovu u ovom za njegov književni razvoj najodlučnijem času. Sad je baš stupio bio na ovo polje, gdje je općenito mogao zahvatiti najbitnija pitanja i probleme našega društvenog života, te oko njih nizati sva svoja oštroumna opažanja. Stupio je bio na polje socijalnoga romana samo nažalost na kratak čas. Uza sve to ostat će Novakove pripovijesti i crtice i one velike kao i one male, zaseban jedan svijet: svijet bijednih ljudi, u koji se valja zadupsti i čuvstvovati s njim, ne bi li se jednom pokrenulo u srcima ostalih ljudi ono plemenito, ono ljudsko. A to i jest bila glavna svrha Novakovu pripovjedalačkom radu.



U PROSJAČKOJ KUĆI

O božiću je — bura je. Zapjenjeno valovlje i šumi i pjeni se i bije o izdrtu obalu i igra barkom kao razigrani lav s iznemoglim psetancem. Bura fijuče niz strmu dragu, diže kao u prašinu slanu vodu, a milijuni kapljica rasiplju se poput dragoga kamenja vrhu oskorupljena vala. Opet se pomolila iza oštra rta barka poigravajući na bijesnom moru. Čudne igre, moj Bože! Ta mala barka đisne, skoči, posrne, nagne se, utrne, nestane je, — pa eno se opet poput lake igračke popne na vrh vala i zarine kljunom u debelo more. — U dragi zavije nov bijes bure, trn se savije, kamen odvali, more uzavri, crna sjena preleti preko valovlja, pa se digne bijelim dimom visoko, do oblaka, a barka iščezne, opet se pomoli, pa nastavlja, okrenuta k dragi, očajnu borbu s bijesnom silom vala.

— Drž'!

— Drž'!

— U ime božje!

Pa upru jače.

— Veselo, braćo!

— Veselo-o-o! odazivlju se jedan drugomu. Bura im lepeće košuljom, tuče u oči, bije u prsa — zimska bura!

— Veselo! Mola (spuštaj) sidro!

— Mola-a! —Štropoćući gine u more lanac, a dječak skoči na izdrtu obalu i vuče barku u luku, kakovih je majka narav — hvala providnosti — dobrano posagradila u hrvatskom Primorju. — Barka se usidrila i na uzbibanom moru kao da odiše od napora.

Poskakasmo na obalu — pustu, golu obalu. Ni čovjeka, ni kuće, ni ptice, ni vuka — ni sjene životu: kamen pa klisura, pa opet kamen, a za njim klisura.

— Kud ćemo?

— Ima gore kuća, bit će pola sata hoda, dok prevalimo prvi brijeg.

Pođosmo.

Od mora pa sve dalje isti vidik, isto tlo: kamen, pa kamen. Nikakve promjene. Ovdje naslagano i nabacano blijedosivo kamenje, ondje nikla klisura, onamo se veličanstveno digla pećina, pa opet dalje — a što dalje?

— Kamen! Siv, pust, mrtav kamen!

Tek najednom — ne bi očima vjerovao: sred kamena obzidana ograda, a u ogradi strše crni ogranci smokve i breskve, niže k tlu savile se lozine rozge kao ukočene zmije.

U zaklonku smo prosjačkoga stana, kuća Ante Mršića. Uđemo unutra: četiri mornara i ja peti.

Na niskom ognjištu gušila se u dimu vatra. Crno je, tamno i čađavo sve u toj kući; čađava je i uzana sobica, u kojoj se nadula ilovasta peć. Na zidu visi šarena i nejasna slika Bogorodice, za njom je zataknuta maslinova grančica; pod slikom visi križić od porculana, na njemu Spasitelj bez jedne ruke. Još je u sobi stol, uza nj klupa i dva stolca, pa velika, stara škrinja. Na uzahan prozor, oblijepljen papirom, ne ulazi dosta svijetla; mračno je, tjeskobno nekako u tom stanu.

— Dobar dan, božji ljudi! Ima li koga u kući? poviče mornar.

— Tko si božji? čuo se iz tamna kuta hrapav, izmoren glas stara čeljadeta.

Mornar pođe onamo. Časak proziraše u tminu, a onda pozdravi glasno:

— Hvaljen Isus i Marija, djedo!

— Uvijeke, sinko! odgovori djed sa svoga ležišta još muklije, pa zastenje.

Bilo je to staro, starcato čeljade obraslo neurednom bijelom bradom, žuto, upalih očiju, iznemogle snage — živ mrtvac.

— Tko si? . . . Čini mi se, da vas je još . . . Ne vidim, tužio se starac.

— Ja sam, djede Ante: Ivan — Ivan Barilović pokojnoga Jandre! znate li me?

— Znam, Jandrin, Bog ga pomiluj! . . . Oči mi ne služe, sinko . . .

— Kako ostariste, djede? Kadno sam preklani ovdje bio, držali ste se kao satri panj.

Hvala Bogu! . . . Eto već cijelo ljeto ovako: ni makac! . . . A jô . . . Godišta su, sinko, ali kako mi se zamrazila lula, odonda samo joj i joj! . . . Zlo, sinko, nastavi djed iza stanke sveđ stenjući; molim Boga, da mi se smiluje ,jer eto sva mi leđa živa rana, ne mogu nikamo ni rukom ni nogom . . . A kako ste vi ovamo?

— Bura, djede; ne bi se izvezao, nego da je milost božja s tobom. — Ali odoh ja variti objed, a ti, djede, lezi! Ne stenji previše, jer evo s nama i gospodina načelnika, varao ga nestašni mornar.

Približim se k starcu, da ga štošta upitam, ali starcu se nije dalo govoriti; možda od slabine, možda od bolesti, a možda i stoga, što se siromasi više boje gospode, nego se od nje nadaju.

— Tko ti je još u kući, djede? upitat ću starca.

— Baba, poglaviti gospodine!

— Vas dvoje sami?

— M—m! — potvrdi djeda sve jače stiskujući oči.

— Dugo li boluješ?

Ne bijaše odgovora. Promatrah ga još koji časak. Leglo mu nije udobno: pod starim nekakvim prostiračem nešto slame, pod glavom mu torba sijena, a u stari, otrcani biljac bio starac umotan kao malo dijete. Po biljcu rasula mu se rijetka, neuredna bijela brada, iz koje se žutjelo starčevo lice. Starac je ležao mirno prateći katkada hropotljivo disanje muklim stenjanjem. Povukoh se u kuhinju, a zamalo uđe izvana starica noseći u razbitom vrču vode. To staro suho čeljade, zamotano u trošne prosjačke haljine, išibala bura, te su joj upale oči sve suzile. Ušavši u kuću začudi se malo, kad opazi nas četvoricu, a onda mahom pozdravi: Hvaljen Isus i Marija!

— Navijeke, babo Klaro! Gdje si bila? upita mornar.

— Amo iza glavice, išla sam moliti kapljicu vode; meni je bunar daleko.

Brzo se skuhalo meso, a vješti kuhač Nikola uze peći ribu, što su je ubili prije bure — Bog im prostio — dinamitom.

Dotle pođoše dvojica, da potraže »dračevca«, kako zovu podgorsko vino.

Po objedu reče nam stara, da djed spava, pa sjedne k nama, da sluša razgovor mornara.

Pripovijedahu mornari o moru, ribi, vinu i trgovini, glavarini i zemljarini, a starica se uzdišući tužila na svoj udes.

— Eh, da mi je sin živ, ne bi me trla ovaka nevolja; kakav čovjek, a kakvo u njega srce! vapijaše stara.

— Umr'o ti sin? upitam staru.

— Poginuo! Bio je čovjek visok kao Nikola — na zdravlje mu bilo — a ljudina jaka i pristao svakuda. Eto ljudi: lažem li?

— Vrijedan je bio, pošten! potvrdiše mornari.

— Pripovijedaj, gdje je poginuo?

— Bio mornar . . . ukrcao se na staru brodinu i ja ih jadna gledala, kako su zamakli za školj . . . Srce mi je slutilo zlo, išla sam kući, a suze mi sve same dolazile na oči . . . Jedva sunce doseglo školj, stali se dizati oblaci sa svih strana: ružno je bilo nebo, valja kao nikada. Strijela bijesni sad na jednoj sad na drugoj strani, daleko negdje grmjelo, kao da se nebo trese, a visoko u oblacima šumio vjetar, da ti je dušu hvatao strah . . . Križala sam oblake, bacala blagoslovljenu maslinu u vatru, molila i plakala — ali ono sve gore . . . Gdje mi je sin? Jedino dijete, gospodine, sva nada, sva radost starim sirotama! Ta znate, ljudi, što je srce, tvoja krv, dijete začeto pod tvojim srcem, dojeno na tvojim prsima u gladu, zlu i svakoj nevolji! Gdje mi je dijete? sve sam se pitala i letjela iz kuće u kuću kao bez pameti! . . . Gledam k moru — pakao, oslobodi Bože! Munja bljesnu, u noći se rasvijetli školj, i u duši mi bude laglje. Umirih se, da su za školjem usidreni, ta ljudi su, nijesu djeca! . . . Vratim se u kuću, sjednem kraj staroga, i tiho se molim svetomu Nikoli (napomoć nam budi!). Tad najednom prasnu nešto na ognjištu kao najjača puška . . . Zamrlo mi srce, skočim i gledam: sve

na svom mjestu, sve mirno, samo vani šumi bura, pljuska kiša, a grom za gromom ruši se po nebu . . . Vratim se u sobu, al na stolu čaša razlupana u sto komada . . . Vajmeh! pograbim se za glavu i zavapijem: Poginuo mi sin! . . .

Sutradan potekoh u grad sva brižna i puna nade . . . .

Poginuli! . . . Zateklo ih vrijeme sred mora, borili se, ali što će gnjilo drvo na moru u onakvoj noći! —

Dvojica se božjim čudom spasila, a od četvorice nikada glasa . . . Pripovijedala su mi ona dvojica, da su ga gledali, kad bi planula strijela, kako se otimlje s morem, i slušali, kako zove u pomoć.

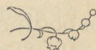
Otkud pomoći! . . . Utopio se . . .

Starica umukne, pa prinese rubac na stare, isplakane oči. Bilo nam je svjema tjeskobno. Nikola se razabere prvi, natoči čašu, pa poda starici: Pij, babo Klaro! Mrtve Bog pomiluj, a žednima bilo nazdravlje!

Starica srkne. — Vidiš li, ostala sam sama, gola sirota bez pomoći, bez milosti! Svatko ima koga svoga, a meni Bog dao onoga jadnika, da ga gledam, kako od dana do dana čeka smrt. Neka se vrši božja volja! Ali nikomu, ljudi, ne dao Bog ni po rane, što je ja nosim na svom srcu

Dugo se još razgovaralo, a pod mrak malaksala bila bura, i mi se oprostismo sa starom.

Dugo još iza toga sretao sam babu Klaru u gradu, gdje bi prosjačila. A koliko je, Bože, ljudi zagledalo ranu na srcu iznemogle prosjakinje?



NEZASITNOST I BIJEDA

I.

Iza svečanoga »Te Deuma« podijelile se školske svjedodžbe, a između svih đaka najviše su se veselila dvojica abiturijenata male, četverorazredne gimnazije u N. Jedan je sin

udovice pralje, a veselio se, jer je još jedini »veoma dobar«, red iz njemačkoga jezika (koji mu je, redovito utisnut među same »izvrsne« redove, svjedodžbu kvario), natjerao na »izvrstan«. Drugi je sin vrlo odličnoga gospodina, koji je dijeljenjem batina iz vojne Krajine bio u ovom kraju strah i trepet malenu i veliku. Danas kao umirovljeni major uživa još druge dvije ugledne i unosne časti. Oženio se iz zahvalnosti kćerju svoga obrstara, koji ga je od kumpanijskoga pisara digao do oficira, — uzeo pristaru, taštu i razmaženu djevojku, koja mu je rodila jednoga sina. Taj sin nosio je danas najveseliji uz sina udovice pralje svoju svjedodžbu kući, da se užije pohvala i darova, kojima će ga obasuti tata i »mama«. A kako ne bi! Sin, njihova nada, iznio na koncu četvrtoga razreda svjedodžbu prvoga reda, a onamo mu profesori već četiri godine dodijavaju svaki dan dosadnom rečenicom: Vi nijeste za školu . . .

Udovica pralja laštila je kao snijeg bijelo ruho, kad je sin tiho i tobože nehajno stupio preda nju; ali srećni smiješak na njegovu licu nije umaknuo majčinu oku; zato reče punim i zvonkim glasom, koji je inače od same neprestane brige i truda zvečio nekakvim teškim i bolnim priglasom:

— Doista su ti gospoda dala dobru svjedodžbu . . . Misliš li, da ti ja to na očima ne čitam? A meni, tepče nijedno, ništa ne govoriš . . .

— Sami »izvrsno!« . . . Ali znaš li još nešta? — nastavi dječak, a od same vesele uzbuđenosti izdavaše ga grlo.

Mati digne od posla ruke i čekaše pileći u zaljubljene oči svoga jedinca.

— Imovna općina raspisat će »stipendij«, — dvjesta forinata na godinu!

— Ah! gdje će ta sreća tebe zapasti! — uzdahnu mati opet svojim skrbnim glasom, vična po ljutoj borbi u životu shvaćati sve, što se nje ticalo, sa zle strane.

— A kako bi vi to znali! Ravnatelj će znati, kad me je zvao u pisarnu, da mu što prije molbenicu donesem, jerbo — sva je prilika, stipendij će mene zapasti.

— Uslišala ga Mati Božja! . . . A da se komu poći preporučiti? Lijepa riječ vrijedi više nego napisana molbenica, to ti je uvijek pokojni otac govorio, koji je našim ljudima stotinu molbenica pisao, pa i na samoga cara. Naš major, on da

je od prvih u imovnoj općini. Nešta je oštar gospodin . . . ali šta zato? Pa gospodin župnik, pa načelnik; vidiš, danas ću tamo po rublje, pa ću reći gospođi . . . Zauzet ćemo se . . .

— Eh! Šta to sve! Vidite, ovo vrijedi! — digne sin ponosno u vis svjedodžbu; — a šta vi govorite o preporukama, to je toliko, koliko ništa. A čini mi se nekuda i sramotno.

— Zašto sramotno? Ta znam ja, bez dobre svjedodžbe opet ništa. Al vjeruj, ne će biti s gorega. Samo ti lijepo napiši molbenicu, a ostalo prepusti meni. Misliš li, da nijesam uz pokojnoga ti oca naučila, što će reći moliti gospodu i oblasti? Ti si još mlad, pa misliš, da to sve ide glatko kao po dlanu! Gdje to! . . .

Mati stane obilaziti gospodu i moliti u istu namjenu na dan po tri krunice, a dječak se trudaše pomno tri dana oko molbenice. Prvi je put pisao molbenicu, a koga pitaše, svaki ga upućivaše drugačije. Jedan mu reče: šta tu treba pisati čitave pripovijesti! Recite: Zovem se ovako, evo mi svjedodžbe i molim, da mi se udijeli taj stipendij. Drugi ga opet upućivaše tako, da bi po njegovu savjetu morao uistinu čitavu pripovijest o sebi i svojim roditeljima napisati. Napokon napiše molbenicu, u kojoj je na početku spomenuo, da je željan nastaviti u višoj gimnaziji nauke, ali mati, udovica iza pokojnoga oca dnevničara, zaradi pranjem tuđega rublja jedva toliko, da može prehraniti sebe i njega. A tad dođoše one stalne točke molbenice, kao ju je učio pisati u školi. Ravnatelj odobri molbenicu, onda je on lijepo prepiše i preda je sada ne više sa samom nadom, nego s potpunim uvjerenjem, da će raspisani stipendij biti podijeljen njemu.

I ravnatelj i profesorski zbor i svi u mjestu, koji čuše za stipendij, radovahu se udovici pralji i njezinu sinu. Nade se u svakom mjestu po koja ovaka obitelj, za koju se može reći, da nema neprijatelja. Ova ljubav steče se s pridjevom, koji se općenito prizna: dobri ljudi! A da se taj pridjev steče, tomu se hoće često ne toliko vlastite zasluge, koliko nekoga posebnoga prirodnoga dara, koji svakoga osvaja. Taj dar nije svojina pojedinih staleža, a nađe ga se u siromašnim kolibama i u raskošnim palačama.

Onakvoga radovanja, kakvo je obuzelo radi stipendija udovicu majku i sina, nije dakako ipak osjećao nitko. Mati kao

mati živjela u svom djetetu. Ostala je pred deset godina udovica iza dnevničara Mudrovčića, čovjeka vrlo darovita i okretna, koja je za onih »lijepih« vremena mogao lako i do višega činovnika dotjerati, da nije bio mnogomu talentu prirođene — lakoumnosti. Ovoj pogrješki za volju upadao je u sve mane i slabosti ljudske i dok su mu drugovi ulazili u činovnički stalež i sebe s obiteljima za budućnost opskrbljivali, služio je Mudrovčić svoj kruh dnevnicom prisižući sebi u trijeznim časovima, da je doba »metnuti pamet u glavu«. A u tim lijepim odlukama zateče ga smrt.

Sin Đuro baštinio je od oca inteligentne crte lica, jasno i živo crno oko i bistroću uma. Da li po majčinoj krvi, da li po skrbnom i trudnom odgoju njezinu — dječak se zarana podao ozbiljnosti, u kojoj nije bilo ni traga očevoj lakoumnosti. Šta više — kod djeteta se prerano razvijalo uz umne sposobnosti i čuvstvo dužnosti. Za nj nije bila nauka teret, on je vazda bio u svom razredu prvi, a da nije znao, kako je do toga došao. Svakoj se novoj strani u knjizi veselio, da će popuniti onu često nesnosljivu prazninu, što se otvorala pred njegovim duhom; svaku knjigu nosio je kući sa stalnom nadom, da će u njoj naći onu kupu napitka, za kojim je stao u dječačko doba žeđati njegov mlađahni duh, na koji su nesmiljeno odasvuda poput silnoga roja navaljivala pitanja, koja se jednako ticahu prošlosti pred tisućama godina i budućnosti iza tisuća godina, kao što dolažahu iz središta zemaljskih i dubina morskih i dizahu se smjelo od jednoga do drugoga svijeta, što se njegovim očima prikazivahu tek kao sićušne, sjajne zvijezde na tamnom i beskrajnom nebeskom svodu. I već nije bilo knjige u učeničkoj biblioteci, koju nije čitao i poznao, ali duh ne bijaše mu nimalo smiren, naprotiv žeđaše sve više za jednom kapljicom onoga, što bi smirilo dušu, što otvora kruti zastor s neumoljivim zapisom: Tajanstvenost i neizvjesnost . . . On je stalno držao, da je znanost ljudska otkrila sve, da za nju nema tajna. Zato je vjerovao, da će mnogoj tamnoj i zagonetnoj tajni prirode, života i iste vječnosti ući u trag po onim većim i učenijim knjigama viših razreda . . . A onda istom »sve—učilište«! Kad bi se hrleći svojom pameću po budućnosti dirnuo misli, da će u tom silnom i nedohvatnom mu jošte shraništu spoznaje i znanosti naći konačno jasno izloženo sve, što mu je

sada s okrutnom neizvjesnošću mučilo duh, čisto bi ga od samih veličajnih osjećaja uhvatila neka sveta zebnja. Tad bi osjećao, kao da o snagi njegova duha lagano iščezava težina i okovi tijela i kao da se poput orla i još laglje diže visoko, dok nije dohvatio onu daleku i visoku točku, odakle se vidi sve . . .

Dakako da je u razgovoru sve ove osnove davno otkrio majci. Ona se veselila i na silu pritajenim ponosom pripovijedala po kućama, kako joj sin ne mari ni za što do knjige; ali bi bila radije, da odabere što drugo; ta vječna težnja samo za knjigom i naukom ne vodi k ničemu! Najradije bi — u granici odrasla! — da bude Đuro oficir! Ali sirota, kad bi pomislila na sjajno odijelo i na moć, koju je ovaj stalež graničarskomu rodu sa zatvorom i batinama utuvio, ne bi mogla a da se ne udari potajno u prsa, jer joj je bilo u duši kao da je nečednošću uvrijedila ljubav i dobrotu božju. Dakle da bude svećenik, onaki dobri, uzorni svećenik, kakvoga je ona pomišljala u priprostom seoskom župnom dvoru, gdje se njezine ruke brinu za gospodarstvo, a njemu ostavlja samo duhovne svećeničke poslove i već sada osjeća, kako joj buji od sreće srce, kad se seljani suznih očiju razilaze iz crkve ganuti propovijeđu njezina Đure. Ah, ovo bi bilo i na slavu božju, ovo smije otvoreno moliti.

Sin u svome poletu i ne misleći upravo nikada na imovna pitanja nije pitao ni za to: A čime u Zagreb u viši gimnazij? Ali mati je na ovo mislila i te misli mnogi je put razbadriše sred noći, kad joj je trudno tijelo trebalo jošte najslađega sna. Ovako ga je uza se prehranjivala; knjige, a gdjekada i po koji komad odijela dobio bi u školi. Ali kako onda, kad bude trebalo plaćati stan, hranu, knjige i odijelo — a čime? I nakon trudnih kombinacija izračuna, da bi ipak, ako uskrati sebi ovo i ono, mogla mjesečno otkinuti kojih deset ili dvanaest forinata. Ah, neka mu ih, jer tko bi mu, za Boga, mogao ukratiti tu želju za naukom, kad u njoj živi sav! Samo da bude dosta! Sad se još ćuti sasvijem krepka i čila, možda ga ipak još vidi srećna. A što ne bi dala za njegovu sreću! Uto dođe vijest o stipendiju. Sin preda molbu, a mati pođe k majoru, župniku, gospođi načelnikovoj i drugoj takovoj gospodi, a svuda na divno umirenje jedan glas: Da tko bi dobio, ako ne će vaš sin!

Primakne se konac praznika. Svaki dan imalo je stići odriješenje. Sin življaše u jednom zanosu, da će kao stipendist u Zagreb, a mati nešta sumnjaše. Imovna općina držala je davno sjednicu, a nitko joj ne htjede reći, da li je dobio, ili nije dobio. Samo joj neki stari gospodin u uredu reče: To će se sve pravo odriješiti u Zagrebu.

Jednoga dana dođe Đuro kući i nasloni se ramenom na vrata kuhinje, gdje se u oblaku sivoga i rijetkog dima od lužije jedva razabirala njegova mati.

— Tko je to? — Gle, ti Đuro. A što si tu stao, ta izjest će ti dim oči.

Dječak stajaše nepomično na mjestu.

— Šta ti je? — pođe mati k dječaku i zagleda mu se u lice. — Govori — tebi se nešta dogodilo! Meni ne možeš zatajiti.

Mjesto odgovora brizne dječak u plač.

— Đuro — ne muči me! Govori brže, šta je bilo?

— Stipendij — promuca sin.

Mati drhne u svemu tijelu.

— Šta stipendij? — upita sada tišim, punim straha glasom; bojala se, da će joj dijete potvrditi crnu slutnju, što joj je na tu riječ sunula u pamet.

— Dobio — majorov sin.

Časak stajahu nijemi jedno spram drugoga. Sin plakaše, a mati se zagledala podbočenih ruku i očima, u kojima je bila sva bol, sva sućut i sve začas razorene nade, uprtima u visoko, bijelo i glatko čelo svoga djeteta.

— A šta sad? — upita prva mati.

— A šta? On dobio — a ja ništa.

— Da kušaš moliti još jednom? — reče neuka mati.

— A! To se ne moli nego jedamput.

— Nije pravo! — reče mati zamišljeno. — Pa ne plači odmah, — stade miriti dijete nakon stanke gledajući jednako bolnim i skrbnim okom njegove suze. — Možda bi mogao ipak u Zagreb, ta znaš, da ću ja učiniti sve, što mogu.

— Što ćete vi — siromašni ste, tko će vam dati?

— Ta vidiš, i sada živimo nas dvoje od tih mojih ruku. Računala sam davno, da bi ti mogla dati na mjesec desetak ili dvanaest forinti.

Dječaku se naglo razvedri lijepo lice.

— Eh, to bi bilo meni dosta — i kako dosta! Ali vi — hoćete li moći?

— Kažem ti, da hoću. No vidiš, a sad se lijepo smiri. Nijesam se stipendiju puno ni nadala. Gdje je to za nas! Znaš, da gospoda ne dadu lako takove stvari iz svojih ruku.

— Zbogom, majko! — reče sada sin brišući ostatak suza, a majka zaboravi začas svu svoju trudnu skrb i gledaše sasvim blažena, kako je na lijepome licu njezina djeteta opet zasjao srećan smiješak.

II.

Premda je stipendij bio raspisan za »siromašna i dobra« učenika ove općine, opet ga je dobio učenik, koji nije bio ni siromašan ni dobar. Sinu udovice pralje pripadahu oba pridjeva, pa mu vratiše molbu. — Pa mati se nije puno tužila na to. Siromašni i neuki puk ne poznaje svojih prava, pa će slegnuti ramenima, kad mu ih mimoiđu osobito s gospodske strane. A ni u javnost ne iznosi se rado ovakovo što; bar ne radi same stvari (svatko se boji zamjere!), nego najviše ako je bila po srijedi lična ili politička mržnja.

Mati se udovica marljivo spremala na put u Zagreb. U svim tim pripravama i spremanju na put bilo je dakako glavno i gotovo jedino pitanje, oko kojega se sve vrtjelo: Novac! Imala je dobiti već dugo nešta novaca za pranje od gdjekoje činovničke obitelji u mjestu, ali tu se nije usudila izravno pitati, tek bi natucala naumice, koliki trošak mora spremiti za Zagreb. Gospođe joj povlađivahu, pače je i sućutnim glasom sažaljivahu — ali dalje ništa. Imala je na svom rovašu tetku Žefu, kumu Lizu, ujnu Baru i nekoliko susjeda; kod jedne bijahu urezani groševi, kod druge »cvancige«, a kod nekojih i forinte — sve gotov novac, što im ga je ovom i onom prilikom uzajmljivala; ali tko će — sudila je po kršćanskoj ljubavi — tjerati za dug sirotinju veću od sebe! A trebalo je Đuri odijela, trebalo knjiga bez svih onih sitnica, koje ne ulaze u račun, a iznose gotovo više nego ono, što najviše pada na um. I kad već nije bilo moguće složiti kraj s krajem, pođe u svoju škrinju i digne s dna ispod robe i rublja dvije srećke, u koje se pouzdao. Od njegove smrti — već devet

kojni Mudrovčić najviše uzdao. Od njegove smrti — već devet godina — leže tu, a u koju korist? mišljaše žena. Znala je, da ih je pokojni Mudrovčić iza srećno prokartane noći kupio za dvadeset forinti, pa kud bolje, ako tko danas dade za njih toliko. Šta je ona znala, kako raste vrijednost ovakih papira, kao i to, nije li koja od srećaka i s kakvim dobitkom ìždrijebana. Ponese ih židovu, a on joj, tek što je prolistao u nekakvoj knjizi, isplati dvadeset forinti. Sad bijaše spremna za put i druge zore u pratnji svih svojih kuma i susjeda družica sjedne sa sinom na kola, da se poveze do željezničke postaje.

Sve je bilo u Zagrebu lijepo; bilo se čemu čuditi, bilo šta gledati i slušati — ali stan za Đuru! Gdje su samo našli na vratima cedulju, svaku u novoj varijanti hrvatske gramatike, uđoše, ponudiše se i vratiše — jer stanodavci zahtijevahu više, nego je udovica mati mogla plaćati. Već stadoše očajavati mati i sin, kad ih namjera namjeri u gornjoj Ilici pred nisku kućicu, gdje se na širokim trošnim vratima zibala o povjetarcu mala o daščicu pribita cedulja sa jedva čitljivim pismom: »Ovdje se primaju manji đaci na cijelu opskrbu«. — Mati i sin, koji se već osjećahu nekako sramotnima, što su uzalud na tolika vrata kucali, pogledaše najprije kuću. Što je dulje gledahu, rasla im više i nada, jer je na kući kazivao strmi i upali krov, drveni, davno neobijeljeni zidovi i dva prozorčića, na koja bi malo glavatije čeljade jedva ispružilo glavu — kazivaše to, da se pod ovim krovom nije nastanila ni imućnija ni viđenija čeljad. U ime Božje! pomisli mati, pa uđoše najprije u uzano i nečisto dvorište, onda u kuću.

Nađoše se u sobi odugačkoj, uskoj i niskoj. Ako je vani i pirio ponešto oštar vjetrić, bilo je u ovoj sobi sparno i zagušljivo kao sred ljeta. Sred sobe stajao odugačak stol, a za njim šio i krojio žensku odjeću sitan čovječac, koji je došljake vrlo uljudno pozdravio i primio. Na tamnijoj strani sobe bio je do svakoga zida po jedan krevet, a između kreveta velika zidna peć. Do prozora bio je treći krevet, a tu, kad se stala ogledati po sobi, opazi udovica ženu ispita, bolesna lica; ona je mirno ležala ne brineći se ni malo za došljake. Spram vrata kočio se golem ormar, a do njega vođahu mala vratašca u kuhinju. Pod sobe bio je pun i prepun konaca i svakojakih odrezaka od robe. Ovaj bi nered ispričao majstor svakomu

pohodniku time, što se samo rijetko smije pometati soba radi bolesnice, koja se od dignute prašine guši u kašlju.

— Primate li vi đake u stan? — čedno upita udovica krojača.

— Primamo! — odvrati jasno domaćina premećući konac među prstima.

— Ja imam jednoga. Možda bi ga u vas smjestila?

— A zašto ne? Tu mu ne će nedostajati ništa. Jesti ima do mile volje, uveče može ovdje uza me učiti, a za spavanje ondje mu je krevet. Još će dobiti i druga — bit će mu zimi toplije; no kod nas je i bez toga toplo, gdjekada i previše; ovdje se, hvala Bogu, od zime ne trpi. A to je glavno: Budi sit i neka ti je toplo! U tom je zdravlje.

— Istina, — tvrđaše nesvijesno udovica.

— Prozor se, osobito zimi, ne otvora nikada. Tamo je u krevetu moja žena, već tri godine onako.

— Sirota! A gdje joj fali?

— Bog zna, bit će prsa. Iskašlje toga kroz dan i kroz noć — pogledajete, kako to samo izgleđe oko nje — ali ja ne znam! Da joj je sam bijes ušao u prsa, već ga je morala izbaciti. Bila su to vrijeme tri liječnika, kucali je i metali uho na prsa i na leđa — a ona se nikada nije tužila na boli u kostima — ništa! Čini se, da nije nijedan mogao pogoditi bolest. Još jedan! Nije učio za doktora kao drugi, ali razumije bolesti više od svih. Šteta samo, da ga čovjek ne može nikada uhvatiti trijezna. On je još najbolje rekao: Dobro je, što se znoji, jer nema bolesti, koja ne će izaći znojem. Metali smo oko nje sred najvrućeg ljeta ugrijane cigle i to bi joj bilo pomoglo, da je mogla podnijeti. Ove će zime opet. — Radi nje ne otvora se prozor nikada; jutrom se samo malo naloži u peć, pa je dosta za vas dan i svu noć.

— A velite, da ćete dobiti još jednoga?

— Taj je već kod nas godinu dana. Ali zasada ne će doći, poboljeva nešto i on na prsima, pa mi pišu, da će valjda još mjesec, dva, ostati kod kuće, dok se ne ojača. Slabašno dijete, dan i noć visi nad knjigom! Ja sam ga uvijek tjerao: Nije to zdravo.

Ah, takvi mi je i ovaj! Ne dajte mu, molim vas, jer što će ti sva nauka i mudrost, ako nijesi zdrav.

— To i ja velim. Ja držim đake već dvanaest godina. Bilo je, možete misliti, svakojakih, pa znam dobro, što je đački život.

— Eh — kako ne bi!

Časak ušutiše, a onda upita udovica sa strahom:

— A što ću vam plaćati za dijete?

— Najprije morate znati, što će imati kod mene. Za stan znate. A što se tiče jela: Ujutro kavu i kruha, koliko sam hoće. Kad dođe iz škole, opet mu je kruh otvoren, da sam reže. Za objed svaki dan dobru juhu, komadić mesa i variva s kruhom — kolikogod hoće. Poslijepodne opet kava — kruh reže sam, a na večer podgrijano varivo, gdjekada komadić mesa i kruha — kolikogod hoće.

— Može biti sit — a to je dosta, — reče zamišljeno mati.

— Kod nas se još nije nitko na glad tužio; — ovo je građanska kuća, a mi građani bome nijesmo naučni patiti u hrani kao seljaci — reče ponosito majstor.

— Pa koliko?

— Mjesečno dvanaest forinti.

Mati i sin se pogledaše i obadvjema, jer i onako o svojim računima bijahu davno na čistu, ote se na oči sporazumni i zadovoljni smiješak.

— Ja sam zadovoljna. A što ti veliš, Đuro?

— Zadovoljan sam.

— Još nijeste, — upadne majstor; — tek kad vidite, kako je u nas.

Mati izbroji za prvi mjesec dvanaest forinti, a kad ugovoriše još neke sitnice, ustavi domaćina — bila je upravo nedjelja — mater i sina na objedu.

S objedom bijaše mati sasvijem zadovoljna, a bilo je pače i vina i više, nego ga je trebalo.

— Tako vam je kod nas, — reče majstor, — šest dana pije se voda, zato imamo u nedjelju vina u malko obilnijoj mjeri.

A sutradan rastala se u suzama mati sa sinom ne sluteći u svojoj neukosti, da je ostavila dijete ondje, gdje živu u zraku mirijade otrovnih klica, od kojih se podliježe preteškoj i smrtnoj bolesti.

III.

Majstor nije slagao ni u čemu. Jesti je Đuro imao — osobito kruha — koliko je htio, a soba je bila topla i pretopla. U večer bi majstor krojio i žurno svojo iglom bockao, a Đuro kupio iz knjiga mudrost. Gdjekada je bilo puno nauke, a gdjekada bi se namjerio na tako zanimljivo štivo, da nije mogao odložiti knjige iz ruku. Tad bi se često i majstor zavukao pod debeli pokrivač na svom krevetu, a Đuro ostao pored svega dokazivanja uz knjigu. Đuru bi međutim zagovarala i majstorova bolesna žena svojim glasom, koji je zvečio, kao da su joj glasiljke od samoga suhog lišća. Ona ne bi po čitave noći spavala, pa bi joj godilo, da vidi još koga budna uza se. Njezin sad siktavi a sad iz dubine dolazeći kašalj, gdje je kuhalo kao u kakovom kotlu, bio mu je s početka neugodan; kasnije se toliko na nj priučio, da ga ne bi ni čuo; tek bi ga hvatala nekakva jeza, kad bi bolesnica izmorena stala stenjati ili kad bi svojim sipljivim glasom prestrašeno rekla: Opet krvavo . . .

Tako prolazila zima, a kad je udovica pralja osjetila prve toplije zrake sunca i vidjela prvo pupljе, uskrbila se za Đurinu proljetnu odjeću. Već mu o njoj u tri pisma pisaše, a u svakom spominjaše kumu Lizu, tetku Žefu, ujnu Baru i sve druge dužnice; čim šta od njih skupi, poslat će mu, a majstor će već umjeti, da mu kupi i dobro i jevtino odijelo. — Đuro je međutim malo mislio na odjeću; on je s napetošću iščekivao, kakva li će biti prva svjedodžba u Zagrebu. Lako za te! govorahu mu mnogi saučenici, ali on se time nije smirio. Napokon dođe i taj željno očekivani dan. U svjedodžbi sada između »izvrsnih« bijahu ocjene tri »veoma dobar«; jedna opet iz njemačkoga jezika, druga od profesora, koji nije »iz principa« davao nikomu izvrstan red, a treća iz gimnastike, predmeta za Đuru nova, a kome inače niti nije previše spretnosti pokazivao. — Ove tri ocjene bole su ga kao tri trna, jer tako »lošu« svjedodžbu nije imao nego u prvom gimnazijskom razredu i to prvo poljeće, kad još nije bio pravo priviknut novomu načinu obuke.

I bilo bi ga ovo dublje boljelo, da nije u gimnaziji dobio na dar čitavo proljetno odijelo i da mu nijesu toliki đaci javili: Tvoja je svjedodžba najbolja u čitavoj gimnaziji. A stariji i

mlađi drugovi gledahu ga radi ovoga prvenstva s nekim udivljenim poštovanjem.

Prvi mu posao bijaše, da svoje sretne i blažene osjećaje izjavi vjerno svojoj skrbnoj majci. I pisaše joj puna dva arčića i spomenuo joj pored mnogih priznanja profesora lijep dar a i onu vijest, da mu je svjedodžba po ocjenama prva. On ovo pisaše samo za svoju majku, zato umetnu iza toga u zagradu: — Ali to ne trebate nikomu kazati.

Kad je poslao pismo, podao se svojoj slatkoj sanjariji. Gledao je pisara Luku, kako čita naglas njegovo pismo, a mati poduprla o laktu desnu ruku lijevom, pritisnula kažiprst na obraz i sluša žedno i pobožno svaku riječ. Oh, on je gledao kako utire i toplu suzu, što joj je od silne sreće skočila na oko, kad je Luka pročitao, koliko ga ovdje odlikuju. On nije nikada pomišljao, koliko ljubi svoju majku; ona večernja molitva, u kojoj je spominjaše, bila je samo dužnost. Ali u ovakim prilikama ćutio bi živo, da ga ova jedina žena nosi svega na svom srcu i svakoj iskrici svoga života; ćutio bi one neraskidljive veze, što se spajaju u dva bića s jednakim željama o međusobnoj sreći, i kad bi pomislio, da joj je u onoj trudnoj brizi za život osladio srce s ovako slavnim vijestima o sebi, podao bi se ćućenju te njezine sreće tolikom snagom, da bi pod dojmom tih jakih osjećaja plakao i želio ovako plakati bez konca. Kolika slast ovaki plač zaradi tuđe sreće!

— Ah — jedno je ipak morao zatajiti u pismu. A kako bi mutio neugodnim vijestima ovako veličanstveni osjećaj sreće! Da joj ovo javi, — ta on je znao — ona bi u tren zaboravila sve ljepote, što joj o sebi pisaše. Njegovo zdravlje ne bijaše najbolje, pa kako bi imao srca, da joj to javi! Ona bi sigurno radije, da joj je poslao i lošu svjedodžbu ali samo s viješću, koja nije ni u jednom pismu smjela izostati: Ja sam Bogu hvala, zdrav!

Već je dulje vremena, što osjeća u svemu tijelu nekakvu umornost i slabost, te bi češće morao i leći, jer ga sjeđenje ne bi ni malo odmaralo. Boli osobitih nije ćutio nigdje, tek pod ramenima i ispod ključanice bockalo bi ga nešto i sililo na suho kašljucanje. Jelo mu je postajalo sve odurnije, katkad bi ga stresla u danu nekakva zima, dok se opet noću znojio. Isprva je malo mario za ovo. Ali kad dođoše prvi proljetni

dani (a one je godine već na početku veljače okopnio sav snijeg), stade ga nešto stezati u prsima, kašalj, studen i vrućina bivaše jača, tek slabiji, sve ga je slabo veselilo, i — što nije nikada prije — stao je protiv ukućana i protiv mnogih saučenika osjećati mrzost, kojoj nije mogao naći razloga. — Padanje tjelesne snage nije napokon umaklo ni samomu majstoru, koji je krivio samo knjigu i nauku: »Govorio sam vam«, reče, »ali vi ne slušate pametnijega od sebe. Kog će vam bijesa najbolje svjedodžbe, ako budete morali umrijeti? Ne ćete je ponijeti onamo kao ni škrtac svoje blago«.

Kad je jednoga dana osjećao toliku tromost, da nije mogao iz kreveta, dovede mu majstor svoga liječnika, od kojega se sva soba za čas napunila vonjem od rakije. Ovaj mu opipa bilo, pogleda jezik i metne ruku na čelo, a onda odredi vruće cigle i lijek, što će ga sam donijeti.

Međutim dođe pravo proljeće, pa ljeto — liječnik, koji je više pomagao nego ugrijane cigle i nekakva žuta i trpka voda, što ju je na žlice uzimao, tobože da ojača želudac. Volja mu se opet vratila, groznice nije bilo, hvatao se veselije posla i po naputku profesora četvrtkom i nedjeljom išao u daleku šetnju u zagrebačku okolicu — dakako s knjigom u ruci. Na tim je šetnjama naučio čitavo jedno pjevanje iz »Nibelunga« naizust i osigurao sebi tako za drugo poljeće izvrstan red i iz njemačkoga jezika. Tako prođe i školska godina, a Đuro posve srećan gledaše svjedodžbu, iz koje je sada poput mrkoga lica bradatoga profesora virila samo jedna ocjena »veoma dobar« i to ona »radi principa«. — Profesor gimnastike bijaše zagovorom svojih drugova popustljiviji. Kad nakon godine dana padoše majka i sin u naručaj i kad mu je po tri puta izljubila sjajne, crne oči, zagleda se bolje u nj i reče skrbno:

— Slab si. Da te gdje ne boli?

— Zdrav sam, majko, — nasmiješi se dječak onim smijehom neizlječivih bolesnika, što ti prolazi kroz kosti.

— Opet si previše učio. Ali sad će sve knjige ostati pod ključem; ne dam ti, jesi li čuo, da ovako malo misliš na svoje zdravlje. Već si velik, mogao bi i sam promisliti. No pomoći ćeš se kod majke. Dvije sam koke za te nasadila, svaka je izlegla sedamnaest pilića. A naći će se i još šta sada, kad ne moram slati za tvoju koštu u Zagreb.

Gdjegod bi u gospodsku kuću zašla udovica po svom poslu pa tužeći se na Đurinu slabost hvalila njegov napredak u školi, svagdje joj govorahu:

— Slab je, vrlo slab. Sad bi bilo dobro, da ove ljetne mjesece probavi gdje u gorskom kraju, gdje nema vjetrova; a k jeseni dobro bi ga bilo poslati na more, da udiše topliji i slani zrak.

Da je svaki od ovih savjetnika, od kojih mnogi i vrlo imućni bijahu, samo malen darak dao u ime onoga, što savjetuje, mogla bi bila udovica mati poslati sina i u gorski kraj i k moru. — Ljudi su darežljivi sa svojim savjetima, koji često puta samo ogorče onoga, komu ih podjeljuju. A da su samo sićušni dio darežljivi novcem, koliko savjetima, nestalo bi pô bijede sa svijeta.

Ugodno boravljenje uz majku, odmor na svježem zraku a i majčina skrb, da dijete ojača krepkom hranom, podržavahu razvitak bolesti prigušen sve dok nijesu u sredini rujna udarile prve kiše. — Svi znakovi teške bolesti stadoše se pojavljivati puštajući malomu bolesniku a osobito majci samo po koji dan opet nadu: Ipak to nije takova bolest — vidiš, da ti je gdjekada sasvim dobro. — Uto im stigne vijest, da je ženu Đurina stanodavca napokon odriješila smrt dugih muka. — Udovica se mati na ovo lecne i prvi put sune joj u glavu bolna misao: Da mi nije dijete primilo od nje bolest! Ali pred onom velikom i jedinom ljubavi za dijete, što je živjela u svakoj kapljici njezina života, nije se smjela uzdići takova misao do pune samosvijesti. — Uto dođe u mjesto po službenom poslu i neki vojnički liječnik, i po zagovoru neke gospode dopusti, da mu udovica dovede svoga sina.

— Dobro ga hranite, čuvajte ga nazebe, a kad je lijepo i toplo vrijeme, tjerajte ga na zrak.

— A molim, kakvi lijek? — moljaše mati; — samo da ozdravi, lako ću ja za to, da ojača.

— Ništa lijeka. Dobro ga hranite, svjež zrak, mir.

— Nije njemu takova bolest, — govoraše sada mati žaleći, što je sve pojave bolesti iskazala, jer je pomislila, da je time otela i liječniku nadu. — Nema takve bolesti, srce mu je zdravo, on hlepi za svačim, sve bi rado, svega se hvata, dolazi

mu želja i da jede i da pije, ali nažalost srce hoće, a ta boljetica ne da. Da mi za nju dadete kakvi lijek?

— Rekoh vam: Dobru hranu, mlijeko, jaja, pečeno meso. čašu staroga vina — nabrajaše liječnik po navici čovjeka, koji svaki dan gleda u taj razorni elemenat, protiv kojega je njegova znanost nemoćna.

— Hvala! — reče mati i obriše suzu, koja joj je na oko ispuzla više od gnjeva protiv tvrdoga čovjeka nego od boli.

U tom dolažaše jesen. Mladi bolesnik padaše sve više, dokle ga bolest sasvim ne pritisnu u krevet. Mati nije nikako mogla gubiti nadu, da će ozdraviti; njoj bi se sve srce razigralo, kad bi vidjela ono lijepo, zdravo rumenilo na njegovu propalom licu. Dok je u tebi ovako zdrave krvi, mišljaše ona, nema tu opasne bolesti! . . . A ovoga mišljenja bijahu s njome tetka Žefa i sve ujne i susjede. Još je manje vjerovao u kakvu bolest sam Đuro, pa mu na početku školske godine nije nikako mogla ukratiti mati, da ne naruči knjige za šesti razred. Dvije prve pismene zadaće, što mu ih je poslao drug iz Zagreba, izradio je na vlastito zadovoljstvo u krevetu. A onda se naglo pojaviše gori i žešći znakovi teške bolesti, dok mu u oči »Sviju Svetih« ne počeše otjecati ruke . . . A zorom zaklopila je tetka Žefa mladomu mučeniku oči.

IV.

Na »Dušni dan« nakitiše ljudi grobove svojih pokojnika, a udovica mati klečala je u nijemoj tuzi na svježem grobu svoga sina. Ne plače, ne jauče, njoj je čudno u glavi; neka praznina, u kojoj huje divlje oluje . . . Kleči tu izmorenih očiju — ali ne smiješ pogledati u njih, jer bi te taj pogled progonio do smrti . . . Njezina svijest kao da se lagano rasplinula, sad osjeća srcem, da joj je tuj dijete, ali s pameću ne dohvata, da je mrtvo. U toj polusvijesti čeka ga i boji se probuditi taj usnuli dio svijesti, jer zna, da bi iznio pred nju nešto grozno.

Svijet se motao grobljem i oplakivao svoje i gledao bijednu mater na sinovljem grobu. I majorica prođe s nekom drugaricom kraj nje. Njezin sin vratio se na praznike zdrav i sa svjedodžbom trećega općega reda. Sad su ga utisnuli u vojnički zavod — bit će časnik!

— Vidite li sirotu mater, kolike je nade imala u jedinom djetetu — i Bog joj ga je uzeo.

— Žalost je to, velika žalost! — odvrati majorica kimajući glavom, a onda doda dostojanstvenim, nosnim glasom:

— Ne smijete sebi opet umišljati, da ona Bog zna koliko trpi. Ovakva ubogarija naučna je od ranih nogu na svako zlo, pa otvrdne i pretrpjet će vam sve. Valjda je to kao nas koja! — — —

Kad je na nebu planula prva zvijezda i grobljem nastao mir, prene se sirota mati. Sad joj se vratila sva svijest, a sa sviješću nedogledna njezina tuga i bol. Čas grlila krst, a onda ukopa prste u vlažnu zemlju, nasloni na grob lice i jecaše tiho i bez nade: Đurica . . . moja srećo . . .



KSAVER ŠANDOR GJALSKI



Od svih hrvatskih pripovjedača ovamo poslije Šenoe do najveće se slave dovinuo Ksaver Šandor Gjalski stupivši pred hrvatsku javnost već u zrelo doba (u 30. godini). Gjalski je reprezentant realističkoga prikazivanja u nas, pa prema tomu zastupnik novoga pravca prema prijašnjemu romanticizmu, koji je najljepše cvao za Šenoe. Ipak nema jaza između starije romantike i njegova načina pričanja. Što više: idealizam, koji se očituje gotovo u svim radnjama Gjalskoga, pa kult historizma spaja ga s Šenoom, koji također u nekim pojedinostima svojih romana, pa na pr. u svojoj socijalnoj noveli »Branka«, ima i realističkih boja, tek što Šenoin realizam nije do u tančine proveden, dok je Gjalski stvarao upravo realističke tipove.[1] Osim toga Gjalski je u nekim svojim kasnijim novelama naginjao misticizmu, pa bi stoga bilo neispravno držati ga jedino realističkim piscem ili možda pristašom jedne škole. On je tradicije domaće književnosti i dojmove »rođene grude« spajao sa savremenim studijem stranih književnosti i tako postao modernim — a opet uvijek našim — piscem. Sam kaže u svojoj autobiografiji u Mladosti (g. 1898.) ovo: »Dakako nijesam bio, kao što i danas nijesam prijatelj nikakvih t. zv. literarnih škola. Ja sam se klanjao Turgenjevu, Daudet-u, Zoli, Balzac-u, Flaubert-u, ali nikad nijesam izgubio smisla za ljepote, što se nalaze u romantičnim piscima. Napokon romanticizam otac je realizmu, koji opet može mirne duše pod svoje okrilje uzeti i misticizam i simbolizam. Nijesam prijatelj određenih škola u umjetnosti, jer po mome je mišljenju umjetnost — tek nastavak prirode.« Uvijek je ostao Gjalski umjetnik i kao idealist, realist, filozof i mistik —, uvijek je ostao rodoljub s osobito razvijenim i istančanim ukusom za ljepotu bilo to u kultu historizma ili altruizma ili u kultu same umjeće kao umjeće.

[1]) Isporedi: Ljudevit Dvorniković, »Ksavere Šandor Gjalski« u sarajevskoj Nadi od g. 1903.

Prva mu je književna radnja izišla u »Vijencu« mjeseca veljače g. 1884. Bila je to crtica »Illustrissimus Battorych«, što ju je Gjalski bio napisao već godine 1878. izabravši pseudonim svoga djeda po majci i predavši taj svoj prvijenac na pošti u Barču, samo da sačuva svoj anonimitet. Pravo je naime ime Gjalskomu Babić, jer mu se otac zvao Tito pl. Babić, a bio je vlastelin i odvjetnik, odlični Ilirac, u Zagorju (u mjestu Gredicama blizu Zaboka); kasnije (g. 1861.) postao je podžupanom varaždinskim, onda predsjednikom varaždinskoga kr. sudbenog stola, te napokon u dubokoj starosti od 80 godina (g. 1892.) umr'o u Gredicama. U Gredicama se rodio i Gjalski g. 1854., i to: dne 26. listopada, »u petak, nešto prije ponoći«. Roditeljska — starohrvatska vlasteoska kuća — pa seoski život i krasna ona priroda pitomih zagorskih brežuljaka ostavila je u Gjalskom kao djetetu i kasnije kao mladiću dubokih tragova. Isto su tako djelovali na mladića i sami roditelji: otac, oduševljeni pristaša Gaja i ilirizma, pa mati Jelena, umna i obrazovana gospođa, po kojoj je Gjalski bio u rodu s Ilircem Mirkom Šandorom Gjalskim kao i sa slavnim pjesnikom hrvatske himne Antunom Mihanovićem. Prvu je obuku primao privatno na domu, gdje je uza to mogao upoznati mnoge naše odlične ljude, što su se sastajali u gostoljubivoj kući njegova oca i tako u sanjarskoj mu duši stvarali prve zametke kasnijih njegovih beletrističkih radnja. Godine 1861., kad je bio povraćen ustav i županije, preselio se s roditeljima u Varaždin, gdje se g. 1863. upisao u gimnaziju; prvi mu je učitelj bio Mirko Divković, a vjeroučitelj Josip Zorić, pisac pučkih pripovijesti i romana, koji je učenicima čitao u školi engleske romane o patnjama prvih kršćana, pa tako i u Gjalskoga uzbudio ljubav za romane. Gjalski je kao đak vrlo mnogo čitao francuske i njemačke romane, putopise, historiju itd. — tako, da baš u školi nije osobito napredovao u svim predmetima; jedino je rado učio povijest i književnost hrvatsku i njemačku. Kad se g. 1868. osnovalo đačko društvo »Vijenac«, čitao je u njemu Gjalski svoje historičke rasprave »O banu i vojvodi Hrvoji«, »O velikoj Hrvatskoj«, »O Bogu« itd. Zanimala ga je socijologija, socijalizam i osobito politika; u to je doba počeo pisati i roman »Sin budućnosti«, koji je ostao doduše nedovršen, ali u njemu je bar preturio Gjalski prvu svoju krizu, to jest mladenačku nedozrelost, tako da je poslije mogao istupiti kao zreo i potpun pisac. — Godine 1871. svršivši ispit zrelosti dođe u pravnu akademiju u Zagrebu, gdje je nakon dvije godine načinio prvi državni ispit, a onda otišao na dvije godine u Beč. U Zagrebu je nanovo učio francuski čtajući mnoge romanopisce i noveliste (najviše Balzaca), pa i sam napisao prvu realističnu novelu »Tinku«, no i s njom nije izišao na javnost, već joj je gradivo upotrijebio kasnije u romanu »U noći«. U Beču mu omili »kralj novele« — Turgenjev, koji ga je navrnuo na to, da se i sam povuče u svoje »plemićko gnijezdo« i da piše stvari oko sebe. No nešto nauci a nešto burniji život politički nije mu dao, da se još odluči za beletristiku. Godine 1878.

svrši posljednji ispit i stupi u javnu službu, k upravi, što je kasnije držao pogrješkom. »Niti moj samostalni duh« piše on u spomenutoj autobiografiji »niti moj nepopustljivi značaj, niti moj od oca naslijeđeni ponos i gospodski osjećaj, niti moja iskrena uvijek otvorena ćud, niti svojstvo, da nikad nijesam htio ni mogao pritajiti uvjerenja svoje misli, a niti moja velika sućut za bijednike i protivnost svakoj krivici, nijesu u sebi nosile uvjeta, da budem u Hrvatskoj ono, što se zove srećan činovnik«. I zbilja nije imao sreće u činovničkoj karijeri; otišao je i u mir kao pristav Babić, pošto je služio u Koprivnici, Osijeku, Virovitici, Pakracu, Sisku, Sušaku i konačno u Zagrebu. U Virovitici se oženio učiteljicom gđicom. Vilmom Gönnerovom, a kao umirovljeni pristav živio je u Gredicama; u posljednje je vrijeme mnogo putovao: u Švajcarsku, Pariz, Prag, Dalmaciju, sjevernu Dalmaciju, Italiju, Rim, Napulj, Biograd, Sofiju td. Od g. 1906. Gjalski je narodnim zastupnikom u hrvatskom i ugarskom saboru.

»Illustrissimus Battorych« izišao je poslije s drugim još crticama i novelama u knjizi »Pod starim krovovima« (Matica Hrvatska g. 1887.), gdje je Gjalski stupio kao pjesnik plemenitaškoga Zagorja iz doba prije preporoda. »Kad sam uzeo pero u ruke, da pišem Stare krovove, bila mi je želja, da predstavim i originalnost naše stare hrvatske kurije i opet da naslikam onu nježnu poeziju, što lebdi nad dragim zagorskim krajem, također pak da prikažem hrvatsku dušu. Tendenciji rodoljubnoj nijesam se uklanjao niti joj se uklanjam«. I zaista, tko je ma bar neko vrijeme proboravio u zagorskim dvorcima, razumjet će i cijenit će Gjalskoga u ovim njegovim radovima, koji su pobudili veliku pažnju; neki su pače držali, da ima izvjesnih modela Gjalskijevih lica, ne videći, da su to tipovi nikli u mašti piščevoj a izazvani tek milieu-om; sam Gjalski za njih kaže »a ipak bile su to kreacije mojih sanja — moje fantazije«. (Iz ove knjige donosimo ovdje spomen-listak »Diljem Brezovice«.) — Uz »Krovove« se prislanjaju crte »Iz varmeđinskih dana« (Matica Hrvatska, g. 1893.), gdje se osobito ističu tipovi: perillustris Cintek, pa ekscelencija Boris. Ovamo idu rane pripovijesti Gjalskove: »Maričon« (Vijenac, g. 1884. i u posebnoj knjizi), gdje propada djevojka zbog nestašice materinskoga uzgoja, pa »U novom dvoru« (Vijenac g. 1885.), gdje šiba našu aristokraciju. Gjalski je naime u svojim prikazima plemića i kmeta pravedan; on s jednakom ljubavlju opisuje plemenštinu ili mlitavost plemića, kao i surovost ili lijepe strane kmetova. — Zagorje je još Gjalski iznio u »Diljem doma« (Matica Hrvatska, g. 1899.), a pravu je upravo himnu svomu zavičaju spjevao u prekrasnoj pripovijesti »Na rođenoj grudi« (Matica Hrvatska, g. 18901.), gdje je sav njegov rodoljubni idealizam probio u idiličkim slikama, koje nijesu romantične već realističke, a odlikuju se blagošću i pitomošću s jedva zamjetljivom primjesom melankolije; nije tek slučaj, što se glavni junak zove Bruno kano i onaj u Markovićevu eposu Domu i svijetu. »Želio sam naslikati i ljepotu ladanjskoga doma

i iskazati tendenciju, da se ne jagmimo za službom državnom« — veli sâm. — Iz varmeđinskih dana dospijeva Gjalski u doba ilirskoga preporoda i piše prvi svoj veliki historijski roman »Osvit« (Matica Hrvatska, g. 1892.), koji svojom koncepcijom i bujnošću nadmašuje sve dotadanje »zagorske« pripovijesti Gjalskove; to su »slike iz tridesetih godina« donesene s ljubavlju i patriotskom romantikom, a ipak u pojedinostima naročito u fabuli. koja se zapleće oko Ivana Kotromanića, realističke. — Bachovsko doba, upravo »tragika naših prilika posljednjih četrdeset godina«, oslikano je u »Tri pripovijesti bez naslova« (Matica Hrvatska, g. 1888.); tu su tri razdoblja političke borbe u Hrvatskoj i žrtve te borbe — prikazane s onom humanitarnošću i samilošću, kakovu je za stradaoce pokazao Gjalski u »Bijednim pričama« (Matica Hrvatska, g. 1889.) ili na pr. u crtici »Na veliki petak« (Vijenac, g. 1898.). Kao altruista i kao crtač bijede ostao je Gjalski vazda u visni umjetnosti. — Doba pak osamdesetih godina, dakle svoje savremeno doba, ocrtao je Gjalski u velikom romanu »U noći« (Vijenac, g. 1886. i posebna knjiga g. 1887.), koji na mjestima prelazi u satiru ondašnjih političkih prilika, naročito među sveučilišnim đaštvom. Djelo je tendencijozno i ponešto strančarsko, a osniva se na doživljenim opažanjima.

Ovo bi bila u neku ruku patriotska, to jest zavičajna i političko-socijalna djela Gjalskoga, koja prikazuju okoliš njegov u različnim epohama i u različnim slikama. No ima i druga vrsta njegovih djela, koja nijesu toliko čuvstvena koliko misaona i koja su više subjektivne naravi; u njima Gjalski filozofira unoseći u umjetničkom ruhu svoje nazore o svijetu, životu, istini, sreći itd. On ih piše izmjenice s onim prvima, rodoljubnima.[1]) To je u prvom redu roman »Janko Borislavić« (u Vijencu, g. 1887.). Borislavić je sin stare hrvatske plemićke porodice, koji na sveučilištu uči sve znanosti (pravne, filozofske i medicinske), ne bi li igdje našao odriješenje zagonetki o postanju čovječjem, o njegovoj svrsi itd. Taj hrvatski Faust povrativši se iza smrti bratove kući na imanje nalazi svoju Grethen — djevojku Doru, koju zavoli, ali ne može s njome biti srećan, jer ga muči Schopenhauerovska misao, da je ta ljubav uopće samo sredstvo prirode za razvoj ljudstva; on je ostavlja unesrećenu (— ona se međutim poslije udala —), luta po svijetu, dok najposlije ne sudi sam sebi. — Sličnoga je karaktera roman »Radmilović« (Vijenac, g. 1894. i posebna knjiga, g. 1895.), samo što je tu glavni junak književnik, hrvatski književnik, kojemu je tragika u tom, što ne nalazi razumijevanja u publike, — dakle je to i opet jedan idealist, koji nalazi nesklad i razočaranja u zbiljskom životu. Katastrofa njegova podsjeća na Kovačićevu, dok je Radmilović inače sa svojom vjerom u ideale a pesimizmom zbog različnih nedaća i nekim višim shvaćanjem nad svojom okolinom — sam

[1]) Isporedi Ivanova: »Ksaver Šandor Gjalski, portrait«. (Mladost, g. 1898.).

Gjalski. Uz uspjele tipove iz savremenoga društva povlači se ovim romanom jednostavna ljubavna fabula: Radmilović ljubi otmjenu i lijepu gospođicu Olgu, no kad ga ona odbije, skreće se malo pomalo srcem siromašnoj ali dobroj i umnoj Stanki, koja ga je već otprije ljubila; zbog političkoga Radmilovićeva uvjerenja teško živu u braku, pa kad Radmilović ne može uspjeti prođom svoga romana, poludi i umre. — Ovamo se prislanja vrlo lijepo izrađena pripovijest »M o r s« (Vijenac, g. 1897.), kojoj je sadržaj jednostavan, ali se sa svojom filozofijom približuje onim radnjama Gjalskijevim, gdje postaje mistik. Mlad, lijep čovjek za malenkost neku dospije u dvoboj, gdje bude ranjen; već bi se bio i izliječio, kadli nastupi otrovanje krvi i njega odvedu u bolnicu, gdje ga dvori mlada ali sušičava milosrdnica. Između njih nastaje idealna ljubav, koja se svršava smrću obojice. U cijelom se romanu riše ljepota života i onaj ukorjenjeni u čovjeku nagon za životom.

I tako bismo došli do mističkih ili telepatijskih novela Gjalskijevih. To je najprije »S a n d o k t o r a M i š i ć a« (u Vijencu, g. 1890. i u knjizi »Iz varmeđinskih dana«), gdje mladi liječnik, od naravi nervozan i melankoličan, spoznaje u jednom mrtvacu djevojku, koju je u snu vidio, pače ona je poginula u jednoj tučnjavi upravo onako, kako je on o njoj i sanjao; to ga tako porazi, da se u naglosti poreže nožem za seciranje i tako otruje krv. — U »N o t t u r n u« javlja se čovjeku njegova pokojna mlada žena; on je vidi, razgovara s njom i ona mu tumači svoje javljanje, dok je najposlije nestane, a on poludi. Sličnoga su sadržaja novele »P e l u d«, »K o b n e s l u t n j e« itd., što su sve, kao i »Notturno« izišle Matičinim troškom (g. 1894.) u knjizi »M a l e p r i p o v i j e s t i«: u toj knjizi ima više manjih crtica s natpisom »Iz moje bilježnice«, od kojih kao najkarakterističniju donosimo u ovoj knjizi crticu »Gaj«, koja nije mistična nego je rodoljubna reminiscencija u duhu »Osvita«.

Još treba da posebno spomenemo roman »Đ u r đ i c u A g i ć e v u« (u Vijencu g. 1886. i u Matici Hrvatskoj, g. 1903.), koja se kao i Šenoina »Branka« bavi sudbinom i životom učiteljice, što mora da mnogo strada od jezičina seoskih; taj okoliš seoski prikazan je realistički, dok je konac prešao u romantiku. Đurđica je idealna figura kao Vjera u »Rođenoj grudi« ili Stanka u »Radmiloviću«. U »L e g e n d i k u ć e br. 15.« bavi se s potištenom činovničkom klasom, u lijepoj crtici »P r e d V e n e r o m K a p i t o l i n s k o m« (Mladost, g. 1898.) oživljuje događaj iz starinskoga umjetničkoga svijeta, a u pripovijesti »Ž i v o t o p i s j e d n e e k s e l e n c i j e« (Vijenac, g. 1898.) iznosi političku satiru činovničke karijere u nas.

Mimoilazeći neke druge omanje novele i crtice, koje se po svom karakteru mogu pribrojiti kojoj od spomenutih skupina (kao na pr. »Žuta kućica« u Nadi g. 1900., pa »Irinina udaja« i »Djevojački jadi« u Vijencu, g. 1904.), valja se još zaustaviti kod posljednjega Gjalskovog romana, a to je »Z a m a t e r i n s k u r i j e č«, slike iz četrdesetosme godine (izdano potporom »Društva hrvatskih književnika« g. 1906.). Tu

se Gjalski vratio onomu zanosu iz mladih dana, kad je pisao »Osvit«, pa je iznio niz slika iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života iz onoga doba, kad se oslabađalo kmetstvo i spremala se vojna na Madžare. Te slike, u kojima dolaze sama poznata historička lica (kao Gaj, Jelačić, Kukuljević itd.), nižu se oko izmišljena lica: Pavla Kotromanića, koji je rođeni brat onomu Ivanu Kotromaniću iz »Osvita«, pa je Gjalski tim htio pokazati i inako srodnost obaju djela. Katastrofa je Pavlova nagla: kad bi morao da vodi četu protiv pobunjena Beča, odreče vojnu poslušnost i pada pod tanetima kao buntovnik. Roman »Za materinsku riječ« zaostaje ipak za »Osvitom«, premda je i on zanimljiv kao kulturno-historička slika onoga doba.

Tako je Gjalski počevši s rodoljubnim zavičajnim (zagorskim) i općim hrvatskim (historičkim) i socijalnim temama zašao u probleme filozofske i mističke, da se opet vrati k historiji. Svio je tako lijep vijenac, koji ga resi kao prvoga od dosadašnjih živih pripovjedača hrvatskih.

Neka djela Gjalskoga prevedena su na njemački, ruski, češki, poljski, švedski, talijanski i madžarski jezik.



GAJ

Stajah na uzvišenu mjestu pred dalmatinskim paviljonom i oči moje s nasladom srkahu dražesnu, gotovo bajnu sliku izložbene večeri. Dolje se talasalo nedogledno ljudstvo u vječnoj povorci i veseli razgovori, mladi glasovi, slatko smijanje nosilo se večernjim zrakom do mene i dopiraše k meni noćni šum srebropjenih trakova vodometa sa slatkim šaptom i žuborom slapa poda mnom — pa mi je bilo, kao da slušam i ćutim gibanje i micanje snažnih sila nekoga mlada života. A bajno svijetlo s električkih sunaca zalijevaše cijelu krasnu sliku čarnim svojim zrakama, pa ja gledah i divna lišća i nježne strukove djevičanske, gledah kršnu momčad sa svih strana rođene zemlje, gledah krasni perivoj s divnim cvijetovima i zelenim sagovima — gledah dražesne paviljone, a duša moja potrese se od milinja, ponosa i blaženstva, što sve ovo mogu hrvatskim nazvati, pa usta besprekidno moradoše da šapću: Oj hrvatska majko moja! Uto tamo podalje s balkona kolaškog dvora zamnije pjesma — pjesma davna — pjesma sveta, pa svetački

uznesen narod s gromovitom silom pjevaše: Lijepa naša domovino! Burni pljesak i zanosni usklici izbiju iz tisuća i tisuća duša, valovlje toga zanosa raznese se diljem cijeloga izložišta, kao što se šire i jure talasi na moru, a s protivne strane zazveči glazba, pa doplove do mene akordi opet stare ilirske melodije: Još Hrvatska ni propala!

Mene obliju suze i od tronuća zaklopim oči, pa dok plovljahu do mene zvuci pjesme i davorije — pred duhom mojim digne se slika doba, kad su se ove pjesme rađale, kad je ovaj večerašnji zanos svoj prvi zametak primio. I sveudilj zamnijevaju zvuci, jednako lahore oko mene davni akordi, a iz nejasnih se crta slaže u duši mojoj cijela jedna slika. Eto:

U dugoj palači stare dobro mi poznate lađevačke kurije kod magnifikusa kr. savjetnika i prisjednika banskoga stola Tomice Bankovića sabralo se mnogobrojno društvo na dan Sv. Kristine, da slavi godovno domaće gospođe. Polutamna dvorana sve odjekuje od veselih glasova, od obijesne šale i beskrajna smijeha, a od kucanja pokala zamnijeva gotovo čitava zvonjava. No od tih svih mnogobrojnih riječi i jakih glasova ne čuje se ni jedna hrvatska riječ, ore se samo latinske peroracije starijih ljudi, njemački razgovori gospođa i gospođica i madžarski govori mlade gospode. Tek jedno jedincato lice šuti, i od nje ne čuješ tuđe riječi. Ali to je starica — majka starca domaćine, koja je svoju mladost vjekovala još prije »jozefinskoga« doba, te osim nešto latinske molitve i po koju francusku salonsku frazu samo je znala govoriti hrvatski. Tako je morala i u izabranom ovom društvu — u vlastitom domu — jednako šutjeti. Pod konac objeda ustane najstariji sin Stefan, jurat na državnom saboru u Požunu, pa zamoli dopuštenje, da pročita svoje pjesme, spjevane u čast današnjoj slavi i u čast svojoj obitelji. Bio je on neobično darovit i uman mladić, a njegova vruća i zanosna duša nosila je u svemu biljeg Bogom odabrana pravoga pjesnika. Društvo s aklamacijom pozdravi njegov prijedlog. I on poče čitati. Prva je pjesma bila krasna latinska oda, pa kad ju je dovršio, zahtijevahu starci, da je ponovi. Druga je bila vatrena madžarska rapsodija, u kojoj se slavila slava Arpadova i viteštvo madžarskoga naroda.

Od zanosa mlada ga gospoda podignu na leđa i stara plemenitaška kurija potresla se od žarkih usklika »eljena«. Trebalo je nekoliko časova, dok se zanos slegao, pa je Stefan mogao nastaviti svoje čitanje trećom svojom pjesmom — njemačkom romantičkom elegijom, u kojoj je dao oduška ljubavi k svojoj majci, sestrama i staroj babi. Gospođama se od ganuća s lijepih riječi pjesme orose oči suzama i majka, sestre, pače i strane gospođe — burno iscjelivaše mladića. Samo starica baba, koju je najviše u pjesmi slavio i koja ga je tako žarko ljubila i uvijek s ponosom na nj gledala, — ostala je tiha i mirna. Kad je unuk k njoj došao, da i od nje cjelov primi, — ona mu dade ruku na poljubac pa rekne: — Hvala ti, sinko! Mora da je lijepo — ja ne znam — nijesam te razumjela. Da si mi spjevao to na hrvatskom jeziku . . . — Na hrvatskom? — u čudu ponovi unuk staričine riječi, a cijelo ostalo društvo prasne u smijeh. Starica žalosnim licem baš htjede ponoviti svoje riječi, kad se vrata dvorane otvore i uniđe nov gost.

— Vivat clarissimus dominus! — klikne domaćina a za njim cijelo društvo. Došljak se ljubazno i dostojanstveno pokloni društvu. Bio je krasna obličja čovjek — posve još mlad. Elegantno francusko odijelo najnovijega kroja usko je prileglo uz stasito tijelo srednje visine. Savršene svijetske manire odavaše svaka kretnja. Iz finih i krasnih crta oduljega lica, iz žarkoga krupnoga oka, s bijeloga visokoga čela čitaše se visok um, poletna misao. Pravilno lijepi, nešto tek uvinuti nos odavaše čvrstu i neumoljnu volju. Bujna pak valovita kosa, dosta nadugo puštena — činjaše od ove krasne glave gotovo apolonski lik. — Bio je to Gaj — zaonda još tek dr. Ludovik Gaj, mladi učenjak, što se iz tuđine povratio. Poslije kratkih pozdrava smjesti ga domaćin tik do sebe, a sa svih strana navališe na nj pitanjima o njegovu životu u tuđini, o stranom svijetu, i svi s nekim ponosom a još više sa zanimanjem gledahu na mlada pristala čovjeka, koji je doktorsku diplomu postigao. Tek im se čudno činilo, što im na sva njihova pitanja odgovara hrvatskim jezikom.

Najzad se javi stari podžupan Ilijić, vatreni branitelj »municipalnih prava« kraljevine i latinskoga jezika, pa mu ispriča prizor, što se netom zbio.

— Vi ćete možda razumjeti želju stare gospođe? — doda s finom ironijom starac.

Gaju se zakrijese oči i krasno mu lice plane rumenilom. Još dok mu starac pričaše događaj, on je nemirno sjedio na svom stolcu. Sada skoči s mjesta i ponosom prođe sokolovim svojim pogledom po cijelom društvu.

— A tko da ne razumije želje njezine milosti? Nije li ona tako naravna, kano što je naravno, da se zemlja oko sunca kreće, da potok k svojoj rijeci teče, a rijeka k svomu moru juri? — poče Gaj udilj stojeći i zvučni, moćni mu glas od uzbuđenosti podrhtavaše. — I ja vam velim, da je sam Bog htio, da bude ova želja izrečena, i čisto mi se pričinja, da je svemogući Stvorac dugi vijek poklonio njezinoj milosti, da može unuk iz tako časnih usana takovu želju čuti, da je onda slijedi. A vi, slavna i blagorođena gospodo, što ste se smijali toj želji, vi zacijelo toga ne biste bili učinili, da ste pomislili na one glasove, koje ste prve u svojoj kolijevci čuli! A nijesu li ti glasovi bajni, nijesu li slatki, nijesu li krasni, kao što je krasan romon slavujeve pjesme, ili kao što je mila žica lire? Pa što da se ne može na takovom jeziku izreći? — Oh — sve — sve! — i Gaj podigne ruku k nebu, kao da ondje traži potvrdu svojim riječima. Zatim trgne glavom, kao da se čemu dosjetio.

— Molim vas, dajte mi pjesmu ovamo! — obrati se k Stefanu i odmah uze papir u ruke. — Eto, vaša milosti, kušat ćemo, da vam želju zadovoljimo, — galantnim poklonom reče Gaj prema starici. U tinji časak pročita natiho pjesmu, dok je cijelo društvo pod dojmom njegovih riječi još mirno i tiho ostalo. Onda se uspravi i držeći pred sobom njemački izvornik, on je isti čas u vezanom slogu prevodio pjesmu. Sve se zadivi i gledaše u nj kao u kakvo čudovište. Ta u velikom svom zanosu što ne bi bio taj mah mogao?

A slatka rođena riječ primaše se srdaca nazočnih i nije još bio u polovici pjesme, kad se od uzbuđenosti i radosti svaki od njih potresao, pa kad je dovršio, bučni ga »vivat« pozdravi, a stara gospođa pristupi k njemu, pa ga objeručke ogrli. Sam pak pjesnik sa suzama u očima bez riječi uzme papir svoje pjesme, — zapali ga na svijeći, — i onda se približi Gaju, da ga zanosno povuče na svoje grudi i zamoli, da budu braća.

— Nije li divan jezik? — nastavi Gaj sveudilj stojeći. Pa taj božji dar da mi sami od sebe guramo! Ah — gospodo moja, može li narod bez jezika svoga biti? Niti kraljevina niti

naša prava — ništa, ništa nije tako čvrst bedem našoj slobodi i budućnosti ove svete zemlje, koja nas je rodila, kao što je jezik naših majkâ, naše djece! Iz daleka svijeta dolazim, iz mnogih gradova — iz sredine mnogih naroda. I svagdje sam našao, da svaki narod svoj jezik ljubi, za nj živi i za nj umire. Samo kod nas mora da pjesnik pjeva: »Narod se drugi sebi raduje, a z menum sinko moj se sramuje, vre i svoj jezik zabit Horvati hote, ter drugi narod postati!« — Ne — gospodo — ne — to ne smije biti — silno uzdignutim glasom klikne Gaj i nastavi, da im priča o velikom slovjenskom svijetu, gdje se svagdje bratska riječ govori. Glas njegov čas je zvečio blago i ljubezno, čas je šumio kao brza silna rijeka, a oči mu plamtile od zanosa i vatre, — s lica mu odsijevala istina i ljubav. Nitko se nije mogao oteti sili toga glasa i žaru toga uvjerenja. Kad je dovršio, poleti i staro i mlado i gospoda i gospođe do njega, da ga na srca svoja vuku i da s njim skupa zanosno slave rođenu dosad zabačenu riječ. A dolje s dvorišta začuje se vesela seljačka pjesma žetelica, što doniješe pšenični vijenac. Gaj zašuti i s njim cijelo društvo. Pa čim je na dvorištu prestala pjevanka, on u istoj pučkoj melodiji zapjeva pjesmu svoju: »Još Hrvatska ni propala!« — Sada zanosu nije bilo kraja. Od istih onih ljudi, koji su još sat prije ismjehivali želju stare Hrvatice, da joj unuk hrvatski pjeva, načinio je veliki taj čarobnjak ili sveti apostol, što li — najzanesenije rodoljube.

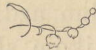
Probudila ih je istina. I dugo je zabava potrajala, ali zabava posve nova. — Mjesto običajnih »latinskih šala«, mjesto praznih zdravica-napitnica, čuje se Gajeva riječ, gdje slavi slovjensku braću, gdje priča iz davne i slavne prošlosti domovine i gdje smjelo i krepko riše slike budućnosti, pa otkriva svoje namjere. Pa kad je ponoć prošla, Gaj je imao četrdeset do pedeset najvjernijih učenika, koji će sutra prekosutra njegove riječi dalje nositi. Gaj se još prije odlaska okrenuo k prozoru. Na nebu su sjale još zvijezde, a visoki polumjesec pratila je zvijezda danica.

— Eto s neba samoga dobivamo blagoslov svojoj zadaći. Gledajte tamo na nebeskoj pučini pravi naš starodrevni grb. I to nam neka bude znakom.

Svi se obazreše k nebu, gdje je u istinu zvijezda s polumjesecom stajala baš kao u starom grobu i sve zahvati neki veličajan svetački osjećaj! . . .

I tako je iz drevne plemićke kurije iz neplemićevih grudi zasjala luč novoga doba, slaba i sitna u početku — no velik je bio onaj, koji ju je upalio, i velika njegova meta. Moje usne šaptahu jednako njegovo ime, kad je i glazba zašutjela i pjesma prestala i ljudi se razišli i minuo me moj san — pa i sad još, dok ovo pišem, — ja mogu samo da složim tri riječi:

— Slava Ljudevitu Gaju!



DILJEM BREZOVICE

— Spomen listak. —

»Sve, što nas podsjeća na čovjeka, zaslužuje našu pažnju.«

Iz neke stare knjige.

Svaki dan sve više i više iščezavaju naši stari plemićki dvorovi, naše stare kurije. Prije — otprilike dvadeset ili trideset godina — nijesi im se mogao ukloniti — a danas — gleda oko nadesno, gleda nalijevo, a nigdje da zamijeti one visoke strme krovove, one iznemogle crne zidove i one hodnike, koji su zgradu opasali sa sve četiri strane. Danas bi sagriješio, tko bi stoga jadikovao; ta čemu nas je onda nadario moderni vijek racionalističkom filozofijom? Ali ti je ipak kadikad tako teško oko srca, kad vidiš na mjestu starih dvorova i njihovih nepreglednih dvorišta jednolične suhe njive, po kojima se bijedni seljak trudi, da iskreše iz te zemlje žutice krajcarak, ne bi li namirio porez i zakupninu. I u taki čas kano da ti nešto nedostaje. Istina nijesu bile lijepe te naše kurije, ali napokon — ma da su sirotice bijedne u svoje stare dane nalik na glave u svijetlo zalutalih sova ili još većma: obrazima strih krezubih: »Urgrosstanta« sa golemim kapišonima iz dvadesetih godina, — pored svega se toga čini, — otkada nema njih, da je nestalo također onoga duha, koji je vijekove znao sačuvati samostalnost, — da je nestalo gnijezda, u koje bi se vjetrom progonjeni sokolovi svagda mogli uteći od bijesa bure, te joj prkositi!

Osim svega toga ne da se tajiti, da nove kuće nikada ne će osvojiti ni srdaca naših ni duša naših, kano što su to mogle stare kurije, kad bi nas onako pod jesen sakupile u svoje tamne niske sobice i ondje nas zadahom mlada vina i mirisom pečenih purana uznijele u neki blagi bezbrižni zanos, pa smo za kratak čas zapjevali dugu — beskrajnu pjesnu: »Pijmo anda, braćo ma — doklem pukne zorja!« No ne smije se niti zatajiti, da su se često i prečesto potresla mala okna od sile naših glasova, kad bismo uzeli zanosno pjevati: »Još Hrvatska ni propala!« — te se zavjerili u posljednjim titrajima pjesme, da ćemo u svojoj županiji uvesti hrvatski jezik u javnu službu, da ćemo sabirati prinose za Maticu, za akademiju znanosti i za sveučilište u Zagrebu. Može biti svega toga ne bi bilo, da onda nije bilo kurija. A da su — jadnice staračke — bile suviše sirotinjske i više srodne kakim kućerkama poluazijskim negoli dvorovima evropskoga plemstva, — eh — tko Božji da im to zamjeri! Ja — istina — nijesam nikaki književnik — ni učena glava, nijesam — treba da priznam — pročitao niti Bonfina niti Krčelića, — kamoli djela današnjih učenjaka, ali — za pravo Božje, — meni se sve jednako pričinja, da bi se i ove naše stare sirotice nekoć bile mogle ljepše opremiti i više na gospodsku iskititi, da nam nije valjalo vijekove i vijekove braniti hrvatsku domovinu, koja je tražila od ljudi — i novaca i ruku i život, pa tako nije ostalo ništa, čime bismo uredili gospodske dvorove uistinu na gospodsku. Šta ćemo — od negda nas bije bijeda i nevolja!

Možda nemam pravo, tä — čemu da tajim, — meni svu dušu i sve srce presvaja ljubav i odanost prema tim starodrevnim domovima.

Kad je Brezovica — meni tako mila — izgorjela, ja sam za njom žalio gotovo kano i za Batorićem. Najposlije — tko da ih dijeli! U svojoj žalosti ja sam dane i dane zalazio na garište i naricao gotovo kano Židovi na razvalinama Jerusalima. A poslije jedne večeri sjednem za stol, pa zapišem sve, što sam o njoj znao želeći, da ništa ne zaboravim.Tako sam u duhu opet prošao starim tamnim domom i nije mi više bilo tako teško! — Vidio sam je opet barem u duhu.

Brezovica bila jednokatnica sva od debelih hrastovih piljenica sabita. Tek temelje — poradi pivnice — imala je od

cigle i kamena. Da joj je krov bio »šindrom« pokrit, — mislim, da sam već jednom napomenuo. Zgrada je bila tako namještena, da joj je svaki ugao točno visio na svoju »stranu svijeta«. Gornji lijevi gledao naime ravno na sjever, donji — desni upravo na jug, — gornji desni ravno na ishod sunca i donji lijevi pravac na zapad. Batoriću nije bilo tek malo do toga. S ponosom i posve ozbiljan znao bi svakom prilikom kliknuti: — Revera — šta treba meni ovdje u Brezovici kake buzole ili magnetske igle — ili takvo što! — Stanem tamo u onaj ugao — eto znam, da sam na sjeveru, — opet dolje u onaj, znam da sam na jugu; — onamo zapad — a ovdje istok! Da uzmeš kaki: »astrolabium«, ne bi mogao sigurnije odrediti stranu svijeta. Smijao sam se jednoč našemu varmeđskomu inžiniru Karleku. Mučio se i mučio jadan svojim instrumentima, da nađe — Bog zna čemu — meridijan, — ali hoćeš da! Sve ga znoj probija — a ja mu onda pokažem, kako je namještena Brezovica; bio je za čas na čistu; ma da je bio velik smušenjak (Batorić uopće nije trpio inžinira). — E — dä — bili su stari ljudi mudri!

Licem je gledala zgrada na stranu, odakle je bio prilaz od puta, koji se jarkom vijugao nešto niže od glavnoga druma i od kojega je dvorište bilo ograđeno plotom od surovih hrastovih stupova. U dvorište vodila ljesa, opletena od vrbove i ljeskove šibe. Bila je jednokrilna, i da se lašnje otvora i zatvora, na podnožju imaše kotačiće. Za pješake je bio pokraj nje prijelaz na poskok. Batorić je, kad mu je već bilo sedamdesetak godina, svakiput prelazio ovuda. — Valjaju još nešto noge! — znao bi reći s nekim ponosom.

Ulaz u samu zgradu bio je na strani od puta. Bila su to dosta niska nekoć crveno oličena vrata, do kojih si dolazio preko četir ili pet kamenih stuba. Kad bi ušao, najprije bi došao u dosta taman četverouglast prostor, iz kojega su se klimave i trošne stube uspinjale u prvi sprat. Pod ovim stubištem sakrivala se posve niska uska vratašca, koja su vodila u negdašnji brezovački »rešt«. Bio to uzan prostor pod zemljom, u koji bi se zatvarali kmeti, kad bi što skrivili. Batorić sâm tek je jednom prilikom zatvorio nekoga kmeta, jer je ženu izlemao gotovo na mrtvo ime. Drugačiji je bio otac njegov liberalni Vuk. Pripovijedali bi starci, da je za »staroga gospodina« t. j. za Vuka gotovo uvijek bio rešt pun. Šta više — tvrdili su ljudi, da je jednoć preko pola godine držao zatvorenu i u »kladi« sapetu staricu neku iz sela, jer se sumnjalo, da je »coprnjica«. Vuk — naprednjak i enciklopedist — nije dakako dugo i dugo ništa vjerovao, da su istinita ta bajanja, ali presahlo jednoć i njegovim kravam mlijeko, — i sada nije više sumnjao, a bijedna starica morala u »luknju«

Djed Matija, otac Vukov, još je više upotrebljavao taj »rešt«. Njemu nije bio tek za kmete, — upotrebljavao ga je i za znamenitije krivce. Tako je često pripovijedao Batorić događaj s nekakim »felčerom«. Taj se nesrećnik usudio doći u Brezovicu odjeven u hlačama-dokoljenicama i u čarapama sa šnolama (sapon) na cipelama. — »A što ti, momče, dolaziš preda me kao majmun? Zar nije gospodin Bog stvorio ljudsko odijelo, — eto gledaj mene — nosim hrvatske hlače i čizme. Ali ti se usprokšio — kao i tvoj Balaša!« »Felčer« se prepao, ali se ipak razabra toliko, te je mogao kazati, zašto dolazi, naime da po naredbi bana Balaša cijepi koze kmetovima. Sad plane Matija, pa ni pet ni šest — »felčera« u»rešt«. Bolje od njega nije prošla niti komisija zemaljska, koju je poslao ban Balaša, da proglasi i odmah provede nekakav novi carski patenat. Stari Matija gospodu turi u »rešt«, pa ih je držao sve dotle, dok mu nijesu obećali, da ne će patenta proglasiti na njegovu »teritoriju«. Pa još poruči banu Balaši, neka se ne usudi na domak Brezovici, jer ga čeka ista sudba, koja je stigla »komišare« njegove, »samo još nešto pooštreno«, — jer su zakoni kraljevine nad banom, a dok ih ban ne bude poštivao, nego govrio, da mu prije svega valja Hrvate naučiti svemogućoj državnoj ideji jedinstvene monarkije cara Josipa, — dotle Matija Batorić ne misli, da je dužan takoga bana poštivati pravim banom. »Nitko nije nikada kraljevine Hrvatske osvojio silom . . . . i tako dalje«, — završio je Matija svoje riječi iz glasovitoga saborskoga podneska.

Poslije godine 1848., kad je prestala: »jurisdictio intra dominio«,[1]) služio je Batoriću taj »rešt« kao arkiv za bezbrojne

[1]) »vlast plemića nad kmetovima«.

dopise Bachovskih oblasti, a k tomu su još ujesen zatvorali onamo pse, da ne mogu u vinograde. — Dobričini starcu bijaše to nekakav odušak!

U prizemlju je bila najbliža ulazu soba za družinu, u kojoj bješe golema zemljana peć, opasana sa dvije strane klupama. Zacijelo nije bilo sata preko dana, kad ne bi bar koje čeljade ležalo gore na peći. Ni ljeti u tom nije bilo nikakve promjene. U toj se sobi po danu jelo, a noću spavala ženska čeljad. Soba se nazivala vulgarno »družinska soba«, no zvali je ponajviše »Ksindelcimer«. — Družina se u Brezovici odvajkada dijelila u dva razreda. Prvi, viši bili su, kako su ih zvali »liberajci« ili »oficiri«. U njih pripadaše dvorski, zatim špan, vrtlar, »sokač« (kuhač), pandur i ženska čeljad, koja se upotrebljavala u gospodskim sobama. Ovi su »liberajci« jeli poslije ostale vanjske družine i imali su mnogo bolju hranu, — osim toga nije im priređivala jelâ sluškinja, nego je to bio posao »sokačev«, i najzad dva puta u nedjelju dobivali su meso i isto tako variva sa gospodskoga stola, od kojega se od slugu hranili jedino »sokač« i pandur, i Batorićeva sobarica dok je živjela.

Pisar, informator (odgojitelj djece) i »domaća gospodična-gazdarica«, kojih je za oca Vuka bilo u dvoru, — sjedili su za stolom s gospodom. Odmah uz ovu sobu bila je smočnica. U njoj se nije spremao samo smok; naslagale su ondje duge godine svakakih trica, za koje se držalo, da ne pripadaju još na tavan, u ropotarnicu, no koje bi se redovno sasvim zaboravile, pa ih je neprestano pokrivala — ne ću krivo kazati — stoljetna prašina.

Jednoć se ušuljam ovamo. I tek slučajno svrnem okom u kut, u komu se sve to nalazilo. Pa šta li ne nađoh!

Najprije mi udari u oči svileni crveni kišobran, kako su ga pod konac dvadesetih ili na početku tridesetih godina nosili kicoši. Uza nj široka sablja u crnim koricama, optočena žutom mjedi; na balčaku se ljeskao carski orao. Bila je to »jozefinska« službena sablja, te sam se živo začudio, otkuda taka stvar ovamo — u dom djeda Matije? Poslije mi je rekao Batorić, da ju je nosio otac njegov Vuk, koji je kao iluminat i mason i Volterac sasvim pristajao uz cara Josipa i Balašu. Jednoć dođe on opasan tom sabljom pred starca Matiju. Starac

se tako žestoko razljutio, te je sina — onda već velikoga suca — ćušnuo pred ženom njegovom, uzeo mu sablju i bacio je kroz prozor u dvorište. Cijeli dan nije smio Vuk pred oca, niti je bio za stolom, nego mu majka i žena potajice donosile jelo u posljednju sobu. »Tako su onda djeca roditelje poštivala!« — završio starac.

Odmah kraj sablje naiđem na ostatke »rajfroka i korzeta« iz prošloga stoljeća. Široke šipke od španjolske trstike zjale su u naslagama stoljetne prašine kano isušeni kosturi na slikama o Sahari. Kraj korzeta je bio komadić ženske haljine od tapetna latka s uzorkom: »mille fleurs« — iz vremena Pompadurična ili Dubaričina, a uza nj se priklopio isto taki ostatak bijele svile u kroju Marije Antoinete. Ludost je slučaja složila ovdje u jedno klupko uspomene iz vremena dviju velikih grješnica s ostatakom iz doba svete mučenice i divne kraljice francuske! I preko volje se zamislim, pa me bolno ugrizlo za srce, da i ovdje — u tome zabitnome kutu — u toj ropotarnici — pompadurština proganja mile tragove umne kraljice, — te nedužne žrtve i ljudskih grijeha i ljudskoga bijesa!

Osim tih toaletnih ostataka još je tu također bio komad crvene muške surke ili kaputa, bez puceta i bez gajtana, no poznalo se još, kud je bilo opšiveno zlato. Dâ — i jedan perčin bio u prašini. Iz svega je pršio onaj posebni griski vonj starosti i pravječne prašine, koji se širio preko svega i pravio čitave formacije sive kore. Nešto jadovno — neki memento — šuštilo iz toga. Ljudima, koji su sve ovo upotrebljavali, nema ni traga — istrunuli davno — a ove krpe — ovo obojeno cvijeće na haljetku (meni se čini, da sam u onaj mah s njekom sentimentalnošću pomišljao na nekake jedre i svježe ramenice, koje su se nekoć u to uvijale!) — sve ovo prkosi »zubu vremena«, to jest mišu, prašini — i ljudskom zaboravu. Mene nešto stisne u srcu — ah — tâ bio sam onda još mlad. — Više nikad nijesam zalunjao u taj kut.

Uz smočnicu su bile u donjem spratu jošte četiri odaje. Dvije su od njih bile negda Batorićima za kancelariju i za stan panduru ili inošu. Druge dvije sobe bile su za »dvorske djevojke«. Među njih ubrajali su sobaricu, pralju, dadilje i dojku i djevojke za kuhinju. Pastirica za guske, »majerica«, to jest sluškinja za perad, i djevojke za posve teške poslove

pripadale su u vanjsku služinčad, pa su spavale na marofu. Batorić bi znao pripovijedati, da je za matere njegove bilo redovno najmanje deset do dvanaest ženske čeljadi u gospodskoj službi. Osim sobarice, obično iz kake siromašne građanske kuće, — bile su sve druge kmetske djevojke. Kuharice u Brezovici nije bilo nikada. Batorići su uvijek imali »sokača« i to iz iste kmetske kuće. Tako je djed Batorićeva »sokača« Petra već bio u istoj službi u Brezovici.

U prvome katu bilo je šest soba. Na hodniku je čovjeku udarilo u oči, da na stijeni vise dva golema posve požutjela zemljovida, — jedan Evrope s Azijom i sa sjevernom Afrikom, a drugi varaždinske županije. Oba bijahu iz prošloga vijeka. Na prvome je bila s kraja pod natpisom narisana Evropa kano napudrana francuska dama, Azija kano napola gola Turkinja, a Afrika kano posve gola crnica s bijelim očima. Sve tri slike sjedile su na životinjama, koje su prikazivale glavne rijeke. Umjetnik se pomogao tako, da je svakoj životinji naslikao jezik, na kojemu je bilo napisano ime rijeke. Evropa je sjedila na biku, — to je bio Dunav, Azija na slonu — to je bio Ganges, Afrika na krokodilu, to je bio Nil.

Prema hodniku bila su okrenuta troja vrata. Srednja su vodila u »palaču«, — desna u »sobe gospođine«, a lijeva u »sobe gospodìnove« Za našega Batorića — neženje — nijesu istina imali ovi nazivi pravoga smisla, ali ih je on zbog velikoga pieteta ostavio, kako je bilo. Prva odaja u desnom krilu bila je »dječja soba«. Još za našega Batorića bile su u njoj zipke, mali stolići s klupama i kratke postelje s visokim rešetkama. Do ove sobe bijaše spavaća soba gospođina. Ona bijaše nešto manja od prve. Pokućstvo je u njoj bilo svakako. Ormar — od teške crne hrastovine — bio je još iz renesance, stolić oko njega sa jasnom pločom, na kojoj je bila slika à la Watteau i s bijelim nožicama, bio iz doba Louis-a XVI., a suprotni je »sécrétaire« od crna drva svjedočio, da je iz doba direktorija. Tanki korintski stupići i sav oblik, koji je bio nalik na kakav grčki hram, izrazivao je onu silnu želju tadašnjega doba, da se približi u svemu najklasičnijim republikašima — starim Helenima. Takav je ormar dakako pripadao zacijelo u kuću enciklopedista Vuka, pa kako je Batorić pripovijedao, bijaše to dar Vukov ženi, kad se rodio naš Batorić. — Krevet je u sobi bio iz doba carstva, urešen zlatnim orlovima i lavljim pandžama. Bio je

kratak i dosta uzak, a nabavio ga Vuk Batorić, kad je bio u famoznoj svezi s napoleonskom upravom. Nad krevetom je visjela posve potamnjela uljena slika u smeđem okviru. Nije se više razpoznavalo, da li je to Sv. Josip ili Sv. Katarina. Tek se sačuvao liljan. Stari se Vuk dugo protivio, da mu se taka slika nalazi u kući, no žena, premda je bila pokorna i blaga dušica, nije htjela da mužu popusti. Najposlije je svršio bijednik tako, da je na umoru sliku cjelivao.

Na drugoj stijeni, nad »sécrétairom« visjeli portreti Batorićeve majke i oca mu gospodina Vuka. Majka bijaše naslikana u bijeloj, po Mariji Antoineti u modu uvedenoj odjeći s modrom kabanicom (manteau), frizura joj bijaše veoma visoka kao kakav toranj. On se pako sjao u naprednjačkom modrom fraku werterskom, bio bez perčina ali ipak napudrane kose. Pred portretima je visjela nekaka majstorski izvedena engleska gravira s natpisom: »The moraliste«. Sličica je prikazivala starca a pred njime dvije lijepe mlade žene u novim modnim odjećama i veoma visokim frizurama à la maréchale.

Na suprotnoj su stijeni bili portreti roditelja Batorićeve majke, — gospodina Tomaša Nirányi-a de Tomašin et Raczfallu i žene mu Elizabete rođene Grasser von Lilienfeld. Nju je krivio uvijek stari Vuk, što mu je sin »riblje krvi«.

Na jednom stoliću bile su naslagane knjige pokojne Batorićke. Po svoj prilici bijahu joj ove najmilije. Sjećam se, da je tu bio Vergil u originalu pariskom elzevir-izdanju, zatim ulomci Göthova »Fausta«; —Sterne-ov »Voyage sentimentale« i neki svesci Pichleričinih djela, dà — još i roman pokojne Šopenhauerke: »Die Tante«.

Majka Batorićeva bila je osobito obrazovana. Istina — njena pisma pisana sad francuski, sad njemački sad opet hrvatski, bila su puna ortografijskih pogrješaka, ali je ona ipak, kako je uvjeravao sin njezin, umjela latinski bolje govoriti negoli otac Vuk, te sa prijateljem fiškalom Žuženićem nije nikad razgovarala drugačije nego »dijački«. Da je izvrsno francuski umjela, svjedoči nacrt, što ga je njoj u čast naslikao neki Francuz capitaine Cornier, na kom je galantni Francuz napisao pod akvarelnu sličicu ruže, da je u društvu fine i dražesne gospođe Leonore posve zaboravio, da je daleko od Francuske, te je gotovo teško mogao pomišljati, da se nalazi u div-

*

ljoj Iliriji. Bilo je to naime iz vremena francuske okupacije, kad se Vuk poradi svojah pothvata s francuskom upravom preselio bio u Posavinu, na svoj tamošnji »predij (dobarce)«.

Taj je nacrt bio u okviru i visio na zidu nad stolićem s knjigama. Bijaše tu na istom stoliću još nešto, što, reko bih, nije pristajalo u društvo knjigâ, — naime nekakva komplicirana mašina za kavu s uskim i previjenim cijevima, od stakla i mjedi. Što je ova mašina dospjela ovamo uz knjige, tome netreba niti da se diviš niti da zamjeriš gospođi Leonori. Onda je bila taka mašina pa i sama kava velika rijetkost u hrvatskoj kući. Tek naprednjak Vuk uveo je taj »jozefinski običaj«. Susjedi ga nijesu samo malo psovali toga radi: »Gdje on može kavu kod kuće sijati? — Mora je u dućanu kupovati, a koji pošten gospodar ne će prije zrelo promisliti, nego što naumi da troši za nešto, što ne možeš kod kuće prirediti. Bome — šta će mi kava — da nosim novce trgovcu — a ono mogu imati ili pražetine ili malo slanine — ili makar i čorbe — a ne stoji ništa!« — Ovako su govorili starci i ogovarali Vuka i Leonoru koreći ih još, što upotrebljavaju pače svjetiljke i svijeće voštanice a ne lojanice, koje može marna gazdarica sama priređivati.

Batorić je u toj sobi ostavio sve onako i na istome mjestu, kako je bilo još za pokojne majke. Iste su mirisne trave i sušeni teji bili još na ormarima. Može biti, te je još iz onoga dalekog doba ova soba jače odisala svim tim biljnim mirisima. Ni u jednoj drugoj sobi nije bio taj vonj tako oštar.

Treća soba nije bila ni u čemu znamenita. Tek golema zelena peć u baroknom stilu na vrhu s vazama, koje su bile, gotovo bih rekao kao »trudne« il naduvene, bijaše još jedino, na što bi se u čudu obazreo, jer tako velike peći ne možeš lako vidjeti. Međutim — u Brezovici bile su i ostale peći neobično goleme i visoke. Nazivali su ovu sobu »sobom za stranjske«, te bi u njoj gosti noćili.

Odavle bi došao u »palaču«, najveću sobu od svih. Tu je bilo odnekada središte brezovičkoga života. Srednja vrata hodnika vođahu također u nju. Ovamo je svaki stranac najprije došao. Batorići u njoj primahu svakoga. Seljaci se nijesu usudili dalje u druge sobe, pa nijesu li nikoga zatekli u njoj, to bi »pokornim nakašljavanjem« javljali, da su nazočni, sve dotle, dok se ne bi tko pokazao.

No najznamenitije jest, što su u palači i nigdje drugdje — bili oni beskrajni »objedi«, koji su trajali od podne do kasno u noć, one nebrojene slave svakoga godovna i svakoga dana rođenja; onamo se sakupljalo gospodsko susjedstvo čitavoga kraja. Nijedan se Batorić nije ogriješio o taj običaj. Stari svakakvi: »bilikumi« u visoku crnu ormaru sa staklenim vratašcima bijahu u tom najklasičniji svjedoci. Tâ, djed djeda Matije, po imenu Gabriel, a po časti konel i zapovjednik nekoga pograničnoga gradića u Međumurju, nahodi se u imeniku članova: »od pinte«, u kojoj se upisao kano doktor Frešl. Sin njegov Krištofor nije doista ostavio u »dogodovštini domovine« Bog zna kakovih sjajnih tragova poput svojih pradjedova, ali se zato pripovijedalo još njegovu unuku, da je Krištofor bio silna ljudeskara, koji je mogao popiti najednoć tek za okladu pola vedra vina stare stubičke ili križevačke mjere. A Matija, slavljeni djed našega Batorića, nije se baš izrodio. Pio je silno — te je liberalcu Vuku možda još više zamjeravao, što ne zna piti, nego što je uz cara Josipa.

Starac već oko sedamdeset godina mjerio se u pilu i s najmlađima i tvrdio, da ljudi nazaduju, jer nema više onakih junaka, kakav je bio njegov otac Krištofor. Kad je godine 1812. slavio svoj dan rođenja, tako ga je ovladala divna kapljica: »ab anno elfe«, da je obolio još one noći i za nekoliko dana umr'o

Može biti te je ova »vinska krepost« naših staraca osamnaestog vijeka kriva, što su poslovi hrvatske kraljevine pošli onim putem, kojim su pošli i na kojem se izgubio samostalni dikasterij, a mjesto njega izišli glasoviti saborski članci devedesetih godina.

Odmah uz palaču bila »soba gospodînova«, najtamnija, najuža — rekoh bih — najviše smrknuta soba u cijeloj Brezovici, prenatrpana svakakvim pokućstvom. Jedan je zid bio posve sakrit od visokih ormara i »štelaža«, punih pisama, knjiga i globusa, osim toga latinski klasici u svakovrsnim izdanjima, hrvatski i ugarski pisci sedamnaestog i osamnaestog vijeka, prijepisi saborskih zapisnika, gospoštinski »komputuši (računi)«; — sve se to diljem vijekova ondje nanizalo.

Na suprotnom zidu visjelo oružje, stare sablje-demiskinje, još stariji mačevi i turske pištolje ispremiješane s lovačkim puškama, od kojih je većina bila još na kremen.

Nad uskim krevetom — iz doba Napoleonova — naslonjeno je bilo uza zid starinsko drveno propelo s Kristom, koji je posve pocrnio. Ovo su propelo upotrebljavali Batorići na krstu i na umoru. Naš »illustrissimus«, premda nije bio suviše pobožan, opet je često uzeo križ u ruke i pobožno ga poljubio.

U kutu iza peći crnila se željezna, dosta omašna škrinja. U njoj se čuvao obiteljski arkiv. Pradavna tradicija pričaše, da je tu škrinju nabavio jedan od predja, jer mu je neka žena prorekla, da će Brezovice nestati u plamenu. Bog jedini znade, nije li Kornel Batorić, umirući pred Brezovicom kada goraše, pomišljao na ovo proročanstvo.

Uz ovu sobu bila je još jedna, tek nešto šira. Pokućstva gotovo u njoj nije bilo, a zvala se »ptičja soba«, jer su u njoj odnekada imali Batorići ptičice pjevačice. Iza Kornela Batorića bile su tri stijene pune krletaka, u kojima su vazdan cvrčali sitni glasići naših domaćih čižaka, češljugarka, svrakopera, zimovki i drugih pjevačica. Kanarinaca nije bilo — Batorić ih nije podnosio. Otac je Vuk bio na glasu ptičar i uvelike hvatao i lovio ptice. Kornel je sam povjerio taj posao u posljednjim decenijima svome Vanku, ali prije, dok je đakovao, bila mu je to najmilija zabava. »Al bilo onda i ptica! Bog bi ga znao — i toga je sad nestalo, baš kô da ovo sadašnje vrijeme ne prija niti ovim malim sirotanima. Nekoć — ta sve se crvenilo od češljugara — čižaka doletjelo iz gore, da si mislio: oblak je — a sada provedem čitav dan u bašči, jedva čujem jednu ptičicu!« — govorio i tužio se često Batorić.

No znamenita je bila ova soba stoga, što je bila »soba duhova«. U njoj je naime visio jedan portret sam za se. Drugi portreti, osobito stariji, bili su svi u palači. Za taj se portret naime bajalo, da duh ovoga lica, koje prikazuje ova slika, dolazi prije svakoga znamenitog događaja, pa se pokazuje ljudima, a zvali su je »crvenom gospom«.

Portret je prikazivao krasnu mladu ženu iz početka sedamnaestoga vijeka. Slika je bila pravo remek-djelo Tizijanove škole. Već je ovo poticalo u mene odvajkada radoznalost. Kako do bijesa dolazi taka slika u barbarsku drvenu kuriju?

A istom samo lice! Kako je krasno moralo biti ovo lice. — Ne sjećam se, jesam li za života ikada naišao na takovu ljepotu. Tek portret glasovite grčke ljepotice osamnaestoga vijeka, poznate kao grofice Potocke, može se donekle isporediti s ovim licem. U prvom rascvjetu moga mladenaštva mene je jednoć tako osvojila ova ljepota, da sam privukao pod sliku stolac, popeo se na nj i poljubio sliku baš na usta, a cijelom mi nutrašnjosti prostrujilo nešto čarovito, drago, sve sam se potresao od uzbuđenosti. Bilo mi je, kao da je živu gledam pred sobom, pa od stida poniknem očima, ali tad se prenem i srčano podignem pogled do nje čvrsto upravivši oči u tu divnu, plavu kosu, u te krupne, crne oči, pune djetinjske još radoznalosti i radosti života — na one fine odlične crtice i na ona divno složena ustašca, oko kojih lebdi blažen, obijestan smiješak.

Gotovo sam se ljutio, što je od take prilike ludost ljudska učinila »zlokobna duha«. No opet — treba da priznam — ja sam onda nekoliko puta prenoćio u Brezovici nadajući se, da će mi se možda ukazati!

Da što pobliže o njoj saznam, uzalud sam salijetao Batorića — on se uklanjao tome — a obična je tradicija znala, da je ova gospođa nesrećno dovršila, da su je umorili ili živu uzidali i take slične tričarije. Na samoj slici nije drugo stajalo nego žutim slovima na kraju donjem upisano ime: Maria comitissa de Blagay.

Jedne večeri, dok je napolju već pala noć, tamna kao u rogu, a vjetar duvao i lomio, da je strahota bila slušati, ostao sam u starca. I tu se desi, da smo mi začeli o duhovima. Spomenemo i »crvenu gospu«. Rečem ja, da ne mogu vjerovati u nju. Illustrissimus se ražesti i uzme tvrdoglavo braniti, da doista dolazi taj zlokobni duh.

— Pa jesi li je ti vidio — illustrissime domine?

— Nijesam — ali moja pokojna majka — Bog joj dao mir i pokoj duši, — vidjela ju je baš pred smrt očevu.

— Vidjela — pa kako?

— E — pripovijedala majka — ona baš pošla iz očeve sobe, — ocu bilo veoma zlo, — no nešto mu odlanulo. I kad je majka svršila molitve i legla u krevet — utrnula svijeću — eto za čas — najedared u sobi nekaka svjetlost — ne svjetlost kano od svijeće ili lampe ili po danu — ne — već nekaka druga — posve neobična — a ipak se u sobi jasno razabirala svaka stvarca. I u taj par primijeti majka, kano da netko stoji u za-

glavlju kreveta, pak je jednako promatra. Ona se sirota obazre — i eto nà — opazi krasnu mladu žensku, u grimiznoj kao plamenoj suknji. »Ah — crvena gospa!« — otme se materi prestrašen krik. Na to nestane svega. Majka je odmah sve pojmila; poslala još one noći po svećenika — a ujutro je bio otac mrtav.

— Dă — pa zar je bila zbilja ona, kojoj se portret nalazi u sobi?

— Pa dă. — Ah — ta znaš valjda, — tu se pripovijeda svašta — Bog bi ga zna — moralo je davno — davno biti. Napisana je i nekaka pripovijest o tome.

— A gdje?

— Bijaše rukopis. Moj ga je otac uzajmio Tomašu Kegleviću, — a on, kaki je bio gladan knjiga i takvih stvari, — nije više vratio. Bog zna, ima li još na svijetu taj sveščić, sjećam se — pođi u sobu — možda ćeš ga naći. Ne znam ti više — mene ne pitaj.

— Vidio sam, a i otprije sam znao, da od starca ne ću više ništa izmamiti, no ipak odlučim potražiti rukopis. Bio sam zbilja tako srećan, te sam ga dobio u ruke. Bio je pisan talijanski, — u obliku novele. Sadržaj se slagao dobrano s tradicijama — te je i pisac spomenuo na koncu u posebnoj bilješki, da Marija hoda po Brezovici kao duh, koji javlja svaku nesreću u obitelji, i da je proklela Batoriće, te će Brezovica izgorjeti. Ja sam taj rukopis pače preveo sve zaradi krasne slike, koju sam spasao od požara.

Ovaj je portret jedini ostatak od sve Brezovice. Ni željezna škrinja nije odoljela silnoj vatri, — našli su je kao savito željezo.

Kadgod sam poslije s našim magnificusom Radičevićem govorio o Brezovici, — svakiput je starac najradije zalutao u razgovor o »crvenoj gospi« — o njenoj kletvi — pa kako se steklo njezino proročanstvo.

— Ha — mamice — zar da je sve to tek slučaj? Što čovjek može znati, — četvrte dimenzije ne poznaju naša ćutila — ali ona ipak jest! — Morao sam se starcu smijati, ali ipak i ja sam ponavljao sam sobom poznati stih iz Fausta ili iz Hamleta — ne sjećam se pravo.

ĐURO TURIĆ



Od osamdesetih godina ovamo javlja se gotovo u svakom godištu »Vijenca« a i u drugim listovima s kojom novelom ili crticom pisac Đuro Turić, koji i po sadržaju svojih stvari kao i po obradbi njihovoj uzima znatno mjesto među hrvatskim pripovjedačima. U njega nema osobitih kakvih ljubavnih zapleta, koji bi čitatelja osvajali svojom zanimljivošću — poradi čega je ostao slabo poznat i gotovo neopažen — on nije pričalac (fabulator), već više oštroumni promatrač naoko neznatnih stvari. Ali te neznatne stvari zasijecaju u život i sudbinu naroda, a to je većinom lički narod, jer je i Turić sam Ličanin. Socijalna bijeda, neukost, potištenost ljudi njegova kraja sa svim kobnim posljedicama a jedva s dohvatnim uzrocima — eto to je svijet njegovih novela i crtica, koje kao da su nikle na pustu strništu, na grmlju, na divljakama.

Krajem svojih siżeja prolazi Turić ne kao umjetnik već kao pedagog i učitelj, a to on i jest po svome zvanju. Ne samo što je profesor u učiteljskoj školi, već je ujedno i odličan pedagoški pisac, koji se obrazovao u Njemačkoj, gdje je stekao i doktorsku čast. Njegove su studije te ruke izilazile u Vijencu (na pr. veliki putopis »U Njemačkoj«, pa »Uzgoj djevojaka« — sve to g. 1889.) i drugdje; od njega su i posebne priručne i stručne knjige kao »Rukovođ za prirodoznanstvenu obuku« u tri sveska (god. 1895.), »Teorija nastavne osnove« i »Nacrt nastavne osnove« (g. 1900.), zatim: »Metodika odgojne i obrazovne osnove« (g. 1902.), »Povijest uzgoja i nauke o uzgoju« (g. 1904.), »Nauka o gojencu i odgoji« (g. 1906.) i t. d.

Dr. Đuro Turić rodio se dne 3. travnja 1861. u Gospiću od stare ličke obitelji, koja vuče svoju lozu ća iz doba narodne dinastije a iz koje potječu još i Frane Turić, krajiški časnik i pjesnik iz ilirskih vremena, pa Mirko Turić, pjesnik i pisac 70-tih godina. Pučku školu i nižu realku (— zajedno s Vjenceslavom Novakom —) polazio je u

Gospiću, učiteljsku školu u Petrinji i tako g. 1878. postao učiteljem i službovao u Lici uz različne neprilike (poradi svoga političkog uvjerenja) punih deset godina. G. 1888. uči na sveučilištu u Jeni filozofiju, pedagogiju, narodno gospodarstvo i botaniku, pa postaje doktorom g. 1891. — Budući da nije mogao poslije ovih nauka dobiti mjesto u vježbaonici u zagrebačkoj učiteljskoj školi, polazi u Sarajevo, gdje uspješno djeluje među mladeži, naročito muslimanskom. Od g. 1894. opet je u Hrvatskoj i to kao profesor u učiteljskoj školi u Petrinji, gdje se i sada nalazi.

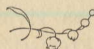
Turić je znamenit i kao omladinski pisac, pa već od g. 1884. piše u Smilju omanje priče i crtice za djecu; od Turića je i ona lijepa knjiga »Z n a m e n i t i H r v a t i«, što je mladež tako zavolje, a u kojoj su pjesnički orisani Nikola Zrinski, Krsto Frankopan, Kačić i Klovio. — Turić je, osobito u ranije svoje doba, pisao također političke i satiričke stvari s dosta uspjeha.

No ovdje nas najviše zanima Turić kao pripovjedač. Navršilo se već 27 godina, što se javio prvom svojom novelom u Vijencu (g. 1880.) — a to je »N a s e l u«, pod koju je potpisao brata Mirka, poznatijega pisca, samo da mu je Šenoa prije štampa. U ovoj kao što i u drugim novelama iz osamdesetih godina nalazi Turić građu u znamenitom događaju iz života ličkoga naroda, a to je razvojačenje krajine, to jest prijelaz iz vojničke uprave u civilnu. Kraj toga rado zalazi i u ono doba ličkoga »hajdukovanja«, koje je vrlo zanimljivo kao junačka pojava ličkih ljudi, što su se bilo zbog kakova zuluma odmetali u hajduke, ne da robe i pale, već da štite sirotinju i da budu narodna obrana. Turić nije taj predmet uzimao s romantične i pustolovne strane kao drugi naši pisci već s istinite i zbiljske. U tom je pogledu značajna novela »H a j d u k I v a n« (iz Vijenca g. 1888.), što je donosimo u ovoj knjizi, a koja se sa svojom jednostavnom, upravo klasičnom obradbom izdiže iznad ostalih. Velika mu je osim toga hajdučka pripovijest »P o d k a b a n i c o m« (u Hrvatskoj vili, g. 1884.), gdje je iznio obilje jedrih ličkih i graničarskih tipova, a iz njihova života izveo groznu istinu, kako su morali onakvi biti, kao što su bili: ili tjerati hajduke ili biti sami tjerani kao hajduci. Tako po Turiću progovara u našoj književnosti Lika kao što po Kozarcu Slavonija.

Iz toga je svijeta crtica »T u r s k i s u d« (Vijenac g. 1888.) i mnoge druge, no od svih je za Turića najznačajnija crtica »U m r a k u« (Hrvatska vila g. 1884.), gdje opisuje epizodu, što ju je sam doživio kao vojnik g. 1883. za vrijeme buna; tu se pripovijeda, kako se neki pričuvni vojnik u gostionici pozabavio i na povratku napao svoga suseljanina, vojnika na straži, probo ga, a da sam ne zna zašto. (Mi i tu karakterističnu crticu — po preudezbi samoga pisca — donosimo ovdje). Psihologiju ovoga valjada baštinjenoga u Ličana nagona za zločinom, koji u njima kanoda drijema a u zgodi nesvijesno probije — ovu je psihologiju upravo vanrednom vještinom prikazao Turić u pripovijesti »T k o j e k r i v?« (Vijenac g. 1897.). Tu nesrećni seljak Gajiša, koji ne uspijeva u trgovini, a globljen je i od stražara i od ovrhoviteljа — ide od očaja u gostionicu, gdje opivši se sa svojim inače neprijateljem, seljakom Todorinom, pada pod stol, zaspi, probudi se i polako, mirno vadi nož, pa raspori Todorini trbuh; plastika i mir, s kojim je taj događaj opisan, podsjeća na Tolstoja i na njegove pučke pripovijesti. Turić je uočio neki neumoljivi fatum, koji visi nad tim narodom, što je naučio, da mu se zapovijeda, a kad mu nitko ne zapovijeda, prepušten sam sebi počinja zločine i postaje nevrijedan slobode; u tome je baš lički seljak dosta sličan ruskome narodu. Težnju tih ljudi za »gospodžijom«, za službeništvom prikazao je Turić u jednoj od svojih najvećih radnja »D a r o v i s v i j e t a«; taj je roman izišao g. 1889. u »Domu i svijetu«, a poslije i u posebnoj knjizi. Tu se veli na jednom mjestu: »Mi svi znamo i u to vjerujemo, da nema slađega kruha, nego ga zasluži pošten službenik. Ono sve drugo nije no prostačija i nije dostojno pravoga čovjeka«. — Ovu težnju za »službicom« obradio je Turić specijalno još i u drugim crticama, koje baš nijesu iz seljačkoga života, pa se na tom putu sastao s Vjenceslavom Novakom. Karakteristična je u tom pogledu crtica »S a n i l i j a v a« (u Vijencu g. 1897.), gdje opisuje đaka, koji je bio gladan »kao vuk«, učio »kao konj« a govorio na ispitima »kao papiga« — i taj sanja samo o čarima činovničkoga života. Ovako je Turić na tom putu prešao i u satiru, što pokazuje osobito crtica »K a k o j e m l a d e n a c M a t i j a š e v b i o z a s v o j u n e s r e ć u j e d n o m m r š a v a d r u g i p u t d e b e o«; tu jedan predstojnik kod toga Matijaševa tumači suhoću kao zagriženost i buntovništvo, a drugi put, kad se udebljao, tumači debljinu lijenošću i proždrljivošću. Satirična je karaktera i »S u p e r s k o š e t a l i š t e« (u Vijencu, god. 1893.), gdje predstojnik sasiječe staro šetalište, a hoće podignuti novo globama i zatvorom, no narod mu se opire i noću sasiječe sve nasade; tako i svagdje hoće neki da reformiraju odozgo mjesto odozdo, od naroda. — U ovaj odio ide i crtica »K r i v i a k o r d i« (u Prosvjeti od g. 1895.), gdje učitelj mora po naredbi oblasti vršiti na crkveni god popis djece; međutim narod ide u crkvu, ne na popis, a u crkvi svira (»krive akorde«) drugi učitelj. Amo bi išla i satira na mladež, što se propija, — a zove se »R a z v i t a k« (u Vijencu g. 1884.).

Ovakovih socijalnih crta i novela ima u Turića vrlo mnogo, pa bi bilo teško sve ih iznijeti prikazati im sadržaj. Sve su ove, tako reći, djeca oveće socijalne novele, što ju je Turić napisao u »Balkanu« još g. 1884., a zove se »K u d a t o v o d i?«; ovdje je Turić našire pretresao općenita pitanja našega života, našega neshvaćanja i borbe bez nade. U toj je noveli prikazao, kako se ona snaga ličkoga naroda, što se očitovala negda u romantičnim junaštvima, u zbilji sadašnjega života lomi, jer nije našla prave oblike i putove, kojima bi udarila. Tako se lomi naša snaga i drugdje — mi postajemo gladni »kulture i hljeba« i tako nam se kuži naša atmosfera. To je osnovni ton svih Turićevih radnja.

Kako se vidi, preteže u Turićevim djelima pedagog, upravo filozof, koji studira socijalne nevolje ne samo svoga naroda već i našega društva uopće. To on radi — prema karakteru Ličanâ kao što je i sam — mirno, suho i tvrdo, ali značajno i razborito. Gdjekoje su mu crtice tek skice, nacrti, u kojima se očituje više racijonalnosti i razbora negoli srca. Zato u Turića nema ni sentimentalnosti ni mistike — ali ni osobite umjetnosti. Osobito to vrijedi za kasnije radove, gdje se posve otresao one mladenačke romantike, što je na pr. nalazimo baš u »Hajduku Ivanu«. Turićeve crtice ne može svatko čitati; od nekih trnu zubi kao od trnjula ili od divljakinja (kakovih je po Lici dosta). Poradi toga nije Turić dugo izišao na glas, a niti kritika se nije njime bavila, premda je on upravo osnivač naše socijalne novele. Prvi je Turića potpuno prikazao istom Milan Marjanović u Savremeniku (g. 1907.), a otuda je nastao i ovaj prikaz.



HAJDUK IVAN

Ima ih, a i ja ih mnogo poznam, koji tvrde, da čovjek koji nije učio škola i koji nije svoga čustva oštrio i odgajao, da nema srca, nema čuvstva — a osobito da ne zna, što je to ljubav; to vele da je naprosto nagon.

Kadgod slušam take razgovore, sjetim se nekoga događaja, koji sam nakanio pripovijedati i ne velim, da taj događaj potvrđuje ili obara onu prvu misao, jer se i on može svakako tumačiti.

Događaj se taj zbio u nekom zabitnom gorskom selu, upravo u doba, prije nego što će se ukinuti vojnički sustav u Krajini i krajiške regimente preseliti u različne garnizone države.

I.

Vrletnom stazom, koja se spuštala niz odrastao brežuljak, stupala dva krajiška momka. Jedan, crnomanjast i kršan momak, imao je na glavi vojničku kapu, a lijep i puni brk odijelio se već od usne i resio momkovo lice. Sve mu obličje odavalo neku milotu i nježnost, pa premda je bio stariji od svoga druga, koji je za njim stupao, ipak je drug bio ozbiljniji. Na licu mu bile već izrazite crte, čelo mu bilo malo smrknuto, a usne — nad kojima si jedva opažao prave brčiće — držao je čvrsto stisnute.

Već se pomalo suton hvatao, kad se oni primakoše u razgovoru nad vrelo, koje je ispod velike pećine mrmorilo.

— Marko, ti ostaješ dakle zazbilja tu? — reče onaj mladi zakrećući putem, što se uz vrelo vijugao.

—Nego što ti misliš, da se ja šalim? — reče Marko glasno i veselo, pa sjede na kamen.

— E, pa srećno ti bilo! doviknu mu onaj drugi i počeo se gubiti u sutonu.

—I tebi, Ivane! — odazva se Marko, pa se okrenu na protivnu stranu.

Nije mogao dugo sjediti, kad se s te strane ukaza žensko čeljade s kablom na glavi. Marko se podiže i pođe preda nj, i kad se sastaše, izvi se svakomu od njih nježan i mio usklik, pa pošto su se pozdravili i progovorili nekoliko riječi, sklonuše se za liticu, na obično ročište ljubavnika u onome kraju.

Razgovor tekao ozbiljno. Primicala se jesen, i momak kaza, da se nakanio ženiti, pa da je zato i ročio djevojku, jer je nakan s njom se najprvo dogovoriti. Djevojka ukratko odobravala svaku misao mladićevu, ali sama nije spominjala ništa, nije izjavljivala baš nikoje posebne želje. Mladiću je to bilo neugodno i teško pa jedva čekao, da ona reče, da ona što zaželi, upita, ili se usprotivi; ali ona baš ništa! — Da — bila je mila, crno sjajno oko krijesilo joj se, ruke joj gorjele i podrhtavale i mladić oćutio, kako te ruke njegovu ljevicu, koja ih je držala, katkad malo stisnu. On u sutonu razabirao i mili smiješak djevojčin, kad bi se nježno izmicala stiskanju njegove desnice, koja se mladici vijala oko pasa. Sve to njega grijalo, sve razblaživalo njegovu milu dušu, a na licu prelijevala se neiskazana nježnost. No ta se nježnost sve više i više miješala s izrazom bola, što je djevojka škrtija riječima bila.

— A jesi li se ti, Anice, odlučila upravo, da ćeš za me poći? upita Marko tiho i gledajući na stranu, kad je već bol prevladala ono milo čuvstvo. I u glasu raspoznavao se tihi i mirni bol.

— Ta jesam, muke se odlučiti! — reče bez promišljanja djevojka, pa namah dodade, da se mora žuriti i upita, da li ga je tko vidio, kad je išao k vrelu.

— Jest, došao je sa mnom Ivan Petrov.

— On! — uskliknu djevojka. Pa jesi mu rekao, kuda ćeš.

— Jesam!

— Zašto si to učinio?

— Kakovo je to zlo. Ne sastaješ se s tuđim nego s onim, koji će tvoj biti! — Ali djevojka kano da ga nije čula, upita, kuda je Ivan otišao i zagleda se u bližnji grm. Da je Marko bolje pazio, vidio bi, kako je njegova draga tiho drhtnula.

— Otišao je niz vrelo, — reče on, a djevojka mu dade ruku, ode do vrela i zagrabi vode, pa je nestade, a da se nije ni jednom okrenula na Marka. A Marko je kao ozebao sunca čekao, hoće li mu sinuti djevojačko lice još jednom, pa kad je nestade u mraku, smrče se i njemu pred očima, a neka gorčina popade ga za srce.

II.

Kad se Ivan rastao s Markom, pođe samo nekoliko koraka niz vrelo, a kad je Marko sjeo, skrene s puta, te je za kratko vrijeme bio u grmu nad liticom i vrelom. Sav razgovor među Markom i Anicom čuo je mirno ležeći na travi. Razabra, kad je djevojka otišla, pa za njom i Marko. Ležao je još dulje vremena, a ljudi, žene, djevojke i djeca dolazili po vodu, razgovarali se i smijali, a Ivan sve to mirno slušao. Napokon se nije čulo ništa, nego jednoliko i ugodno klokotanje vode. Noć se spustila sasvim. Od sela nije dopirao nikakov glas, i Ivan pođe stramputicom do prvih kuća, što se pod brdom stisle. Katkad zarežao pas, katkad kucnulo zvonce, što je na blaščetu visjelo o vratu, pa opet tišina.

Ivan dođe u šljivik, što se više jedne kuće protegao, nasloni se o šljivu i posluša malo; a onda ćukne dva tri puta kao ćuk. I jedva se to ćukanje izgubilo u tišini noćnoj, ukaza se na oboru žensko u bjelini stupajući prema šljivaru. Bila je Anica. Išla je polagano i pognute glave.

— Dobar večer! — reče nekako plašljivo, kad je došla pred Ivana.

— Bog daj! — odgovori on, pa se i ne mače, nego ostade onako naslonjen. I nastade mučanje.

Anici bilo teško. — Da me hoće da išto upita, da me hoće da kara, ili izbije, sve bi lakše podnijela, nego evo taj led i ovo mučanje, — mislila ona i kradomice poglédala na momka, koji kano da se je okamenio.

— Ti si bio večeras na vrelu? — reče ona, kad već nije mogla podnijeti mučanja.

— Jesam! — odgovori on mirne duše, a nju srsi prođoše od toga mirnog glasa.

— I čuo si naš razgovor?

— Čuo! — odgovori on mirno. Djevojka se nadala, da će sad uzbijesniti, ali on je mučao. Nehotice joj dođe Marko na pamet, i kako bi on nju nježno ukorio, da ju je zatekao s kim drugim u razgovoru, a ona bi se mogla smijati uz taj Markov ukor i prigovor; a evo pred Ivanom dršće prije nego je i riječ rekao, premda on nije ništa čuo, što bi ga moglo ražestiti.

— Pa se ljutiš sad? — htjede ona i opet zametnuti razgovor.

— Ljutim se, ali ne na te, nego na se, što sam izgubio ovako mnogu noć.

— Pa nijesu to bile noći izgubljene, reče ona nježno i primaknu se k mladiću.

— Za mene jesu, — odgovori on tvrdo.

— Nijesu ni za tebe, Ivane. Ja ću poći za te, reče djevojka i približi se sasvim k njemu; ali on ostade miran. Što ću ja, ja nijesam kriva! — uskliknu ona gorko, kad je vidjela, da je Ivan ni sada ne će da upita za razjašnjenje. Njoj je bilo gorko, vrlo gorko, ali je vidjela, da se mora opravdati, a da je on za to i ne pita. A nije znala, kako će se opravdati. Ona ljubi Ivana, ona ćuti slast, neizmjernu slast, kad vidi, kako on njezinom dušom i tijelom gospodari, kad je bez njezina pitanja obujmi pa stisne k sebi, kad je na svaku nespretnu riječ samo ozbiljno pogleda, i kada — pošto je ona cijele ure snovala, kako će oni skupa živjeti, on samo jednom riječju sve to okrene i prevrne. Ona sve to rada prima i srećna je, kad se on samo malo razvedri i nasmiješi. Samo onda, kad je on mrk, vrlo turoban i ne će da govori, onda se ona sjeti Marka i nježnosti njegove, onda su joj miliji njegovi bojazljivi zagrljaji i nje-

gova velika nježnost. Ali dok je uza nj, namah joj je dosadno njegovo veliko milovanje i ona ćuti, da samo uz Ivana može biti srećna.

Tako je ona smeteno i isprekidano govorila Ivanu, a on je i dalje mirno slušao.

— Pa koga ti kaniš prevariti? — upita on iza poduljega mučanja.

— Marka! — odgovori tiho djevojka.

— A zašto njega?

— On je predobar, pa će oprostiti.

— Mene se bojiš? — reče mladić i prvi put se te večeri pomače. No, vidiš, Marko je poštenjak i njega ćeš ti rastužiti.

— Što ću mu ja! — reče djevojka bezbrižno. Ja sam gledala, tko je za me, pa kad sam vidjela, onda sam odabrala.

— Ali da se ne bi pokajala? — reče Ivan.

— Kako pokajala?

— Lako! — Uzmeš mene, pa ti se pričini, da bi ti ljepše bilo s Markom i ti njemu privoliš ili barem za njim uzdišeš. Ili da uzmeš njega, pa ti i on dodija i ti se opet k meni primakneš. Evo, to je sad već tako; kad si s njim, voliš mene; kad si sa mnom, voliš njega. Zlo je to, kad dva momka curu poljube; ona onda ne zna, komu bi privoljela. Pa da se to ne događa, najbolje će biti, da ti ne budeš ničija.

— Kako ničija?

— Evo ovako! — reče on mirno i maši se rukom za pas. U isti čas planu kubura i djevojka klonu k zemlji. — — Bila je mrtva! — Mladić se prignu i pogleda ranu: zgodio sam te upravo u srce, a ono nije ni valjalo. Inače si sva krasna i mila, nezaboravna djevojka! — promrlja on i udalji se.

U selu su čuli hitac, ali kako je to bilo nešto obično i nije bilo daljeg puškaranja, nitko se nije za to ni brinuo.

Sutradan nađoše djevojku mrtvu u šljiviku. Nitko nije znao niti slutio, tko je ubi; ali kad je urediše i metnuše na odar, doleti Mara, njezina prija, koja je noćila na stanu u planini, i onako zažarena od brza hoda, pade po djevojci mrtvoj, te u žaljki kaza, da ju je ubio Ivan.

III.

Isto jutro, tek što je svanulo, zađe ona u tor, da će podojiti ovce i pustiti ih u grm, kad se najednom u pritorku pokaza čovjek. Ona upozna Ivana i on joj reče, neka se žuri s poslom, pa neka dođe za stan u grm, gdje će je on čekati. Djevojka poče žurno hvatati ovcu za ovcom razmišljajući što li joj to Ivan ima kazati u to nezgodno doba. A odjeven je čisto i svečano, ima kubure za pasom, kano da ide u svatove. I njoj zakuca srce naglije. Pa koliko puta je njoj već zakucalo srce! — Uvijek, kadgod bi spazila Ivana da dolazi. Svaki put se nadala, da će joj što kazati, i to ono, što je upravo ona željela, to jest da je voli i da će je te jeseni zaprositi. On nikad o tom ni bijele, nego kazuje, kako se je u selu ovo ili ono dogodilo, ili svrne razgovor na Anicu pa pripovijeda, što joj je govorio, natuca, kako ju je milovao i pogleda đavolski po njoj pa uživa, kad vidi, kako se djevojci kameni lice. Ivan je znao, da ga Mara voli, i to više nego Anica, pa je ćutio nekako, da je Mara i bolja i da bi bila prikladnija za ženu; ali mu se Anica zasjekla u pamet i srce, pa ne može da se s njom rastavi. Mare pak poznavala Anicu, razgovarala s njom o Ivanu, pa joj pucalo srce, kad bi čula, kako djevojka lako, baš šaljivo razgovara s njom sad o jednom momku sad opet o drugome. Čudila se ona tome i ćutila u sebi želju i vatru, kojom bi ona milovala Ivana, da on to samo zaželi. I tako promišljajući svrši ona svoj posao, ispusti ovce i požuri se u grm za stan. Tamo je čekao Ivan sjedeći zamišljeno na kamenu. Bio je blijed i mrk, a mršavo i koštunjavo lice mu se ukočilo. Djevojka ga pozdravi i nije joj bilo ništa čudno takova ga vidjeti. On je često dolazio k njoj smrknut i zamišljen, osobito kad bi se na Anicu naljutio, jer je znao, da će ga ona milom riječju razblažiti.

— Otkud ti, Ivane? — upita ga ona.

— Od kuće!

— A kamo ćeš?

— U hajduke, reče mladić mirno, a djevojka se htjede nasmiješiti, ali je nešto zazebe oko srca i smijeh joj se na usnama sledi.

— Pa ne bi li malo bliže? — upita djevojka nježno, a preko nježna i žalobna lica duhnu joj tračak nade. Pomisli, da su se Ivan i Anica raskrstili, pa eto on ljutit k njoj dolazi.

— Ništa bliže, reče momak iza duljeg mučanja. Sinoć sam bio s Anicom.

— Pa? — izgovori tiho djevojka.

— I ubio je! reče on muklo.

Djevojka zazinu, mahnu rukama po zraku pa klonu k zemlji. Ivan je zadrža na rukama, spusti k zemlji, pa joj poče ljubiti ruke, a suze mu curkom curile.

— S Bogom, srećo moja! — reče on, pogleda na blijedo lice onesviješćene djevojke i žurno umaknu u šumu.

Suze se na Marinim rukama još nijesu osušile, kad djevojka dođe k svijesti. Pa da tih suza nije bilo, ona se ne bi mogla niti sjetiti niti bi mogla razabrati, što je čula. Njezin duh bio je još izvan nje i ona je ćutila, kano da se netko drugi diže, kako ide, kako drži glavu jedva uspravno, kako su ruke teške, te ih ona ne može maći, nego vise niza nju.

Pa u tom beznanju spusti se ona s planine, pođe u selo, i istom onda, kad je došla blizu kuće, probudi se u njoj jedna misao i to nada, da se nije ništa dogodilo.

Ali nada je prevari.

IV.

Od tih događaja prošle su dvije godine. Hajdučka četa, u kojoj je bio Ivan, bješe raspršena. Još su bila dva tri u životu i među njima Ivan. Ali dođe i na njih red. Ivan se predade bez ikakva opiranja i borbe te bi toga radi, što je ubio Anicu, odsuđen na vješala. Mnogi se podigoše, da izmole za nj pomilovanje, jer on nije u hajduštvu nikakova zla počinio. Kazaše mu, da su molili milost za nj, ali on ne pokaza ničim, da bi se tomu veselio. Upitaše ga, zašto je bježao u hajduke; a on reče, da se nadao poginuti u gori, gdje ga ne bi išli gledati kao na čudo.

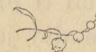
Sve više primicao se sat smrti, a milost nije dolazila. Upitaše ga, da li što želi, a on reče, da ništa ne želi, no za čas se predomisli, pogleda oko sebe i reče tiho, da bi rad vidjeti

jednu djevojku. Želio je vidjeti Maru. I zbilja mu ispuniše želju. Maru doprati Marko.

Tužan je to bio sastanak i rastanak.

— Ne plači! reče on djevojci. Ima ljudi, koji su ćudi čudne, pa ne mogu biti srećni. Ja sam znao, gdje je sreća moja i gdje je dobro moje, ali ga nijesam upravo htio uhvatiti. A bolje za te da nijesam. Vas dvoje, ti, Marko, i ti, Maro, vas dvoje možete biti zajedno srećni. A da si ti moja, Maro, ili da je Marko dobio pokojnicu — i njemu se zacakliše suze u očima — vjerujte, po vas dvoje zlo.

— Lako bi mi podnosili naše zlo, brate moj! — reče Marko, a Mari provališe gorke suze, što ih je dotad ustavljala. I svi proplakaše, pa plačno izađe njih dvoje na polje, a on ostade u tamnici.



U MRAKU

I.

Usred rujna sjedio je pred vratima velike vojarne mlad vojnik. Bio je pazitelj. Kad se nasjedio, nasloni se na obojenu priječku i zagleda se u svijet mirno ne odajući ni zadovoljstva ni dosade. Vojnici prolazili odmah poslije tri sata na šetnju; bila je nedjelja, a on ih je mirno promatrao. Blago sivkasto oko odavalo neku spokojnost duše, koja se sudbini lako podvrgava. Momci izlazili van u hrpama, pojedince, nekojima visio satni lančić iz džepa lijeve nogavice, a iz desnoga virio rupčić bijel bjelcat, složen upravo tako, da su se mogla vidjeti slova njegova imena. Koliko će on puta razmotati taj rupčić, omahnuti njim preko lica — kao da se tare, i opet ga — po istim pregibima smotati i turiti u džep —. Potčasnici stupali u cipelama s visokim peticama, kape okrugle, utvrđene komadima ljepenke — ma ni jedna da bi se pokunjila; — o bodu nova svilena žuta kita — ma baš svilena, rukavice fine,

čiste, hlače zategnute, da nigdje uštinuti ne bi mogao, kosa odostrag visoko podignuta, po polovici razdijeljena. Haj, haj, da ih ovakove vidi g. pukovnik na vježbi! — — bilo bi petica odbijenih, rupčića sve po groš, kape — — da im se Bog smiluje, kako bi ih gosp. pukovnik pipao. Ta to je sve protiv propisa. Ali na šetnju može se, jer je g. pukovniku drago, da se njegovi vojnici curama mile.

Vojnike, koji su izlazili, sretali su drugi, nekakvi rutavci, odjeveni slabo. Neuređeni, ne baš sasvim vojničkoga kreta, gdjekoji bogme naherio kapu nad uhom, pa ide nikomu ni brigeša, daj Bože, da kakogod časnika pozdravi. Čizme neuređene, remenje popucalo, nije mazano, bijeda ga znala kad; pada njima na um remenje i čizme mazati! Ali se ne čudi, to su bundaši, palentaši, kožuhari, to ti je vojnik u pričuvi pozvan na vježbu. O da ga vidiš! — On se uvijek tuži, da je gladan. Pojeli bi — vrazi ih znali, koliko bi pojeli ti proždori! A tjeraj ih kao pse od zore do mraka, samo im daj jesti, mari on. I kući da ih puste, to svi žele! U vojarni (imali su nekakovu zgradetinu izvan grada), na šetnji, za odmora, ma svagdje su spominjali kuću. Samo kući pa kući! Da im se reklo: Evo ljudi u 14 dana imamo napraviti 14 velikih vježbi, ili volite svaku noć jednu, a na dan jednu, pa smo gotovi za 7 dana, vjera je, da bi na sve ovo svaki pristao. Takovi su oni bili, ti reservisti, koji ne bi izvan fronte poslušali potčasnika, pa da ih ubiješ. Ne će, pa ne će! Malo ne svi su oženjeni, pa se ne će da rede. Ne bi nego da mu gospodin kapral čizme uredi, onda bi mu bile čiste, a dok ih on bude redio, bit će na njima na oprosnoj paradi blata od prvog manevra. Jedino, što je kod njih dobra, jest to, da mogu puno podnijeti; ali ne pustit ih za Boga same kuda; na pr. da su u vježbi kakova straža, jer će se oni namjeriti — ma kako bilo da bilo — na vinograd ili voćar, i sve ih svirale ne dovabiše, dok ne svirne na skup.

Takov jedan pričuvnik pristupi k onom vojniku, što je sjedio pred vojarnom.

Vojarna je po malo pústila. Po velikom dvorištu vrljao poručnik, opasan službovnim znakom. Kukav on! — Upravo ga u nedjelju zapade služba, pa sad mora cijelo nedjeljno podne biti u vojarni. Lunjao je od kuta do kuta, zavirio već deseti put u časničku stražarsku sobu, uspeo se do soba stra-

žarskih zamjenika, no ni tamo nije našao nikoga. Prolista malo nekakav roman, pa opet sađe dolje. Pred vratima kantine namjeri se na krupnu kantinericu, pošali se s njom, a onda opet zaplovi po pješčanom dvorištu, kud su ga noge nosile. Oko mu bludilo s nokata, oko kojih je kopao zanoktice, na nebo; strugao je sabljom po pijesku, udario psa gosp. majora, koji je upravo bio iz jedne prizemne kuhinje izlunjao; ali badava, dosadno je, pa dosadno! A dosada — kad prava zahvati — to je bolest, gospodine moj, prava bolest! — Izađe pred vrata vojarne, pogleda gore — dolje, odzdravi onim dvjema, što su sjedili na klupi i poče tu da promatra. Ali što? — Pokrajna pusta ulica, nigdje krštena stvora, t. j. onakova, koji bi zanimao gopodina poručnika.

— Jeste li vi rođaci? — upita on vraćajući se opet u dvorište.

— Ne! — Mi smo suseljani, gospodine poručniče. Iz jednoga smo sela, odgovori pričuvnik.

— I ja sam blizu vas! htjede on reći, no opet se sustegnu i zađe u dvorište.

Zape mu oko o oblake, što su se popinjali s juga na nebo. Sunce ih prosijevalo na mjestima i oni se bijelili kao papir, a na drugim mjestima bili su posvema mrki. Poručnik ih je razmatrao, ispoređivao ih je s ovim i s onim, pa se sjetio svoje mladosti, dok je još na ledini, iza očinske kuće, ležao na leđima i razmatrao lijet oblaka. Samo su oni oblaci bili čisti i zaobljeni se odvaljivali od oblačna neba i letjeli preko vedra neba. A evo kako se ovi vuku, raspuzuju, nekako blatni, kao da ih je netko blatom namazao po onim tamnim stranama — što li im je, da su takovi. E da, onda! — Taj onda rastjera dosadu s lica poručnikova i on se nekako umilno smiješeći popipa svoju mladenačku bradu. Na pamet mu dođe njegovo djetinjstvo, pa stari oštri učitelj D e r Ofen . . . taj d e r koliko je prouzrokovao vike i krike; pa stari ravnatelj realke, koji je na štap pričvrstio komad kože, da će tim plašiti muhe, a kad tamo — on oderao tu kožu na đačkim leđima. Pa kako sam ono došavši kući na praznike znao svake nedjelje popiti prijesno jaje prije čitanja »Apostola«. Kako bi se ponosno poklanjao pred ikonostasom i krsteći se ljubio ikonu! Pa sam otišao u vojničku školu. Samo da sablju pripašem, pa onda lako!

— I pašem je evo već godinu i namah poslije ove godine imao bih volju nazvati je kusturom. Kakov to život, kakov posao? — šta radimo? . . . Vele nam, da ništa ne radimo, da ništa ne proizvodimo. Ali suvišni nijesmo! Na nama radin čovjek radi, veseo se veseli, žalostan tuguje; i svi sigurni i mirni, jer smo mi nekako pod njima. Evo i sada, kako kipi, kako se očekuje neki požar, i namah se ljudi užackali, pa uprli oči u nas. A mi? — Možda smo se spremili tući pravedna, ali što bi? Mi smo štap u tuđim rukama, a mi tomu krivi nijesmo! Pa što to oni hoće, ti naši ljudi? — Može li drukčije biti? . . . Ovo je zlo, ne će li biti još gore? . . . Gore ili bolje . . . . dakako meni je svejedno! izgovori on na glas i primaknu se k velikim vratima. Tamo su sjedila još ona dva vojnika razgovarajući se o svojim kućama.

Onaj mlađi vojnik otišao je već dvije godine od kuće, pa mu je bilo mnogo novo, što je pričuvnik kazivao. Koliko je toga već pomrlo, koliko se poženilo, poudalo; a on ni o čemu slutio nije! I njegova se kuća zaplela u pravdu s nekim Šeganom. Otac njegov pogodio sa Šeganom svu zemlju, isplatio, a prepisao nije, pa Šegan hoće da digne na tu istu zemlju novce iz štedionice. Načelnik zna sve, ali veli, da će sud dati pravo Šeganu, jer zemlja nije prepisana. »Da si ti, Petre (onom mladom vojniku bilo ime Petar) ocu kod kuće, ne bi oni smjeli jahati toliko na njemu, ali što će? — On slab, nemoćan, jedva drži na hrpi one košćurine, da se ne raspadnu.«

— Kad ću ja kući!

— Dakako! Kada te ovdje obuku, nije do toga, kada bi ti rad i kada ti je potreba, nego kada njima pane na pamet. Evo mi pričuvnici ni danas ne znamo, kada nas kane raspustiti. Vrag zna, čemu nas drže?

— Vojska će valjda.

— Da, valjda ovako bosi na vojsku!

— Nije li se još vratila dvanaesta satnija?

— Nije.

— Ni četrnaesta, ni prva?

— Nijesu ni one.

— Ni četvrti batalijun?

— On se ne će ni vratiti.

— A što je sa šestom, desetom, drugom i trinaestom?

— Vele, da se biju.

— Ginu li?

— Kako bi se bili, da ne ginu.

— S kim se biju?

— Onako po selima!

— A seljani tuku?

— Dakako: rogljama, vilama, vrućom vodom, na buništu, gdje uhvate — velim ti!

— Vojnici, čim oni?

— Bajunetom! Čemu su ponijeli bajunete?

— Pa ih gnječe?

— I pravo je, da ih gnječe. Moramo ih gnječiti. Evo koliko nas drže, a mogli smo biti već odavna kod kuće.

— A zašto se oni biju, ti seljani?

— Da načelnik sve popi, protuče, pa mu ne dadu porez. I vele, da su popi donijeli tuđi barjak, pa smo gotovi svi, sve će nas tuđin podaviti. Oni — ti seljani — hoće, da izbatinaju načelnika, da nađu te tuđe barjake i da ih rasparaju, ili spale.

— Pa zašto i naše ne biju? Jesu li i naši popi, u našemu kraju donijeli tuđe barjake? I naši načelnici piju i prosiplju.

— Da, načelnike treba pročibukati i kod nas.

— To je sve skupa benasto.

— Dakako! — Samo da nas puste kući, pa neka se biju, kako ih volja.

— Misliš, da bi vas pustili, dok se oni smire?

— Šta ja znam, bi li, ne bi li! — Neki dan, kad smo bili na pohodu u selo V., opazim nekog seljana, s kim sam služio u vojsci, pa ga pitam: koga vraga oni to rade; a on veli, da mora tako biti i da što pada nama na um tući se s njima. Veli, prodala nas gospoda, ogulila nas gospoda, varala nas gospoda, pa drži makar ovu gospodu, koja su među nama, koja upravo znadu, kako nam je, pa ipak tjeraju uvijek porez. I vrag ih odnio, kupe se; pa da će opet tući, dok mi odemo. Mi smo bili gladni, pa nas nekoliko istrese kotao krumpira. Snaša poleti za nama, da će nas tužiti; ali da — koga će?

— A da li je onaj još i sad vojnik?

— Nego što! — Proljetos je bio na vježbi, pa ga sad nijesu pozvali. Muke se njemu tući, kad nije obučen.

— Neki dan na pohodu moje satnije pristupi k nama nekakav nepoznati čovjek, kad smo imali odmor. Bio je upravo iz onog sela, kud smo mi išli. Pitamo ga, što se tamo radi, i da li će biti batina sad, kad mi dođemo; a on nami: da lako, kad mi samo idemo, kad ne ide tko drugi. Oni da se ne boje nas, jer i kod nas lupaju načelnike i drugu gospodu. Htio je još pripovijedati, ali ga je otjerao satnik, a onda nešto s ovim našim poručnikom razgovarao. Ovo je naš poručnik, što šeće po dvorištu. Kasnije nam pripovijedao neki, što dobro razumije njemački, da je poručnik rekao satniku, kako ne valja slati brata na brata. I vrag zna, što su još brbljali. Kasnije nam je bilo zabranjeno govoriti sa zemljacima.

— Goni ti njih u rake, tu gospodu. Ja bih dao seljanima, što ištu, pa neka idu k vragu. Ne bi bilo ovoliko posla.

— To je vrag, što onaj, koji daje i ne zna, što mi ištemo. Mi kažemo našoj gospodi: »Evo ovako i ovako, gospodo; a oni tamo gore kažu sasvim drugačije, samo da mogu bolje i više odirati, pa eto ga! . . .

— E pa onda neka ih tuku.

— I neka!

— Samo da nas kući puste.

— Bi li ti pucao?

— Tko, ja? Ne zvao se ja Nikola, kako se već od svog poroda zovem, da ga ne bih maznuo, samo da šaku podigne na me.

— Ali ja velim: onako u hrpu.

— Da vraga! Što je on meni kriv? Neka ga tuče njegov načelnik. Drugo je bilo u Bosni, tamo si pucao od veselja. Ali ovdje: pucati na krštena čovjeka, na svoga brata! — Onda će oni doći u moj kraj, pa će pucati na me, kad se budem u domaćim gaćama tukao s načelnikom.

— Ali da zapovijeda?

— Nijesu oni bene, da čekaju. Pa pucaš povrh njih. Ali da vraga, ne će do toga ni doći. Oni stoje pred općinom u hrpi, a mi dođemo među njih, pa nam daju voća i vode; a da pucamo jedan u drugoga! Neki dan jedan desetnik počeo govoriti među njima: da udri načelnika, kad mi odemo, neka se ne boje; pa ga začuje naš natporučnik i zagrozi se, da će ga strijeljati. Kasnije se i sam natporučnik smijao, pa mu prikričao samo, neka jezik metne za zube.

I tako se oni još razgovarali, a poručniku se i nehotice uho naginjalo na onaj kraj, otkuda je razgovor dopirao; pa mu bivalo sve čudnije pri duši. Ona neizvjesna nagovještanja vojnikova budilo u njemu neko izvjesno svijetlo, s kojim je on bio nezadovoljan.

— Ti su umovati počeli! — promrlja, gledajući u neizvjesnost. Onda bi mi morali već biti na čistu! — dodade nekako teško.

II.

Noć je kao u rogu. Ni prst se pred okom ne vidi. Oblaci, što su o zapadu sunca s juga počeli kuljati, zatvorili sve nebo. Tišina se prostrla preko svega grada, takova tišina, da su se u drugu ulicu čuli stupaji teški, odmjereni, po kojima se odmah moglo suditi, da su vojnički. Iz bližega čuo se i zveket oružja. Pred malim odjelom stupao je časnik, i to onaj isti, što se cijelo popodne u dvorištu vojarne dosađivao. Za neko vrijeme čula se za zapada mukla tutnjava, a onda se začu šum, koji je dolazio s planine. Šum taj bio jednozvečan, ne popuštao nimalo, nego trajao u istoj jakosti, kano da se velika rijeka prolijeva. Najednom se smrče još jače! Poručnik obustavi svoj nagli korak. Ništa pred sobom nije vidio, nego mu iz gustoga mraka sijevale nekakove varnice, raznobojni kolobari trepetali mu sad zbliza sad izdaleka. Nekakove sive zidine stvarale mu se pred nosom i opet izmicale. — Oh, kakov je to mrak! — mrmljao on. Još ga ovakova oćutio nijesam. U to poče i rijetka, krupna kiša proškrapati. Poručnik metne sablju u korice, pa se stisne u kabanicu. Sad će se provaliti nebo, promrsi neki vojnik, a riječ mu prosiječe strahovit bljesak, koji je rasparao malo ne cijelo nebo, od istoka do zapada, a za njim zaurla grmljavina gadna, otegnuta, koja sjeća na neku nadzemaljsku grožnju i ako se ispuni — sve uništuje. Pa se proli kiša kao iz kabla. Još jednom bljesnu munja obasjavajući nekim žutim blatnim svijetlom strašne neprozirne stupove vode, što je na zemlju pa-

dala. — Borba elemenata! izusti poručnik zadivljen veličanstvenim pogledom. Sveta Bogorodice, pomozi! — šaputao je onaj isti vojnik, što je bio to popodne kod vrata vojarne na straži. — Ta što nju zoveš, evo ti sam Bog šalje obilati blagoslov. Evo na — nakisnut ćeš, — mogao bi ove noći dobrano ponarasti, šaputao mu drug, što je s njim išao. I išli su sve dalje i dalje stišćući se jedan uz drugoga. Nijesu se vidjeli, nego su ćutili jedan drugoga, pa im je to pomagalo, da se ne razdvoje. — Moči, moči, mrsio je neki oćutivši, kako mu mlaz vode plazi iz kape na vrat, pa sve dalje. Svima se bio stegao put, neobično dugo činilo im se da stupaju. I samom poručniku bilo je sumnjivo. Pošao je bio prijekim putem, da obađe skladište praha, pa mu se činilo, da bi morao već odavna tamo biti. Oh, kako mu se nesnosni i teški učiniše vlastiti koraci. Kuda? — Pošto? — Zašto? — Zbog koga? — takova mu se pitanja miješala po glavi. Ona planina je veća, nastavi on razmišljati, pa je li mogla obustaviti ovu oluju, ovaj vjetar, ovaj grom? Provali li to, što se sprema, ili bolje: nagne li, da će se provaliti, hoću li ja moći obustaviti svojom šakom, hoće li nas više, hoćemo li mi svi? — Pa da li je moja šaka za to? . . . — Stoj! — kriknu oćutivši, da je u vodi. Ja sam u vodi. I mi smo! pa pođoše natrag. No voda je bivala sve dublja. Okrenuše na drugu stranu i opet dublja. Novim smjerom, no sve jedno, sve su dublje propadali u vodu. — Ruke ovamo, pa da se ni jedan makao nije, dok ne sijevne! — vikao je poručnik kroz šum kiše. I stadoše, a voda im je oplakivala koljena. Ta je voda tekla i to naglo. Čekali su i čekajući mučali, a oko njih je bučila smrt. Onda dugo, jasno sijevnu, i oni se čvrsto držeći jedan drugoga pomicahu pravcem prema obali. Pamet nam se bila okrenula u ovoj pomrčini, pa nabasasmo na rijeku, mrmljao Petar izvlaćeći naljevene čizme iz blata.

— A ova se bezobraznica razlijala — doda poručnik. — Mogli smo čizme smočit.

— Da i blato ispod nokata, gosp. poručniče! No vidite, mi smo sasvim na protivnoj strani grada. Upravo nam se pamet okrenula.

— A mi hajdemo ulicama predgrađa. »Kume, poprečaci ne valjaju!« rekao je ciganski ćaća. I pravo je rekao.

Iz grada — uz šum kiše — dopirala množina raznovrsnih glasova. Vjetar razbijan kućama, propuštan ulicama cvilio, zavijao, bučio, pa se svi ti glasovi slijevali u neku divlju glazbu.

Tom glazbom praćeni stupali su vojnici tamnim, pustim ulicama predgrađa.

III.

Kad je Petar otišao u vojarnu, da se spremi za noćnu ophodnju, otiđe pričuvnik u polja, izvan grada. Žudio je za slobodnim pogledom i zelenim poljem, za samoćom, da može mirno zaploviti mišlju u svoj kraj. — Gle, kakovo krasno proso! . . . mrmljao je otkidajući jednu vlat. Ovakove kod nas nema! . . . Ali što koristi, da i jest, kad nema tko da ga spremi! Kad se već suton hvatao, povrati se u grad. Na uglu neke ulice začu pjesmu iz jedne krčme i zaustavi se u misli, da su vojnici. Oklijevao je neko vrijeme opipavajući u žepu nešto novca, pa onda uđe. Prva velika soba bila je pusta, no iz nje se vidjelo u manjoj sobi za odugim stolom nekoliko mladića. Pričuvnik se čudio njihovu mahanju, previjanju, pa nikako nije mogao razumjeti, zašto to oni šake stištu, a neki su lupali po stolu.

Kada je već htio otići, dođe jedan od mladića u prvu sobu.

— Kuda, brate? — ustavi ga već na pragu. On se okrenu, pogleda u čudu mladića, popostane malo, i onda odgovori: U vojarnu!

— Idi sa mnom. Evo gledaj, amo nas je više. Ti si naš čovjek. Hrvat!

— Da, ja sam l . . . skog okružja; ali što ću ja među gospodom.

— Ti si brat naš, ovi će te veselo dočekati! . . . Uđu u manju sobu, a mladići su se rukovali s pričuvnikom i klicali mu. On se čudio tom klicanju i mirno sjede. Isti onaj, što ga je doveo, poče govoriti: »Među nas, brate! Mi smo jedne krvi i srca, ako tvoje i krije mundur, a nas ove tuđinske krpe«. Dalje je mladić govorio živo i grozničavo, a pričuvnik razabirao, da govori s »dušmanima u vlastitoj kući, koje ustrijeliti valja, jer gule narod i gnjave ga, a narod ne može više podnijeti. Da živi taj naš mukotrpni narod!« uskliknu napokon kucajući u vojnikovu čašu. Ovaj je iskapi do dna!

— Pijem u zdravlje ovoga, koga može kob nanijeti, da bude bodež svoj perio na naše grudi, a on se trgnu na te riječi. Kad je vidio da drugi piju, prinese i on čašu k ustima. Na to se diže suhonjav mladac, s rijetkom žutom bradom i poče govoriti o nasilju, o ropstvu, spomenu neku neslomivu silu, koja sad u borbu stupa, i da će ta sila uistinu jednom nadvladati, pa pozva i vojnika, neka se pridruži toj sili. Pričuvnik poče razgledati mladiće oko sebe, kano da ih do tada ni vidio nije i htjede reći: Što bi vi sada sa mnom? — ali ga smetoše mladići svojim kucanjem i čašama. Pričuvnik zgrabi čašu, kad je vidio, da drugi svoje k njegovoj primiču, pa bojeći se prigovora od te gospode ispije vino. Na grudi mu se slijegalo nešto teško i sililo ga, da i on nešto progovori: »Domaće krvopije! — nijesu li te krvopije upravo ovakove!« pomišljao on gledajući mladiće. »A tko je taj narod, što ga gule? — Valjda mi seljaci, jer nas gule! . . . a onda se sjeti, da je jedan spomenuo i porez u svom govoru . . . Uvijek mi plaćamo porez . . . poče on, a kaplje mu znoja skočiše na čelo. — Dođe načelnik, pa otpara iz knjige toliko i toliko, a ti plati, ili će panduri na tavan, pa odasiplju bez mjere i bez vage. Načelnik je nas odr'o, on je krvopija. Posudi kakov jadnik novaca, hoće da plati iz blaga, dođe crkavica i ode livada na bubanj za neplaćeni dug. A načelnik sve zna, pa ništa! Pa ti ne koristi tužiti ga velikoj gospodi! Mi ćemo ga ubiti . . .

— Na — pa neka im bude! . . . Nije to tako! . . . prekine ga jedan. — Pravi dušmani . . .

— Ima njih još! nastavi pričuvnik. I lugara ćemo onoga, pa stražara, koji ne dadu preko granice, da sebi kupimo žita i blaga. Znamo mi, da se nama hoće dobro, ali ne dadu domaće krvopije . . . Pa ćemo mi! . . . Čut će se!

— Ali ne koristi to, jer upravo odatle . . . prekide ga onaj suhi mladac.

— Hoćemo mi! Ne može se više podnositi zulum naše gospode! To je gotovo . . . I opet htjede onaj da upućuje, no susjed ga smiri.

— Ne koristi! . . . — šaptao mu u uho. Sad je već kasno! a mršavi govornik mahne očajno glavom i uskliknu: S ovima nikud.

— Ne će biti kasno! reče pričuvnik. Dok kući dođemo, ja ću namah . . . kao ovi ovdje . . .

I opet su pili, pa onda mladići zapjevaše, a u pričuvniku bučila pjesma i on je očajno pio. Na to se podiže jedan i poče govoriti, da smo dušmani sami svoji i djeci svojoj, da branimo krvnike svoje. »Evo i sad, znam, obilaze gradom utvare, koje su naperile ubojite strijele na naše grudi, da uduše slobodni dah«.

Na svaku oštriju riječ ježila se vojniku koža. On je ćutio te riječi, one su s njim počele da vladaju. U to zametnu mladići neko bučno raspravljanje, a pričuvnik je neko vrijeme mirno sjedio pa se podiže te je naslonjen na stol dule vremena ukočeno gledao preda se. Rukom je nekoliko puta zamahnuo, kano da i on govori, a onda se polagano udalji, a da nije bio o tom svijestan.

Vani je bila mrka, tamna noć. Lijevala je kiša. Pričuvnik stupaše nesigurnim korakom u grad . . . Pravdu! . . . pravicu! . . . jarosno kriknu i maši se svoga boda. Ovako! . . . na ovako! . . . dušmane! — pa slijepo naprijed posrćući mahaše bodom kano da siječe. Stade i dugo je mrsio nešto među zubima, a trup se zibao naprijed i natrag. Kruh iz usta otkidaju djetetu! . . . dakako, kukuruz je po šest . . . a oni zekca mog za uši, pa se goste . . . jezik nam iz usta čupaju . . . i onda laj . . . pa krepao, ostao . . . ne možeš drukčije! Kiša, velika kiša . . . a kod kuće otava . . . pa zabrinuti . . . kukuruz . . .ne svršio svega, a otišao ovamo. — Čemu? — — Čuvajmo se! — — Svi smo dušmani sami sebi . . . i ja dušmanin svoj, pa i Danin, moga sina kod kuće . . . a Dane jedva plazi! . . . Tad naćuli uši i slušao je iz mraka teške korake. Kao u snu sjeti se vojnika, a onda riječi onoga mladića, da po gradu oblazi utvora, koja ne da dahnuti. Sva svijest potamni, samo je svijesno bilo u desnoj ruci nešto tvrdo. Taj osjet — tvrdo — bio je svijestan od svega njega i oko toga tvrdog sve se je zabanilo. Ne ćeš jezika! . . . kriknu raširi ruke očajno, pa nasrnu naprijed. Za čas oćuti nešto hladno u sebi . . . a onda opet ništa . . . zamagli mu se. Kad je sijevnulo, sjeti se žene i kuće, pa dahnu . . . Daleko! . . . i onijemi.

*

* *

— Tko ga je probô?

— Ja, gospodine poručniče, odgovori Petar, a glas mu je drhtao. Jedva je držao pušku u ruci.

— Poznaš li ga?

— Poznam! Isti je onaj, što je danas sjedio sa mnom pred vojarnom.

— Ubio si svog suseljanina!

Petar je mučao, pa poče drugi govoriti.

— Mi smo ga vidjeli na dva koraka. Nehotice smo podigli puške, kad smo vidjeli, da je zamahnuo i da leti i on je naletio na Petrovu pušku. Dobro je, da u ovom mraku jedan drugoga ne probodemo.

— U mraku! . . . Sve se ovo zgađa u mraku! . . . reče poručnik. — Ubijamo se! — Nevolja je ovo. Otkud svijetla za ovoliku tminu, da i nije vjetra, koji trne! . . .



FRAN MAŽURANIĆ



Porodica Mažuranićâ drevna je hrvatska porodica. Već od trinaestog, četrnaestog li stoljeća naći joj je spomena u listovima spljetskih građana. Bit će da se odovud kasnije naselila u Senju, jer u šesnaestom vijeku nalazimo zabilježeno, kako je među ono tri stotine hrvatskih junaka, što je bilo u Lenkovićevoj četi, uz Pavla Jurišića i Ivana Senjanina, bio i Ivan Mažuranić. Iz Senja se po svoj prilici presadila loza Mažuranićima u Novi Vinodolski, budući da im se ime u istom (16.) vijeku spominje u glagolskim vinodolskim ispravama, što ih je iznio Vladimir Mažuranić, sin bana i pjesnika Ivana Mažuranića, a sadašnji predsjednik banskoga stola, koji je također hrvatski književnik (od njega je na pr. socijalna drama »Grof Ivan«, kao i naučno djelo »Prinosi za hrvatski pravnopovjesni rječnik«, od kojega je prvi svezak izdala ove godine Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti). U starini su bili mnogi iz te porodice suci ili po tadašnjem nazivlju: knezovi (također: »suci pravdeni« i »dobri muževi«) za vlade Frankopana i kasnije pod komorom. Od to im se doba može genealogija pratiti do u dan današnji.

U 18. stoljeću jedan je jedini Mažuranić svršio više nauke, to je pop Antun, kanonik u Novom, koji se bavio nuzgredno pače i rezbarijom i kiparijom, pa je našao mjesta i u Kukuljevićevu rječniku naših umjetnika — kako to spominje isti Vladimir Mažuranić u uvodu »Pjesama Ivana Mažuranića« (od g. 1895.). U prošlom je stoljeću znatan Ivan Mažuranić Petrov, imućniji seljanin i sudac novljanski, a znatan je sa svoja četiri sina: Josipa, Antuna, Ivana i Matije, od kojih potonja trojica imaju svoje dično mjesto u hrvatskoj javnosti i hrvatskoj književnosti. Antun je naime bio dugo vremena profesor zagrebačke i kasnije ravnatelj riječke gimnazije, a uza to znamenit književnik; sarađivao je kod Gajeve »Danice« i upravo zamjenjivao Gaja u uredništvu, a istakao se osobito kao filolog i dobar poznavač čakavskoga narječja, gdje je — poglavito u naglasu — iznio vrlo zanimljivih rezultata, koji baš u novije vrijeme dobivaju sve veću vrijednost. Taj je Antun bio ujedno veliki dobrotvor Matice Hrvatske. Ivan — to je

Ivan Mažuranić, hrvatski ban i pjesnik najboljega našeg književnog epa »Smrt Smail-age Čengijića« i nadopunjač Gundulićeva Osmana. A Matija? To je otac Frana Mažuranića, o kojemu ovdje kanimo govoriti. I on je bio književnik; od njega je ono svoje vrste odlično djelo »Pogled u Bosnu«, gdje su živim stilom orisani običaji i uopće narodni život bosanski uz opis vlastitih doživljaja, jer je Matija Mažuranić, inače posjednik i građevni pothvatnik, vrlo mnogo putovao po istočnim stranama dospjevši ća u Carigrad.*)

Od toga se Matije rodio 28. ožujka g. 1859. naš Vladimir Fran Mažuranić. Mati mu Marija, rođena Kabalin, potječe također od drevne porodice, kojoj se jedan član u početku prošloga vijeka uspeo do visokih dostojanstva u vojsci (barun Caballini). Imao je Fran — zapravo u životu Vladimir a u književnosti Fran — dvije sestre i jednoga brata Josipa Marijana, koji je otišao kao đak u Moskvu, pa je Fran g. 1889. išao tamo po nj; umr'o je taj Josip Marijan g. 1891. Dr. Bogoslav, narodni zastupnik, i dr. Milutin, odvjetnik na Sušaku, njegovi su nećaci, to jest sinovi sestre mu Ane, udate također za jednoga Mažuranića. — Pučku je školu polazio Fran u rodnome Novom (Vinodolskom) počevši od g. 1865., pa je i danas u tamošnjem školskom izvještaju zabilježeno, da je poradi osobite marljivosti bio i nagrađen. Učitelj, Čeh, Franjo Stjepanek, kasnije školski nadzornik u Varaždinu, lako je mogao otkriti u živahnom dječaku velik talenat i proricati mu lijepu budućnost. Mažuranić se toga svog »dobrog starog Frana« sjeća u jednoj crtici (»Gospodin učitelj«), koja je ovdje priopćena. Realku je svršio u Zagrebu, jer mu je otac želio, da odabere njegovo zanimanje: građevne pothvate. Poslije ga je otac dao na tehniku u Prag (već godine 1876.). Tu je živio punim đačkim životom polazeći mnogo političke sastanke, pa je pri tom zanemario nauke, poradi čega je došlo do razmirica s ocem. Poslije je sam vidio, da je pogriješio, pa se izmirio s ocem i prešao u kadetsku školu u Bijelu Crkvu (Weisskirchen). Otud je kao časnički zamjenik stupio u 12. ulansku pukovniju, brzo postao poručnikom i dotjerao do kapetana. U svojoj je službi napredovao krasno, a svi su ga — i drugovi i poglavari — zavoljeli zbog njegove vedre i vesele ćudi i plemenita, svijetla značaja. Kad je trebalo ići u kakova odaslanstva, svagdje je bio i Fran Mažuranić, koji je uz svoju lijepu vanjštinu imao još i gospodsko kavalirsko vladanje. Tako je dospio u viša društva, a kako je od oca baštinio lijep imutak (otprilike 60.000 kruna), mogao je i živjeti aristokratski. Putovao je vrlo mnogo. Jednom ga zadesi zima u Nizzi, gdje je šetao uz morsku obalu, a s njim mnogo drugoga svijeta. Najednom pane u more mali jedan dječak, sin odlične francuske porodice. Dok su se svi smeli i zbunili, Mažuranić smjesta skoči u more, duboko zaroni i iznese dječaka, dakako onesviješćena, srećno na površinu. Dječak se poslije povrati k svijesti, a Mažuranića zbog tog junačkog čina francuska vlada odlikuje redom, valjda »počasne legije«, komu se pridružio i red našega kralja (signum laudis).

*) O Ivanu i Antunu Mažuraniću ima iscrpljiv prikaz u Spomen-knjizi Matice Hrvatske (g. 1892.) iz Pera Tadije Smičiklasa.

Kasnije je ostavio vojničku službu i otišao u svijet. Posljednji je put bio u domovini g. 1895., kad se ljeti desio na kupanju u Novom. Godine 1896. pisao je kući po putnicu, pa se misli, da je išao s belgijskom ekspedicijom u Kongo. Naši ljudi, Novljani, koji su radili u rudokopima u Transwalu (u Johanisburgu), pa za vrijeme englesko-burskoga rata bili unovačeni, pripovijedaju, da su vidjeli jednoga burskoga časnika, koji se raspitkivao za Novljane, ljubezno ih motrio i smiješio im se, ali im se nije odao; nikomu se nije javljao, pa se ne zna pravo, da li je još živ. Neki drže, da je sam sebi uzeo život. Naša je slika iz g. 1888.; prikazuje ga u odori natporučnika, a dao nam ju je dobrostivo njegov bratić, spomenuti već Vladimir Mažuranić.

Tako je Fran Mažuranić ostavio otadžbinu, ali ne bez traga. Ostala je iza njega mala knjižnica, — njegovo »Lišće«. To nam je dosta, kao što bi nam bio dosta od njegova strica sam »Čengijić-aga« — jer su to naše najbolje dosad crtice, koje se svojom dubinom i umjetničkom izradbom mogu staviti uz crtice njegova uzora, Turgenjeva. Počele su izlaziti u Vijencu g. 1885., samo po nekoliko njih kao rijetki biseri, koji su počeli zadivljavati svojom osebnošću. Ima ih i kasnije u Vijencu g. 1886. i 1887., dok nije te godine (1887.) tiskom Dioničke tiskare izašla knjižica »Lišće, crtice Frana Mažuranića«, gdje su bile odabrane ponajbolje i ponajljepše. Još se Mažuranić javlja u Vijencu g. 1888. »Novim lišćem« i po kojom kraćom stvarcom, a onda je umuknuo.

Govoriti pobliže o tim crtama ne treba; njih treba čitati. Kad ih čovjek makar samo tri četiri pročita, osjeti odmah svježi patriotizam bez banalnih fraza, opazi ugodnu i milu intimnost, fin ukus, oštroumno opažanje — koje katkad prelazi u sarkazam —, vedru plastiku, a nada sve jednostavan a slikovit, upravo klasičan jezik. Čovjek uistinu ćuti duševnu okrepu, pošto je pročitao nekoliko tih crtica. Po svim su ovim značajnim biljegama te crtice nešto sasvim zasebito u našoj književnosti. Fran je Mažuranić sam.

Na prvom listu Mažuranićeve knjižice ima jedan »motto« iz Turgenjeva: »Neka (čitatelj) čita svaku crticu po sebi, danas ovu, sutra onu . . . Možda mu onda s kojega lista štogod kapne u dušu . . .« A uistinu kapne nešto u dušu, nešto lijepo. Ne vjerujete li, evo vam ih nekoliko iz »Lišća« i »Novoga lišća«:



BUGARIN

Per aspera ad astra.

S Vasilijem Minčovom drugovao sam u Zagrebu i u Pragu. Nada sve je ljubio svoju domovinu. Kad ga je pozvala na krvavu svadbu, on se odazvao . . .

U Srbiji bješe ranjen u prsa. Rana je zacijelila, ali on je ne preboli.

Pobolijevaše. Ginuo je sve više i više, — napokon je morao leći, da više ne ustane.

Često sam bio s ostalim drugovima uz njega. Liječnik nam reče, da mu nije pomoći. Siromah Vasilije nije toga ni slutio. Bio je pun nade u budućnost sve do posljednjega trenutka.

Kako je oduševljeno govorio o svojoj domovini! Koliko je lijep san snivao o njezinoj budućnosti! Kakove osnove je snovao, — kad ozdravi! . . .

Baš su Rusi prelazili preko Balkana. Bugari su se dizali. I moj Vasilije htio je na Balkan. »Moram ozdraviti«, reče, — »svoj život sam dužan domovini«. Bio je pripravan žrtvu obnoviti.

— —

Pobratime! Jesi li srećan za zvijezdama?

Iz zemlje krvlju natopljene niklo stablo slobode. Pod njezinom sjenom ti se drugovi odmaraju i za dalji posao krijepe.

Da li si zadovoljan? Bugarska je slobodna. Bugarska će se i sjediniti i biti će svoja . . .

A što ću ti ja moći javiti o svojoj domovini, ako se još kada sastanemo?



PAR DISTANCE

Jesi li kada gledao kakav ples, a da nijesi čuo svirke? Na primjer vis-a-vis, s prozora?

Kako ludi nam se čine plesači i plesačice! Kako se okreću kano marionette! Smiješno nam se vidi, kako se usta otvoraju i zatvoraju, a mi ne čujemo ni glasa. Kako je glupo istom lice, koje se smije, — a mi ne znamo zašto?

Ili si, recimo, u sobi.

Kako lud ti se čini smijeh, koji ti — s ulice — do ušiju dopire!

Pristupio si k prozoru.

— Vidiš dva ozbiljna gospodina, kako se — usred ceste — razgovaraju. Kako smiješna ti se čini ta njihova ozbiljnost!

Jedan otvora i zatvora usne kano po taktu — mašući rukama po zraku. Drugi mu približio lijevo uho i pobožno sluša.

Onda opet drugi čini to isto.

Napokon se praštaju. Pružaju ruke jedan drugomu, klanjaju se i rastežu lice na ljubezan posmijeh. Onda se okrenu, te ide svaki svojim putem.

Najgluplji je onaj prijelaz, što ga sada razabiraš u licu, kako se naime čovjek sili da bude ozbiljan: oči mu već mrko gledaju a lice se još smijucka.

Obično se čovjek u tom trenutku ogleda, da li je tko opazio, — da se on, sam idući, smije. I sam ćuti, kako je benasto smiješan.

. . . Uopće nam je sve, — manje — više, — smiješno, čemu ne znamo uzroka.

Mnogim ljudima je plač naroda smiješan, — jer iz daleka gledaju. Vide suze, a ne znaju uzroka.

Pristupite bliže, gospodo, pak će vas proći smijeh!



KOD KUĆE

»Djedi vaši rodiše se tudijer,
Oci vaši rodiše se tudijer,
I vi isti rodiste se tudijer:
Za vas ljepše u svijetu nema«.

Ivan Mažuranić.

Stari moj grade, kako te ljubim! Ti si mi i svojom burom i svojim morem i svojim kamenjem srcu prirastao! — Pod svakim kamenom leži koja mila uspomena, — ta moje najmilije uspomene i leže pod kamenom! . . .

Ti si moja prva ljubav.

Ljubim te, — zato mi i jesi tako lijep! Ljubim te, — zato mi odlane uvijek u tvom krilu.

*

Kad se otisnem u more, kad krenem u polje, kad sjednem ispred kuće, — opsjenjuju me vesele slike mojega djetinjstva.

Te slike skaču oko mene, viču, vrte se i smiju, — dok se i ja s njima u kolu ne uhvatim . . . Lagano, lagano! Odvikao sam kolu, veselju i sreći . . .

Nedjelja je. Svijet ide u crkvu. Sprijeda čopor vesele, čisto obučene dječice.

Kako mi se poznati čine!

Čini mi se, da smo se jučer skupa igrali!

Bio sam od svih najtvrdoglaviji . . .

Onaj mali vragoljan je sigurno Petrov. Ona mala, ohola paunica, bit će Milkina.

Djeca me radoznalo gledaju pitajući se: tko sam?

Roditelji me njihovi prepoznavaju, pitaju za zdravlje i čude se, kako sam visok — i miran. E da, ukrotiše me! . . .

Sjednem. Prema meni puzi djetešce, na sve četiri. Moglo bi već i hoditi, ali mu se puzanje prikladnijim vidi. Smiješi mi se!

Bože moj, čiji je to smijeh? I te sam crne, vesele oči već negdje vidio. Čije je to dijete? Pitat ću ga!

»Mali, kako se ti zoveš?«

— »Mene mama jove.«

»A k a k o te mama jove?«

— »Odi ćimo«.

Poljubio bih ga!

. . . Zašto ne može ta idila vječno trajati?!

SVEMIR

Verh sónca sije sóncov céla čéda.
Prešérn, Sonétje.

Za krasnih ljetnih večeri znao sam se izvesti na pučinu morsku. Povalio bih se u čamac pustivši valu, da me po volji ljulja.

Nada mnom milijuni zvjezdica a oko mene otajstveno more.

Gledam i slušam.

Gledajući nebo i trepet zvjezdica ćutim, kako narav diše.

Slušajući šum mora čujem, kako narav govori. Svaka riječ mi se odaziva u duši:

»Čovječe, čovječe! oholi, obijesni crve! Jedan jedini dah vjetra, jedan jedini val, — i nad tobom se zaklopio ponor smrti, — — a da niti jedna zvijezda s toga ne zatrepti!«

Strah me hvata zureći u nebeske visine i pitajući se:

Što sam ja? Što je čovjek samo prema ovome svijetu? — A što je naša zemlja prema svemiru?!

Mjesec se vrti oko zemlje, a zemlja i mjesec oko sunca. Sunce pako, — kažu neki zvjezdoznanci, — kreće se sa cijelim svojim sistemom oko još većega sunca. A okolo česa se kreće ono drugo sunce s milijunima svojih planeta? — — — Tu prestaje zvjezdoznanstvo, tu se počinje vjera.

U toj neizmjernosti čovjek iščezava.

Što smo mi? Što je ovaj svijet?!

OTAC I SIN

U kući je veliko veselje. Od svih strana dolaze gosti, da čestitaju srećnome domaćini.

On je srećan i presrećane, pa niti ne opaža, da mu sina nema.

A gdje je?

Eno ga u njegovoj sobici. Leži u naslonjaču. Lice je rukama zakrio. Vrele suze mu teku niz blijedo lice . . .

A što plače taj mladić, kad se svi vesele? — Jutros mu je otac dobio krst poradi izvanrednih zasluga u s a b o r u! . . .

LASTAVICA

Kad su se s proljeća god. 1883. lastavice u Celovac vratile, našle su na štedioničkoj zgradi u svom gnijezdu — vrapca. Otimač se nikako nije dao iz gnijezda.

Lastavice odletiše. Za kratko vrijeme vrati ih se cijelo jato, noseći svaka u kljunu po komad blata. Naočigled množine ljudi zazidaše vrapca u otetom gnijezdu.

Vidio sam to gnijezdo u celovačkom muzeju. Vrapcu proviruje iz gnijezda samo kljun, — htio ga je u smrtnoj borbi prokljuvati.

. . . . Tako rade lastavice na Slovenskom, — pomislih gledajući to gnijezdo, — a što čine braća Slovenci, kad njima tko kuću preotme? — Ono isto, što i Hrvati: donesu otimaču još i breme slame, da na mekanom leži!



GOSPODIN UČITELJ

Ich hab's gewagt!
Hutten.

Bili su praznici poslije prve normalke. Kako da se s veseljem ne sjećam onoga vremena? Cijele dane smo se igrali na kopnu i moru.

Jednom nas se desetak po školskomu dvorištu natjeravalo.

Našu ćeš halabuku lako pomisliti, rečem li, da smo se igrali »Indijanacâ«.

Znali smo, da naš gospodin učitelj tu stanuje, nego tko će na to u igri misliti, — a ferije su!

Upravo je urnebesnim urlikanjem jedna divljačka četa navalila na drugu. — — Divno.

Naš gospodin učitelj bijaše — čini mi se — drugog mišljenja, jer se u taj tren pokazao na vratima — — sa šibom u ruci.

»Učitelj! Učitelj!« viču prestrašeno divljaci, — pak u bijeg. Ja nijesam bježao.

Učitelj je bjegunce gonio sve do vrata dvorišta — ne ulovivši nasreću ni jednoga.

Vraćajući se opazi mene, pa pođe mašući šibom — prema meni. Stojim. — — Išao je brzo, onda sve laganije, ća do mene, — — tad se naglo okrenu i ode u kuću.

Stari, dobri moj Frane! Zar ne, da me ne bi bio štedio, da si me ulovio u b i j e g u?



PRIKAZA

Snivah . . . Ne, ne!
To ne bješe puki san! —

Mrtvih je god. Noć.

Mogućnik pristupi k oknu. Pred njim se širi spavajući grad — — Kako miran je danas! — a o n d a? Barikade, juriš, krv — — — Zamislio se.

Ponoć bije. Nestalo mu grada ispred očiju. Pred njime puklo polje, pusto bojno polje.

Pusto? Ne! Prikrile ga sive kabanice. Na hiljade niču j u n a c i iz zemlje kano iz groba: prekrštenih ruku, sklopljenih očiju. A c r n o r e m e n j e tužno na njima visi — —

Pred njima general.

Pristupio k mogućniku.

»Gospodaru, — reče snimivši krst, koji mu je resio prsa, — gospodaru! dolazim da ti vratim ovaj krst, što mi ga dade, kad te oslobodih neprijatelja«.

»A zašto?«

»Gospodaru! taj znak tvog priznanja bijaše mi ponos u životu a utjeha u čas smrti, — ali otkad ga i onaj nosi, koji se je t i m e proslavio, što me je u grobu pogrdio« — —

Pijetao zapjeva, prikaze nesta.

Gluha je noć. Mrtvih god.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

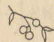
Mogućnik spava. Sniva. Što? — — Bog zna, snivaju li mogućnici kada o z a h v a l n o s t i? — — A bijedni narod se nada i nada — — —



THE REST IS SILENCE*)

»RIJEKA«
»DALMACIJA«
»BOSNA«

Hrvatska majko! Upleti ove tri riječi u svagdašnju m o l i t v u svoje nevine dječice . . . Možda molitva s n e v i n i h usana uslišena bude! . . . Naše molbe ne pomažu: griješili smo.



MOJI SNI

Čudili se, što još hrvatski znadem, premda sam već toliko godina od kuće. — Pa kako to da nijesi zaboravio?

— A kako bih?! Ako i ne govorim hrvatski, to ipak hrvatski s n i v a m, — a snivam vrlo često . . .

Bog zna, hoće li se ti moji h r v a t s k i s n i ikad obistiniti?! . . .

*) Konac je šutnja. (Iz Shakespearova Hamleta).



JOSIP DRAŽENOVIĆ



Od hrvatskih pripovjedača osamdesetih godina i dalje, koji su s osobitom ljubavlju njegovali »crticu« i dotjerali je do prave umjetnine, treba da na prvom mjestu uz Frana Mažuranića istaknemo Josipa Draženovića. On je pisao i pripovijesti i novele, no osobitom je ljubavlju i pravom osebujnošću izrađivao, upravo urezivao — kao da bi u bakar! — one sitne slike iz života, koje u sebi više puta kriju velike i značajne momente, a koje kažu više negoli debeli romani. Svijet je njegovih crtica primorski (i to malogradski), ili opće ljudski. Neki izvjesni mir, koji prelazi gotovo u hladnoću, vlada u njima. Izrađene su lijepo i točno, upravo minucijozno. Mnogo je sadržaja i mnogo misli u njima, gdjekada i filozofiranja, tako da su višeput kao uvijene, zakučaste i neshvatljive. I Mažuraniću je i Draženoviću uzor Turgenjev, naročito njegove »Pjesme u prozi«, samo što je Mažuranić vedar, a Draženović mračan, gdjekad i melankoličan. Jezik mu je sažet; on kao da se dugo muči tražeći pravu riječ na pravom mjestu. Svakako je Draženović kao književnik osebna pojava, sam svoj i samonikao. On sporo i brižno radi čuvajući godine i godine rukopis u svojoj ladici, da ga opet preradi i izgladi, prije nego ga štampa — pa se i u tom poveo za Turgenjevom. U ovoj su knjizi nekolike njegove crtice iz »I s k r i c a«, što su izišle g. 1887. u Senju; u njima je više filozofiranja, više kratkih oštroumnih opažaja, više zbijene refleksije negoli u drugim većim Draženovićevim radnjama, gdje pretežu opisi primorskoga kraja i ljudi. Naročito je Draženović iznio mnoge tipove iz primorskoga, malogradskoga svijeta — ponajviše iz Senja — pa ih protkao i ako nešto suhim humorom: u tom je pogledu karakteristična njegova oveća crta »N o v a e r a«, što je izišla u Vijencu (g. 1893. i iste godine u knjizi »C r t i c e i z p r i m o r s k o g a m a l o g r a d s k o g ž i v o t a«, u Senju). S dosta je satire prikazan prijelaz senjske vojničke uprave u domaću godine 1871., gdje se domaći ljudi otimlju o nova mjesta,

pa jedan protiv drugoga spletkari. — G. 1901. izdala je Matica Hrvatska Draženovićevu oveću pripovijest »Povijest jednoga vjenčanja«, gdje je znao sasvim običnu, svagdašnju pripovjest mirno i hladno, a ipak umjetnički municijozno i tehnički dotjerano izraditi tako, te se doima kao umjetnički izrađen bakrorez. I to ne vrijedi samo za karakteristiku pojedinih lica već uopće za onaj miljê, što ga je iznio. Ova je pripovijest ponajznatnije djelo Draženovićevo.

Draženovićeve su crtice i novelice izlazile u »Hrvatskoj vili«, »Vijencu«, »Balkanu«, »Iskri«, »Prosvjeti«, »Nadi«, u đačkim almanacima, kalendarima i u novinama. Prvu je crticu napiso kao maturant pod pseudonimom J. Brdić u sušačkoj »Slobodi« (g. 1881.), a to je bio opis puta u Vrbnik. Kao maturant napisao je još i seosku pripovijest »Siromah Janko« i donio je kao sveučilištarac Franu Folnegoviću, uredniku Vijenca g. 1882.; Folnegović je tu radnju pohvalio i štampao iste godine. U njoj se vidi još trag Šenoin, koji se međutim sve više gubi; Draženović postaje sve realističniji i zbitiji prelazeći od pripovijesti na crticu. Tragove romantike pokazuje također oveća Draženovićeva pripovijest iz hajdučkoga života: »Hajdukov ponor«, koja je izišla u Vijencu g. 1884., pa se s velikim zanimanjem čitala. Ova duga pripovijest najviše od svega Draženovićeva rada podsjeća na Šenou.

Prvi put je sve svoje crtice skupio u posebnu knjigu g. 1884. i izdao u Hartmanovoj hrvatskoj biblioteci s natpisom »Crtice iz hrvatskoga života«. Pravi je natpis bio »Crtice iz života« — jer su to zbilja više opažanja uopće iz života negoli iz hrvatskoga života — ali je knjižar izdavač poradi reklame promijenio natpis. Tri godine iza toga izišle su spomenute »Iskrice«, koje su tehnički bolje od crtica, zrelije, ali i apstraktnije, maglovitije. — Napokon su od ovih svih kao najvrjednije izišle g. 1893. u Senju spomenute »Crtice iz primorskoga malogradskog života«; to je oveća knjiga a u njoj omanje pripovijesti i novele s duboko promišljenim sadržajem i s plastičkim opisima svake i najmanje sitnice. Osobito se ističu opisi samoga grada Senja, obale i onih uskih uličica. Mnogi su tipovi uzeti iz života kao na pr. Talijanka u »Mačku« pa »Luka sveti« i t. d. Karakterističan je i tvrdi oris bijednih ljudi sa »dna života« malogradskih zakutaka, koji se osobito vidi u crtici »Po buri«; tu se opaža jak utjecaj Dostojevskoga. Draženović od Rusa uči tehniku, ali ne prima toliko njihove samilosti, jer riše hladno, gdjekad upravo očajno ledeno. Zato mu je i satira nešto odviše reska i gorka. — Matica Hrvatska izdala je u svojem Hrv. Kolu (od g. 1905. i 1906.) nekoliko novijih Draženovićevih crtica — s natpisom »Iz uspomena« i »Iz maštanja« — od kojih se neke odlikuju jačim, pače i satiričkim aluzijama na naše društvo i život. Nađe se po koji i altruistički motiv, koji ostavlja lijep trag u duši.

Draženović bi zacijelo više pisao, da nije službeno zaposlen. On je kotarski sudac u Gospiću. Rodio se dne 30. studenoga 1863. »podno mrke Kapele« u Stajnici blizu Jezerana, veoma zabitnoj vojničkoj štaciji« — kako se to nalazi u Vijencu od g. 1903., (odakle su uzeti ovi podaci). Pučku je školu polazio u Stajnici, Jezeranima i u Senju, kamo mu se mati preselila, a u Senju je i gimnaziju izučio. Nakon ispita zrelosti dođe g. 1881. na sveučilište u Zagreb, da uči pravo. G. 1886. postao je vježbenikom, a malo iza toga prislušnikom kod kotarskoga suda u Senju. G. 1888. bio je premješten u Novi Vinodolski, gdje se oženio gospođicom Macom Jovanovićevom iz Senja. Godine 1889. bude premješten u Vrbovsko, gdje istom g. 1891. postade pristav. Daljna su mu službovna mjesta bila: Gospić, Perušić (g. 1896.), pa opet Gospić (g. 1901.), gdje je i sada kotarskim sucem.

Unatoč toga, što Draženović nije još stvorio kakova velikog djela, koje bi ga podiglo u prve redove, unatoč toga, što on nema pretenzije, da bude velik umjetnik, ipak ga valja istaknuti kao osobita pisca, koji je u svim svojim radovima ostao samostalan, originalan, sam svoj. Utjecaji stranih pisaca zamjećuju se tek u spoljašnjosti, dok Draženović u bitnosti svojoj, u osebnom načinu pričanja ne pokazuje sličnosti ni s kim. Neke su mu stvarce tako uvijene i tako na prvi mah neznatne, da se moraju na novo čitati, kao što ih je i sam pisac nekoliko puta nanovo radio. Da se o tome uvjerite, evo nekoliko njegovih crtica; uzete su iz »Iskrica« sve osim posljednje »Izdajica domovine«, koja je izišla u Matičinu Hrvatskom Kolu (I. od god. 1905.).



IZ PRIRODE

Pod korakom mi se lomilo prhko kamenje postranične, osamljene ceste pokraj mora. Suha ilovača žuti se podno pećinastih gromača, koje odišu prvim smiljem oštra mirisa i krepkim dahom zemlje. U vis boči se krš, protkan istobojnim kušom;* tek na mjestima tamni se usred te sivozelene pustoši po koji grmečak trnaste smreke ili bujne, vižlaste kupine. Ti grmečci prikloniše u svoje krilo i po vlat trave i po koju visibabu, što no bljeska djevičanskom bjelinom iza sjenovite zeleni.

Bilo je u proljeće popodne; toplo sunce blistalo daleko po tim sivim piramidama našega Krša sve do oštrih crta, kojima

*) Vrsta trave.

se on u visokoj daljini ljubi s tamnoplavim svodom nebišta. — Ej, to nebo! — Kako živi zadah ono podaje morskoj kotlini! Toj neprestance — kao sred čeznje neke nevidivo uzavreloj ali tihoj kotlini, štono sprijeka odrazuje plješive točne kolose, pa se podno njih sja kao nov čelik, — što se prema suncu bijeli u zamagljenim, istosmjernim prugama kao rastaljeno srebro, i odsijeva rumenkast kolobar žarkoga sunca! — Sve je to krepko, voljko, uznosno! I misô sama vri pod premoći toga žarkoga sjaja, štono se žitak prepliće od sama sebe uskipljenim zrakom zauzdavajući Eolovu djecu. — A oko bludi tim žarom, spušta se poželjno do morskoga krila. Spušta se pločastom hridinom, ispresječenom unakrst drevnim pukotinama — mozaik više no stoljetnog umjeća. — Tuda niče vlat, brste ga koze, a oštra mrvica mrvi im se pod korakom i pada u bistrinu morsku. — To dno, ta utroba mora, taj zakon poezije! Kako ono lagano i dragušno silazi u tamnomodru, nedoglednu dubinu! Tu — na moru i oko njega — sve ti se vidi poželjno i otajno. I onaj plameni kolobarić, što ga uzvalja sitna pod površjem ribica; i ona daleka lađica pod žalom, štono ostavlja za sobom vlasovit trag; a cvrkut osamljene ptičice nad tobom; i zrk šturka u suhoj vlati trave; i od časa na čas lahor povjetarca, bojazljiv kao da ćuti, e je u nedoba zalutao u to carstvo stavne tišine. — Da, svemu tomu žudiš da se priljubiš bliže, sva ta ljepota široka je, neprostrana, a da bi svukud dospio. A to ti je žao; boli te tvoja sićušnost u tom carstvu nijeme, ali podjednako i zborite svesile — — — —

I ja zapadoh u sjetne misli. To je jedina ali iskona bol čovjeka — ona opreka u njega među voljom — izrazom duše — i snagom — izrazom tijela. Ta opreka stvara ljude velikima, ali ih uništuje. — A što si se manje otuđio krilu majke prirode, to slabije osjećaš tu kletvu svoga naraštaja — — —

I gle! Eno na žalu iza grebena nikoše dvije žene; — preskakuju po oštrim kukovima, sagiblju se do žala. Svakoj u desnici nož; ljevicom sabiraju skute podno koljena. One pobiraju školjke uz morski žal, hranu siromaha. Jedna uze zdjelu s kamena, potrese njome, pa će uskliknuti drugoj:

— Danas nam je more dobro, Kate!

Eto, te sirote siđoše u samo krilo tomu kolosu prirode, one ga zazbilja ogrliše, zađoše s njime u razgovore. Za njih

on — kao i život — ima veliko znamenovanje. Srećne bijednice! — Nitko jošte, tko ne bijaše gladan, pa ne pokvasi hrane svojim znojem, ne uživa pravo sitosti; nitko istinski ne zagrli rajske kćerke, poezije, koji nije točio suzâ, komu nije pucalo srce! — Dobro nam je more! — — mi — srećniji ljudi te riječce ne razumijevamo pravo: — ona je pretočena iz nijemoga jezika prirodnoga svijeta.



IZA PLAVA, TREPTAVA ZASTORA — —

Iza plava, treptava zastora motrio sam na umoru sliku ljetne večeri. Moj prozor straga od trga gledao ravno u more. S klisurasta zapadna stijenja titra zmožno, čarobno rumenilo, zadire u kutove pokrajnih uličica, te se tude šara na hrapavim posivljelim stijenama s mljednim sjajem dućanskih uljenica. Kraj mene dršće nježno vrhovlje mirisnoga bosiljka. A kako laskavo hladi taj morski dašak ugrijano lice i slabo zastrte grudi; kako voljko zanosi oko od sjene do sjene, štono strše na obali, visoke i nepomične odrazujući se oštro o zadak mrkastih, tananih valića i bistra nebišta! A kako se voljko između njih pomiču obalom druge: jedna žurno posrćući zakopavši ruke o džepove; druga lagacko, uzvisito, kao da lazi za lakim kolutima svoje sitne cigaretke; jedna za poslom, druga s dobre volje, za nosom što no vele; ni o drvo ni o kamen. A usred zatomljena im žubora, tamo negdje s ušća pokrajne uličice netko slatko i vižlasto cvrkulji na usne onaj đavolski napjev: La bella Inglesina! — štono je s tuđim brodovima uljezao u to domaće gnjezdašce.

A pred kućna vrata moga doma istrčkava svaki čas strojna djevica Kata zasukanih rukava, pa poglediva na more, što lagano vri. Kako pali bljesak s njena crna oka poviše smjelo zavinuta orlova nosića i punanih, drsko izvaljenih usana! Znam ja, kud se to Kati omiče oko! Gleda ona, ne će li se skoro pokazati iza mosta lagan i brz čamac ribara Vicka, komu se

na dnu trzaju netom pohvatane, jasnozelene, vižlaste »lokarde«. A u Vicka je vatreno, garavo oko i čupava, kovrčasta kosa kao žužak, svijetla i oštra — — —

Oh, priprosti prijatni pokoju u krilu moga zavičaja! Kako je sjajan i na zoru nalik svaki u tebi uminuli čas, kako li se u tebe bogate slike grle s krepkom misli! — Šta je to u tebe toliko možno, da zaokuplja svojim čarom sve: i misô i čuvstvo i maštu, — zaokuplja trajno i neumorno! Što je to zagonetno u tvojoj prirodi, da čovjeka ushićuje i usvaja tajnom sućuti, kao da ti neku čarobnu pjesmu pripijeva! — Ah, ja znam, što je to u tebe — znadem dobro. Ne bljeska li tvoje toplo proljeće osmjehom mlađane djevice, što svojim nevinim krasom njeti nejasne čežnje; tvoje ljeto svojim krepkim žarom — ne umara li ono slatko misao potpunim spoznanjem ljepote i života; ne obećaje li tvoja jesen često da obnovi po mnogi jasan i topao dan nasporne mladosti; ne umiruje li tvoja zima plahe slutnje očekivanjem dostojna mira, oslađena nenadano planulim uspomenama na prošle, svijetle i tople dane života?

Da, odriješio sam, razumijem tu zagonetku, pa hrlim — kad mjesec svojim maglenastim svijetlom zavlada toplom južnjačkom noći — snažno i nestrpljivo hrlim, da joj zagledam u jasne i povjerljive oči! — — —



NOVČIĆ

Dobar čovjek i izvrstan drug, pače galantan kavalir — Milan Dobrinski — nikad ni cageretke ne popuši, ni čašice ne isprazni, a da ne bi spomenuo narod i čovječanstvo. Svi žurnali raznose mu slavu; jer je svagdje plesač u javne svrhe, gdjeno redovito i okruglu svoticu preplati. Ni same ženske ruke, koje češće znaju biti oporije i od muških, ni one se ne mogu na njegov razgovor sustegnuti, a da ne pruže darak za poplavljenike, pogorelce, stradalnike od tuče, — i druge bijednike. — Na finom njegovu i svijetlom dlanu nije se srebriš mogao dugo da ljeska — — —

Napredan zaista čovjek! — To mu je slaba petlja, — govorili mnogi dobrijani! da, ta njegova podatljivost, bezumna podatljivost — to je ta njegova jedina mana. —

Jednom se dogodilo, te je taj Mecena susreo prosjaka, odrpana starčića sinjega lica i kuštravih sjedinâ, — i turi mu novčić na dlan. — Toga istoga dneva — slučaj li, usud li — igrao naš mladi Mecena »preference« u čitaonici, i uza sve naprezanje, pored sve fine pomnje i sjajnih kartaških salto-mortala, štono ih je osobitim interesom pratila odabrana prisjednička svita, izgubi znatnu svoticu, pa kad je trebalo namiriti gubitak — baš mu je cigli novčić nedostajao, da namiri diferencu. — On je doduše »slučajno bio zaboravio više sa sobom ponijeti«; ali uza sve to rumen mu bila oblila lice. —

Jednom — i prilično dugo poslije toga idući susresmo opet jednu prosjakinju. Sirota žena blijeda i ispita lica prosila za rane božje darak; jer joj, veli, na domu cvile s gladi četvero nejačadi, štono joj ih ostavio odnedavna pokojni muž. Mladi Mecena odvrnu lice od nje. Začudih se tomu.

— Ne dam s načela — reče. — Sjećaš li se, kako sam se jednom u »preference-u« osramotio poradi novčića, štono ga dadoh čas prije prosjaku. — Očevidno taki darovi donose sa sobom nedaću — — —

Sitni novčić, eto i ti si — često neštovan i prezren — i ti si eto kadar ponijeti sa sobom načela — i to kod odličnih ljudi! — Kud li veće u tebe sile, da te kojom srećom oplodi istinska i nesebična ljubav i pregaranje!



DNEVNA PRIČICA

Ja sâm nakon duga vremena došao u svoj rodni kraj, — u to srce puka, u čistu jezgru. Stari moj iz djetinjstva znanac, komšija Luka, vanredno se stoga bio obveselio, pa i ako ga je bijeda međuto bila izjela. Osušio se i požutio kao voštan svetac, a pokučen, jadan.

— Koja li ti je bijeda —? — upita ga. A on mi priča, kako je bio u Bosni na zaradnji s konjima, pa se tamo namjerio na bezdušna upravljača, i najmio ga u posao — ama samo da ne crkne za tuđim plotom. Tu je zapao u dug, i ne dao mu krčmar da ode. A od kuće pišu i jednom i dvaput, da dolazi. Kadli treći put stigne pismo od tuđeg čeljadeta, da mu je žena na umoru. On se jedva uz poručanstvo nekako isprosi u krčmara, pa kući — na podušje, mišljaše. A sve mu duša preza sa straha, gdje vidi oko odra četvero nejačadi.

Kadli on kući, a to ti žena u dvorištu sjedi pa prede. — Puška te ne će, kako li ti tude predeš zdrava kô ikô! — A ona sirota kroz suze priča, da joj susjedi zamalo oči ne iskopaše sprdnjom, e joj je čovjek dolje u Bosni posijao život. Pa stisla srce i pisa mu laž, da je na umoru.

— Pa tako — nastavi Luka — ja poslah sina Milu u Perije krčmara po burence rakije, da zapiše za vrata — i sjede na panj, bure među koljena, pa svakome, tko prolazi, ponudi čašicu!

— Na, pij, brate! — Još je Luka živ!

— Pa zašto uza svu nedaću i taj trošak naprti na leđa?

— Eh! — stisnu Luka plećima.

— Tako, komšijo, mora da propadneš, tako ti se mora ognjište da razmete.

— Pa neka! — planu Luka — a sićušne, zelenkaste mu se očice zakrijese kao u mačka. — Neka vrag nosi kuću i kućište, kad ne mogu pokazati, da sam živ! A dà, zašto bi se čovjek predavao, dok je živ!

Ali Luka znade i trpjeti, dok mu naraste voda do grla! Baš kao i čitav narod! — Pred njim bliješti nešta čudno i nepoznato baš kao i u zelenkastim očicama komšije Luke; — i oko toga »nešta« trudi se on i muku muči; — ali mi varoški ljudi — ne uspijevamo, da se dokopamo tajne, što je ono nepoznano i čudesno, u što naš narod upire svoje trudne i zamagljene oči —! —



IZDAJICA DOMOVINE

U gradu vri već više dana bijes izborne borbe. Svagdje susretaš lica zbunjena i od strasti nakazna. Svuda sikte riječi gnjevne, žučljive. Odvaja se susjed od susjeda, prijatelj od prijatelja, rođak od rođaka.

Posljednjega dana napokon pognali glavnom ulicom nekoga ostarijega, na pogled odličnijega gospodina, pa mu se natisnuli za petama izvikivajući ga kao neprijatelja grada i naroda. Bacali se za njim jajima i gnjilim narandžama, živahno, strasno. — Hajka se imala skoro dovršiti, jer se već pokazala na dogled kuća griješnikova. — Bijes hajkaša poraste, opori glasovi kriče: — Izdajica domovine! — po njemu! — utuci ga! — Sva ulica živo sudjeluje u ovoj hajci i gromornim načinom odaje, kako sučustvuje s njome. — Sve, i mužko i žensko, staro i mlado zaplamtjelo očima, svima se bjelasaju zubi iza zadovoljna, ponešto grčevita smijeha, što se prima poput kužne bolesti. — I djeca se nabacuju za prokletnikom nejakim ručicama smijući se pri tom veselo i prijazno. Ona to shvaćaju kao neku novu javnu uličnu igru.

I stari težak Tomo našao se na pločniku, stisnuo se uza zid kućni, spustio ruke niz bedra i sažeo usne. — Neki ga deran gurne u rebra. U čudu ogleda se starac na mladića, a on će mu zaviknuti u uho:

— A što i ti ne vičeš, stara beno?

Starac se naglo osovi; i njemu se zakrijese oči — kao i ostalima. Zamahne desnicom, pljesne mladića dlanom po licu i krikne:

— Vidiš, ovaj jedini od svih imućnika u gradu badava me prehrani i ćikama*) osladi!

Mladić se razjari, stisne šake i zguri ramena. — No stari Toma nije ni za korak uzmaknuo, — dašto! — I on stisne šake, zguri se, a u zjenicama mu se zavrtjela iskra životinjske odvažnosti.

Napadač se lecne, muče se okrene i malo ostane iza pomamne hajke.

*) Dogarci cigara.



JANKO LESKOVAR



Modernu psihologijsku novelu s dubokim unutarnjim, upravo intimnim duševnim životom, u kojemu se odigravaju bez buke i bez efekta tragike rezignacije i bolovi — tu je novelu prvi u nas umjetnički obradio Janko Leskovar. Lica, što ih on odličnom mirnoćom i pomnom finoćom iznosi, nijesu toliko objekti vanjskoga svijeta koliko projekcije njegove vlastite vanredno osjetljive duše. Sve su njegove novele varijante iste teme naime vlastitih duševnih doživljaja, a ti su nutarnji doživljaji samo odjek srodnim pobudama iz vanjskoga života — kao zvek strune na finim guslama. Drugim riječima: Leskovar je subjektivan; on hvata simfonije (u molakordu) svoje duše i iznosi ih u svojim novelama ostavljajući i u našoj duši sličnu dispoziciju. A ta dispozicija nije razmišljanje već, što se kaže »stimmung«, u kojemu tražimo i sami u sebi srodne tonove. Dati sebe u umjetnini, a u isti mah posebnim načinom primorati i drugoga, da u njoj nalazi dijelove svoje duše — eto to je ideal modernoga umjetnika, kakovim se pokazao Leskovar od prvoga početka.

Pojavio se Leskovar g. 1891. svojom prvom novelom u »Vijencu« »Misao na vječnost«. Tad mu je bilo trideset godina. Rođen je naime g. 1861. (12. prosinca) u Valentinovu kraj Pregrade od seljačkih roditelja. Pučku je školu svršio u Pregradi i u Zagrebu, tri niža razreda gimnazije u Zagrebu, a četvrti u Karlovcu, učiteljsku školu opet u Zagrebu. Bilo mu je tad 18 godina, a s 20 godina se oženio. Služio je kao učitelj u Valpovu šest mjeseci a poslije u Šljivoševcima. G. 1883. bude premješten u Hum (sv. Petar) na Sutli, gdje je bio ravnajući učitelj i zalazio u dom umnoga i književno mnogo obrazovanoga baruna K., pa je upravo »Misao na vječnost« nastala tu kao plod jednoga razgovora za zvjezdovite noći. Ovdje je upoznao i dra. Luku Marjanovića, koji je skupljao po Krajini i Bosni muhamedovske narodne pjesme, pa s njime prošao te krajeve. G. 1891. bude premješten u Krapinske toplice, g. 1897. u Krapinu, a g. 1899. u Karlovac, odakle je lanjske

godine premješten u Zagreb, u školu u Krajiškoj ulici; ove je godine postao županijskim školskim nadzornikom u Osijeku, odakle je opet u istom svojstvu premješten u Zagreb. Putovao je i po Slavoniji baveći se ekonomijom, koju i sada voli, a najviše po svom Zagorju, gdje se većinom i odigravaju njegove novele. Ljubi prirodu kao i Turgenjev, uglednik njegov, a umije ju i oslikati blagim i umilnim šarama, bez afektacije i bez težnje za efektom.

Zanimao se za književnost već od najranijega doba. Kao gimnazijalac prvoga razreda bio je uplatnikom »Vijenca«, a osobito je rado čitao ruske pisce, poglavito Turgenjeva. U mladosti je pisao i neke pjesmice, no kako je bio čedan, nije izlazio s njima na javu. Leskovar je uopće čedan u životu i u svom književnom radu. S licima, koja opisuje, proživljuje pravi pravcati život uzrujavajući se i upravo bolujući i sam, dok ih stvara. Za njega se može reći ono, što on za svoga jednoga junaka veli: »A taj sugerirani život donosio mu više užitka — no i napora, nego život, što ga je uistinu proživljavao«. Zato i ostavljaju njegova lica tako dubok trag u duši čitateljevoj.

Druge godine (Vijenac 1892.) izlazi ulomak pripovijesti »Bez nade, bez utjehe« pod natpisom »Katastrofa«, gdje mutnim bojama slika bijedu, bolest i smrt sušičava pučkoga učitelja za tmurnih jesenskih dana; za ovu žrtvu »borbe za kruh« imao je dosta primjera iz svoje okoline. — Godine 1894. donio je Vijenac njegovu najsnažniju i najdublju novelu »Poslije nesreće«, gdje opisuje, kako se uz lijes djeteta nađu muž i žena, koji već dvije godine živu svako za sebe: ona u kajanju zbog svoga grijeha (nevjere), a on u čitanju filozofskih knjiga, u kojima traži utjehe. Ni u tom strašnom času ne oprašta on ženi, već je tjera u mračni ledeni hodnik, a sam (kako je prije bio teolog) nađe knjigu psalama i čita nad mrtvim djetetom »Laudate pueri dominum«. (Obje su ove novele izišle u posebnoj knjizi tiskom Dioničke tiskare u Zagrebu g. 1892. pod jednim natpisom »Katastrofa«, gdje je pomutnjom izostao kod druge pripovijesti natpis »Poslije nesreće«.)

Matica Hrvatska izdala je g. 1896. njegove »Propale dvore«, gdje nema više tmurnosti, već svijetla i topline, ali i iza ove novele ostaje bolni trag rezignacije. Ekonom Petrović razvrgava svoje zaruke s bogatom udovicom zbog ljubavi prema plemenitaškoj djevojci, koju je negda ljubio. No otac njegov uvrijedi te plemiće, koji padaju, a tako se razvrgne i ta ljubav. Petrović je tako slab i neodlučan čovjek, da nije nikad više pošao za tom djevojkom. Zanimljivo bi bilo povući crtu od Šenoina »Vladimira« do Kovačićeve »Baruničine ljubavi« i Gjalskoga, pa onda do »Propalih dvora«, da se vidi, kako je te naše ponajznatnije pripovjedače živo zanimala opreka između zagorskih starih plemića i novih plemenitaša i pogospođenih seljaka; ipak nije Leskovar poput ovih svojih književnih drugova uskrisivao aristokratske generacije, da ih cjelovito prikaže, nego poglavito da psihološki istakne njihovo zgražanje nad prostotom (»oh quel peuple!«) i da baš u ovoj

razlici osjećaja načini novelistički konflikt. — Dvije godine kasnije (g. 1896.) štampa Matica umjetnički još dotjeraniju novelu »Sjene ljubavi«, gdje isto tako književnik Bušinski u svojoj neodlučnosti ostavlja svoju Ljerku, učiteljicu, jer se pored te ljubavi javila druga, prijašnja ljubav u prilici bujne žene, Helene. Bušinski ostavlja Ljerku u času, kad bi mu ona bila oprostila. — Godine 1897. donosi sarajevska Nada Leskovarove »Jesenske cvijetke«, pravu psihološku studiju, gdje se prikazuje, kako udovca Imrovića muče, upravo ubijaju misli na pokojnu ženu i djecu u času, kad je na dohvatu sreći, kad treba da ode na odlučni sastanak s mladom djevicom; on ne ide na taj sastanak, jer joj ne može donijeti netaknutu dušu, kao što je njezina, i jer se boji, da bi danas sutra njegova prošlost mučila i nju, kao što muči njega. I ako je tip ovakova čovjeka u neku ruku fatalističan ili telepatičan, Leskovar ga finim crtanjem približuje vjerojatnosti. Nada (g. 1903.) donijela je također i Leskovarovu »Kitu cvijeća«, u kojoj ima dobrih opažanja iz zagorskoga društva s nešto ironičke primjese. — U Životu (g. 1900. druga knjiga) izlazi kratka novela, upravo nacrt novele »Priča o ljubavi«, gdje je osobitom finoćom ocrtana tiha i tajna ljubav mladoga vlastelina prema ženi svojega prijatelja, koji mu je baš našao »bogatu zaručnicu«. U času, kad bi taj vlastelin imao poći u prosce, dolazi ona, žena vlastelinova, k njemu u prvi i posljednji zagrljaj, jer ih zateče muž i ubije handžarom svoju ženu; nasilni ovaj konac zahtijevao bio širu obradbu. — Još je od Leskovara isto tako više u nacrtu kratka misaona novela »Izgubljeni sin« (u Vijencu od g. 1904.), koji zanesen negda idejama socijalizma vraća se slomljen i razočaran u rodni dom i tu umire, a na smrti mu prašta stari, inače praktični otac, koji ga je bio negda potjerao od kuće. — U Strossmayerovu koledaru od godine 1907. ima crtica »Bez doma« (preštampana iz Domaćega ognjišta), gdje je nakratko ocrtana tragika jednoga trgovačkog agenta, koji je snivao o tihoj porodičnoj sreći, a nikad je nije dočekao. — I to je gotovo sve, što je Leskovar napisao. Malo je, ali vrijedno. Svaka je njegova stvar umjetnički zaokružena, ni razvučena ni pretrpana. Sve je lijepo sređeno kao Turgenjeva, u lijepom razmjeru oblika i sadržaja.

Kako se iz ovoga kratkog prikaza može vidjeti, lica su Leskovarova neki »osamljeni ljudi«, neki »Hamleti u fraku«, pasivni, kontemplativni motrioci, koji stoje zapanjeni pred vječitom zagonetkom života i sreće. Svi su oni veoma savjesni, osjetljivi i nemirni, pa i najmanji grijeh iz prošlosti muti im užitak, što bi im ga imala dati budućnost; svi oni naime hoće neki čisti, viši, duševni užitak i upokoj, koji je upravo nemoguć, dok su budni momenti iz prošlosti. »Ubijaju ih misli«, kako oni sami kažu: »ne znaju živjeti«, kako im dovikuju ona druga, praktična lica u novelama. Ostale njihov bol, koji im u dnu duše njihove ipak konačno godi, jer ih zadovoljuje više negoli vanjska uvjetovana sreća oko njih. Uvukavši se ovako u se, da uživaju svoju samoću, postaju zapravo najsuptilniji egoisti, dok njihov pogled na vanjski svijet postaje sve mističniji. Oni se osjećaju sve više pod dojmom i težinom nekoga etičkoga fatalizma, koji govori: svaki se grijeh osvećuje, ništa na svijetu i u svemiru ne gine; ta se misao opaža već u prvoj njegovoj radnji »Misao na vječnost«, koju donosimo u ovoj knjizi zato, što se baš u njoj ogleda u malom i umjetnost i filozofsko shvaćanje Leskovarovo. (U filozofiji je Leskovar inače pristaša Schopenhauerov). Ona uopće ima u sebi sve motive kasnijih Leskovarovih novela. Leskovar ima naime to svojstvo nekih velikih pisaca, da je u svim svojim radnjama isti, Leskovar, jer u cijeloj svojoj duši proživi događaj, o kojemu piše i taj događaj nije njegov objekt već upravo dio njegova subjekta. Zato ćemo nakon nekoliko redaka odmah prepoznati Leskovarovu novelu; ona i između redaka diše svojom intimnošću. Pojedini su mu motivi birani, a u posljednje vrijeme upravo zbijeni — prelazeći u skicu, nacrt. To je možda i razlog, što je kasnije sve rjeđe pisao.

Modernost Leskovarova ne samo u shvaćanju i umjetničkoj analizi nutrašnjega duševnog života, već u finoj, dotjeranoj, upravo slikarskoj obradbi i milieu-a i ljudi — svratila je pažnju mnogih ljudi u nas, pa su se o Leskovaru odmah poslije prvih radova pisale opširne kritike i studije. Spominjemo ovdje prikaz Čedomila Jakše u »Vijencu« (g. 1899.), Milana Marjanovića u Nadi (g. 1901.), i M. Nehajeva u Životu (g. 1900., druga knjiga), gdje su istaknute i na šire razjašnjene sve ove gornje značajke Leskovara kao novelista; o pojedinim novelama izlazilo je mnogo prikaza i u svakidašnjim novinama, budući da su mu mnoge od njih bile za nas i za našu kritiku pravi književni događaji. S Leskovarovim novelama možemo se pokazati i pred ostalim evropskim književnostima i ne ćemo zacijelo biti na posljednjem mjestu.



MISAO NA VJEČNOST

I.

U selu Druškovcu živio učitelj Đuro Martić.

Ljudi držahu, da je bolestan, no zapravo on to nije ćutio, ali se opet nije osjećao kao nekad prije. Sada su mu veoma izbile modre žile, koje su se fino razmreškale oko očiju, pa se protegle preko sljepočica i visoka čela. A i njegove usne nekud povenuše i uši se utanjiše, poblijedješe; no ipak još ne kašljuca, pa svoju službu vazda točno vrši. Što više — školski nadzornik, »poglaviti gospodin«, posve je zadovoljan s njime.

Djeci bijaše doduše dobar, no često bi ga spopala neka čama, kojoj nije mogao naći uzroka ni imena, a te čame ne bi se mogao otresti za čitava poučavanja. Da smije, najbolje bi bilo, da tada djecu pošalje kući, no to ne može biti.

U takim prilikama nije znao uzdržati mira u školi, bijaše nestrpljiv, razdražljiv, pa bi znao koje dijete nazvati magaretom, bukvom — ili bi ga ščepao i za uho i za kosu.

Kad bi ga ta nesvjestica minula, žalio se i odlučio nikad više, no naskoro pao bi opet u istu pogrješku.

To je bivalo kod njega valjada s prevelikog napora.

Bijaše sam u školi s poludnevnom obukom, pa je stoga morao još nekoliko sati više poučavati — a zimi nije dosta ni dana bilo. No zato bi se još našlo časa i vremena, da se i odmori; ali njemu nešto nije dalo da odahne, nešto ga uvijek tjeralo, da razmišlja — razmišlja bez oduška, dok ga najzad ne bi zaboljela glava. Tada bi mu živci stali na vjeđama trzati, žile na sljepočicama poigravati i on bi se dokraja izmoren bacio na krevet. Njegov bi ga sluga Daša umolio, da ustane, da se svuče, da će mu krevet raspraviti — on je to čuo, ali se dugo, dugo nije micao, ni riječi progovorio, premda sam željaše sna.

On je neizmjerno žudio noći, jer su mu donosile sanje, a sanjama podavaše drugo značenje, negoli ga je nekad učio njegov učitelj pedagogije u učiteljskoj školi. Koliko se sjećaše, već od djetinjstva imađahu njegove sanje neko značenje, no on se još dugo držao teorije, što ju je učio u učiteljskoj školi.

Ali pred četiri godine dogodio se prelom i on se raskrstio s naukom Herbartovaca. Jedne večeri legao kao obično i usnuo. Da li je uistinu spavao, to ne bi znao nikad reći; bijaše budan, tako mu se činjaše. Noć je tamna; opazi oca, gdje se vraća kući sa svjetiljkom u ruci. Dođe do potoka, koji je nabujao s jesenske kiše. Prelazi preko brvi i već će biti prijeko; no sad mu se oskliznu noga i on iščeznu u mutnoj, zablaćenoj vodi... Njega u srcu zazeblo i trgnu se. Opipa čelo, a na njemu hladan znoj. Hvala Bogu, san . . .

Drugi dan, baš izlazila djeca iz škole, opazi, gdje dolazi mužek obučen na seljačku njegova kraja. Prođoše ga srsi. Mužek dođe i on mu se zagleda u lice.

— Znam, znam, — reče muklo — a gdje ste ga izvukli?

— Malo niže brvi, zapeo o staru vrbu.

Od to se doba podao Đuro Martić posvema noći, koja mu nosila u svom krilu neki tajanstveni život. Njegove sanje bijahu tako žive, vjerne, da se često smućivao, što li je zapravo san, što li život. Jedna sanja, dosta neobična, često mu se vraćaše.

On se sastajaše s pokojnicima.

Bijahu to njegovi drugovi: jedan, koji je tri godine s njime redovito samo jedamput na dan jeo i to u pučkoj kuhinji, a umr'o je još u trećem tečaju (nijesu znali od česa), drugomu izjeli pluća crvići, a treći — no taj bi mogao i sada živjeti, da se nije ubio. S tom trojicom — sada već nijesu bili tako suhi — sastajaše se često. U početku bi znao, da sanja, pa bi im rekao: — »Prijatelji moji, to je sanja, nije moguće, vi ste mrtvi«. — No oni bi ga stali uvjeravati, da to nije san, da je to život, pravi život. — I šta ti ne pada na um, rekoše, ta mi smo ovdje, evo ti ruke! — I činjaše mu se, da je to prava istina, pa kad je jednom iza takove sanje ustao, toliko se smutio, da nije znao, dokud seže san, dokud život. Bilo mu je, kao da je negdje sanjao, da su mu prijatelji pomrli i da je u snu čitao tu vijest u svom pedagoškom listu. Ipak pođe da potraži onaj broj pedagoškoga lista, no ne nađe ga. Tad stade u pomoć dozivati različne uspomene, no to ga još većma pomuti i tad sjedne, pa napiše pismo Ivanovu ocu na Rijeci, u kojemu ga moli, da mu kaže, što je s Ivanom, da li živi ili je mrtav. I već je htio, da pismo odašalje, kad mu se stadoše predodžbe opet raditi, pojmovi bistriti.

— Da, mrtvi su, mrtvi!

No to nije uvijek bivalo tako; imađaše on i svijetlih dana. Tad je bio kao preporođen: udisaše duboko svježi zagorski zrak, nosnice mu se širile, grudi nadimale, pa se sa zanimanjem ogledavaše po krasnoj prirodi i tad mu se vidio smiješak na tankim usnama.

II

Bijaše jedne subote mjeseca prosinca a kasno poslije podne. Već pred četrnaest dana bješe zapao snijeg i dobro se

ustalio, a zima pritisla ljuto. Nebo bijaše za čudo vedro, a sunce još na obzorju, pa se njegovi zlatni traci ljeskahu na snježnoj bjelini.

Đuro Martić bijaše u svojoj sobi, pa nešto pjevuckaše. Već je treći dan, što ga ne ostavlja dobra volja. U četvrtak bijaše pozvan na objed k susjednom vlastelinu; društvo ga razvedrilo i on ga poslije i zabavljaše. No u početku bijaše mrk. Svi bijahu dobro ugojeni, samo on suh, žut. Dosad nije na to ni mislio, no tu mu je prvi put izbio jače na površje njegov vlastiti »ja«. I oči mu neprestano pogledahu na tanke noge i suhe ruke, na kojima se opažaše svaka žilica, a tad bi kradom promatrao i svoje susjede; a kakove pune ruke i snažna bedra bijahu u njih!

Namrgodi se.

No kad je čuo, gdje gospoda s velikim zanimanjem razgovaraju o vrstama jela, kad je čuo riječi: pikantno, sočno, božanski miris, poče ga ostavljati zlovolja. Ono »pikantno, sočno, miris« — to je ono, to . . ., a on na to prije nije ni mislio; no pa njegov Daša tako i ne zna.

Društvo, pa ono »pikantno, sočno, miris« brzo ga udobrovoljiše, a smiješak mu se stade rađati na licu.

Sučelice njemu mlada učiteljica iz susjednog sela. Oni se često poglédali, i on oćuti, kako ga nešto oživljuje. Po objedu razgovarahu dugo, dugo. Ona reče, da će buduće nedjelje doći sa svojom prijateljicom na misu u njegovo selo. To mu je godilo, a bijaše valjda i uzrokom, što ga od četvrtka nije ostavila dobra volja.

Dakle će doći! Nešto ga poticaše, da se sutra u crkvi iskaže. Potraži kajde, pa sjedne k staromu glasoviru. Još je vidio svoje tanke noge, suhe ruke, no već od prvih akorda stade zaboravljati i sebe i sutrašnji dan, a kad je počeo igrati Volkmarovu D-dur fantaziju, sasvim se izgubi; veličanstveni završetak, premda ga nije prvi put čuo, smuti ga dokraja. Još dva, triput ponovi isto mjesto, a tad se zagleda nekud daleko, daleko.

Ispred njega izgiboše i šiljata koljena i suhe ruke, soba i oni brežuljci vani; on bijaše u svemirskoj praznini, u kojoj još dugo, dugo odzvanjaše posljednji akord udaljujući se sve dalje i dalje, dok negdje daleko, daleko ne izginu.

U njegovoj duši nastade mukla, bezutješna praznina. Dakle zauvijek ga nestalo, nije moguće; on je čuo, osjećao, kako se nekamo daleko, daleko udaljivao, on mora još negdje tamo biti . . .

Prenu se.

Opet opazi svoje suhe ruke, tanke noge, a kroz prozor ugleda sunce već na zapadu. Već se ticaše snježnog vrhunca Kune gore.

Ustade i opet se zagleda.

Ah, to je samo obmama. Sunce mora da je već osam minuta i po za obzorjem; toliko treba, dok mu svijetlo do nas dopre. Sa sjeverne polarne zvijezde svijetlo treba do nas trideset godina. Trideset, trideset, ah, gle, trideset godina treba i svijetlo naše zemlje, dok dospije na polarnu zvijezdu. Vidi, vidi, po tom bi se za trideset godina vidio današnji dan na sjevernoj polarnoj zvijezdi. To onda nije današnji dan nikud izginuo, propao, ah, za trideset godina vidjet će se na sjevernoj polarnoj zvijezdi, za pet tisuća godina u mliječnoj stazi; dalje, sve dalje u svemir, sve dalje bez kraja, bez konca, padat će svijetla slika zemlje današnjega dana.

Oh, Bože, Bože, ništa ne izgiba, ne propada, sve, sve je vječno. Ah, što me to samo toliko glava boli . . . Kad umrem, možda će duša poput misli prhati sa zvijezde na zvijezdu! Ah divote, ona će saznat prošlost svih vijekova; sve, sve je to zabilježeno u svemiru, ništa nije izginulo; svijetla slika svakog trena otisnuta je u svemiru . . .

— Evo, gospodine, svjetiljke! — javi se Daša.

— Dobro, dobro!

— A što ćete večerati?

— Ništa, ništa, pusti me!

III.

Đuro Martić opet sjedne na stolicu pred starim glasovirom. Laktovima se naslonio na koljena, a glavu spustio i podbočio rukama. Oči mu zatvorene, disanje se ukratilo. — Jedan krasan dan i taj negdje u svemiru.

Na zemlji leži zlatni sjaj sunca. Zelena bukova šumica tamo prijeko tako je divna, a ubava dolinica, kojom protječe

potočić, tako je mila, mila. On se vratio iz škole, sam je u sobi, svi su negdje na polju, rade. U sobu pada sjajno svijetlo sunčano kroz malene prozorčiće. U sjeni u kutu visi raspelo. Neizrecivo lagodno bijaše mu u srcu. I sunčev sjaj i zelena šumica i ubava dolinica, sve bijaše neopisivo čarobno; on nije znao zašto, no to bijaše osjećanje nevinosti.

I mnogo bijaše takovih dana, dok ga jednoga jesenskog jutra ne odveze otac u Zagreb, da postane gospodin; bit će mu dobro danas sutra.

I u Zagrebu je sunce sjalo ali bez čara; drugačije sja ono na rođenoj grudi.

Lagano su prolazili dani; prošla i ljeta. I jednoga proljetnog dana sjeđaše on u tijesnoj sobici gore pod krovom u —skoj ulici. Laktove spustio na stol, a rukama podbočio čelo, i bijaše kao bez misli, kao bez čuvstva.

Polagano se otvore vrata, a na njima se pokaza kćerka gospodarova. Ona uzdrhta i htjede da se vrati, no nije mogla. Neodlučna, oklijevajući uđe.

Nije digao glave, ali je sve čuo i osjećao. Čuo njene lagane korake, šuštanje haljina, pa i disanje. Ona je drhtala, prignula se i kleknula.

— Oprostite, ja sam tu, oprostite, ne mogu dulje . . .

A njemu nato potekoše suze i na glas zajeca, kleknu do nje, gladio joj ruke, lice, čelo, vlasi; ona mu otirala suze, a i njoj samoj niz lice kapahu. I zagrebačko sunce dugo sjaše čarobno i milo.

Ali jednoga jutra opet je klonuo u svojoj sobici. I opet je ona došla i opet preda nj kleknula.

— Ah, što od mene bježiš, što me se kloniš?

On mučaše.

Ona ustade.

— Nemoj, nemoj, zavapije očajna. Sve si mi uzeo, sve sve, sve . . .

I opet nije imao riječi, da je utješi.

— Ah, pojmim. Ja sam tebi odurna, nećudoredna, iskvarena. Ah, znam, no vidjet ćeš. Ti ćeš vidjeti . . .

Ona se brzo udalji, on pođe za njom, htjede je vratiti, ali nje već ne bijaše.

Uze šešir i ode, pa se istom uveče vrati.

Vrata njezine sobe bijahu otvorena, ljudi ulazili i izlazili. Dogodila se nesreća.

On uđe besvijesno.

Pred njim ležaše ona mrtva, poškrapana krvlju . . .

On uzdrhta i ustade od starog glasovira.

— Oh, Bože, Bože, i taj dan je u svemiru i s njime ću se gore sastati!

I njezina haljina bijaše na grudima otvorena (na hitac dotrčaše i potražiše ranu), vide se gole grudi, u dubini između sisa crna je rana, sve poškrapano krvlju. Njezine su oči otvorene i gledaju ga stakleno . . .

Na tornju seoske crkve udaraše dvanaest sati; on to nije čuo.

Oblijevao ga znoj.

— Oh, Bože, Bože, i to je otisnuto u svemiru. Zar ću ja to morati opet gledati?

Da, gledati u vječnosti! Grješnici, grješnici ne će vidjeti ondje ništa, ništa; oni će gledati samo svoje nedjelo, svoju žrtvu na sve vijeke vijekova . . .

Njega poče tresti zima. Obučen baci se besvijesno u krevet.

On je opet ugledao otvorene crne oči, mrtvačko blijedo tijelo, poškrapano krvlju . . . On je buljio i buljio, a ta se slika nije više micala ispred njega. I kao da je izginuo sa površja zemlje — nigdje nikoga, nigdje ništa . . . samo ona leži pred njim mrtva, poškrapana krvlju. On bulji u njene mrtve, staklene oči i tako tone u svemiru . . .

IV.

Drugi dan uistinu dođe mlada učiteljica.

Ona je već mnogo čula o tomu učitelju, koji živi sam sa svojim slugom, a nikad nije veseo, pa ništa ili malo govori.

Kad ga je ono u četvrtak prvi put vidjela, obuze je neko neobično čuvstvo. Njoj bude nekako ugodno, kad je pomislila, kako bi ga ona tetošila i milim razgovorom razvedrila. A kako bijaše srećna, kad opazi, da se već prvi dan uza nju toliko razvedrio.

Danas je nešto neodoljivo tjeraše u Druškovac i sve je nekako slutila: dogodit će se nešto.

Pođe odmah u crkvu.

Orgulje zasviraše, no već kod prvih akorda podiđe je žalest i nekakav strah. Glazba bijaše čudnovata, neobična, a kad je on gore uz orgulje zapjevao, u crkvi nastade smutnja, komešanje. Ona se prenerazi i potekoše joj suze od samilosti.

Bijaše advenat, a učitelj pjevaše uskrsnu pjesmu: »Halleluja«.

Đuro je Martić poludio.



SADRŽAJ



325
290
= 35

325
290 : 4 = 75
10
250

nemoj
neisam
neću
nijesam

